MILE BUDAK

RASCVJETANA TREŠNJA

IV

9853

442

IZVANREDNO IZDANJE
SUVREMENE KNJIŽNICE »MATICE HRVATSKE«
KOLO IV.

MILE BUDAK

RASCVJETANA TREŠNJA

ROMAN IZ SUVREMENOG ŽIVOTA

KNJIGA ČETVRTA

TISAK „TIPOGRAFIJE" D. D. U ZAGREBU

Jurak R

MILE BUDAK

RASCVJETANA TREŠNJA

ROMAN IZ SUVREMENOG ŽIVOTA

KNJIGA ČETVRTA

ZAGREB 1939

IZDANJE „MATICE HRVATSKE"

NACRT ZA KORICE IZRADIO OTON POSTRUŽNIK
UVEZ: KNJIGOVEŽNICA BOGOMIL ŠOBAN

IV. KNJIGA

LXI.

Bio je neobično ugodno iznenađen i ganut, kad ih je opazio, pa nije znao u prvi hip, koje bi prije zagrlio, te dođe samo sobom tako, da je Zlatu zagrlio desnicom i cjelivao je, a Željka je prigrnuo k sebi ljevicom i milovao ga po licu.

— Sretan sam, što te opet vidim — govorio joj je skoro šaptom — i hvala ti, što si i Željka dovela.

— Znala sam, da si ga poželjeo — odgovarala je ona i nasilu mu se smiješila, da prikrije svoju trajnu tugu. Na glavu je metnula šešir, jer je morala ići k majstoru Fučeku, da ga moli, da pusti Željka s njome. Bila je sigurna, da će je drugačije primiti, kad dođe pod šeširom nego li bi je sreo, da je vidi pred sobom u crnome rupcu, pa s toga nije nimalo dvoumila, kako se mora obući. I radi Dragana joj je bilo, da bude po mogućnosti onakova, kakovu ju je on bio naučen redovno vidjeti, jer je znala, da će ga to smiriti i zadovoljiti, a nije joj bilo teško zamisliti, koliko on treba baš sada i mira i ravnoteže i, što je najviše moguće, dobroga raspoloženja. Bila je svijesna, da se spremaju za posljednje prizore svoje tragedije, pa joj je bilo mnogo stalo do tih zaključnih nastupa. U svojoj je duši strepila, da je on već preiscrpljen bolešću, neimaštinom i svim drugim nevoljama i bijedama, pa da će nastupiti na glavnoj raspravi jadno i kukavno. Stoga je odlučila, da ga mora osokoliti i podići, pa je baš u tim mislima došla do odluke, da i Željka povede sa sobom. Znala je, da ga ne će oduševiti i njegovo blijedo i ispito staračko lice, koje je prekrivala trajna zaplašenost, koju Zlata nije mogla razumjeti i najviše ju je pripisivala Željkovoj prelaznoj dobi, u kojoj nije više dijete, a još nije ni mladić. To je znala, ali je ujedno vjerovala, da ga je veoma poželio, pa mu je potrebno, da ga vidi.

Gospodin ju je Fuček primio veoma ljubazno i odmah dopustio, da mali ide s njom, a na Zlatino pitanje, kako je zadovoljan sa Željkom, odgovori:

— Nije dobar, milostivice! Znate, ja vas ne želim žalostiti, al vam moram reći, da iz njega ne će nikad biti čovjeka i čestita majstora.

Ona je vlažnim očima pogledala najprije sina, a onda majstora i nije smogla ni jedne riječi, kojom bi uzvratila barem što bilo.

— I bojim se — nastavljao je Fuček — da će svršiti veoma zlo. Ne želim vas žalostiti, al sam ja i sam mislio poručiti, da dođete, da vam to kažem: stariji se naučnici i pomoćnici s njime šale, pa ga koji i udari, onako u šali i malko, da se ne može ni reći, da ga je udario, a on se počeo na njih ceriti kao pašče na vezu i udarati ih onim, što mu prvo naleti pod ruku.

— Ta, nije moguće! — šane Zlata, a suze joj se svrtiše na očima.

— Kad vam ja velim, milostivice! Jučer ga je stariji naučnik samo malko gurnuo u šali, a on razmahnuo čekićem, da će ga u glavu. Da ne bi mene, bio bi ga na mjestu ubio. Srećom sam se ja desio blizu i odgurnuo ga.

Željko je šutio, pognuo glavu i ispod sebe bacao na majstora neprijateljske poglede. Svaku je riječ primao kao usijano željezo na golo meso, no nije htio progovoriti ni jednoga slova u svoju obranu, jer je znao, da bi time poslodavca samo izazvao, pa ako ga ni ne bi sada stoga udario, on bi već poslije, kad ne bude tu majke, potegao taj razgovor i isćuškao ga.

— Ja sam opazila sinoć na njemu, da je bio sav zaplakan — reče Zlata, jer je osjećala, da mora nešto odgovoriti.

— Da, da. Kad je vidio, da ne može maloga čekićem, onda se tu rasplakao, kao da ste mu svi pomrli i nijesmo ga mogli ustaviti, koliko je urlikao.

— Kad sam ga pitala, što mu je, rekao mi je, da je pao i da se je udario pod rebra, pa da je stoga plakao. I po noći nije mogao spavati, već se je neprestano prebacivao i ječao.

— To je sve, milostivice, od pasjaluka i bijesa, što mu nijesam dopustio, da onoga kukavca udari čekićem! Ne znate vi, kakav je on, kad se razbjesni! Neki dan ga je opalio nekakvom letvom i — onda se je smijao.

Zlata je osjetila, da gospodin Fuček pretjeruje, pa je njezina bol bila dvostruka: jedno stoga, što je vjerovala, da je Željko kriv, dok joj nije htio pripovijedati, kad je došao kući, a drugo ju je boljelo, što je vidjela, da ga poslodavac ne voli, pa stoga ga ne će moći ni voditi ni odgojiti niti išta naučiti. Nije nikada prije primijetila, da bi mali doista bio onoliko zle naravi, koliko to hoće da uveliča Fuček, pa se je tješila, ali joj je ujedno sijevnula u glavi pomisao, da bi ga morali pod svaku cijenu uzeti kući iz tog posla. Jedva je čekala, da se riješi ljubeznoga gospodina Fučeka, da više ne sluša tih pretjeranosti, koje su prema njezinu mišljenju kipjele mržnjom proti malome.

— Zahvalna sam vam, što ste me upozorili! — govorila je ona i brisala oči. — Molim vas, budite s njime strpljivi, jer je slab —

— Znate, kakav je život?! — reče majstor, smiješeći se: — Tko nema čvrstih leđa, toga zgnječi. Taj mora crknuti.

— To je istina! — potvrdi Zlata i pokrije oči rupčićem, da prikrije svoje zaprepašćenje. — Mora crknuti — — —

— Ovo nije bolnica nego radionica! — potkrepljivao je on svoju misao, koja mu se je očito veoma svidjela. — E, da je meni bilo, kad sam ja učio zanat, kao što je njemu, milostivice, ja bih bio mislio, da sam preuzvišenoga gospodina nadbiskupa uhvatio za kaput!

Zlata sama nije poslije znala, kako je isteturala iz poslovnice gospodina Fučeka, tek je bila sigurna, da je prije nego je pošla, došla i Fučekova gospođa vjerojatno, da se pokaže — da je ona tu gazdarica. To je vrlo važno, da majka toga malog palavorde i žena onoga razbojnika vidi, kako izgleda poštena i čestita žena jednoga uglednog i uvaženog rodoljuba i zagrebačkog majstora.

— Znate, ja sam gospođa moga gospodina Fučeka — rekla joj je, kad se je pokazala iz kuhinje. — Kad ste doveli maloga, onda nijesam bila u kući, pa se nijesmo vidjele. Moram vam reći, da je mali veliki fakin. I izjutra

dolazi vazda kasno, pa ga ne možemo iščekati, da naloži vatru i pristavi kavu.

Što joj je odgovorila, nije se sjećala, ali joj je ostalo živo u pameti, da je na te riječi »gospođe gospodina Fučeka« opazila pred sobom kraljevskoga sudca kraljevskog sudbenog stola, kako se je nagnuo preko štednjaka uvaženog rodoljuba Fučeka i gleda svoga unuka, kako loži vatru i pristavlja kavu gospođi gospodina »šoštara Fučeka« — — Tu je sliku vidjela i nije je se mogla otresti ni riješiti.

Sva je bila satrvena, pa je jedva pomicala nogu preko noge i dugo nije mogla progovoriti, tek je tugaljivo pogledavala svoga jedinca, koji ju je kradom ispod oka promatrao.

— Jesi li ga čuo, što govori?! — šanula je iza duge šutnje.

— Mamice, vjeruj mi, da sve laže kao zadnji balavac! — odgovori Željko s toliko mira i ozbiljnosti, da se je ona u čudu trgla iz svojih tužnih misli, zastala i zagledala se u njega.

— A što je onda istina? — upita ga ledenim mirom.

— Pa — — Tako — reče on nesigurno i zašuti.

— Ako hoćeš, da ti vjerujem, govori, a ne šuti — ponuka ga ona posve ozbiljno i odlučno, želeći, da dozna istinu i osjećajući, da može sinu vjerovati. Zašto je i na temelju čega je tako osjetila, ne bi bila mogla rastumačiti ni ona sama, no taj ju je osjećaj obuzeo i smirivao ju je toliko, da je posve mirno čekala Željkov odgovor. — Reci svojoj majci sve, da znam.

— Žao mi je — reče on tiho. — Ja sam to pripovijedao samo stricu Petru, a tebi nijesam htio govoriti. Ne bih ni sada. Pusti me — reče i opet zamukne.

— Reci mi, da znam — odgovori mu ona umolnim glasom. — Bit će mi lakše, kad budem znala istinu.

— Ne će ti biti lakše, kad ti ja velim, pa me pusti — govorilo je to dijete s toliko uvjerljivog mira i ozbiljnosti, da ga ona nije mogla prepoznati. Jednostavno nije sama svojim ušima vjerovala.

— Kako bilo da bilo, reci mi, jer me sada muči ovo, što mi je Fuček govorio.

— Nek te ne muči, mamice. Lagao je.

— Nije moguće, da je sve lagao?!

— Sve nije — — — Nemoj se srditi na mene. Ja se ne dam njima više tući, pa je to sve samo stoga.

— A tko te tuče?! — iznenadi se ona.

— Tko prvi naleti! — odgovori on posve ravnodušno. — Sada su mnogo oprezniji, otkad su vidjeli, da sam se počeo braniti. Al nije to ništa i ti se ništa ne boj.

— A je li istina, da si htio čekićem onog naučnika?

— To je istina! I opet ću ga, samo ako me takne.

— Nemoj, zlato moje! — požuri se ona, kao da mu tog časa otimlje čekić iz ruku.

— Ja pazim, a ti se ne boj, al se moram braniti — govorio je on posve mirno i odlučno.

— I veliš, da te svi tuku?! I gospođa i kćerka?!

Željko je časak šutio i razmišljao o tom pitanju, pa onda reče posve sigurno, a da nije ni okom trenuo:

— Ne, ne, mamice! One me ne tuku!

— A majstor?! Da li te on tuče?

Ni na to pitanje nije odmah odgovorio. Časak je razmišljao, a onda mirno odgovori:

— Ne, ni on, mamice!

— Pa zašto si mi onda rekao, da te tuče, tko prvi naleti?! — upita ona povišenim glasom, osjetivši, da ju je prevario njezin predosjećaj, da će joj reći cijelu istinu.

— Tako mi je naletjelo, pa se nemoj srditi. Nijesam tako mislio — govorio je on — kako si ti razumjela. Mislio sam na one u radionici.

Taj ju je odgovor prilično smirio, pa je zamišljeno šutjela i razmišljala. Možda ipak ne bi bilo pametno, da se prenagli i dijete izvadi iz posla, barem dok mu ne nađe drugo bolje mjesto. Najzad ona je već i prije čula, da siromašne naučnike tuku u svakom zanatu, te bi se moglo smatrati, da ih svaki, stupajući u nauk, dobiva ne jednu nego onoliko maćeha, koliko je članova radionice i majstorove porodice. Tako je ona to već bila prije čula, no ujedno zna, baš sama ona pozna nekoliko obrtnika, koji su naučnike pazili kao svoju rođenu djecu i držali su ih posve pomiješano sa svojom djecom, pa ju je to tješilo. Napose ju je umirilo, kad joj je Dragan bio rekao, da je Željku

našao mjesto kod uglednoga i poznatog građanina Fučeka. I samo je Fučekovo poznato rodoljublje i ugled među građanima svladao njezinu mrzovolju i neraspoloženje prema samome cipelarskom zanatu, pa je pristala, da Željko ide k njemu. S tim je veće sada njezino razočaranje i bol, no i tu joj je on sam malko olakšao bolove time, što joj nije htio priznati, da ga tuku i gospodin i gospođa pa čak i gospođica. Bilo joj je ugodno, što se ipak može svladati i vjerovati, da ga ne mora odmah izvaditi iz tog zanata, a to joj je bilo tim ugodnije, što je pomislila, kako bi strašno djelovala na Dragana ta vijest, kad bi je doznao, a svakako bi je doznao.

— Reci mi iskreno, je l' ti veoma teško? — upitala ga je tiho i sućutno.

— Ne, ne, mamice. Nije mi teško — odgovori on sigurno i uvjerljivo.

— Zašto si onda sinoć onoliko plakao?

— Bilo mi je žao, pa sam se bio rasplakao. Nijesam se nikako mogao ustaviti. Al me nije bolilo onoliko, kolko si ti mislila — govorio je on posve odlučno, osjetivši i toga časa, kako ga pod rebrima žestoko peče i probada. Stisnuo je zube i prenio, da mati nije ništa primijetila.

— Ti meni samo tako sada pripovijedaš?!

— Ne! Zašto bih ti samo tako pripovijedao?! — — — Pa, znaš, da šegrte svi tuku. Tako je svagdje — govorio je i počeo se smiješiti, da joj pokaže, kako je to sve posve naravno. — Znaš, stariji pomoćnici kažu, da je Bog stvorio magarca i šegrta za to, da ih svi tuku, a da su za korist samo majstoricama, jer da joj jedan nosi vodu, a drugi loži vatru i vodu pristavlja. I onda, kažu, obadva uzme k sebi — — —

— Kako, kako?! Kuda, kamo ih uzme?!

— To ti ni ja ne znam — odgovori on u najvećoj neprilici i pocrveni, jer mu je bilo veoma neugodno, što se je toliko razbrbljao, da joj je spomenuo čak i to, no osjetio je, da je mora nekako rastresti i udobrovoljiti, pa je zabrazdio. — Pomoćnici uvijek nešto pripovijedaju, pa kad dođu do šta, što mi šegrti ne smijemo još znati, onda skupe glave, šapću i strašno se smiju. Tako i o tome, pa ne znam — govorio je, osjećajući, da mu je veoma teško govoriti neistinu, kad je bio već odlučio, da majci ispripovijeda cijelu svoju tragediju. No — odluka je bila pala samo u prvom času, u prvom naletu osjećaja beskrajne potrebe, da je smiri i udobrovolji, a povrh svega i više svega, da je uvjeri, da njezin sin ipak nije obični razbojnik, kako ju je htio dobrohotno uvjeriti poštovani i ugledni rodoljub gospodin Fuček. Stoga je bio pomislio, da joj mora reći sve, no već je slijedećeg časa nagonski osjetio, da bi je cijela istina još više zaprepastila, pa je odlučio, da ublaži. Tako je i učinio i osjećao je, da je učinio dobro. Sada opet s tom pričom o šegrtu, magarcu i njihovoj majstorici! To je priča za kalfe i šegrte, al ne za zabrinute mamice. Najzad i njega bi samoga razbjesnilo, kad bi tko tako pripovijedao o njegovoj mamici, pa je osjećao, da nije ni lijepo ni pošteno, što pripovijedaju. Al se ipak pripovijeda i slatko se i ugodno sluša i pronosi! — — —

— Ne mogu ti ni reći, kolko sam vas oboje poželio! — govorio je Dragan uzdrhtalim glasom, prignuo se i stao cjelivati sina. — Dobro mi izgledaš! — reče, uzevši Željkovo lice među svoje dlanove i zagledavši mu se u oči. Kako mu je rukama stegao obraze, tako je udarila u njih krv i pričinilo se, da su deblji i čvršći, pa je Dragan doista vjerovao, da mali dobro izgleda. Kad ga je pustio iz ruku i malo poslije opazio njegovu bljedoću i upale oči, nastavi: — Blijed si, al to je radi sjeđenja u lošem zraku.

— Da, da — potvrđivala je Zlata, gledajući u muževo prozirno lice. Opazila je, da sav drhće kao drevni starac, pa se požuri, da sjednu. — Ne moramo stajati — rekla je i sjela, a on odmah za njom. — I ti izgledaš dobro! — reče mu posve protivno od svojega opažanja, samo da ga ohrabri i da ne mora početi jaukati i kukati skupa s njim.

— I ja sâm osjećam, da mi je sada dobro! — potvrdi on veoma veselo. — I vjeruj mi, da osjećam da sam veoma jak i krepak, kao da i nijesam bio bolestan. Znaš, kad si prošli put bila ovdje, nijesam ti ništa rekao, al sam pomišljao, da se više ne ćemo vidjeti. Neki su me bili uplašili, da imam sušicu, pa sam stoga računao, da ću u rano proljeće otići, da nahranim bilje — — — Al vidiš i sama, da je svaka bojazan bila pretjerana i neumjesna.

— To je istina! — potvrđuje ona, promatrajući ga i osjećajući i toga časa, da je više na drugome nego na ovom svijetu. Dah mu je bio veoma ubrzan i nekako šuštav i kratak, pogled izgubljen, oči upaljene nekim posve neobičnim ognjem, koji dolazi iz velike daljine iza njegovih očnih šupljina tako, te se čini, da su oči nasađene na te daleke zrake, kao što su puževe oči nasađene na štapiće. I cijeli je posve sasušen, posve nestao, te se čini, da je odijelo nataknuto na nekoliko štapova i na njega postavljena glava, u kojoj su jedine oči još malko žive. I zapravo — i nema ga ništa više, nego same oči. To je još jedino, što je na njemu živo i što je njezino, a sve drugo niti se na njemu vidi niti ona osjeća da je njezino. Ništa više nemaju zajedničko osim tih dubokih, dalekih očiju i osim isprekidanog daha, koji svakoga časa može umrijeti kao svijeća i ujedno ugasiti i oči — — —

— Vjerovao sam, da ne ću doživjeti glavne rasprave — govorio je on i pomalo kašljucao — kolko su me bili uplašili. Bilo mi je žao vas i ujedno sam žalio, što ne ću moći na glavnoj raspravi obrazložiti — — —

Željko je pozorno pratio roditeljski razgovor i njihovo držanje, promatrajući im svaki titraj i pokret usana i lica. Osjećao je težak pritisak tih nekakovih događaja, koje on sve točno zna, ali im ne može dokučiti zamašaja, tek zna, da mu je strahovito teško, kad mu koji šegrt i pomoćnik nabaci štogod o toj nesreći. A to oni često čine. On je vjerovao, da je njegov tatica postupao baš onako, kako bi i svaki drugi pošteni čovjek na njegovu mjestu bio postupao, al mu nije bilo jasno, zašto ga onda njegovi drugovi bockaju. Čak je razumio, da nešto navijaju, kao da bi i njegova majka tu bila imala veoma važnu ulogu i već se je bio sav naduo i nadigao, da se pobije, no u to je onaj, koji je vodio i ravnao napadaj, naglo ustuknuo i sve popravio tako, da se je i Željko smirio. To je bilo pred školom, poslije obuke, pa je došao u posao još posve uzrujan i neraspoložen, što je majstor odmah primijetio i bockao ga i izazivao kao osa, dok nije doveo, da mu je on nešto nabusito odgovorio, a majstor ga udario! Tako je najzad dobio batina i zato, što

nije bio spreman, da mirno podnosi, da bilo tko blati njegove roditelje — — —

On je i sada osjećao, gledajući ih tako pažljive i raznježene, da ne zaslužuju, da itko govori o njima loše, pa je bio zadovoljan sa sobom, sjećajući se, kako se je bio spreman i potući radi njih, a osobito radi svoje majke, za koju bi dao i stotinu života, kad bi ih imao. I oca je volio, kao što je i otac volio njega, pa ga je sada stegla oko srca velika tuga, kad je opazio, kako je veoma slab, i nije mogao razumjeti, zašto je majka govorila, da dobro izgleda, kad to nije bila istina.

— Naravno — nastavljao je Bojanić lagano, otežući riječi — vi od mene nažalost nemate i ne ćete više ništa nikada imati, al je ipak nekako ugodnije, dok znademo, da smo svi tu. Ja bih inače svakako volio, da se čim prije riješim ovih muka, koje me ubijaju. Ne mogu ti reći, koliko me ždere uvjerenje, da nas samo društvo dovede na ovo, a onda nam se preuzetno i drsko postavlja za suca i krvnika kao nekakav tobožnji Arkanđeo, osvetitelj pravde i ćudoređa. Ne mogu ti opisati, koliko me to vrijeđa, no ne mogu učiniti proti tome ništa drugo nego se buniti, a za to mi je nužna glavna rasprava. Stoga se veselim, da ću je ipak doživjeti. Tamo ćemo jedni drugima pogledati u oči. To je još jedan jedini čas mojega života, koji me zanima.

Njih su dvoje sjedjeli jedno kraj drugoga na divanu tako, da ju je on držao oko pojasa, te je ona osjećala, kako mu ruka neprestano podrhtava kao u teškoj groznici, a ujedno je osjećala i veliku vatru koja je iz njegove ruke prelazila na njezino tijelo. Ta je opažanja još više uvjeriše, da je kraj nje skelet, koji je još samo koža držala u hrpi i nauzgoru, pa se uznemiri. Osjetila je i razumjela svaki pokret njegovih golih i nemirnih prstiju, pa odluči, da ne smije dugo ostati s njime.

— I ja sam dobila poziv za raspravu — reče mu ona, odmaknuvši se malko od njega, no posve nenapadno, kao pukim slučajem.

— Tamo ćemo im reći, što o njima mislimo — — —

— Kome?! — upita ona, jer nije razumjela, na što misli, jer je na čas bila zabavljena drugim mislima.

— Svima i lijevo i desno! — govorio je on povišenim glasom. — Ja ću reći svakome, što ga ide, pa neka onda sude, kako hoće. Ništa me se ne tiče, niti mi je stalo, da li će me suditi na doživotnu robiju, na vješala ili će me na nozi izbaciti na slobodu. Sve mi je ravno i jednako!

— Glavno je, da budeš na raspravi posve miran i sabran — reče Zlata, promatrajući njegovu ljevicu, koju je bio položio na stol. Svaku je košćicu vidjela i čudila se, kako se još drže skupa. — Onda ćeš moći na svako pitanje — govorila je ona tiho i pažljivo — valjano odgovoriti. I ne smiješ se žuriti s odgovorima.

— Ne boj se! Meni ne prijeti opasnost, da valjano ne odgovorim, jer mi je sve jasno.

— Pokojni je tata gdjekada pripovijedao sa svojim drugovima, pa se sjećam njihovih riječi. Stoga te upozoravam. Glavno je, da si posve miran i sabran. Važno je, da ostaviš velik dojam — govorila je, osjećajući sve jači i jači pritisak njegove ruke. — Slučaj je strašan, pa onda su sigurno i razlozi takovi — — —

Željko je netremice promatrao njihova lica i slušao pažljivo svaku njihovu riječ.

— Dokle može Željko ostati? — upita on nenadano.

— Dokle hoćemo — odgovori ona, vjerujući, da dobro razumije njegovo pitanje. — Ni meni se ne žuri radi mene, nego mi je veoma neugodno radi dra Kresovića.

— Neka te to nimalo ne smeta. Već će to netko platiti!

— Mene veoma smeta. Vjeruj mi: stoga ne bih željela, da ga dugo zadržavamo. Radije ćemo doći još jednom prije glavne rasprave.

— Čula si, kako reče: »Razgovarajte, kolkogod hoćete. Ja imam s pisarima posla«. Prema tome se možemo i ravnati — govorio je on, uperivši u nju čeznutljiv i umolan pogled.

— Razumijem, razumijem — odgovori ona, uzvrativši mu veoma topao pogled, i milo se nasmiješi. — Ja sam danas došla, da te vidim i da dovedem Željka, a u nedjelju ću doći, da se dogovorimo za glavnu raspravu. Jesi li s tim zadovoljan? — upita ga i čvrsto mu stisne ruku na svojim slabinama.

— Kakogod ti, dušice, hoćeš — odgovori on. — Ja bih volio, da ostanete dugo i danas i u nedjelju, i da se nikada ni ne rastajemo, ali sam spreman i na najgore. Više mi ništa nije teško, jer više nemam što izgubiti.

— Mamica te lijepo pozdravlja. Zdrava je vazda, da je upravo čudo, kako se divno drži — reče Zlata da prijeđe s toga tužnog predmeta na drugi, koji će biti barem malko manje žalostan, kad već ne mogu naći ništa veselo, o čemu bi mogli pripovijedati.

— A Slavica? Kako je ona?!

— Ni bolje ni gore. Stric Petar je otišao k svojoj kući.

— To mi je pripovijedala Mara. Što ga je navelo na taj put?

— Ne bih ti znala reći. On misli, da će moći od svojih dobiti kakovu svoticu za svoj dio — —

— A što će njemu novac?! On spada među rijetke blažene na ovome svijetu, koji su to pitanje skinuli s dnevnoga reda: za njega ne postoji novac osim u obliku komada kruha, a kad je i u drugom kakvom obliku, on ga odmah mijenja u kruh. Što će on s novcem početi?!

— Ne znam. Nije ništa rekao preda mnom, a ni bakica mi ne reče, da je njoj rekao što više.

— Stanujete u istom dvorištu?!

— Da. Nama je našao posve pristojnu sobu, a sebi je uzeo malu drvarnicu u dvorištu i u njoj spava. Divna je duša taj naš stric Petar. Pripovijedat ću ti više u nedjelju, a sada nemam vremena — reče ona i značajno mu nekoliko puta stisne ruku tako, da je on to tumačio, da ne će da pripovijeda pred Željkom i nije je više ništa pitao o tome.

— Svi ste u jednoj sobi? — reče on, a da upravo nije ni kanio, da je to upita, jer mu je poznato.

— Naravno, a nama i ne treba više. Bakica, Slavica i ja imamo dva velika kreveta, a Željko posebno svoj željezni krevet, pa nam je svima posve dobro.

— A kako si mi ti zadovoljan u zanatu? — upita Željka, primivši ga za obje ruke, koje je držao na stolu jednu na drugoj.

— Dobro! — odgovori Željko kratko i sigurno.

— Nemoj žaliti, što ne ideš u školu. Ja bih sam volio, da smo te mogli slati u nju, no kad nijesi htio učiti, možda je ovako i bolje. Svakako moraš zapamtiti, da ljudska sreća ne ovisi o čovjekovu zaimanju, kao što ni poštenje nije nimalo vezano s bogatstvom ili gospodstvom. Među najvećom gospodom i bogatašima imaš tako savršenih razbojnika, da se ne srame ni najvećeg palavorde, kojeg je odgojilo selo ili radnička kolibica, a među najbjednijim ljudskim slojevima možeš naći čovjeka, koji je sretniji od svakog vladara!

Željko je pratio pažljivo očeve riječi, no nije ih mogao posve dobro razumjeti, jer je Dragan prebrzo govorio, kao da se s nekim otimlje za njih, pa ih izbacuje jednu preko druge u najvećem trku.

— Samo marljivo radi i nastoj, da valjano izučiš svoj zanat, pa se ne trebaš ništa bojati. Jesi me razumio?

— Jesam — potvrdi Željko i mače pogled s očeva lica, kao da se nečega boji.

— Sigurno te često psuju, a možda i udare koji put, no neka te to ni ne smeta ni ne žalosti. Tako je u svakom zanatu.

— Znam — reče Željko i pogleda majku, kao da joj je htio reći svojim pogledom: »Jesi li čula, da i otac misli, kao i pomoćnici? Bog je stvorio šegrta i magarca« — — —

— Svi su oni prebrze ruke, pa ne mogu njome vladati. Tako je svagdje, pa mi ne možemo sada izmijeniti tih običaja. Je li ovako?!

— I ja sam tako rekao mamici! — odgovori mu Željko.

— A i ti si mu govorila o tome? — upita je Dragan.

— Slučajno smo u razgovoru došli na to pitanje — odgovori Zlata. — Ja te stvari nijesam znala, pa mi je Željko tumačio.

— Nije nikakava nesreća, ako te kada koji dohvati malko! S tim svaki naučnik mora računati i mora vazda biti spreman, da svaki, i za jedan dan stariji u poslu, drži, da je njegovo i pravo i dužnost, da mlađega malko udari. Naravno, to nijesu opasni udarci, pa ih svaki mora primiti, kao što prima kišu i onda, kad se je spremio na izlet, pa mu ona malko kvari račune — — —

— Tako i ja mislim — potvrđuje mali — a tako mi šegrti govorimo, kad smo u školi. Svi tako mislimo. I mi ćemo tući druge, kad budemo stariji!

— Naravno — nastavljao je Dragan — kad bi se vidjelo, da te koji tuče neprijateljski i da ne pazi, kako udara — — Desilo se je, da su kojeg malog siromaka osakatili ili i umlatili. Naravno — nije se nikada ustanovilo, zbog čega je morao umrijeti. Umro je, jer je umrijeti morao, pa gotovo — — — Naravno, tako se ne bi smio dati tući. Morao bi se ili obraniti ili uteći.

— Tako mi je rekao i stric Petar! — reče Željko veoma veselo i pobjedonosno pogleda majku.

— On je i pametan i pošten, a i iskusan je! — odgovori Dragan. — On je prošao mnogo svijeta, pa je doživio sve najgore i najužasnije, što braća ljudi mogu učiniti svome bližnjemu, pa stoga i zna sve. Njega možeš vazda mirne duše poslušati.

— Ne može se on braniti! — usprotivi se Zlata, misleći na ono, što je čula od Fučeka. — Neka radije uteče!

— Ako možeš izmaknuti, izmakni, ali bježati nemoj! — odreza Dragan, gledajući mrko preda se. — Čovjeku nije dužnost, da bježi pred zvijeri, ako je može odbiti!

Zlata se je veoma uznemirila, bojeći se, da će Željko uzeti očeve riječi kao poticaj na obranu, koju ona nije smatrala ni mogućom ni umjesnom, pa poče smišljati, kako bi žurno oslabila dojam njegovih riječi. Čas je šutjela, a onda reče:

— Naravno je, da se ne može braniti od pomoćnika, ako ga njih koji udari. To može biti samo, ako ga tuče koji šegrt.

— Ni njima ne treba vraćati, dok je pristojno, jer oni misle, da je to njihovo i pravo i dužnost, no čim bi vidio, da učesta i da te udara dušmanski i nemilosrdno, onda uzvrati i samome majstoru, ako bi tako postupao s tobom, pa i gazdarici! To ti tvoj tatica veli!

Oko Zlate se je okrenula cijela soba, pa požali, što ga je baš ona izazvala na tu tešku izjavu, koju je Željko primio razigranih očiju i vesela lica.

— Ako te majstor tuče kao svoje dijete, pa i žestoko, poljubi mu ruku, ako li vidiš, da te goni stolicom ili čeki-

ćima kao šugavo pseto, onda razbojniku raskoli glavu, da mu mozak prsne.

— Bog s tobom, moj Dragane, što djetetu govoriš?! — zavapi Zlata. — Gdje možeš očekivati od njega, da pametno prosuđuje, da li ga tuče kao otac ili ga progoni kao zvijer?!

— Draga moja, to razlikuje i pseto i svaka domaća životinja, a kamo li da ne bi mogao prosuđivati dečko od četrnaest godina! Ne budi ti stoga zabrinuta!

— Kako bi on gazdu ili pomoćnika?!

— Zato, što je netko majstor ili pomoćnik, ili, ako ćeš i dalje, što je na bilo kome mjestu, ne slijedi, da ne može biti i ostati zvijer, od koje se mi i možemo i moramo braniti.

— Treba se ukloniti — branila je Zlata uporno svoje stanovište ne, što bi bila uvjerena, da je ispravno, nego što je čvrsto vjerovala, da je potrebno, da tim putem uperi svoje dijete. — Mora izbjeći, mora uteći! — govorila je ona sve odlučnije i čvršće.

— Ja sam rekao, kako mislim. Ako se može ukloniti, neka se ukloni, ali bježati nije uvijek ni moguće, a nikada nije pametno. Napadaj je vazda najuspješnija obrana. To ja njemu velim, a ti nemoj kvariti njegova raspoloženja svojim ženskim umovanjima.

— To nije umovanje.

— Točno! — odgovori on veoma žurno. — To je izljev osjećaja, koji u ovom slučaju nije na mjestu. Ja sam naglasio, da on mora biti poslušan i pažljiv i da mora vrlo strpljivo i spremno podnijeti i koji udarac, pa bio i žešći, kad već spada u naukovnu osnovu, no ubijati se ne smije dati. Koliko i koliko ima slučajeva, gdje tobožnji čovjek, a u tobožnjem vršenju svojega zvanja, svoje službe, svojega prava i u bilo kakvom drugom poslu, na koji je ovlašten ili obvezan — koliko je slučajeva, gdje u takvom poslu iskaljuje svoje najodvratnije zvijerstvo, na kojemu bi mu zavidala svaka zvijer! To je ono, što ja ne želim, da podnosi, jer nije ljudski, da podnosi. Jesi me razumio, sine?!

— Jesam, tatice! — potvrdi mali veoma veselo i sigurno.

— Ja se bojim, da te je razumio posve pogrješno — reče Zlata.

— Ne, ne, mamice! — usprotivi se Željko. — I stric mi je Petar govorio na vlas ovako kao i tatica. Kaže, da moram slušati i da moram dobivati i batina, ali — — —

— Što je dalje rekao stric Petar? — upita Dragan.

— Tako kao i ti.

— Divni stric Petar! To je čovjek. Ja njega sada poznam kao samoga sebe. On bi mogao biti i najveći razbojnik i najuzvišeniji svećenik vječnoga Stvoritelja. To je moje duboko uvjerenje. Kako se slažu on i bakica? — upita nenadano i zagleda se u Zlatu.

— Kao jedna duša — odgovori ona posve mirno i naravno. — Ja se ne mogu dosta naslušati, kad se uvečer njih dvoje raspripovijedaju. Djeca legnu, ja štogod radim rukama ili legnem i ja, a njih dvoje sjede kraj peći i razvezu. Ja sam znala i prije, da je naša bakica pametna i bistra žena, no istom iz tih razgovora vidim neobičnu dubinu njezinih misli i osjećaja.

— A stric Petar je neobična glava! — reče Dragan.

— On je kao apoštol! Meni se često puta dogodi, da se stresem i zgrozim nad njegovim mnijenjem, kad ga odvali onako suho i tvrdo kao od pećine, no kad se poslije pusti u obrazlaganje i tumačenje, a sve u pričama i poredbama, redovno se s njim složim do u najtanje tančine. Ja im se nikada ne miješam u razgovor, jer im nijesam dorasla ni uspomenama, koje njih dvoje vežu — i ako ih je svako proživljavalo u posve drugom selu! — a ni načinom mišljenja i razlaganja, koje je kod njih oboje skoro posve jednako, a meni je nedohvatno, nedokučivo, jer su me pokvarile škole i društvo.

— Izvrsno opažaš te razlike! — reče on zadovoljno. — To me s tim više veseli, što sam i ja došao do istih zaključaka. Njih su dvoje primitivci, no ja mogu živo zamisliti, kako se razumiju i kako su daleko stvarniji i uvjerljiviji u svojim obrazlaganjima nego li mi sa svim svojim znanjem i izrazima — — — I slažu se, veliš?!

— Kao brat i sestra! — odgovori Zlata.

— I ne znaš pobliže, zašto je i kako je on došao na pomisao, da sada ide tražiti svoj dio?

— Ne znam — odgovori ona posve suhoparno, ne dajući nikakove važnosti tome njegovom pitanju. Dragan je

to opazio, jer ju je oštro promatrao, pa zaključi, da su njegove slutnje očito neosnovane, jer da je išta na onome, na što on misli, Zlata bi prva morala opaziti ili barem naslutiti. Očito nema ništa na stvari, no zašto bi on onda išao po nekakav svoj dio, kad nije prije nikada na njega ni mislio?!

— Zanima me, da li je on kada prije pomišljao na svoj dio?! — reče on, da čuje, ne zna li Zlata o tome štogod više.

— Ništa ti ja o tome ne znam niti sam od njega što čula one večeri, koje je otišao. Sjedili smo dugo, a onda je on otišao u svoju drvarnicu i poslije koje pola sata je otišao na kolodovor.

— Je l' tebi drago, što se je nastanio u vašem dvorištu?! — postavi on i ovo pitanje posve neočekivano i bez prijelaza.

— Ne mogu ti ni reći, koliko mi je to milo! — odgovori ona brzo i prostodušno. — Meni se čini, kao da je moj ili tvoj otac s nama, pa sam nekako mirna i bez brige za bakicu i Slavicu, kad nijesam kod kuće, i ako znam, da i on mnogo izlazi u grad. I po noći sam mirna i sigurna.

— A kako je došlo do toga, da se nastanite skupa?

— On je tražio i našao stan i za nas i za sebe. S početka mi nijesmo ni znali, gdje on stanuje, jer nam nije rekao, pa sam ja posve slučajno otkrila njegovo skrovište.

— I on se smjestio u drvarnicu?!

— Da. Prostro je poda se nekoliko naramaka slame, a po daskama iznutra izlijepio stare novine, da mu ne puše, i veli, da mu je veoma lijepo.

— Kaže, da se ne bi mijenjao ni s nadbiškupom! — rastumači Željko. — I vazda govori: »Čim manje, tim bolje!«

— A kako to tumači? — upita Dragan, gledajući u sinčića.

— To sam ga i ja pitao — odgovori Željko, smiješeći se — pa mi je rastumačio. Veli, kad je mislio, da treba za objed mesa i vina, da je bio nesretan vazda, kad ga nije imao, a otkad se je naučio, da mu je dosta za objed i komad kruha, da je vazda sretan.

— I ti si to zapamtio?! — iznenadi se Dragan.

— Kad mi je polagano tumačio.

— A kada vas dva pripovijedate?!

— On mene obično uvečer čeka kod kapelice na Nadbiskupskom trgu, pa onda polako idemo kući i pripovijedamo. I onda mi je rekao, da čim čovjek manje treba za sebe, da je tim sretniji. Kaže, da mu je ikako moguće — pripovijedao je Željko, smijući se — da ne bi spavao ni na slami ni pod krovom, no da je već previše pokvaren, pa da mu je teško ostaviti »tu komociju!«

— Tako ti je rekao?!

— Da. On zove onu svoju šupicu »komocijom« — govorio je mali i počeo se glasno smijati.

— I veli za sebe, da je stoga pokvaren, što spava na šaci slame i u drvarnici pod krovom!

— Da, da. Veli, da je već previše pokvaren gospodstvom i gospodskim životom.

— Divan je! — potvrđivala je Zlata općenito, gledajući, kako se je Dragan razigrao, pripovijedajući o njemu. — Šteta samo, što je jadnik prosjak, da nije štogod, kakav bilo posao započeo, dok je bio mlađi.

— Ja ga započeh zarana — — — reče Bojanić polako i naglašavajući svaku riječ. — To ti je jedini odgovor na tvoje riječi! — — Zar ti misliš, da njegova sreća nije u savezu i s njegovim zanimanjem?!

— To je moguće, al ne smijemo pomišljati, da čovjek mora biti prosjak, ako želi biti sretan! — odgovori ona posve odlučno i sigurno. — On je slučajno zadovoljan i uz takovo zanimanje, jer je takova duša, no on bi u drugom, udobnijem i lagodnijem zanimanju bio isto tako sretan i s mnogo više sadržaja.

— Ne ćemo se sada upuštati u tu raspravu, jer nije ni mjesto ni vrijeme, no ukratko: ti se varaš! Po mome je mišljenju mogao biti tako sretan još samo na očinskom ognjištu, ako ga ne bi unesrećila braća i nevjeste i žena. Prema tome je u sadašnjem zanimanju našao svakako mnogo više uvjeta za sreću i zadovoljstvo nego li ih je imao kod kuće, od koje je morao pobjeći.

— Ja ne znam — odgovori ona, popuštajući, da se ne natežu — jer nijesam o tome pitanju mnogo razmišljala. Svakako vidim, da je vazda zadovoljan, sretan i nasmijan,

te uopće nema briga osim za nas. Mi smo mu sigurno jedina glavobolja.

— Da on zbog nas nije i otišao po svoj dio? — zaskoči Dragan.

— Ne znam to! — odgovori ona mirno, jer doista nije ni slutila, što ga je gonilo, pa stoga nije mogla prozreti ni Draganova pitanja.

— Tko bi znao, što on snuje?!

— Ja ne znam, i rekla sam bakici, da mi je veoma žao, što je otišao. Da sam ja prije znala ili naslućivala, da bi on mogao kod kuće, sa svojima, imati radi toga neprilika, ja bih ga bila kušala svakako odgovoriti od njegove nakane. Međutim ja sam bila toliko okupljena svojim brigama, da nijesam uopće ni prosuđivala, što znači njegov korak, dok me bakica nije upozorila, no tada je već bilo prekasno, jer je on već bio otišao, pa mu više nijesam mogla ništa govoriti.

— Tebi nije ni rekao zbog čega ide kući?!

— Ni riječi. Ja sam znala samo, da ide kući k svojima, ali da misli o nekakovu svome dijelu, nijesam ni slutila, dok mi bakica nije rekla, kad je on već bio otišao.

Časak su šutjeli i nijemo gledali preda se.

— Moramo ići! — reče Zlata nenadano i tiho. — U nedjelju ćemo se opet vidjeti.

— Dobro, dušice. Meni se nikuda ne žuri, no ako ti držiš, da je vrijeme, da se rastajemo, meni je pravo — odgovori Dragan i čvršće je pritegne k sebi. — Neizmjerno sam te poželio, no već sam se naučio pregarati, pa mi ništa nije teško. Vjeruj mi. Sada sam okupljen mislima o glavnoj raspravi, pa mi time vrijeme dobro prolazi i nije mi nikada dosadno. Već sam Kresoviću dao opširne svoje Zapiske, a sada pravim daljnje bilješke.

— Gdje je sada Kresović?

— Tu u prednjoj sobi — odgovori on i htjede ustati. — Zovnut ću ga.

— Otvori vrata, Željko! — reče Zlata, što on odmah učini.

— Doktore, jesi li gotov?! — vikne Bojanić, a Zlata ga malko odmakne od sebe i lagano i nježno primi njegovu

ruku, kojom ju je neprestano držao oko života, i odmakne je.

— Odmah, odmah! — javi se Kresović i čas zatim uđe, govoreći: — Posvršavao sam neke poslove, a sada dočitao tvoje Zapiske.

— Hoće li ti dobro poslužiti? — pitao je Dragan, smiješeći se — Pisao sam svega i svašta, kako mi je baš naletjelo pod pero, no ti ćeš svakako naći dosta gradiva za obranu.

— Bez sumnje. Ima dragocjenih podataka. Jeste li se barem malko ispripovijedali?!

— Ni počeli! — odgovori on, no Zlata se požuri, da ga ispravi:

— Prema prilikama, doktore, jesmo i previše, no razumije se, da to nama nije ništa! Potrebno bi bilo, da smo nekoliko dana skupa, pa da govorimo dan i noć, da tako bar približno naknadimo sve, što smo propustili, no vjerujte mi, da više ni nemamo takovih želja. Pomirili smo se sa sudbinom, prignuli glave i nosimo svoj jaram bez mrmljanja i prigovaranja. Zbaciti ga ne možemo, a tako se najudobnije nosi, pa žašto ne bismo pomogli sami sebi, kad je to u našim rukama?! Meni je samo neugodno radi vas! Vjerujte mi, da me je sram pogledati vam u oči!

— Neka vam to bude najmanja briga, milostiva — odgovorio je Kresović veoma ljubazno i uvjerljivo. — Ja veoma rado činim sve, što mogu, i rado ću činiti do kraja. Vi nemojte o tome ni misliti.

— Ne koristi mi misliti, kad ne mogu ništa promijeniti u tome, al mi je neopisivo teško. Znate, na odvjetnike se viče, da oguliše, i često nije vika neopravdana, no nitko ne spominje, koliki oguliše odvjetnike, pa mi je s tim teže.

— Nemojte ih žaliti! Ni mene. Nije vaša krivnja, što se općenito misli, da je odvjetnik jedini zanatlija, koji je dužan uime rodoljublja raditi badava za svakoga, tko se proglasi pristašom njegove stranke — kao da njega stranka plaća, da bude besplatnim radnikom. Vi toga mnijenja ne promijeniste, no nemojte ni kušati, da naš slučaj ubrajate u takav odvjetnički rad, koji je i meni često i često puta već dojadio! Naš je slučaj pod posve drugim naslovom, a to

najbolje znademo ja i Dragan, koji smo toliko jada skupa prenijeli za vrijeme rata. Da je on šićario, kad sam ja stradavao, vjerujte mi, da ga ne bih žalio, da me gospodski plati, jer bi imao otkle i zašto, no ovako, draga moja milostivice: nas smo dvojica i prije bratski dijelili, kad smo imali zalogaj kruha, pa sada možemo i ovaj zalogaj znanja, što ga imademo.

— Ja sam vam morala reći, što mislim, da vam se ispričam — govorila je ona veoma nesigurno, teško i neodlučno, gledajući u svoje mršave ruke — i da vas odmah zamolim, da se žrtvujete i u nedjelju, da se ja i Dragan porazgovorimo radi glavne rasprave. Nemojte se srditi, što izrabljujemo vašu dobrotu. Vjerujte mi, da ja ne mogu razgovarati tamo u skupnoj razgovornici. Upravo se ukočim pod dojmom onolikih očiju — —

— Budite bez brige, milostiva, i ne mislite, da nerado činim. — — Nije mi čak ni teško. Vjerujte mi. Pogotovo mi nije teško, kad znadem osam dana unaprijed.

— Danas zapravo nijesmo ništa ni razgovarali — reče Dragan. — Toliko me pitanja razapinje, a nijesmo dospjeli ni da ih dotaknemo. Morali smo ostati u općenitostima, da se tako priredimo za pojedinosti, o kojima moramo govoriti prije rasprave.

— U nedjelju dolazimo. To je riješeno — odgovori mu Kresović — a naglašujem, da se dobro razumijemo. Mi u nedjelju dolazimo na razgovor, ali vi nemate mnogo razgovarati o glavnoj raspravi. Što više — moje je mišljenje, da o tome i ne govorite, jer bi mogla nastati kakova zbrka, koja bi djelovala sudbonosno nepovoljno, a to nije potrebno. Milostiva i sama zna, što je i kako je bilo, i ne smije ni na što drugo misliti nego na događaj onakav, kakav jest, kakova ga je ona vidjela i doživjela i ništa, baš ništa drugo. S njezine strane ne može biti, a i ne treba nikakova umovanja, a ako što bude trebalo, to će joj doći samo sobom na jezik, jer kad je srce prepuno, usta govore. Ovo je moje mnijenje o tome pitanju, a vas dvoje ga promozgajte, pa ćete vidjeti, da je ono opravdano i dobro.

Željko je pozorno slušao odvjetnikove riječi i osjetio neopisivo zadovoljstvo i sreću, kad je razabrao, da njegova

majka ne treba ništa lagati, nego da će najbolje braniti njegova taticu, ako ispripovijeda događaj, kakav jest! To se potpuno slaže s njegovim osjećajem, da njegov tatica nije ništa kriv, i ako se je desila ona strašna nesreća — — I on se je morao braniti od onoga pokojnoga, a čovjek se mora braniti. To je tako rekao stric Petar, a rekao je njemu danas i sam njegov tatica, a to isto slijedi iz odvjetnikovih riječi, koje je sada rekao. Treba se braniti — — — I onda treba govoriti istinu, jer se nema čega bojati onaj, koji se je branio — — —

— Ja sada neprestano razmišljam — govorio je Dragan — no bilo bi krivo reći, da razmišljam o svojoj obrani, jer se ja ni ne kanim braniti. Meni je sada stalo samo do toga, da najprije razjasnim sam sebi, a onda po mogućnosti i drugima, zašto je do toga moralo doći. U svojim sam Zapiscima dao samo okosnicu i događaje, a meso je sve izostalo, kao da su gavranovi oglodali i moje Zapiske, kao što su oglodali mene — reče i nasmije se, gledajući branitelja.

— Ne možeš se potužiti! — reče mu on, da ga osokoli. — Sada si ti, dragi moj, već na konju! Mogao bi ići na utrke.

— Ne mogu se potužiti! — prihvati on veoma spremno i rado, osjećajući, da mu veoma godi, kad se govori o njegovu zdravlju. — Doista se izvrsno osjećam, otkad sam izišao iz bolnice.

Zlata osjeti toga časa neodoljivu potrebu, da mu se ispriča, što mu ne može slati hrane, no teškom mukom i sa najsilnijim naponom snage svlada taj poriv, jer je osjetila, da bi takova isprika bila neumjesna i veoma nezgodna. Zašto bi potezala pitanje, na kojemu ne može upravo ništa promijeniti, kad i on sam zna, da je tako?! Samo bi mu još jače istakla i metnula pred oči veliku i očajnu bijedu, u kojoj se nalaze, a da time ne bi učinila nikome nikakovo dobro djelo. Ugrizla se je za usne i šutjela, progutavši već sa jezika gotovu rečenicu, da se mora čuvati i dobro jesti...

— Nas dvojica ćemo razgovarati istom nekoliko dana prije same rasprave, a ako bi me što prije trebao, izvoli samo zamoliti tamničara, da mi javi, pa ću odmah doći.

Kad rekneš tamničaru, prije ću doznati, nego ako mi javiš preko nadziratelja uza ili suca istražitelja.

— Ja mislim, da ne ću trebati ništa. Tamničar mi ide u svemu na ruku, kolko može, pa se ni ja više ne obraćam na nadziratelja uza. Što ću ga gnjaviti, kad u moj dnevni život više zasijeca svaki uznički stražar nego i sam gospodin predsjednik sudbenoga stola!?

— Mi smo se, Željko, dobro razumjeli — je li?! — upita ga otac i toplo mu se nasmiješi.

— Jesmo, tatice — odgovori mali veoma tiho, uperivši u oca svoje krupne pronicave oči, koje su bile savršeno jednake majčinim divnim očima. — I stric Petar mi je već tako govorio — — —

LXII.

Stančina je svakako ustavljao Petra, da ostane kod njega na objedu, da se do mile volje porazgovore i da mu spomene sve, što zna, o njegovoj obitelji. Petar nije htio ostati, jer ga je srce vuklo, da čim prije vidi svoju kolijevku. Kao što je kroz duga desetljeća bio skoro posve zaboravio na sve, i jedva se kada i sjetio kojom misli kao u snu, tako je sada sav gorio od puste želje, da što prije stupi svojom staračkom nogom u stope svojega najranijeg djetinjstva.

— Pa koga si tolko zaželije?! — podrugne mu se Stančina.

— Poželije sam ognjište, poželije sam kućni prag, poželije sam ploče prid kućom i rastiće oko kuće, ako j' još koji nauzgoru. Eto, to sam, moj brate, zaželije, pa iđem, a nas ćemo dva nastaviti ljudikanje, kad jope dođem ovamo k tebi.

— A esi li, molim te, ostavije koju, kad si poša u svit? — upita Stančina i vragoljasto mu namigne.

— Do šta j' tebi, moj Stanko! — reče Petar, pa se i on nasmije.

— A tebi nije do toga?! E, ko te ne bi pozna, moga bi ti i virovati, a mogu ti virovati i oni, koji misle, da čovik

sa sedamdeset godina više ni nije čovik, al meni to ne mo'š pripovidati! Esi li zbilja bije koju izabra'?

— Pa, kad si navalije, reći ću ti: bije sam je izabra, da nije znala ni crna zemlja, al kad pokojni ćakan okrenu onako, ja onda tresnu o zemlju sa svim i odo, da joj nisam reka ni »s Bogom!«. Est, poručije sam joj po pokojnoj sestri Kaji — veliš, da j' umrla, Bog joj dâ dušici lako?!

— Umrla, umrla, vridna Kaja ima tome već svoji dvadesetak godina. A bila vridna i čestita Kaja, da joj nije bilo parice!

— Po njoj sam bije poručije, neka me ne čeka i neka mi se ne nada. A Bog zna, e l' joj virovala mam il je mislila, da je vara?!

— A koja j' to bila?! — navaljivao je Stančina.

— Sigurno j' i ona već pokojna — — — pa što ću ti i pripovidati, kad nije ništa ni bilo — — —

— Tako, eto, da vidimo, bi li bili dugo skupa poživili il bi već bije udovac!

— To ti je bila, moj dragoviću, Janja Perjana pokojnoga Jakića Kneževića. I ti si je dobro poznava ka i ja.

— Esam, Petre, a i sada je poznam, i da znaš, da je udovica još ka kremen! — reče Stančina i udari dlanom o dlan. — Ako će te titi, ne tribaš imati ni gaća na sebi, jer ona ima sve u kući iza pokojnog čovika, a sama j' u kući ka vukodlak.

— I živa još?! — izenadi se Petar mnogo više i ugodnije nego li je mogao i pomisliti, da bi ga još moglo zagrijati to pitanje.

— Živa, živa, moj junače, i još prava i zdrava žena. Imala j' samo žensku dicu, pa nikolke udala, a k najmlađoj priženila momka, al se nisu mogli složiti, pa on pokupi ženu i dicu i sprti u Ameriku, a ona ostala sama na ognjištu i tako j' do dana današnjega. Nit je ona tila kog drugog zeta k sebi, nit je tije koji zet k njoj, jer svaki ima svoje lipo stanje, a nije se tila ni udati, pa je eno ka kakva vratrina! I čudno se drži, da ne bi čovik virova, i dobro živi.

— A za koga se j' bila udala?

— Za pokojnog Marka Jurline Kneževića. Kuća uz kuću.

— Esi vidije! — reče Petar i obori pogled, a pred očima mu sijevnu davni, davni dani i večeri, koje je već davno bio smetnuo s uma. Nije nikada ni pomišljao, da bi se ikada mogao više povratiti na te misli i uspomene. Što više, nije nigda ni davao osobite važnosti tim svojim uspomenama, jer nijesu bili ni izišli na glas, već je sve bilo posve tajno među njima dvoma, a ni oni nijesu o tome razgovarali više od nekoliko riječi. On se je do nje češće hvatao u kolo, gdjekad je otišao u njihovo selo u prelo, pa joj je jednom zgodom, kad ju je komušao, šanuo: »Ako ti nije krivo i ako oćeš, počekaj me malko, pa ćemo viditi.« Ona je šutjela, a kako je bio skoro mrak, nije joj mogao pročitati na licu, što misli, pa je upita: »Što veliš na to?« Nije odmah odgovorila ni na izričnо pitanje, no iza odulje stanke šane: »Oću, al nek niko ne zna, jer bi me ćakan!« — — »Bog i nas dvoj!« — odgovori joj on. Ubrzo je iza toga razabrao iz razgovora u kući, da ga je ćaća nakanio ženiti, a napipao je i koju mu je namijenio, pa se je s toga do Janje rjeđe hvatao u kolu, a nije više išao u njezino selo ni u prelo. Viđali su se redovno svake nedjelje kod crkve, gdje je on vazda uhvatio zgodnu priliku, da joj malko namigne tako, da nitko drugi ne primijeti. To im je bilo sve ljubakanje i sva sreća i slasti njihove ljubavi. Čim je ćaća pritiskao, da će ga oženiti, on se odluči i krene u svijet tako naglo, da joj nije mogao reći ni jedne riječi. Stoga je otkrio svoju tajnu sestri Kaji.

Do ovog je časa vjerovao, da je to pitanje zavazda zakopano i zaboravljeno, no sada nenadano opet uskrsnu svježe, jako i važno!

— Velim ti: ne triba ti ni košulje!— opet će Stančina. — Ako 'oćete, moremo mam pirovati.

— Esi ti tog čuda vidije! — govorio je Petar kao sam sebi i nije se mogao nikako snaći. Sve mu se je činilo, da je on istom sada u nju zaljubljen, te da je ono pred pedeset godina bila samo dječja neozbiljna igra. Sada je došlo ono pravo, što drma utrobom i stresa živcima, da se čovjek savija i previja kao u padavici, a sve i ne zna, što mu je i kakvi se to teški jadi svališe na njega.

— A est, druže, da vidiš, prava i poštena žena! — hvalio je Stančina kao pravi provodadžija. — I lipa žena još.

Petar je šutio i razmišljao, a onda će polako i oprezno:

— Molim te, Stančina, nemoj ti kome o ovome! Sramota bi mi bilo, a ne bi tije ni rad nje. Znaš, kakav je svit, pa ne zna za šalu.

— Ja se ni ne šalim! I ne bi to bilo loše.

— Nemoj, jadan, sad o tome trošiti zubi! — reče Petar, no po zvuku glasa mu se je jasno i nesumnjivo čulo, da mu taj razgovor nije nipošto neugodan.

— Za danas je dosta, a nastavit ćemo, kad se malko zgriješ na svome ognjištu i dok vidiš, kakav vitar puše na njemu. Vidit ćeš, da ćeš doći na ovo, što ti ja govorim, a zasada neka bude dosta. Ako je ne vidiš prije, oćeš sigurno u nedilju tu kod crikve, jer ona ne vali nijedne nedilje, pa kijalo, a livalo i sivalo! Kan da joj je dvaest godina!

Stančina mu je sve kupljene stvari dobro omotao i uvezao, pa je još htio, da pošalje svog momka s Petrom, da mu to nosi.

— Ne ću, brate, da mi se svit ruga! — branio se je Petar. — To j' sve pedalj mista! Nema ni četvrt sata do tamo.

— Ima više.

— Pola sata nema nikako.

— Tolko nema, al nisu tvoja pleća više, što su nekad bila! Doteščat će tebi ovo.

— Nema svega ni pet, šest kila — branio se Petar, podižući omot, da mu procijeni težinu. — Nešto više — — Deset kila nema nikako.

— Tolko nema, al će ti dojaditi. Nego uzmi kakvu štapinu, pa metni na rame.

Petar je nosio štap samo, kad je bazao po selima, da se može braniti od pasa, a inače nikada. Stoga ga ni sada nije imao, a nije ga imao ni u Zagrebu među svojom imovinom, koju je ostavio pod lokotom u drvarnici, a ključić metnuo u džep. Mislio je, da bi ga dao bakici, no onda se je sjetio, da bi ona mogla iz ženske radoznalosti otvoriti i kopati mu po onim krpetinama, pa ga razljuti već i sama pomisao, da bi ona vidjela, kako nema upravo savršeno ništa! Stoga je ključić metnuo u džep, a bakici nije ni spomenuo, da mu pripazi na onaj brlog. A i na što bi mu imala paziti?! Na

onaj naramak slame, na odijelo u samim krpama i na zimski kaput, koji ima na sebi više zakrpa i u više boja nego i najšareniji cvijetnjak?! Ništa drugo nije bilo od odijela, a od cijelog je »bogatstva« još tu dobar zimski pokrivač, koji je nekad pripadao vojsci, a kako je on došao do njega, to ni njemu samome nije bilo posve jasno. Nije ga ukrao, ali nije za njega ni dao niti prebijene pare. Izišlo je kao da ga je našao, no nije ga ni našao, jer je znao, da ga nije izgubio onaj, čiji je prije bio, a nije ga ni bacio. Eto — ima dobar pokrivač, kojega nije pribavio ni po kojem propisu ni sadašnjih ni ondašnjih zakona, ali zbog čije nabave ne bi bio mogao ni odgovarati ni po kojem propisu tih istih zakona.

Drugo ništa nema u svome »stanu«, a ni izvan njega, a pogotovo nema štapa, pa mu sad naleti misao, da ga kupi. Vidje, da Stančina drži jake krive, pa ih stade ogledavati. Izabrao je najdeblju i najtežu, metnuo na nju omot s darovima i treskao na ramenu, da vidi, da li je teško.

— Nije ovo ništa! — reče i nasmiješi se.

— Nije ne, za takoga momka! Da ti je teško, ne bi ja tebe nagovarao, da se ženiš! Al vidiš, kolko robe, za onolicno novaca!

— Nemoj ti tako, moj junače! Teška j' iljadarka, da je ne bi parip ponije! — — — Nego, nisam ja kupije još ni desetinu onoga, što bi morao kupiti.

— Ja sam tu, a novci su u tebe, pa kad vidiš, ne će ti biti teško doći i uzeti. Bolje j', da počmeš pomalo, jer ćeš onda sporije sustati. Reka sam ti ja, da im ne bi nadavala milost Božija! Nikad im nije dosta, kad nemaju ništa i svega su željni.

— Dobro će biti ovako — reče, skidajući s ramena štap s omotom. — Po što ti je ova krīva?

Pogodiše se, plati i nju, metne ponovno omot i kovčežić na nju, pa na rame i pođe. Stančina ga je ispratio preko praga, dao mu još nekoliko savjeta i prekričao mu, da dođe čim prije opet k njemu na razgovor.

— Ne tribaš ni čekati nedilje, — reče mu, pa dometne tiše: — Ako slučajno vidim Janju poručit ću po tebe.

— Nije potribno — odgovori Petar, smiješeći se. — Nego, da ti pravo kažem, bilo bi mi drago, da je vidim.

— Eto, vidiš, da ja pogađam!

Stančina opazi, da je pred svakom kućom nekolko što male što velike čeljadi na straži, da vidi Petra, pa ga upozori, no kako je on bio naučen na gradsku vrevu, nije toga ni primjećivao. Stančini je to bilo veoma napadno, pa je rekao:

— Vidiš li, kolki se je svit sjatije, da te vidi!

Petar se je ogledavao, pa ne vidje nego po nekoliko glava na svakim vratima, no ne htjede ništa reći, već se samo malko osmjehne i brzo pođe.

— Već je sigurno stiga glas i do tvoji, da si doša! — dovikne Stančina za njim, no on više nije slušao, što mu govori, već se je sav bacio na onaj dragi, nezaboravni put, kojim je jedinim bio spojen cijeli svijet za njegovo ognjište.

Čim je promašio zadnje dulibske kuće, opazi, da je put proširen i uređen, te ga je jedva prepoznao.

— Hajde, neka su ga uredili, al opet — — pomisli on i bi mu žao, što ne nađe poznatih ogredaka i jama, na koje je bio naučen, kao da put i ne može biti nego onakav. I ograde su oko puta bolje, nego li su bile u njegovo vrijeme. To je bolje i ljepše, vidi i on, al bi mu bilo nekako bliže i pitomije, da je našao one stare plotove i vrlo rijetke i neuređene živice, kakove je zapamtio. Sada mora naprezati pamet i sjećanje, da uspostavi prijašnje stanje i da osjeti, da je doista na svome putu i da gazi onu istu zemlju, koju su gazile njegove djetinje i momačke noge.

Korake je neopazice usporio, promatrajući svaki trn, svaki kamen i slušajući cvrkutanje ptičica, kao da nastoji prepoznati po glasu, da li su i to one iste ptičice, koje su njemu cvrkutale u mladim danima ili su to istom daleki potomci onih njegovih davnih prijatelja.

Opazi, da dolazi prema njemu neki čovjek. Išao je žurno, kao da nosi veoma hitnu poruku ili kao da ne želi potrošiti mnogo vremena na posao, kojemu se je toga časa morao posvetiti. Petar ga je opazio, pa se odmah sjeti, kako bi on pred pedeset godina bio sigurno prepoznao na tu daljinu svakoga čovjeka, pa da je tu iz sela ili iz daljnje okolice. Sada — —

— Aj, bluno stara! Kako bi ti sada koga prepoznao?! — šane sam sebi i bolje se zagleda prema došljaku. Vidio ga je već posve dobro, jer su mu oči služile, kao da je mladić, no — posve naravno! — nije mogao ni po čemu naslućivati, tko je, kad više nije ni znao, tko je tu živ, a tko mrtav, osim koliko je na brzu ruku doznao od Stančine.

Kad se primakoše jedan drugome na desetak koračaja, onaj se nasmije i dovikne mu:

— Esi ti to, striče Petre?!

— Esam Petar, a i stric sam ti, ako 'š pošteno — odgovori Petar ljubazno i veselo — al koga ti strica Petra čekaš i koji si ti?

— Ti si Petar pokojnog dida Jakovine! — odgovori onaj, pružajući mu ruku. — Ja sam poša prida te, kad mi rekoše, da dolaziš. I dobro mi doša, moj vridni striče!

Petar srdačno primi pruženu ruku, obradovavši se toj velikoj pažnji, osjeti golicanje u grlu od pustoga milja, nekoliko puta žestoko trene kapcima, da odstrani neku tekućinu, koja se je počela skupljati u očima i zastirati mu vid, pa upita:

— A koji si ti, sinovče, Bog te blagoslovije i poživije te?!

— Ja sam Ivan pokojnog Klipića — odgovori došljak. — Velim ti tako, jer znam, da ćeš se tako najlakše sititi.

— Sin vridnog Ante Klipića?! — priupita Petar.

— E, e! Vidiš, kako se ti sićaš pokojnog mog ćaće. Bio je nikolko godina mlađi od tebe.

— Est, est! — potvrdi Petar, pa mu naleti na jezik pitanje: — A kako si ti mene pozna?!

— Kako ja ne bi pozna našeg vridnog strica Petra, moj striče, kad te poznam?! — usklikne Ivan.

— Ma, moj sinko, ti se nisi bije ni rodije, kad sam ja otiša u svit, pa kako bi me poznava?!

— Est to, al jope! — Poznam te, kad mi krv kaže, da si to ti, a i puče jutros selom glas, da si se vratija, pa — reko — iđem prida nj. Pozdravljaju te tvoji i vele, da im je drago, da dolaziš, a znaš, kako j' — — — reče Ivan i značajno se nasmiješi. — Nego, da ti ja to ponesem — reče i maši se Petrova štapa.

— Ne, ne, sinko! — usprotivi se Petar. — Ja ću to nositi, jer bi mi bilo ramenu neobično, da nema ništa na njemu.

Ivan ne reče ništa, već izvadi lulu i stade se njome igrati, udarajući njezinim otvorom o dlan, kao da je istresa, no nije ništa ispadalo, jer je bila posve prazna. Petar nije primijetio te igre, jer se je bio zagledao daleko preda se, pa reče:

— Eno, očiju mi, brekinja još živa!

— E, da! Vele, da j' starija od moga pokojnog pradida Jerčine! — potvrdi Ivan, baveći se neprekidno lulom. — Nego, striče, ne upita te, pušiš li ti?!

— Ne pušim, sinovče — odgovori Petar, ne skidajući pogleda sa brekinje, koja se je kočila na jednom brežuljku kao najveći hrast.

— Šališ se ti, striče! — reče Ivan, smiješeći se. — Vidim i ja, da ne pušiš, nego imaš li duvana, da zapalimo?!

— E, moj brate! — trže se Petar. — Zazvirla se ja, pa ni ne mislim, o čemu divanimo. Ne pušim, ne pušim, al imam duvana! — reče, vadeći iz džepa paketić duhana za lulu i pružajući ga Ivanu. I sam je mislio, a upozorio ga je i Stančina, da mora imati duhana, da ponudi pušačima, koji bi vazda pušili, ali nemaju nikada duhana, jer ne mogu do gotova novčića. Obično odoše sva jaja za duhan, no jaja nema nikad toliko, kolko lula može izgorjeti duhana, pa onda pušači okrenu donji kraj kamiša i žvaču ga. Stoga je vazda potjera za onim, tko je sumnjiv, da imade duhana.

Ivan halapljivo primi paketić, smijuljeći mu se, kao da je komad nepatvorene sreće, koja se sada šulja u njegovu lulu, brzo i grozničavo istrese na dlan, koliko je znao, da mu može stati u nju, a ostalo lijepo zatvori i posve oprezno stavi u ćemer. Petar je to primijetio, no ne htjede odmah ništa reći, a kad je Ivan i zapalio i odbijao dimove kolko dobra rukovjet najfinijega povjesma, Petar pruži ruku prema njemu.

— Što 'š, striče? — upita ga Ivan, gledajući mu na ruku.

— Ma nije, čoviče, stâ sav duvan u lulu?! — reče Petar, smijući se.

— E, da! Ni nije, ne! — odgovori i on, smijući se. — Neg ja pomislije, da si ti to sve dâ meni! Znaš, jadan, kakva je teška nestašica i neimaština, pa ne moreš do solde, da kupiš ovog smrada.

— E, da! — potvrdi i Petar njemu njegove riječi, no ne povuče ruke k sebi. Kad to vidje Ivan, polagano — sve, hoće, ne će! — izvadi iz ćemera paketić i pruži ga Petru, govoreći: — A uprav bi mi ga moga, striče, i ostaviti! Valja ću ja i tebi.

— Est to, est, al nemam više duvana, da ponudim i kome drugome, kad zaište, pa ti je to stoga. A znam ja, da 'š ti meni valjati, i vala ti, moj vridni sinovče.

— Tije sam ti reći, da se pričuvaš, jer se Petar po vražiju kostruši. Čut ćeš i sam.

— E li, e li?! — priupita ga Petar posve hladno, ali mu nije pokazivao, da se ljuti ili da ne polaže važnosti na njegove riječi.

— Veli: »Di je barabije pedeset godina, neka barabi i dalje, a ne će se grijati na mojim žuljim!« Tako on tebi napija, a ti sada, kako znaš. Neg ljudi misle, ako imaš dosta novaca, da ćeš se moći od'rvati i sve im oteti, pa će onda oni moliti tebe, a ne ti nji'. Ljudi sve znadu.

— A kad ste to divanili?! — upita Petar posve nehajno.

— Jutros, moj striče, čim puče glas, da si se vratije. Mam se to kroji kapa i tebi i Petru, tvome sinovcu, jer ljudi, ka ljudi — vole se češati po tuđoj zuli neg po svojoj. A i žâ ljudima, da ti sada dadu nogom uvr' nogu, kad je sve tvoje očinstvo — — —

Pozorno je pratio svaku njegovu riječ i posve dobro razumio svu njegovu i seosku brigu za sebe. Šutio je i smišljao.

— A di je moj sinovac Petar?! — upita iza odulje šutnje.

— E l': di je sad, jutros?

— E, e. Di je sada, što radi jutros?

— Svi čekaju tebe. A i mnogi drugi u selu nisu jutros odlazili daleko, kad se pročulo da ti dolaziš. Ja sam se izmaka, pa reko: idem prid svog vridnog strica Petra, da mu kažem, što mu spremaju!

— Vâla tebi, moj vridni sinovče, što si mislije na svog starog strica Petra, al ne boj se. Nisam se ja još nikada u životu pripada, pa ne ću ni sada.

— Tako, tako, Bog ti dava! — sokoli ga Ivan i zadovoljno se smiješi. — A kad sve urediš, ne zaboravi ni svog sinovca Ivana. Znaš, kako je i što je: nema se za duvan, nema se za opanke, a sve to triba.

— Triba, triba! — potvrđuje Petar. — A koga ti imaš u kući?

— Starci su mi pomrli, braća se razišla po svitu, pa sam sâm sa — prosti' ćeš — ženetinom i dicom. Imam zemljice, vâla mom Bogu, dosta, jer braća ne uzeše dila. U Americi su se dobro smistili. I sestre smo dobro poudali, pa ostala zemlja, al ne moreš, brate, do puste solde, da ti oči ispanu. Pa me ne zaboravi, a i ti moreš vaik sa mnom računati, kada ti što ustreba.

— Vâla ti, moj vridni Ivane. I ne će tebe tvoj stric zaboraviti. Ne boj se.

— A kako misliš, striče? Oćeš li sad biti kod sinovca Petra? Mi smo već divanili, da bi te svaki nas u selu uzeje k sebi, ako oćeš. Ja bi te volije neg ozeba sunca. A i znaš, da si bije s mojim pokojnim ćakanom ka da ste rođena braća.

— Est to, i vâla tebi, vridni moj sinovče, nego moram ja najprije s Petrom podivaniti. Ja mislim, da ćemo mi to moći sve urediti u miru i s Božim blagoslovom.

— Dâ, moj striče! Di dođe do diobe, odnije ti je vrag Boži blagoslov! Nemoj ti o tom ni misliti. Nego, svi vele, mora' ćeš ti dobro upriti, da što istiraš, kad se nisi pedeset godina ni javije kući.

U razgovoru su se približili Gaju iza kuća, te Ivan zastade i reče, da će okrenuti nadesno, a Petar mora nalijevo.

— I, striče Petre, kan da se nismo ni vidili! 'Esi me razumije?!

— Ne boj se, sinovče.

— Ne bi tije, da se čuje, da sam s tobom divanije i da sam ti sve reka, što ti spremaju.

— Ni crnoj zemlji! — odgovori mu Petar i skoro se nasmije, sjetivši se, kako te riječi: »Ni crnoj zemlji« prividno pokrivaju sve brbljarije, koje se pod tim plaštem šire kao pošast. Međutim on je bio siguran, da s njegove strane ne će nitko ništa doznati.

Rastadoše se. Ivan se je obzirao, poskakujući preko kamenja i trljajući zadovoljno ruke, dok se je Petar odmah sav zadubio u promatranje okolice, kojom je prolazio. Tu je sve, kako je bilo i za vrijeme njegova odlaska. Gaj je malko prorijeđen, tu i tamo opaža čistinu, koje se ne sjeća iz svoje mladosti, no ukupna je slika uglavnom posve ista. Našao je na istome mjestu golemi kamen, na koji se je popeo bezbroj puta, a nekoliko puta i pao s njega. Zastao je kraj njega i ogledao ga sa svih strana. Ogrečina, Ogrečina! Uvijek ona ista, nepomična, silna Ogrečina. Tako su još sigurno pradjedovi il njihovi oci prozvali taj kamen, pa mu je i ostalo to ime s koljena na koljeno, te kad se govori o Ogrečini, onda je to taj kamen tu i nijedan drugi.

Livada strica Luće i danas livada, i danas ograđena rijetkom, nepotpunom živicom baš kao i prije pedeset godina. Bog zna, zašto se nije našao, tko bi bio tu živicu malko pogustio, posadivši tu i tamo, gdje su se pokazivale veće šupljine, koji glogov grm?! Nit je nestašica gloga nit je velik posao, al ipak nitko ne dospje, da ga obavi. S druge je strane njihova Vrtlina. Tu su negda sijali konoplju i sadili rane krumpire, a za promjenu kukuruze. Sjeća se, da je jednom pokojni otac bio tu posijao pšenicu, i ako su mu u kući izdaleka nagovještavali, da ne radi pametno. On se nije rasrdio, kad je primijetio te skrovite prigovore i nedopušteno petljanje u njegov djelokrug, ali je onda baš uprkos tim šaputanjima posijao pšenicu, iako je već i sam bio uvjeren, da je ne će moći obraniti od kokošiju ni svojih ni susjedskih. Tako je i bilo. Još prije žetve kokoši obavile vršidbu!

Psi su ga općutili i već uzvarili. On se maši brade i pogladi je, pa poravna šešir i kaput. Misli, da je dosta uredan za domaće potrebe, pa se malko uspravi i ujednači korak. Njihova je kuća prva. Sjeti se, da to nije osobita odlika i pogodnost, jer je na udaru prva i vjetru i vuku i hajduku,

no sada mu je bilo drago, da je tako. Smetalo bi ga, da mora proći kroz cijelo selo između toliko radoznalih očiju kao između šiba, jer jednostavno ne bi znao, kako bi se držao. Druga je stvar, kad je prolazio kroz sela kao prosjak. Ono je posve drugo i tada ga je veselilo, da je selo što veće i da se što duže u njemu zadrži, da govori s ljudima. Sada on dolazi u svoje selo, na svoje ognjište, među svoje ljude, iako nikoga ne pozna, pa misli i na to, kako će se vladati on prema njima i oni prema njemu. Načistu je, što će reći sinovcu Petru. Tu nema ni krzmanja ni razmišljanja.

Iziđe preda nj čovjek od kojih pedesetak godina. Vidje pred sobom svog pokojnog brata Ivana i odmah prepoznade sinovca Petra, jer nitko drugi nije mogao biti.

— Isti si pokojni Ivan! — reče mu Petar umjesto išta drugog i pruži mu ruku. Sinovac se je srdačno smijao, prihvatio pruženu ruku i rekao:

— 'Vâla Bogu, da i to doživišmo! Nije više niko ni u snu sanja, da si živ, a ti, vâla Bogu, eto živ i zdrav i dođe nam — reče, ogrli ga i poljubi, a zatim se odmah primi štapa i oduze ga stricu, koji se nije ni branio. Kako je sinovac brzo povukao štap, Petrov sandučić omahne i pane.

— Ništa, ništa! — reče stric. — Ne će mu ništa biti.

— A nu! — odgovori sinovac u neprilici. — Nisam pazije — — —

— Ja sam krivlji neg ti, sinovče, al ništa ti je to — tješio ga je stric.

Dok su njih dvojica još stajali, dođe i okupi se oko njih cijela porodica. Stari je Petar rastro brk, pogladio bradu, veselo se smijao i govorio:

— Amo, dico moja, da se izljubimo! Ti si nevista Jela, žena sinovca Petra?!

— Esam, esam, striče! — odgovara žena, briše rukavom usta, grli strica i ljubi ga kao pijavica, a iza nje navalili sinovi i kćeri, sve jedno ljepše i jače od drugoga.

— Ima vas dosta, Bog vas blagoslovije!

— Puna kuća, moj striče! — odgovori sinovac i nasmije se punim ustima. Stric ga je nenapadno motrio, pa mu se učini, da ne opaža na njegovu licu ni straha ni teških od-

luka, o kojima mu je govorio Ivan Klipićev. Bilo je to pristalo lice, otvorene oči i posve blag i ugodan pogled.

Jedva su se svi izgrlili i izljubili, kad se primakoše susjedi. Svaki je muškarac rekao, koji je i čiji je, a onda mu je pokazivao redom svoju čeljad, a stric Petar se prepustio sudbini, pa se neumorno grlio i cjelivao.

— Otkad sam se rodije, pa do danas se nisam tolko ljubije, kolk samo danas! — reče stric, smiješeći se. — Al i est pravo, da svog strica tako dočekate. Nikoga ne poznam, al vi svi poznate mene, kad me vidite, a i ja sam poznava vaše didove i babe, Bog im se smilovao i da im raj nebeski.

Kad su se svi izredali ljubljenjem, reče mu Jela vrlo čedno i bojažljivo:

— Bome bi već mogli sada i u kuću!

— I ja mislim, nevista, tako — odgovori stric i pođe prvi, a ostali za njim. Nije posvećivao nikakove posebne pažnje čeljadi, jer ih nije poznavao, pa je letio pogledom po svojim nezaboravnim i nepromjenljivim znancima i prijateljima iz najranijega djetinjstva: — Vaik iste naše ploče prid vratim — reče veselo. — I naša stara lipa baš kakva je bila i prije pedeset godina, samo što j' sad malko deblja.

— Svega li se sića, mili moj Bože! — šaptale su žene, no tako, da ih on mora čuti. — I est uzdržan ka momak! I lip, blažena moja Gospe!

On je čuo njihove riječi, no nije im posvećivao ni najmanje pažnje, jer jednostavno nije dospio.

— I naša stara kruška još na mistu! O lipa moja kruščico, kolko sam se puta ne te popeje! — — I kuća nam lipo nabačena i obiljena! Baš ti vâla, sinovče, što je tako držiš! Ti, jadan, ni ne znaš, da j' tvoj pokojni did svake godine kuću bilije izvana, a iznutra — ako bi, ako ne bi!

— Esi vidila što on pamti! — — Upazije svakog vraga, potari ga sveti Križu!

Neki su susjedi otišli svojim kućama, naglašujući, da će već imati vremena, da se porazgovore, dok su djeca i neke žene navalile za njima u kuću.

— Puštite ga, da s mirom odane! — govorio im je sinovac Petar i nastojao, da ih otisne iz kuće, misleći, da bi možda i stric volio, da su sami, dok raspakuje onaj omot i sandučić. Bog zna, što je unutra i hoće li htjeti, da mu svak zna, što je donio?!

— Ovo tebi, nevista! — reče Jeli, pružajući joj omot. — Ti ćeš ka pametna žena viditi, što j' za koga. Ja sam sluša' Stančinu, pa ako nismo što dobro kupili, mi moremo i prominiti, a ako kome ne doteče, mi ćemo u nedilju opet k Stančini. Ovo mi ostavi — reče, pružajući joj sandučić. — Al počekaj još malko — reče i otvori ga. — I tu smo metnili nike malenkosti.

Izvadio je kesu kave i pružio je Jeli, a zatim veliku bocu rakije i dva paklića duhana.

— Ovo tebi, da ti s njom gospodariš — reče sinovcu, pružajući mu rakiju. — E l' pušiš?

— Vidiš, da ne pušim — odgovori on, smijući se.

— A bi l' pušije?! — upita stric, pa se i on nasmije.

— E, to bi, kad bi ima' što! — odgovori sinovac veselo i pruži ruku za paklićem, koji mu je stric prikučio.

— Mili moj Bože, lipotâ! — govorila je Jela kao za sebe, no dobro je pazila, da je čuje i stric i pogotovo susjedske žene, koje su bile tu u kući. — I na sve je mislije.

— Vâla Stančini! — reče joj stric, smijući se. — Brež njega ja nisam zna, ni ko j' na ognjištu!

— 'Es to, al gle, meni Stančina ne da' ni igle, a tebi dade sve. Kako ti je to?! — pitala je Jela i smijuljila se. — Da ti nisi otvorije ćemera i reka, da plaćaš, ne bi on tebi bije dâ ni paltice duvana, a kamo li ovolike lipote. I vidi se, da se nije boja za plaćanje, jer je izabra sve najbolje. Kad iđe na dug, onda ne moreš iščupati boljeg komada robe, da ti je uprav za spasenje jedine duše.

Sinovac Petar je dohvatio čašu, natočio rakije i pružio stricu.

— Ne pijem ja, sinovče, neg malko, a već sam jutros okusije kod Stančine, pa više ne ću. Nego udri ti i daj dici.

Netko je sigurno morao šanuti u selu, da se rakija nudi, dok su se za čas povratili skoro svi muškarci, koji su se pozdravili sa stricem i bili otišli za poslom. Pristupali su,

smijuljili se, gladili brkove i razmicali ih, da ih previše ne skvase, i kašljucali, kao da šire grlo, da lakše gutnu koju kapcu. Neki su izvadili lule i udarali njima po dlanu, a svima su oči veselo sijevale.

— Ajde, neka i to dočekašmo, da ko dođe u selo s obrazom!

— E, e. Mi smo naučeni, da dolaze, da odnesu, a ne da što donesu!

— Ja sam doša, samo da se naspavam tu kraj didova ognjišta, a ne ću odniti ni lopate zemlje ni šibice drveta! — reče stric Petar kao nehajno i slučajno, samo da odgovori onima, koji su ga hvalili, što je — došao s obrazom. — Da me nije vukla želja k svojoj vatrici, dok sam još na nogami, ne bi me bili, dico moja, ni sada vidili.

— Reka sam ja, da on ne dolazi po dija! — šane neki svom bližnjemu. — A i vraga će starčini dija!

— Čekaj, čekaj, dok se ugrije — odgovara onaj šaptom. — Ču' će se ka' i Grgičine gusle.

— Ponudi rakijom! — reče stric sinovcu. — Ponudi i duvanom.

— E, neka si nam doša i Bog te poživije! — reče neka žena.

— Dosta sam poživije, kad sam i ovo jope vidije. Sada mogu i umriti. Ne bi mi više bilo žâ.

Kad su neki ponovno pružili ruku za čašom, sinovac Petar ustegnu ruku, nasmije se i reče:

— Ne moramo, braćo, ispraznìti! Ima i još dana. Nego, striče, sidaj. Ako stoje oko tebe mlađi i ovi iz sela, ne tribaš i ti stajati.

— Da se nagledam! — odgovori on, napasajući oči po svim budžacima. — Tu je sve, ka što j' bilo i za pokojnog ćakana. Niste ništa minjali. Isti priklodi, iste komoštre, a i ista čađa i na zidovima i na gredicami i na pantami. Sve crno ka paklina, a tako j' sve bilo, dok sam ja još bije dite.

— I bije i on dite! — šane neka curica i metne ruku na usta, da priguši smijeh.

— A di ti je, striče Petre, vamilija? — upita neki susjed.

— Evo je, sinovče! — odgovori stric i pokaza rukom na sinovca i njegovu ženu. — Do Božije volje nas je dosta za ovo ognjište, a drugoga nismo ni zametali, pa je onda sve u redu.

— A oćeš li dugo, striče, ako Bog da, ôde ostati? — opet će onaj isti.

— Nisam man doša, moj junače! — odgovori Petar i nasmije se. — A kada ću otići, to ćemo se dogovoriti ja i nevista Jela. Kad me više ne bude tila prati, onda ću morati otići.

Svi se nasmijaše tim njegovim riječima, a on se prigne, uzme tronogi stočić i sjede kraj ogništa.

— Ona su dva stočića još ostala iza moga pokojnog dida! — reče, pokazujući rukom. — Eno i stolice didove! Uprav mi je drago!

— I vučija i bukara! — dometne Jela, gledajući pobjedonosno u strica, kao da je samo njezina zasluga, da su sačuvani ti pradjedovski predmeti.

— Bog te poživije, moja vridna Jele! Kad ti te naše svetinje tako čuvaš, čuva tebe Svemogući i Blažena naša lipa Gospa!

— A divani ka i nas koje — — —

— Kako ja ne bi divanije ka i vi, kad sam divanije ovako, dok vas još nije ni bilo na svitu?! Pa — — ni vaši ćaćâ ni materâ, dico moja! Di ste vi, a di sam ja?! — — — A ovo se ne zaboravlja.

— A kako si u svitu divanije? — upita netko iz hrpe i sakrije se za ostale, da se ne zna, koje je pitalo.

— Malko drugačije. Znaš, dite: u kakvu si kolu, onako moraš i igrati, pa sam tako mora i ja. Divanije sam svakako, a kad su tili, onda sam i laja i bleja i — kako j' god ko tije.

— To nije lipo! — prigovori mu Marko Juričev, čovjek od četrdesetak godina, koji je važio u cijeloj okolici kao najpametniji i najokretniji čovjek. On je vodio sve političke pothvate i svi su ga slušali.

— Nije, ne, sinovče! — potvrdi mu Petar. — Nije lipo, al te u tuđem svitu ne pitaju za lipotu, man ti okrenu

gubicu na zatiljak, ako nisi zadovoljan, da ti stoji, kako stoji, i da se njom služiš, kako ti di triba.

— Ne ćemo sad o tome! — umiješa se sinovac Petar, da prekine raspravu, jer se je pobojao, da će Marko, po svome običaju, razvesti na dugo i široko.

— A jer ne bi i o tome?! — usprotivi se Marko. — Za ljude je i to, pa se moramo porazgovoriti.

— Neka, neka, sinovče — — Sinovče, kako ono reče, da ti je ime?

— Marko. Ja sam Marko pokojnog Jurića Blaževića! — odgovori on veoma mirno i važno. — Ja sam vam se, striče, i predstavije.

— Nemoj ti, sinovče, sa mnom gospocki, man udri po našu graničarsku, pa ćemo se bolje razumiti! — odgovori mu Petar malko podrugljivo i nasmiješi se. Ostali to primijetiše, pa se i oni počeše smijati.

— Taj ti obrisač nije triba!

— Moga si, lje, i brez toga!

— Puštite ga s mirom! — opomene ih stric Petar. — Ja ćemo i sinovac Marko lako rišiti sva naša pitanja i zavrzlame i brez tuđe pomoći.

Marku se sviđe taj stričev stav, pa se i on nasmiješi, iako su ga upekle opaske njegovih zlobnih susjeda. Mislio je, da bi im morao na neki način odgovoriti, no nije se odmah mogao sjetiti pravog udarca, a poslije duljeg razmišljanja — nije više bilo na vrijeme.

— I ja sam, sinovče Marko, u tvojim godinami bije taki ka i ti, a prije i gori, pa me malo po malo sve prošlo — govorio je Petar polako i pažljivo promatrao Marka, koji je očito smišljao, kako će ga jednim udarcem svaliti na zemlju stoga, što je sada on načeo završeni razgovor.

— E, da, striče! — reče mu, smješkajući se: — Starost i ditinjstvo su na istome!

— I pravo j' tako! — odgovori Petar. — 'Ko se naužije ljudstva, neka se i odmori, nego ono ti je prokletinja, 'ko se ni ne diže iz ditinji čarapica! A ima i taki — — —

Svi prisutni uzeše, da starac odmah prozrije Marka i da ga oplete, kako i zaslužuje, pa skoro prasnuše u smijeh.

Petar se malko smete i pogleda u neprilici oko sebe, pa će malo oštrije:

— E, vidim ja, da se vi smijete nečemu, što ja nisam reka! Nemojte, dico moja, tako. Nije meni, do šta j' vami, a da mi i 'est do toga, počeka bi, dok vas sve upoznam. Ne bi stric Petar sunovratce skaka u maglu, ne!

U prvi je čas i Marko bio razumio Petrove riječi kao i svi ostali, pa se bio veoma uozbiljio, no kad je čuo Petrovo tumačenje, odmah mu se je lice razvedrilo, pa reče posve veselo:

— Drugi ćemo mi put, striče, kad budemo sami!

Iza tih je riječi pozdravio i izišao, a za njim, malo po malo, i ostali tako, da je najzad ostalo samo nekolko susjedske djece i ukućani. Jela je međutim odnijela omot u sobu, razvalila ga i pometala sve stvari po krevetima. Kad je čula, da su susjedi otišli, pozove ukućane u sobu, da vide.

— A moj striče, što si ovo svašta nakupova?! — govorila je ona, pljeskajući rukom o ruku. On se nije micao od ognjišta, pa i sinovac Petar ostane s njime, dok su seoska djeca sva ušla u sobu i u čudu gledala stričeve darove. Bilo je tu rubaca za glavu, opanaka, nevjesti Jeli ženski kožun, sinovcu Petru građeni ćemer, da nijesi znao, je li ljepše iskićen ćemer ili kožun.

— Pa, kako si zna, da ja nemam kožuna?! — usklikne Jela sva izvan sebe od veselja. — I 'ko ti reče, da j' Petrov ćemer već star?!

— A, eto! — odgovarao je on, smiješeći se. — Vidite, da sam ima dobra savitnika. On zna svakoga u ciloj općini, a kamo li ne bi zna vas, koji ste mu, štono rič, na vratim. Zna i kakvi su u koga opanci.

Među ostalim je stvarima bilo nekoliko vijenaca suhih smokava i velika hrpa rogača, pa Jela daje svakome seoskom djetetu po nekoliko komada od svakoga, govoreći im:

— Nije stric Petar donije samo za velike rakije i duvana, neg je mislije i na male, kojima nije do onoga.

Ustao je i on od vatre i ušao u sobu, jer je htio odmah, da sve pregleda.

— Mora sam — govorio je — najprije posiditi kod ognjišta i pomoliti se dragom Bogu u čast, što sam jope sije na isto misto, na kom su mi sidili i otac i did i pradid i njegov šukundid! Sada mogu ići dalje, da sve prigledam. I soba je ista, kakva je bila i prije mog odlaska. Uprav bi se zakleja, da su i postelje iste!

— E l' odri? — upita ga Jela.

— Odri, odri!

— Esu isti! — potvrdi sinovac.

— Da znate, dico — reče prema mlađima: — gradije i' je vaš šukundid, Petrov pradid, a moj did!

Djeca su zurila u njega, zinula od čuda i šutjela. Bilo ih je tu sedmero između dvadeset i dvije i četiri godine, a najstariji je sin bio u vojništvu.

Petar je doznao od Stančine, da su mu sva braća i sestre pomrli i to brat Luka nekako ubrzo poslije njegova odlaska u svijet, još prije nego li se je i oženio, dok je Marko bio otišao u Ameriku i tamo poslije povukao i ženu i djecu, te i umro tamo. Ne zna se, da li je tko njegov još živ, jer se nikad ne javljaju, a ni drugi naši ljudi ne znaju ništa o njima. I sestra mu je Stana umrla prije, nego se je udala, a iza sestre Kaje je ostalo mnogo djece. To su sad već sve ljudi u godinama i žene u predvečerju ženske snage.

— Mora' ćemo i Kajinoj dici štogod kupiti — reče Petar i zagleda se u Jelu. — To ćeš ti sa mnom.

— Pravi su svi, čemu kraja nije! — odgovori mu ona, ogledavajući se sa svih strana, da vidi, je li joj kožun dobro pristaje. I ostali su bili svi zabavljeni pregledavanjem darova osim sinovca Petra, koji je nekoliko puta ćemer pogladio rukom, a zatim ispitivački promerao kožu među prstima i rekao zadovoljno:

— Prava roba! Dobar komad — — —

— To j' Stančina bira, jer ja se više ni ne bi u to razumije.

— A vas ste dva, striče Petre, nekako vršnjaci! — upita Jela.

— Ja rođen o Gospi Kandelori, a on o Blagosvisti! Tolko smo rastavili.

— Onda si ti sad najstariji čovik u našoj plovaniji.

— Ja uprav ne znam, al ako i nisam, nema i' uvano mnogo stariji od mene. Al da! — — sjeti se on, udari se rukom po čelu, pa reče: — Kud ti mene, moja Jelo, odvede! Al ako si ti pogrišila, kud sam ja pobenavije! Još sam ja momčić prema nikim drugim, ako j' onako, kako mi reče Stančina.

— Niko ne zna bolje od Stančine! — reče sinovac Petar.

— E, onda sam ja još mladić i mogu u kolo!

Opet su izišli u kuhinju, jer je stric pošao, a svi ostali za njim kao procesija. Uzeo je ožeg u ruke i ogledavao ga i milovao ga, da ostali nijesu mogli pravo ni razumjeti, što on to radi, jer nikom nije moglo ni na um pasti, da bi pametan čovjek ožeg milovao.

— S njim je razgrćala vatricu na ovom našem ognjištu i moja majka i moja baka i moja prababa i moja šukunbaba, Bog im da' vično blaženstvo — govorio je neobično mekim glasom, ne dižući pogleda sa one stare gvozdene lopatice, s kojom je bilo povezano toliko povjesti toga ognjišta i te porodice — — —

Lagano ga je i oprezno spustio kraj vatre, kao da se boji, da bi ga naglijim spuštanjem mogao ozlijediti. Primio je rukom komoštre, ne pazeći, što su čađave, malko ih zaljuljao i ogledavao ih ozdol sve do poluge, na koju su bile obješene. Poluga je bila položena preko dviju gredica.

— I na njih mi je još šukunbaba zavišavala kotlove — —

Pošao je van, a ostali za njim.

— Laćajte se vi, dico, svak svoga posla, a ostavite strica i mene — opomene ih otac, no oni se samo nasmiješiše i ostade svako na svome mjestu. I Jela se nije mogla od njih otkinuti, već je i ona pratila strica.

— Neka i', jadan, neka ga se nagledaju! — odvrati ona. — Danas je i tako, kan da j' svetac.

— Prid kućom je, ka i onda što j' bilo. Tu sprida ploče, a onda tamo nalivo naslon za blago i prid njim tor. Niste ništa minjali.

— A što bi minjali, kad je ovako dobro? Prid desetak sam izmijenije stupove pred naslonom i prominije slamu na krovu. Sad jope more pedeset godina, ako ne i dulje.

— To more. A i štalu si prikrije?!

— To j' već davno prikrivano. Ima svoji trideset godina, ako ne i jače. Znam, da sam ja još bije dičak.

—E, o'de j' drugačije neg je onda bilo! — usklikne stric, kad su ušli u štalu. — Za mog je vrimena bila prigrada za ovce tu odma nalivo, a sada toga nema.

— Ja sam napravije drugu štalu za ovce, a tu je samo za krupno blago. Bilo j' pritisno — tumačio je sinovac i sve postrance kradom promatrao strica. Izišli su iz štale i krenuli prema njivama.

— Nemojte daleko! — dovikne Jela za njima. — Užna samo što nije, pa će se o'laditi, ako bude stâla.

— Samo ti zovni, nevista, pa ćemo se mi mam vratiti! — odgovori joj stric. — Za ilo smo brzi, ne boj se.

Udarili su niz putinu. Petru se je činilo, da je tu svaki i zadnji kamečak na svome starome mjestu. Sve, baš sve je onako, kako je bilo i pred pedesetak godina: iste lokve, iste grabe, isti ogredci, kao da nije nitko nikada ništa ni pomakao ni popravio.

— Ne valja nam putina, a niko ne će, da popravimo! — potuži se sinovac. — Tribali bi svi samo edan dan tu izaći i sve bi uredili. Al da! Ne bi nas složila ni milost Božija!

— Uprav je tako divanije i jada se i moj pokojni ćakan, a tvoj did! Uprav tako i, eto, tako j' i do dana današnjega!

— E, da! — potvrdi sinovac. — Marko j' Juričev tije nikolka puta, da odredi, da se ova sramota uredi, pa nas nije moga složiti. A kad nije moga' on, tko bi drugi?!

— E l' on selski starješina?

— I više i više! — reče sinovac i podigne glavu, da i tim pokaže, kako je Marko važna i visoka ličnost. — On je predsjednik mjesne organizacije. Tako se to zove: »Predsjednik mjesne organizacije« — ponovi sinovac Petar te riječi u njihovom ijekavskom obliku.

— Pa jer ga ne slušate, kad je predsjednik?!

— A jer ne?! Što ja znam, jer ga ne slušamo?! Slušaju ga svi osim nas u našem selu! I vele, da j' i mudar i pošten i vridan, al mi to ne vidimo kolk oni, koji su podalje, pa ga sigurno stoga i ne slušamo.

— Mora bi on vas nikako kažnjavati.

— La! — začudi se sinovac. — Kako bi to bilo?!

Stric mu ne odgovori, jer se je zabavio promatranjem vrba pokraj puta. Bilo ih je desetak u redu, sve na desnoj strani puta prema njivama.

— I vrbe sve na uzgoru! U onu je najprvu s one strane grom puka' ne znam ni sam kolko puta — govorio je stric.

— I sada i sada često udari, al ne bira tolko, pa pogodi i u druge, jer su o'de naosami. I nikidan je 'edan dernije u onu sridnju. Nego, molim te, striče, ne vidi ti se na rukami, da teško radiš — reče on nenadano i nekako nesigurno.

— Ja sam, moj sinovče, svoje doradije — odgovori stric mirno.

— Jutros nam niki povikaše: »Teško tebi, jadni Petre! Badava si se dera! Eto onog iz svita, da odvuče svoju polovicu!« — A ja, da ti pravo kažem, i naljutije se malko, pa i opsova. Znam, da to ne more biti, jer sam ja ednom pita za to. Znaš, kako j': nije se znalo što j' s tobom, pa smo svašta mislili. Najviše j' ljudi divanilo, da si umra', a u općini su mi rekli, da se ne tribam ništa bojati. A i nije, što bi se boja — — —

LXIII.

Gospođa je Ljubica sjedjela u dubokom naslonjaču, naslonila glavu na ukrštene prste i snatrila, bulјeći preda se u posve neodređenu točku, dok je Stefanović neusiljeno i lagano šetao po sobi. Češće je zastao kod prozora, pogledao na ulicu, da se onda opet otisne u šetnju.

— Vjerujte mi, Jovica, da se ne mogu pravo snaći — reče ona iza duge šutnje. — Sve mi se čini, kao da sam u oblacima i da odozgor gledam u ovu ludnicu na zemlji.

— Za to ja šutim i ne smetam vas u gledanju — odgovori on, smiješeći se. — Morate se naučiti, da gledate svijet iz ptičije perspektive, pak ćete istom onda moći valjano

prosuđivati i ljude i događaje. Valja se visoko dignuti nad sve ove naše bijede i nevolje.

— Pa vidjeti vašu veliku Zlatu i valjano je ocijeniti!

— Nije moja, ali je svakako velika! I vi se morate pomiriti s tom mišlju, ako želite, da na glavnoj raspravi ne budete smiješni. Morate računati s time, da će dvorana biti puna slušalaca, koji će svi držati s njom, a proti vama i vašem pokojnom mužu. Ne pita se, zašto će oni tako misliti, nego je važno, da oni tako misle i da će takvim raspoloženjem ispuniti cijelu dvoranu. Vi ćete nastupiti uz državnog tužioca kao glavni tužitelj. Već stoga vas nitko ne voli, jer mali ljudi i ljudi uopće ne vole nijednog tužitelja. Njihove su naklonosti vazda s braniteljem i s onim, koji se brani.

— Pa ne će simpatizirati s ubojicom?!

— Ne će s ubojicom, nego s progonjenim svojim Bojanićem, koji je bio toliko progonjen, da se je u svojoj obrani morao latiti čak i sjekire! Razumite vi mene, gospođo, što to znači! Vi se sjećate novinskih izvještaja prilikom nesreće?! To se tako zvano javno mnijenje nije odonda nimalo promijenilo. S tim moramo računati i prema tome morate i vi nastupiti.

— I moram braniti ubojicu oca svoje djece?! Tako nekako izlazi ono, što vi mislite.

— To nije istina, gospodjo! — usprotivi se on žestoko. — Ja sam vam već toliko puta tumačio, da mi je već smiješno, da ponavljam, i ne ću vam ponavljati, tek vam velim, da mi nije stalo ni do ubijenoga ni do ubojice ni do njegove žene, al mi je stalo do vas i ne želim, da ispadnete smiješni umjesto dostojanstveni i vrijedni poštovanja, kao što možete, ako budete znali nastupiti!

— Pa, ne srdite se, kad sam vam već deset puta rekla, da ću učiniti, kako želite. Ne srdite se. Učinit ću vam po volji.

— Pa, to je ono, što ja ne ću i što vi ne možete učiniti. Ja ne ću, da vi činite nešto meni po volji, jer ja tu nemam nikakovih računa, pa da bi bila važna moja volja. To je jedno, a drugo je, da vi nijeste sposobni, da poslušate moje pametne savjete tako dugo, dok se ne uživite u ovaj način mišljenja, koji je mene doveo do tih zaključaka. Vi morate

najprije osjetiti, gdje je istina, pa da je uzmognete onda i vidjeti, jer je inače uzalud sve moje naprezanje i natezanje s vama. To je kao da navlačim gumu, od koje djeca prave praće: dok je držim i vučem, napeta je, a čim je pustim iz ruku, ona je opet ušla u se!

— Ne žestite se, Jovica! — govorila je ona skoro umolnim glasom. — Poslušat ću vas i učinit ću, kakogod želite.

— Vi ne možete to učiniti tako dugo, dok ne uvidite, da tu vaša ljubomora uopće nema pristupa. Vi morate svladati svoje ženske osjećaje prevarene žene i dići se iznad svega, pa promatrati samo mrtvu glavu nekoga čovjeka — sporedno je, što je taj čovjek bio slučajno vaš muž! — i kraj nje čovjeka, koji joj je oduzeo život. Tu se vi sada morate potpuno otkinuti sama od sebe i svojih povrijeđenih osjećaja, pa se visoko vinuti i napeti sve sile, da iz vas progovori samo čovjek! Ja vjerujem, da je to vrlo težak posao i za čovjeka, a kamo li ne za ženu i još k tomu za ženu, koja je u središtu događaja, no nema vam drugoga izlaza ni spasa. Vi se morate podignuti više same sebe i nadvisiti samu sebe, ako ne želite, da budete na raspravi pred svakim pametnim čovjekom i smiješni i odvratni! Vi se ne smijete zaboraviti, pa nekoga optuživati kao zločinca, što je u strašnim prilikama posegao za sjekirom i — igrati se njegovom glavom. On za sebe ima mnogo olakotnih okolnosti, no koja okolnost može vas ispričavati?! Činjenica, da je vaš muž poginuo i da se radi o ocu vaše djece. To je istina. To može vaše držanje razjasniti, ali ga ne bi nipošto moglo opravdati, jer dok je on u naglosti posegao za sjekirom, vi biste njega polako i promišljeno pokušali popeti na vješala, što uostalome ne može uspjeti, pa je državni odvjetnik smiješan, što je i podigao takvu optužnicu, kad mora znati, da je ne može zastupati kao pošten čovjek i vješt pravnik.

— Sad bih mogla na pričest! — reče ona i lagano se osmjehne. — Ispovjedili ste me, Jovica.

— Ne, gospođo Ljubice! Krivo govorite i izvrćete uloge. Ja ne ispovijedam, nego se ispovijedam, iznoseći vam svoje nazore o ovom prevažnom pitanju. Ja čak i ne pitam, što vi mislite, jer ja to sve znam kao i vi, pa nastojim, da vam pokažem pravi put radi vas, samo radi vas i opet vam velim

po deseti i pedeseti i stoti put: samo i jedino radi vas, radi vaše duše i radi vašega glasa! A, reći ću vam i još nešto, gospođo Ljubice! Zapamtite, što vam velim: nemojte misliti, da Zagrepčani ne će i te kako zarezati, kako je govorila Dujmovićeva žena; da li se je pokazala, da joj je stalo do istine ili je samo tužila, vodeći se prostom mržnjom i osvetom. Ne zaboravite ovo, što sam vam sada rekao. Vi tu ne ćete biti ocjenjivana, kao što bi inače bila prosuđivana svaka druga žena ubijenoga. Vi ste tu i predstavnica našega kraja! To je važno i ja želim, da vi pokažete, da i mi znademo i možemo biti na visini, kad hoćemo, da se dignemo.

— Badava je to sve, kad ja tako ne osjećam! — odgovori ona posve prostodušno i nasmije se više nasilu nego što joj je išlo od srca. — Ja ću slabo predstavljati naše krajeve.

— S tim gore po nas, moja draga gospođo! Moram vas upozoriti, da sam više nego siguran, da će Zlata — to je Bojanićeva žena! — i na raspravi zasjati u neobičnoj veličini.

— Oho! — reče ona i uspravi se. — Otkuda to zna moj gospodin kapetan Jovica?!

— Neka vas to nimalo ne zanima, jer nije važno, i ako mislite, da je za vas važno, što ja mislim o toj ženi, onda više ne trebam ovamo ni zalaziti, da vas ne uzrujavam. Ako želite, ja mogu odmah otići! — reče on i nakloni joj se, kao da će doista poći.

— Ne šalite se, Jovica, mojim životom! — reče ona veoma povišenim glasom i naglo ustane, uspravivši se pred njim u svoj svojoj veličini. Kako je bila u dugoj crnoj haljini, koja joj je prilegla tijelu, činilo se je, da je mnogo viša nego što uistinu i jest. Crte su joj lica bile izmučene i bolne, pa se njemu smili i htjede joj pritrčati, da je zagrli i umiri svojim muževnim cjelovima, no svlada se, malko se i on uspravi i ostade na mjestu, na kojem je i prije stajao.

— Ja se ne šalim! — odgovori posve mirno i odlučno. — Stalo mi je samo do toga, da se naučite lučiti i u meni i svakom drugom muškarcu čovjeka od mužjaka! Ja mislim, da i vi uviđate, da neka mala razlika postoji. Ako to ne uviđate, ja vam mogu rastumačiti.

— Hvala! — odgovori ona hladno. — Ja vas posve dobro razumijem i držat ću se vašega savjeta. Samo vas, Jovica, jedno molim: budite sa mnom strpljivi. Vjerujte mi, da gdjekada nijesam sposobna vladati svojim živcima. Budite milosrdni.

— Ne, gospođo! — odreza on kao najoštrijim nožem. — Ja ću vam biti samo pravedan i vazda ću nastojati, da budem imao razumijevanja i za vaše slabosti, ali milosrdan ne ću biti, jer ne mogu. Priroda ne pozna toga osjećaja, pa ni vi ne smijete nikada računati s njime kod mene. I, budimo iskreni i budimo odmah načistu, ako mislite, da bismo mogli naše odnošaje osnivati na tome osjećaju — ili samo, uz ostale, i na tome! — onda je bolje, da odmah sve prekinemo, jer sam ja nemilosrdan. Ja nastojim biti po mogućnosti pravedan, a to je najviše, za čim smijemo težiti i što — nažalost, jedva možemo postići. A tko je pravedan, ne može biti milosrdan, jer se milosrđe protivi pravednosti. Razumijete li?!

— Ne znam, da li vas razumijem — odgovori ona mirno. — Međutim ako mi budete vazda pravedni, ja ću biti zadovoljna, pa onda i nije važno, da li razumijem vaše razlaganje o milosrđu ili ne. Loše sam se izrazila, kad sam vas molila, da budete sa mnom milosrdni.

— To mi je milo. Tko traži od bilo koga na svijetu milosrđa, pokazuje, da ne računa na pravednost nego na protekciju. To je moje mišljenje, koje nije samo moje i koje ne može biti krivo. Ovo imajte pred očima na raspravi, kad budete davali iskaz. Nemojte nastojati, da glupane i slabiće zablenete svojim mekim srcem i popustljivošću. To bi bila posve pogrješna taktika, jer je Bojanić već kazao, da ne treba ničijega milosrđa. To se vidi posve jasno iz njegovih iskaza, koji su i vama bili predočeni, kad ste preslušavani. Pripovijedali ste mi, da vam ih je sudac istražitelj pročitao poslije vašeg iskaza.

— Jest, nešto je uspoređivao.

— Tako je. Nešto je uspoređivao i pročitao vam njegov iskaz, koji ne će biti mnogo drugačiji ni na glavnoj raspravi. Tamo ste vidjeli, da on ne jauče ni ne moli milosrđa, već urliče, optužuje i traži pravdu! Vi s tim raspo-

loženjem morate računati i morate biti jači od njega, ako želite, da izidete iz dvorane svijetla obraza i s prijateljskim pogledima onih stotina, koje će napeto pratiti vaš iskaz. Ja ne vjerujem, da će Bojanić vas i spomenuti u svom iskazu, jer ne će imati za to nikakova povoda, no vi ćete morati o njemu mnogo govoriti, jer vam je sigurno, barem kada, govorio o njemu pokojni Dujmović. Vi znate nešto i o njihovu ugovoru, jer vam je pokojni i o tome govorio. Vi ste o tome već i iskazivali u istrazi, no ono je sve neodređeno, blijedo i nejasno. Ako želite, ja vam mogu pribaviti prijepis vašega prvog iskaza, da ga dobro pročitate i da se prema tome priredite za ponovni iskaz na glavnoj raspravi, koji ne može i ne smije ni u čemu biti u protuslovlju s vašim prvim iskazom, ali može i mora biti potpuniji, jer ste onda bili još uzrujani i pod svježim dojmom zločina, dok ste sada mnogo mirniji, pa možete mirnije i suditi i izricati svoje mišljenje. Posve je naravno da vi ne možete nastupiti kao svjedok obrane, ali ne možete i ne smijete misliti, ni da ste svjedok optužbe. Vi ste naprosto samo svjedok istine i ništa više! Može osuda ispasti, kako mu drago, to nije pitanje, koje vas smije zanimati prilikom davanja iskaza, jer vas zanima samo i jedino, da iskažete potpunu istinu. Kao što ćete odgovarati na pitanja predsjedniku i državnom odvjetniku, isto tako ljubazno, pažljivo i savjesno odgovarajte i branitelju, jer su i njihove uloge — po poštenom shvaćanju! — posve jednake: sva trojica moraju težiti za ustanovljenjem istine.

Gospođa je opet sjela u naslonjač i strpljivo slušala njegove riječi, ne pokazujući osobitog zanimanja, jer su joj mnoga pitanja bila prilično maglovita, no ipak je pratila njegovo razlaganje i željela, da ga što bolje razumije i zapamti.

— Vi biste, Jovica, morali sa mnom proći cijelo preslušavanje prije nego pođem na raspravu! — reče ona posve mirno i ljubazno. — Samo bih tako bila sigurna, da ćete biti zadovoljni s mojim iskazom.

— Il me krivo razumijete ili se krivo i pogrješno izražavate! — reče on mrzovoljno. — Nije važno, da li ću ja biti zadovoljan ili ne! Važno je, da načinite i na suce i na

slušaoce dojam velike i plemenite žene, koja ne tuži nego — govori istinu! O tome se meni radi.

— U redu! — reče ona mučenički. — Ne gledajte toliko na izraze, nego na sadržaj. Ja vidim, da ćete vi mene do rasprave svu pojesti, pa ću doći tamo samo oglodani kostur!

Na te njezine riječi Stefanović prasne u glasan smijeh, jer ga je prenerazila jednostavnost i uvjerljivost, kojom ih je izrekla.

— Divno, gospođo Ljubice! — uskliknuo je. — Te su vaše riječi znak vaše veličine i ja se ne bojim za vaš iskaz! Sigurni smo! Samo ćete mi dopustiti, da ja doista glođem na tome pitanju svaki dan, da vam sve prijeđe u krv, kako ćete o svemu govoriti sa savršenim mirom kao što i ovo sada rekoste meni. Što se tiče glodanja vašega vrlo poštovanoga kostura — nemojte mi zamjeriti, no ja sebi pridržavam pravo, da vam na to odgovorim, čim se riješimo glavnih ovih briga. Tu mi odgodu dopuštate?!

— Vrlo rado — odgovori ona, smiješeći se. — Samo budite pravedni i obzirni.

— Zašto bih bio obziran i kako bih bio obziran, ako sam pravedan?! Ne tražite više, kad tražite najviše: pravednost! — reče on posve prijateljski. — Nemojte se srditi, što sam ja gdjekada s vama surov i skoro neotesan. Tu mi se radi o stvari, radi se o našem ugledu, pa onda ne biram sredstava, da ga postignem. Ne zamjerite i zamislite, da smo i sada djeca, kao što smo negda bili, te da se igramo i zabavljamo.

— Ja to mogu zamisliti, no hvala vam na ovakovoj igri i zabavi, u kojoj meni ne ostaje nijedna koščica na mjestu i cijela. Da ne mislim na naše djetinjstvo, ne bih s vama ni razgovarala!

— Tolko sam vam mrzak?! — upita on izazovno.

— Tolko mi hoćete gospodariti i tolko vas se bojim, a nemam dovoljno snage, da vam se oduprem.

— Stoga ne biste sa mnom razgovarali?!

— Da! Stoga! — potvrdi ona odlučno.

— To znači, da me se bojite.

— Da vas se bojim, utekla bih.

— Čas prije rekoste, da me se bojite i samo nemate snage, da mi se oduprete.

— Pa, kad sam jednom rekla i kad ste čuli, zašto me ponovno pitate istu stvar?! — reče ona malko uzrujano.

— Godi mi, kad slušam iz vaših usta, da me se bojite. Eto, zato sam vas ponovno pitao.

— Isti ste, kao kad vam je bilo deset godina! I onda ste me i tukli i plašili i — — —

— I volio vas! — reče on bez ikakova naglašavanja i isticanja značenja tih riječi. — Vi dobro znate, da sam vas i volio, pa da sam vas baš stoga i tukao i plašio.

— To je istina! — potvrdi Ljubica posve priprosto i mirno.

— Kad više nijesmo bili skupa, prestali smo se tući i —

— I voljeti! — upade mu ona u riječ.

— Ja to nijesam htio reći i to nije istina, gospođo Ljubice! — usprotivi se on. — Ja sam vas vazda volio, a i danas vas volim, samo smo bili nadaleko, a vi dorasli za udaju i zaboravili svoga druga iz djetinjstva. Recite pošteno i pravedno, nije li ovako?! Ne tražim od vas ni obzira ni milosrđa, nego samo istinu: je li bilo ovako?!

— Jest, Jovica. Bilo je točno tako — odgovori ona posve mirno, da nije ni okom trenula.

— Sada smo se, vidite, opet sastali, da vas ja — ne doduše bijem, nego jedem i glođem, što je mnogo više, jer smo i stariji, pa se tako pomalo vraćamo na naše djetinje doživljaje, koje smo bili skoro i zaboravili — govorio je on veoma prijateljski i toplo je promatrao. Vidio je, da je ona vazda njemu veoma lijepa i mila, te da je baš stoga toliko i muči svojim poukama i brigama za glavnu raspravu. Istina — sjeti se u tome istom času! — on to čini tako i stoga, jer ga je i Zlata umolila, da sa svoje strane poradi, da Ljubičin iskaz ne bude neprijateljski. Osjeća, da mu je veoma ugodno, što može ispuniti tu Zlatinu želju, ispunjujući ujedno i svoju želju, da Ljubica iziđe s rasprave što ljepša i simpatičnija. Osim tih dvaju poticala na taj ga je isti put gonilo i uvjerenje, da je i po najstrožem i najnepristranijem prosuđivanju potrebno i opravdano baš onakovo držanje, kakovo on sada prepo-

ruča i nameće gospođi Ljubici. Bio je upravo sretan, što su ga svi razlozi gonili na isti put, na istu točku i na iste misli.

— Ja nijesam bila nikad zaboravila naših djetinjih doživljaja — govorila je ona veoma tiho i nenapadno. — Nije se moglo na njih više misliti, a i vi ste se, Jovica, držali pošteno, kad sam se ja udala. To vam moram sada priznati i pohvaliti vas.

— Hvala vam na pohvali! — reče on, pristupi joj bliže i sjede u naslonjač blizu nje, pa joj primi ruku svojom rukom. — Vratimo se onda posve na naše djetinjstvo!

Iza tih joj riječi veoma toplo i srdačno poljubi ruku, na što ona naglo ustane.

— Vi biste me htjeli opet tući, je li?! — upita, smijući se, kao da nije razumjela njegovih riječi.

— Ne, gospođo Ljubice! Htio bih samo da imate u mene neograničeno povjerenje.

— Neograničeno?! — rekne ona veoma povišenim glasom.

— Slijepo! — odgovori on. — Slijepo, ako vam nije dosta jaka i jasna riječ »neograničeno«!

— Oprostite! — odgovori ona, stane kraj prozora i zagleda se na ulicu, kao da nešto promatra, dok uistinu nije vidjela ništa, jer je bila sva zaokupljena njegovim riječima. Polagano se okrene prema njemu, ne mičući se s mjesta i nastavi: — Vi dobro znate, kako imam strašna iskustva, pa kako onda možete od mene tražiti i bilo kakovo povjerenje, a kamo li odmah neograničeno i slijepo?!

— Baš stoga! Baš radi tih vaših iskustava! Iz nikakova povjerenja, koje vas je dovelo u najstrašniju nesreću, morate doći u vode savršenoga, slijepog povjerenja, koje će vas usrećiti!

— Još je sve presvježe i posve živo u meni, a da bi se dalo preko noći promijeniti.

— Vjerujem, pa zato i ne žurim, nego se držim podaleko.

— Hvala vam i za to. Morate znati, da je to jedini pravi put, koji možda vodi do povjerenja, i ako ne — reče ona, smiješeći se veoma toplo i prijateljski, no ne nipošto izazovno — do neograničenoga i slijepog povjerenja.

— Ja ću to zapamtiti — odgovori i on isto takim načinom — i nastojat ću, da ne pogriješim, no vi morate znati, da povjerenje žene prema mužu mora biti slijepo i neograničeno, jer inače nije povjerenje. Žena mora biti samo žena — — — U tome bi se morale sve ugledati u japansku ženu.

— Ne pretjerujmo, Jovica, i ne letimo na daleki istok, kad smo vezani za balkanske klisure. Imamo mi i bliže, kod svoje kuće, velikih uzora — govorila je jednostavno i tiho, opet prišla k njemu i sjela na svoje prijašnje mjesto. — Al pustimo to, molim vas. Neka leži, kad ne propada — — — Neka još malko čeka — — —

— Kako vi želite! — odgovori on, obuhvaćajući je cijelu čeznutljivim, zaljubljenim pogledom.

— Nijesmo djeca, a nije nam ni osamnaest godina, pa da se ne bismo mogli svladavati i malko počekati — — —

— To je točno i ja se pokoravam al vam moram reći, da pravo i ne razumijem, pa mi izgleda malko namješteno i vješto udešeno! Oprostite mi, no morao sam vam biti do kraja iskren.

— Krivo mi činite! — odgovori ona veoma tiho i zamisli se. Iza kraće stanke nastavi: — Malko promislite, pa ćete mi biti pravedniji. Sjetite se, Jovica, da sam ja i majka — — —

Ne odgovori joj više ni riječi, osjetivši, da je razumije i da odobrava njezinu suzdržljivost i zavlačenje. Podbočio je glavu rukama i pustio maha mislima, da se kovitlaju i motaju kao u najstrašnijoj buri i oluji, pa najčešće nije mogao ni razabrati, na što misli. U jednom času opazi Dujmovićev grob, koji je još svježi, na kome se još nije ni zemlja slegla — — To je grob oca Ljubičine djece i ona stupa u teškoj crnini i vodi svoju djecu na grob njihova oca — — — To je grob njihova oca — — —

— Naravno, naravno, Ljubice: — šane on, kao u polusnu — vi imate potpuno pravo — — — I ja vas razumijem. Imate pravo.

— Ustao je i htio otići.

— Zašto me sada ostavljate? — upita ona umolnim glasom.

— Moram na zrak! Moram se prohodati. Hoćete li i vi sa mnom?! — govorio je on žurno, neodređeno i ne gledajući u nju. — Uznemiren sam, a za taj je osjećaj najbolji lijek veliki prostor, brzi hod i jak vjetar. Treba hodati ubrzanim korakom — — —

— Sjedite radije tu kod mene. Smirite se i pripovijedajte mi kako se sada slažete s Wetterom.

— Vjerujte mi, da ovaj čas ne bih mogao o tome mnogo pripovijedati — odgovori on i nasilu se nasmiješi. — Sada sam u posve drugim mislima. Uostalom već sam vam rekao, da je on vanredan radnik i trgovac, a to vama mora biti dosta. Ja vjerujem, da ne će krasti tako, da vas ošteti, a što radi mimo toga — pa što mu vi možete?! Radi, što i drugi, a njegova je stvar, da li je spretniji ili nespretniji od ostalih.

— To je točno, samo ne smije svojim skokovima izlagati posla.

— To sam mu već rekao bezbroj puta. Dobro bi bilo, da mu to i vi naglasite u prilično svečanom obliku tako, da vidi, da nije samo slučajna opomena.

— Ja sam mu već svašta rekla.

— Ljutito i nabusito, a to ne drži! Sijevne i nestane.

— Već bi sada morao biti ovdje — reče ona, gledajući na zidni sat. — Hoćete li mi vi pomoći, da mu reknem večeras?!

— Ako se pruži dobra zgoda, recite mu, ali nemojte nasilu navući razgovor na to, jer bi bilo očito, da je namješteno, pa bi izgubilo u snazi i ozbiljnosti. Nije ni hitnje. Kad smo sada posve načistu, da vi ovdje ostajete i da se dalje vodi ovdašnja poslovnica, imat ćete vremena, da mu reknete, štogod budete htjeli.

— Znate, Jovica: jesmo s tim načistu i ja sam se i sama odlučila i poslušala sam vaš savjet — tu je i jednoga i drugog! — al vam moram iskreno reći, da nijesam oduševljena! Jučer nas je bio Bojanić sjekirom, danas Wetter prijevarama i Zlata novinskim napadajima, a Bog zna, što nas sutra čeka?!

— Čekamo li mi njega! — odgovori on mirno i odlučno. — Tko se boji sutrašnjosti, nije je vrijedan!

— Lijepo vi to govorite i ja se, doista, ne bojim. I vi ćete mi pomagati, al što će biti — — reče ona i prekide se u riječi.

— Izvolite?!

— Ništa, ništa. Nije važno, što sam vas htjela upitati — odgovori ona, smiješeći se. — Rekoste: »Tko se boji sutrašnjosti« — — —

— Nije je vrijedan.

— Da. Imate pravo. Već ćemo vidjeti, kako će biti. Uostalom reći ću vam, što mi je bilo naletjelo, pa sam se zaustavila: htjela sam reći, da mi je lako, dok ste vi ovdje, pa mi pomažete, no što će biti, kad vi budete premješteni?! A sigurno je, da ne ćete ovdje trajno ostati!

— Kad se pojavi to pitanje, onda ćemo ga i rješavati! — odgovori on, smiješeći se. — Tada ćemo vidjeti, što ćemo i kako ćemo.

Djevojka najavi Wettera.

— Neka uđe — reče joj gospođa, ustane, poravna odijelo i kosu, kao da već prije nije bilo u potpunom redu. Stefanović je opazio te njezine nagonske kretnje i lagacko se nasmiješio tako, da ona to ne bi bila mogla opaziti, pa da je toga časa i gledala u njega. Bila je sva zabavljena sama sobom, stojeći pred ogledalom i promatrajući se veoma pažljivo.

— Vrlo ste lijepi, gospođo Ljubice! — šane on izazovno.

— Ne rugajte mi se! — odgovori ona, ne dižući pogleda sa svoga lika. — Sam sam kostur.

— Rekoh vam i ponavljam, da ste vrlo lijepi! — reče on malko glasnije i već mu bi na vrh jezika, da joj rekne: »Wetter će biti zadovoljan!« — no odmah osjeti, da bi to bilo strahovito zlobno i drsko, pa se još na vrijeme svlada, te umjesto toga reče: — Naravno, vi ne smijete vjerovati mojim riječima, već se morate sami uvjeriti. To je ne samo pravo nego i dužnost svake žene. Ona mora vazda znati, da je uredna. Koliko je pritom važno, da je i lijepa i da se svidi svima muškarcima, to je posebno pitanje.

— Šteta, što nemamo vremena i što ja još nijesam raspoložena za takove rasprave! — reče ona, gledajući ga u ogledalu i nasmiješi mu se. On opazi, da je u tom času bila

upravo čarobno lijepa i zamamna, pa se pomače i pridiže, kao da će joj pristupiti i ogrliti je, ali ne ustade, nego joj se samo toplo nasmiješi. Ona je prihvatila taj podatni smiješak i srdačno ga uzvratila u jednom hipu kao nehotice i u naletu nekog neodoljivog poriva, koji ju je obuzeo pod dojmom njegova smiješka. Odmah iza toga opet baci pogled na svoje kose, poravnavajući ih dugim i tankim prstima.

— Divni ste, Ljubice, i vjerujte mi, da sam sretan, što se vraćamo na naše djetinjstvo — govorio je on posve tiho, upiljivši svoj vatreni pogled u njezina punašna pleća, koja su se izazovno bjelasala iznad crne svilene oprave.

— Ne govorite, Jovice — odgovori ona šaptom, odmakne se od ogledala i priđe k prozoru, kao da ne zna, što bi počela, a uistinu je bila već ljuta, što Wetter tako dugo ne ulazi, pa reče: — Wetter sigurno kuriše sobarici, kad ga nema tako dugo!

— To je lako moguće! — odgovori Stefanović i skoro se glasno nasmije. U tom času zinuše vrata, a među dovratnicima se pokaza jaki zdepasti Wetterov lik.

— Čini se, da si zapeo sa sobaricom! — dočeka ga Stefanović, no on ne prihvati izazova, već se veoma pažljivo nakloni prema gospođi, koja se je okrenula od prozora i pošla Wetteru u susret.

— Ljubim ruke, milostiva gospođo! Dobar večer, Jovica! — govorio je Wetter, ne uspravljajući se i približavajući se gospođi, da primi i poljubi ruku, koju mu je ona pružila.

— Dobar večer! — odgovori ona i povuče žurno ruku, govoreći: — Već sam vam rekla, ne znam, kolko puta, da me tako ne pozdravljate, jer me to vrijeđa. Ja nijesam nikome milostiva, a najmanje vama, pa me taj naziv vrijeđa, jer ima posebno svoje značenje. Isto tako ne ću, da mi se ljubi ruka, jer nijesam starica, pa me i to vrijeđa, osim kad mi moje dijete poljubi ruku. Vi muškarci mislite: — Kad je ne mogu drugdje, hajde, da je poljubim u ruku! — Ja to razumijem, ali ne dopuštam, da to čini svaki, koji naleti!

Wetter se je u neprilici smiješio, misleći, da ima posla sa strašnom prostakinjom, kojoj je teško i rastumačiti taj kulturni evropski običaj, pa poče pentati:

— Da, da, milostiva. Imate vi pravo, al, znate, običaji, pa mi je skoro nemoguće drugačije.

— Fućkam ja vama na te idiotske običaje! Već sam vam rekla sto puta da mi govorite samo »gospođa« i nikako drugačije, jer ako vas pustim, da tako nastavite, najzad ćete me zvati Bogomajkom! Ako ne mogu reći drugima, s kojima se sastajem, kako me moraju zvati, dopustit ćete, da to vama mogu i smijem reći bez zamjerke.

— Milostiva je danas raspoložena veoma ratoborno! — reče Wetter, okrenuvši se prema Jovici. — Turci mogu biti sretni, što su blizu Bospora!

— Gledajte vi njega: i još mi se ruga! — reče ona, pa se i sama nasmije.

— Ne rugam se, oprostite! — poče se Wetter braniti. — Samo kažem. Oprostite mi — —

— Ja vas razumijem — govorila je ona posve prijateljski — ali i vi morate razumjeti mene. Ne podnosim toga prenemaganja i kad mi god tko kaže »milostiva«, odmah pomišljam, kako me vrijeđa. Vjerujte mi, da vam ovo govorim posve točno i iskreno.

— Vjerujem, vjerujem, mil — — — Al znate: kad je takav običaj i kad se to gospođama svidja, zašto im ne bih rekao, ako hoće i: »Ljubim nožice mekana i milosrdna!« — zašto ne bih, kad im se sviđa?!

— Imate pravo, no ja vam velim, da se meni ne sviđa.

— Razumijem, razumijem, al je to već sve na jeziku kao tatu, da trpa u džep sve, što mu padne pod ruku. Meni je teško vas zvati drugačije i radi okolice, koja bi to krivo tumačila. I znate — — Rekli bi, da vi unosite nove običaje.

— Pa, dobro! Ja razumijem, da nijedan kraj ne da, da mu koji stranac mijenja njegove običaje i ima pravo, ali kad se vidi, da ja donosim nešto, što je očito i zdravo i čestito i pošteno, kako se onda može tome prigovarati?!

— I najveći su izumi s početka bili i ismijani i odbačeni!

— Što vi velite, kapetane? — upita ga Ljubica.

— Ja velim, da imate pravo i jedno i drugo.

— To nije moguće! — usprotivi se ona.

— A ipak je tako! — odvrati on posve mirno i uvjerljivo. — I ja bih vam predložio, gospođo Ljubice, da ne zarezujete, kako vas Wetter zove, a njemu opet, da nastoji biti onako, kako vi želite, no da se ne pravi pitanje.

— Ja ne dopuštam, da mi ljubi ruke!

— To je vaša stvar!

— Ja ću se držati, kako milostiva želi! — reče Wetter i nakloni se veoma kićeno i pokorno.

— Kako ćete se držati, kad i sada govorite drugačije?! Al, eto, neka bude, kako bilo, samo mi ne smijete nikada ni pokušati poljubiti ruke. To ne ću.

— Kakogod izvolite, milostiva! — odgovori on i opet se nakloni.

Ona se nasmije i okrene od njega, ponudivši mu rukom, da sjedne.

— Ja bih sada mogao otići! — reče Stefanović i ustane. — Vi imate službenih poslova, a ja imam nešto posvršavati u gradu, a ne želim ni smetati.

— Oprostite! — reče Ljubica povišenim glasom i iznenađeno ga pogleda u čudu. — Pa vi znate, da vi nama ne smetate. I dosada ste prisustvovali našim poslovnim razgovorima.

— Vi vlasnica, Wetter generalni direktor, a ja?! — govorio je Stefanović i jedva primjetljivo namignuo Ljubici. Ona je odmah razumjela, kuda on cilja, pa se udobrovolji i nasmiješi.

— Vi generalni inšpektor! — odgovori Ljubica i glasno se zasmije.

— Prihvaćam, ali onda molim, da mi se odredi i plaća, jer danas ni popovi ne rade besplatno.

— Dopustite mi, da se i ja umiješam, kad se radi o poslu — reče Weter i nakloni se gospođi.

— Izvolite.

— Djelatni časnici ne mogu imati nikakove druge plaćene službe, pa Jovica mora obavljati besplatno svoj opći nadzor našega posla.

—Izvrsno, Wetter! — reče Ljubica. — Vidi se, da pošteno mislite za poduzeće. Prema tome ste vi, dragi moj prijatelju, generalni inšpektor, ali bez i jedne pare plaće!

— Prihvaćam i tako, jer mi osobito laska vaše povjerenje, gospođo Ljubice! — odgovori Stefanović. — A sada mi dopustite, da malko prijeđem na drugo polje — reče i

okrene se k Wetteru: — Jesi li dobio poziv za glavnu raspravu?

— Nijesam — odgovori on, sjedajući — a danas sam bio s Bojanićevim braniteljem, koji mi reče, da ja ne ću ni biti pozvan za svjedoka. Prema tome mi otpada ta briga.

— Otkuda on to zna? — upita Stefanović.

— Ne znam točno, no sigurno zna, dok mi je tako rekao. Dobio je optužnicu, pa možda i u njoj piše, koji su svjedoci pozvani, a osim toga je on mogao čitati i cijeli spis, pa je sigurno negdje našao napisano, ako mu nije tko i rekao.

— I ovakav imade čak i branitelja! — reče Ljubica uzrujano i povišenim glasom.

Na te njezine riječi Stefanović naglo ustade, stade prema njoj i reče veoma čvrstim glasom, ne pomičući pogleda s njezinih očiju:

— Vi biste ga možda dali objesiti i bez rasprave?!

Ona osjeti svu težinu njegovih riječi, nekako se sva ulekne i previje, kao da želi na taj način olakšati njegov udarac, koji joj prijeti, te reče posve blago:

— Ne zamjerite, što iz mene gdjekada progovara samo žena. Bilo bi veće čudo, da nije tako.

— Ja bih ga svakako uredio bez velikog ceremonijala! — reče Wetter i značajno pogleda Ljubicu, kao da očekuje odmah nagradu za to svoje mišljenje.

— Vi hinite, da ste gori od žene, a to vjerojatno niješte! — reče mu ona dosta čvrstim glasom.

— Wetter je poznata udvorica i laskavac, pa tako govori, jer računa, da te riječi moraju goditi ožalošćenoj udovici — reče Stefanović.

— Vara se! — odgovori Ljubica. — Ja i sama reknem svašta u časovima zaborava i nepažnje, no odmah se trgnem i saberem, pa nastojim biti pravedna.

Ona je govorila, gledajući neprekidno i netremice Stefanovića, nastojeći, da na izrazu njegova lica pročita, da li je zadovoljan s njezinim riječima. On se je međutim držao dosta ljutito, skupljenih obrva, kao da će mu između očiju kijati, i nije pokazivao, da li je ona, po njegovu sudu, izišla na pravi put ili ne.

— Izvolite vi rješavati poslove! — reče on nekako poslovno i nehajno, te ona pomisli, da nije pogodila prave žice, no sada se više nije dalo ništa učiniti, kad on želi, da se o tome ne govori. Ona osjeti težinu njegove volje, koja joj se neumoljivo nameće, pa pomisli, da bi mu se morala oprijeti i ne dopustiti mu, da je zarobi svojom snagom i surovošću, ali se nije mogla ni pomaknuti nego onako — kako je osjećala, da će njemu biti po volji. Pokojnog Dujmovića nije nikada tako osjetila, te joj se činilo, da je ona samo komad nužnoga pokućtva u dvorani njegovih velikih osnova i beskrajne taštine, a njezino je bogatstvo bio — raskošni svjetionik u toj njegovoj odaji — — — Svjetionik su joj neki dan razbili — — — Nema ga više! I ona više nije pokućtvo niti je njezino bogatstvo svjetionik na putu nekoga besavjesnog pokvarenjaka — — — I tako ona pomišlja o ocu svoje djece?! — — Zaprepasti se pri toj pomisli, no — osjeti, da je misao tu! Ona je u njoj, a ona je sigurno već i prije bila tu u njezinoj duši. Sada je posve drugačije. Pojavljuje se, pojavio se je, tu je s njome gospodar i zapovjednik, koji ne traži ni pokućtva ni svjetionika, nego se pozivlje na tučnjave i batine — — I s tim uspomenama zasjede na prijestolje njezinoga Ženstva i suvereno vlada već sada! Pokojni Dujmović je bio samo gost u njezinoj duši i to — ponajčešće veoma hladan gost, koji nije bio ni željan ni voljen, nego samo trpljen i pošteno podnošen, jer je to u krvi čestite žene. Mora snositi i podnositi onoga, kojemu je zvana uzdržati rod i ime. Gospodar on nije nikada bio, jer nije za tim ni išao. Nije mu bilo stalo, da uhvati u svoje ruke uzde te bujne ženske duše i da je vodi, kuda hoće, i da je oblikuje, kako se njemu najviše sviđa. On se nije za nju ni zanimao više nego li se svaki dobar gospodar zanima za svoju blagajnu ili za svoju kravu muzaru ili za svoga konja — — — Stefanović nastupa drugačije i Ljubica odmah osjeća posve jasno i posve nesumnjivo, da je i ona pod tom čvrstom rukom posve druga, posve nova duša. On može od nje raditi već sada sve, što mu dođe naum, ali samo — — — Njegov se grob još nije ni smirio, još se nije ni zemlja na njemu slegla, a pod tom je zemljom ipak otac njezine djece — — — Otac, jedini, nenaknadivi otac — — —

— Je li što novo, gospodine Wetteru?! — upita ga, sjedajući.

On je polagano i važno vadio iz kožnate torbe spise, metnuo očale na oči i počeo izvješćivati potanko o svemu, što je toga dana učinjeno. Svaki je posao nastojao prikazati još ljepšim, nego li su ga prikazivale same brojke, da joj tako uljepša ukupnu sliku.

Stefanović se je prividno bavio promatranjem svojih ruku, dok je uistinu veoma pozorno pratio svaku njegovu riječ i ispod oka češće pogledao Ljubicu. Primijetio je, da se i ona veoma zanima, što on radi, ali joj ne htjede pokazati, da je motri. On se je uvježbao u životu s vojnicima, da nikada ne pokazuje svoje ljubavi onome, kojega doista voli i do kojega mu je istinski stalo. Vazda ga drži podaleko i malko na ledu za to, da ga onda ima uvijek za sebe u naponu oduševljenja i odanosti, kad ga god ustreba. Tako isto treba postupati i s djecom i sa ženama, a baš napose i osobito sa ženama. On je tvrdo vjerovao, da njegova žena ne smije nikada znati, koliko je on ljubi, da je tako zadrži u vječnoj želji, da ga osvoji, da mu se što više svidi i da se pokaže dostojnom njegove ljubavi. Takovo je ženino raspoloženje nužno, jer je ono oplemenjuje i ne približuje ju društvenim uobičajenim glupostima i neukusnostima. Ona je vječno zaljubljena mlada, jedva vjenčana, zanesena osnovama i sanjama o svome mužu, o svojoj djeci i o svome domu! A to je ona, koja drži tri ugla kuće i o kojoj pjevaju narodne pjesme svih naroda — — —

— Treba svakako pojačati vađenje uglja, ako želimo udovoljavati svim narudžbama — govorio je Wetter polako i stručno. — U tu bi svrhu bilo svakako potrebno, da vi lično pogledate, što se tamo radi.

— Da ja idem u rudokop?!

— Ne, ne, milostiva! Nijesam mislio, da idete u rudokop, nego da pogledate pisarnu, organizaciju rada, postupak s radnicima i sve drugo, što je potrebno znati, ako se želi vidjeti, što treba još učiniti, da se proizvodnja poveća.

— Hvala na upozorenju — odgovori ona, bacivši pogled na Stefanovića. — Vidjet ću, što ću moći učiniti. Zasada se ne mogu ovdalen ni maknuti.

— Nikako! — potvrdi Stefanović, kao da daje svoj pečat, koji je ona tražila svojim pogledom. — Ne možete predvidjeti, kolko ćete se vremena zadržati, kad jednom otiđete tamo, a sada ne možete ići na neodređeno vrijeme.

— Ne mogu ni inače radi djece — reče ona, pomišljajući, kako će ta dužnost i najzad spasti na Stefanovića, a on može sa sobom povesti Wettera, da mu posluži kao stručno lice. Što ona može vidjeti i pregledati, kad nema ni pojma ni o kojem, a napose ne o tom poslovanju?!

— Mi ne smijemo ništa propustiti, da posao razgranamo, kad je za to divna prilika. Tu se tržište samo pruža i zove stručnjake, koji bi bili kadri, da ga zaposjednu i izrade, pa onda izrabe. Vjerujte mi, da je tu zlatni rudokop skoro na svakome polju, jer nema nijednoga valjanog poduzeća. Sve su to kramarije, koje čekaju prvi udarac, da se sruše i ostave prazno polje za junake, koji će znati njime poletjeti. To vam ja velim, kao što me ovdje vidite. Vaša su djeca još malena, no dok dorastu, mi moramo poslovanje razviti tako, da će ih svako imati svoj posao i svaki posao druge struke.

— Druge struke?! — iznenadi se ona.

— Da, da! Druge struke, milostivice!

— Wetter, razbit ću vam glavu! — vikne ona. — Ja sam poštena žena i ne dopuštam, da mi tako govorite!

— Lakše, lakše! — javi se odmah Stefanović, smijući se. — Rekli smo, da oboje imate pravo, pa da vas može zvati, kako mu se sviđa, samo da mu ne date, da vam ruku ljubi. Budimo onda dosljedni, kad smo jednom tako rekli.

— Hvala ti, Jovica, na zaštiti i zauzimanju, jer bih bez tebe propao! — reče Wetter, koji je posve ozbiljno shvatio gospođine riječi, kao što ih je ona stvarno bila i izrekla.

Stefanović se je toliko smijao, da je Ljubici već bilo neugodno, pa ga je gledala u velikoj neprilici.

— Oprostite mi, gospođo Ljubice — reče joj, jedva suzdržavajući smijeh — i ne zamjerite mi, što sam se toliko zasmijao, no nijesam se mogao obuzdati, kad sam vidio, da ste se vi ozbiljno rasrdili na grješnoga Wettera, a on se ozbiljno uplašio, kad ste na njega viknuli!

Htjela je i njega ljutito upitati, da li je njemu vazda šaljivo, kad se netko drugi ljuti, no — jednostavno joj je

zapela riječ u grlu i nije se usudila. Iznenadi se sama nad tim otkrićem i spoznade temeljito, da se tu više ne da ništa promijeniti na tom osjećaju. On je stajao pred njom kao krotitelj pred lavicom, koja svu svoju snagu polaže i odriče je se pred njegovim prodornim i neodoljivim pogledom. Klone pod tom spoznajom, nimalo se ne uzbuni niti požali, već se malko ulekne, kao da se je htjela nagnuti k njemu, smiri se i pokori neizbježivome i neodoljivom. Vidje, da je taj osjećaj nimalo ne smeta, što više — čini joj se, da joj postaje izvorom velike slasti i zadovoljstva — — —

Ne reče mu ništa nego mu se samo malko i pokorno nasmiješi.

— U pravu sam — govorio je on — al mi oprostite, što sam se smijao!

— Imate pravo — reče ona. — Sada i ja uviđam, da je položaj bio doista smiješan, no nijesam se mogla svladati. Već sam vam prije rekla, da me taj izraz vrijeđa, jer kad ga čujem, mislim na nešto drugo!

— Nemojte se srditi — javi se sada i Wetter slobodnije — no meni je doista nemoguće, da vas zovem drugačije, a bit ću sretan, kad i sve ovdašnje gospođe budu vaših nazora.

— To sada, Wetteru, nije istina! — usprotivi se Stefanović. — Tebi je posve svejedno, kako ih zoveš, jer u ovom jeziku ni ne misliš ni ne osjećaš za njega. Fućkaš ti i na ovaj i na onaj naziv, dok je tebi dobro, a čim više različnih i nesložnih i zaraćenih naziva, tim bolje po tebe.

— Počeo si me opet zaskakivati! — odgovori mu Wetter, smijuljeći se na silu. — Ti znaš, kako ja mislim, jer sam ti prijateljski sve rastumačio, no znaš i to, da ja nisam glup, pa da ne znam dobro vidjeti i prosuditi, gdje su dobro postavljeni i sigurni moji računi!

— To ti vjerujem! To ti dobro znaš.

— E, onda?! Kad mi to priznaješ, onda mi vjeruj, da i ovom zgodom točno vidim! Nije li naravno i za mene jedino moguće i pošteno, da držim s onim, tko mi omogućuje, da mogu pošteno zarađivati i živjeti?!

— To jest! — potvrdi Stefanović, dok se je Ljubica naslonila na ruku i ispod oka promatrala kapetana, koji joj

se je učinio nekako i veći i ljepši i jači, nego li je bio ikada dosada.

— Kad mi to priznaješ, trebam li ti onda još dokazivati, kako doista želim, da svagdje i na svim poljima pobijede nazori i tvoji i gospođe Ljubice?!

— Eto: kako ste sad mogli pošteno reći?! — usklikne ona i nasmiješi se.

— U razgovoru s drugima — rastumači Wetter. — Ovako je i meni naravno, ali ne u razgovoru s vama. Budite strpljivi sa mnom, milostiva, pa ćete onda biti, i zadovoljni. Zasada je ovako bolje, jer bi se inače prostaci i neupućeni rugali.

— Imamo li jošte što rješavati, gospodine Wetteru?

— Ja mislim, milostivice, da nemamo — odgovori on okretno i nakloni joj se.

Ona se opet trgne i pocrveni, no brzo se svlada i reče, smiješeći se:

— Molim vas, neka vas đavo nosi s vašom »milostivom«! Možete me tako zvati, kad ne možete drugačije, ali ću vam razbiti glavu, ako mi još ikada reknete »milostivica«. To je ogavno, to je odvratno!

— Razumijem vas i pazit ću! — odgovori Wetter najozbiljnije.

— Oprostite mi, što sam danas zapela za te gluposti, koje ne znače mnogo, no kad sam jednom zapela, ne mogu prelaziti preko njih — govorila je, gledajući u Stefanovića, kao da tumači samo njemu.

— To je točno — potvrdi joj on. — To čovjeka gdjekad uhvati, pa ga drži i onda opet prođe, a da ni sam ne zna, ni kako je došlo ni kako je prošlo.

Govorio je mirno i bez posebnog naglašivanja, pa je Ljubica vjerovala, da je zadovoljan i da se ne ljuti zbog njezinih ispada.

— Vjerujte mi, da je tako danas sa mnom — — —

— Ja vas razumijem — reče Wetter. — Tako često dođe i u poslu neka užurbanost i uzrujanje, a da čovjek pravo ne razumije, otkuda mu to dolazi. Možda je netko malko podvalio na burzi, možda je u kome golemijemu poslu tkogod iskočio iz redovne kolotečine — sve se to odmah odrazuje, a da čovjek često i ne dozna, gdje je počelo naj-

prvo titranje, koje se je onda dalje prenijelo kao potres. Tako je i s ljudskim raspoloženjem. Međutim je najvažnije, da poslovi dobro napreduju. Sve su drugo nevažne trice i kučine.

On je spremio svoju torbu, uzeo je pod pazuho i ustao.

— Vi nas ostavljate? — reče mu Ljubica. — Mislim, da smo sve svršili?!

— Idem, milostiva, i ja! — reče Stefanović, nasmije se i ustane.

— Htjela sam moliti, da milostivi još ostane! — odgovori ona i zasmije se. — Imala sam još nešto s vama razgovarati.

— Vrlo rado! — odgovori on. — Ti me, Maks, počekaj na ulici, pa ćemo skupa. Zaista moram, jer me neki drugovi čekaju, da se dogovorimo radi nekih vježba.

Wetter se oprosti i otide, a njih dvoje ostadoše stojeći.

— Otići ću s njime i za pola sata se vratiti — reče joj, smiješeći se. — Ne treba on znati, kada sam i kolko sam ja ovdje — — —

LXIV.

Pripreme su za glavnu raspravu bile na sve strane u punome jeku. Određeni je predsjedatelj rasprave — sam predsjednik sudbenoga stola! — marljivo čitao spis i pravio bilješke; branitelj je skoro svaki dan proveo kod njega barem pola sata, također čitanjem spisa, a osim toga je već nekoliko puta posljednjeg tjedna bio kod Bojanića na razgovoru, da prođu cijelo gradivo i pretresu sva pitanja, koja bi tu mogla isplivati i tražiti svoje rješenje. I gospođa je Ljubica bila neprestano zaokupljena mislima samo o raspravi, a Stefanović nije propuštao ni jednoga zgodnog časa, da se s njome ne pozabavi tim razgovorom.

— Sada mi je već sve jasno! — rekla mu je mirnim i sigurnim glasom. — Vi imate pravo. Da sam došla na raspravu sa svojim ranijim raspoloženjem, bila bih izazvala sažaljenje svih pametnih i nepristranih ljudi, jer bih bila nastupila kao hijena.

On je šutio i zadovoljno se smiješio.

— Bio bi mi se mogao smijati i sam Wetter!

— Krivo sudite, držeći, da on ne zna, što je čestito i valjano! Naprotiv, draga moja gospođo Ljubice! On je neobično bistra glava i povrh toga su mu pojmovi veoma čisti, no on ih sam, namjerno i proračunato, pomuti i pobrka, kad mu to ide u njegovu računicu. Po tom bi onda neupućen mogao pomisliti, da je ograničen ili čak i glup, a pogotovo se svaki površniji promatrač može prevariti, ocjenjujući njegovu čudorednu razinu. On je kameleon, pa kad se vi kunete, da je zelen, on se je pomakao iz trave na drvo i već je siv ili crn, i ako je uvijek — svoje stalne i nepromjenljive boje.

— Sad svejedno — reče ona.

— On bi se bio u potaji veselio, da vas je vidio u blatu jer je onda odmah on prema vama jači i veći! To je računica i mozak!

— Mislim, da je svejedno, kako bi on bio sudio, kad sam ja sada sigurno i stalno u drugom raspoloženju, koje me potpuno zadovoljava.

— Vjerujte mi, da sam sretan, da tako mislite i osjećate. Svakako je važno, da znate, da bi Wetter bio među najprvima, koji bi za sebe i posve povjerljivo valjano ocijenili vaše držanje, ali bi to najzadnji pokazao. On bi se smijao u njedra.

— Nadam se, da mi se sada ne će nitko smijati.

— Ja sam o tome uvjeren. Dopustite mi, da vas još podsjetim na jedan prizor, koji bi za vas mogao biti opasan — rekao je Stefanović veoma ljubazno i pažljivo.

— Koji, Jovica?

— Ako predsjedatelj odredi, da vas suoči s gospođom Zlatom. To bi bio svakako težak čas i morali biste ga junački izdržati, jer biste tim bili postavljeni na najveću kušnju, stojeći s njome oči u oči.

— Pa već smo jednom tako stajale! — odgovori Ljubica posve mirno. — Bile smo se najzad ogrlile i skupa smo plakale — — — A onda je došlo sudbeno povjerenstvo, pa sam se ja naglo trgla i nju odgurnula od sebe — — —

— Šteta! — reče Stefanović posve mirno, a da nije ni okom trenuo. — Ne znate, kakav je to dojam učinilo na povjerenstvo?

— Znam, da su bili zadivljeni, kad su nas opazili u zagrljaju, kako skupa plačemo — — —

— To je prizor, koji nadvisuje svagdašnje i nedostojno ljudsko shvaćanje — — — Ljudi se u teškim časovima izgube i padaju daleko ispod životinja, pa je s tim veći dojam, kad se desi, da se gdjetko ipak podigne iz te kaljuže.

— Imate pravo — — — Vidite, vi mi tada još nijeste ništa govorili — reče ona s tihim, skoro neprimjetljivim prizvukom velike želje, da on opazi, kako je ona i sama nesvijesno bila došla u ono raspoloženje, kakovo joj on dočarava svojim riječima kao uzor, za kojim mora težiti na glavnoj raspravi.

— Imate pravo! — potvrdi on. — Tamo se je pokazala sva vaša divna duša u svoj svojoj veličini i ljepoti. Da nije toga u vama, badava biste nastojali, da se dignete nad svagdašnjicu! Vjerujte mi, da tada još ni ja nijesam mogao valjano ocijeniti vaše držanje, jer se ni sam nijesam bio digao na nužnu visinu. Istom su mi daljnji događaji i razmišljanja otvorili oči. Ja se sjećam onoga strašnog dana. Nijesam nipošto bio na potrebnoj visini, jer se nijesam znao postaviti u valjanu ravnotežu između vas i između nje i njezine porodice.

— Pa što vam to opet znači?! — upita ona, oči joj sijevnu, a lično mišićje zatitra.

— Znači, gospođo Ljubice, da morate znati razlikovati muža od mužjaka! — reče on povišenim glasom i skoro srdito toliko, da je ona sva zadrhtala pod udarcem njegova glasa.

— Pa što vam je nenadano?! — propišta ona skoro plačljivo.

— Samo odgovaram na vašu primjedbu, a nije mi ništa! — odgovori on leđenim mirom. — Uostalom vi ste svoja gospodarica, pa možete raditi, što hoćete, i događaje i ljude procjenjivati i ocjenjivati, kako hoćete i kako vam je najugodnije, a ja sam opet svoj gospodar, pa radim, kako odgovara meni i mome shvaćanju. Kad smo bili u najljepšem razmatranju bivših događaja, koji mogu izazvati svaki osjećaj prije nego li sumnjičenje u bilo kojem pogledu između nas dvoje, vi ste zakipjeli i skoro planuli na mene zbog nekoga tobožnjeg grijeha, kojega ne biste znali navesti, jer i sami dobro znate, da ste nepravedni. Ja vama, gospođo Ljubice, priznajem veliko pravo, da kao moja prijateljica ocjenjujete ne samo općenito moje držanje, nego čak i svaki pojedini moj korak, ali vam ne priznajem prava, da svakom i najmanjom zgodom jedva dočekate prilčicu, te povjerujete, da sam se ogriješio o naše veliko prijateljstvo i da sam običan zločinac. Toga vam prava ne priznajem ni sada niti ću vam ga ikada priznati — govorio je on veoma povišenim glasom i uzrujano hodao po sobi.

— Ali, molim vas, Jovica, nemojte se srditi i uzrujavati bez ikakova razloga — molila je ona veoma ponizno i toplo. — Pa nijesam ja mislila, da vas vrijeđam ili sumnjičim — — — Tako sam samo rekla, tako sam vas samo upitala — — —

— Naravno — — — Samo tako! I to je onda povjerenje! I to se onda zove poštovanje! — govorio je on uzrujano. — Uostalom molim vas, oprostite mi, što se toliko prostački vladam u vašem stanu i prema vama. Vjerujte mi, da sam se posve zaboravio — govorio je posve toplo i meko, te se je činilo, da ga je svega obuzelo veliko kajanje, što ju je napao. — Ja niti nemam prava, da tako s vama govorim, al eto — — Oprostite mi.

— Imate pravo, Jovica! — reče ona veoma žurno, priđe mu i stane prema njemu tako, da je i on morao stati, htio ne htio, te su gledali jedno u drugo. — Ja vam priznajem to pravo, pa vas molim, da se ne srdite, što sam vas nehotice i nepažnjom izazvala.

On je pročitao u njezinim očima neograničenu odanost i povjerenje, koje ga je jednim udarcem smirilo i razoružalo i raznježilo, te je već skoro htio, da je ogrli i pospe cjelovima, kad se ona naglo makne ispred njega, osjećajući isto raspoloženje kao i on. On pruži ruke za njom, kad je već bila izvan dohvata, svlada se i sjede kao satrven.

— Zašto se mi, Ljubice, ovako mučimo?! — reče on posve mekim i toplim glasom, kao da moli za spas duše.

— Ne pitajte to, Jovica! — — — Oprostite, čini mi se, da su se djeca zaratila, pa moram pogledati! — reče ona i žurno iziđe — — —

Taki se prizori češće ponavljaju, no Stefanović opaža s najvećim zadovoljstvom, da se ona sve više i više snalazi. Naravno, ne može ona zatomiti osjećaja, koji je salete bez njezine volje i nagonski, ali ih odmah znade svesti u priređenu kolotečinu, u kojoj ih ukroti i svlada. S početka je češće pomišljao, da se zbog njezine ljubomore ne će moći složiti, jer se je iskreno bojao te bolesti, koja potkopa i uništi i najsilniju zgradu ljubavi kao termiti, no sada vidi, da ju je ukrotio, da ju je potpuno svladao, uzvraćajući joj ljubav ljubavlju onako, kako ona to zaslužuje i na način, koji je ona sada izabrala.

Uz mali oprez i nužnu pripremu može već s njome s potpunim mirom pripovijedati o Zlati i o svakoj drugoj ženi, te je zaključio, da je ljubomora doduše bolest, ali takova, koja se ne pojavljuje, gdje je ne izazove sam njezin nosilac i gdje je on ne će. Ona je posve jednaka samoubojstvu trovanjem na obroke.

On opaža na sebi, da nije imao ove sadašnje pojmove o ženi i o odnošaju između muža i žene, dok nije upoznao ovu sadašnju, ovu posve novu Zlatu. Razgovarajući s njome i razmišljajući o svemu, što je od nje čuo i što je znao i vidio i bez nje, spoznade, da su u njoj dvije naravi, koje međusobno nijesu skoro ni slične. Malim dodavanjem i oduzimanjem je posve nužno došao do zaključka, da su i u drugim ženama iste klice i osnova dobra i zla s razlikom količine i stupnja razvoja. S nešto pažnje, sa brižnim njegovanjem i gojenjem, možeš u svakoj razviti bar donekle ono, što želiš, u okviru njezinih mogućnosti. Naravno, nije drugačije ni s ljudima! Prosječan je čovjek vazda posve jednako sklon i dobru i zlu, pa — kuda upane! Kud ga odvedu! Kud ga gurnu! Jednako su dobri i zli, jednako nepošteni i pošteni, jednako sveci i zločinci, dok međusobno nijesu ni dvojica na posve istome stupnju.

Stefanoviću se je silom nametalo poređivanje između njih dviju, pa se tim mislima nije nikako mogao oteti, osjećajući u svojoj duši, da vazda nastoji pojačati i poljepšati Ljubičin položaj prema Zlati, dok mu ova nenadmašivom

silom otimlje prvenstvo za sebe u svakom pogledu. Kao što je svaki dan kod Ljubice na dugim razgovorima, tako je uobičajio skoro svake nedjelje poslije podne pohoditi Zlatu i provesti s njom u razgovoru barem po sat, a gdjekad i dulje.

Primijetio je, da ona ne voli razgovarati o glavnoj raspravi.

— Meni je sve jasno! — rekla mu je, kada ju je upitao, što misli, kako će glasiti osuda. — Sporedno je, da li osuda ispane ovako ili onako. Ona je i tako samo posve nepotrebna i beznačajna jeka događaja, koja je veoma često posve izobličena predmetima i prostorima, od kojih se odbija, te ne možete više ni prepoznati zvuka, koji ju je rodio.

— Hoćeš li što govoriti o gospođi Ljubici? — upita je on vrlo bojažljivo i nesigurno, a kad ona nije odmah odgovorila, poče umekšavati i gladiti svoje pitanje: — Mislim: da li je ona uopće ikada ulazila u vaš posao i zanimala se za ugovor?!

— Ja nijesam, da tako kažem, ni znala, da ona postoji. Znala sam, da je on oženjen, no ništa više. Što bih onda ja mogla o njoj govoriti na raspravi, ako ne, da je došla poslije one nesreće, pa da smo se zagrlile i skupa plakale?!

— To je istina — — I to je bio neobično velik i značajan čas po tvoju veličinu.

— Htio si reći — po gospođinu, a ne moju veličinu. Tu se je radilo o njoj i to je doista njezin veliki momenat. Ja joj to priznajem.

— To me veseli! — reče on posve veselo i iskreno. Ona mu se nasmiješi i reče:

— Zaljubljen si u nju kao bršljan u stablo. Bilo sretno.

— Vjeruj mi, Zlata, da sam sretan, što mi možeš o tome tako mirno govoriti!

— Zar je to kakovo čudo?

— Ne kažem, da je čudo, ali se sjećam nedavnoga vremena, kad nijesi bila tako mirna. A vjeruj mi, da je ona vrlo čestita i poštena duša. O tom ćeš se i ti brzo uvjeriti.

— Jesi li je dobro pripremio?!

— To čak nije važno, da li sam joj uopće što i govorio, kad se zna, da ne možemo slijepa naučiti gađati ni ni-

jema pjevati. Da nije u njoj plemenito srce, uzalud bih ja njoj govorio i upućivao je, što je pametno i pošteno.

— To je istina, Jovica, i ja ću biti sretna i zbog nje, ako se na raspravi bude držala dostojanstveno. Nemamo više nikakova razloga, da se međusobno blatimo i uništavamo, dok nam je objema i te kako u računu, da što časnije završimo ovaj veoma nečasni i strašni odsijek našega života. Priznajem, da za nju nije nečastan, ali je tragičan i užasan baš kao i za mene, ako ne još i više. A da je ona doista plemenita duša, ja sam osjetila u onome času, kad smo nad njim mrtvim pale jedna drugoj oko vrata i skupa plakale.

Otkada je vrijeme znatno otoplilo, redovno su sjedjeli u dvorištu na suncu i razgovarali, dok bi se Željko igrao sa Slavicom u sobi ili na dvorištu, a bakica čas bila s njih dvoje, čas u sobi. Zlata ju je redovno zvala, da bude s njima, jer je osjećala, da je to bakici duševna potreba, da ona čuje, što njezina nevjesta razgovara s tim časnikom.

— Mali je veoma slab i nekako neveseo — reče joj Stefanović, promatrajući Željka, a gledajući u isto vrijeme naizmjence i nju.

— Ah, moj Jovica, ni ne spominji mi toga! — reče ona i duboko uzdahne. — I ja vidim na njemu, da strašno pati, no niti mi on hoće to priznati, niti mu ja mogu pomoći. Što mogu učiniti za njega, da ga spasim iz toga pakla, u koji smo ga metnuli?! Tuku ga, no on sam kaže, da tuku u svim zanatima, a on to zna, jer u naučničkoj školi jedni drugima pripovijedaju.

— Dašto! Tuku ih — potvrdi Stefanović kao poznatu stvar.

— Zakonom je to zabranjeno, no zakonom je toga mnogo zabranjeno, pa se ipak čini. Istina, na održavanje nekih zakona i paze, al na održavanje ovoga, meni se čini, ne pazi upravo nitko, jer kad bi tko pazio, ne bi bilo moguće vidjeti svako jutro pekarske naučnike natovarene košarama kruha, koje su veće od njih i pod kojima se jedva miču.

— A mali ti se ne tuži?!

— Ne. Nije mi se nikada potužio, nego kad mi se je njegov majstor potužio na njega, da je zločest i da se tuče sa starijim naučnicima, tada mi je rekao nešto, da se

opravda, ali sam uvjerena, da mi nije rekao cijele istine. Ja vidim na njemu skoro svaku večer, da je ne samo izmučen kao rob nego da je i zaplakan, no on to ne priznaje. Vazda nađe kakovu ispriku, a kad je očito, da je plakao, pa ne može sakriti, kaže, da je pao.

Htjede joj reći, da ni ona ne izgleda bolje od njega, no svlada se, jer je znao, da joj tom svojom pažnjom ne bi učinio nikakove usluge. Činilo mu se, da je toliko slaba, da bi svaki čas mogla pasti sa stolice, na kojoj je sjedjela, ili se urušiti sama u svoju kožu. Doista je još bila samo skelet na uzgoru.

— Strašno mi je zbog maloga — govorila je ona tiho — al, nažalost ne mogu ništa promijeniti u njegovoj sudbini. Upravo ništa. Tješi me pomisao, da ipak nijesu česti slučajevi, da je koji naučnik podlegao zbog zlostavljanja i mučenja, pa da ne će ni on, a osim toga mislim, da će mi i reći, ako ga budu tukli previše, pa ću ga zadržati kod kuće, dok mu ne nađem drugo kakovo mjesto.

— Ako mi dopustiš, Zlato, ja bih govorio s ravnateljem redarstva, da se malko propita za toga Željkovog majstora.

— Hvala ti na dobroj volji, no — Bože, sačuvaj, moj Jovica! Učinili bismo tim korakom najgore, što se može učiniti.

— Imaš pravo. To bi majstora još više uzbunilo i izazvalo.

— Naravno! Željko me uvjerava, da ga majstor i njegova žena ne tuku, no poslije policajske bi intervencije sigurno došlo i do toga, sve ako je istina, kako Željko kaže, da ga sada njih dvoje ne tuku. Ja međutim ne vjerujem u tu njegovu priču.

— Teško je to, teško — — —

— Nije nam nitko kriv! — odgovori ona posve mirno i odlučno. — Mi ne možemo s ovoga puta, na koji smo dospjeli.

— Vidjet ćemo, kad prođe rasprava. Možda će se štogod promijeniti — reče Stefanović, samo da nabaci barem kakovu nadu, u koju nije ni sam vjerovao.

— Ništa ni za dlaku, Jovica. Ako se slučajno ipak što promijeni, to može biti samo na gore.

— Ne smiješ sve gledati tako crno.

— Gledam otvorenih očiju i vidim sve u pravim bojama. I vjeruj mi, da ništa ne pretjerujem ni nehotice, a kamo li namjerice!

Oboje su zamuknuli i nijemo gledali preda se. On je češće ispod oka kradom poglédao na djecu ili na nju, promatrajući njihovu neobičnu mršavost. Jednostavno nije razumio, kako netko može biti tako strahovito oglodan, kao da nema na sebi ni mrvice mesa. I bakica je bila kao i oni u tom pogledu, no njoj se nije ni čudio. Ona je stara žena, a mršavost je redovni pratilac starosti, pa nije ni čudo, da je takova.

— Oprosti mi, što dolazim samo nedjeljom — reče on, a da nije ni sam znao, zbog čega je nužno, da se ispričava, kad ona sama zna, da je drugim danima ne može ni naći kod kuće. — Uvečer kasno mi je nespretno dolaziti ovamo, a po danu tebe nema osim nedjeljom poslije podne.

— Ne govori, Jovica. Neobično mi je milo i zahvalna sam ti, što nas ne napuštaš — govorila je Zlata mirno i srdačno. — Nemam nikoga osim Mare i tebe — — —

— A i ona dolazi često?

— I sad je očekujem. Već bi bila morala davno biti tu.

Stefanović se je izmakao malko iza nje, da je može neopazice bolje promatrati. Sav se je zadubio u poređivanje njezinoga današnjeg lica s onim, kakovo je bilo prije dvije godine. Razlika je golema, iako je on nije nikada poznavao punašne i gojne. Danas je bila posve suha i prozirna, kao da je okopnila, no ljepota je ostala netaknuta, crte su lica iste, a oči još tajanstvenije i čarobnije, nego li su prije bile, a bile su neodoljive i divne.

— Vazda si divna, Zlato — šane joj on.

Ona se malko nasmiješi, uperi mu pogled, koji je očito odavao veliku bol i patnju, no ne reče ništa. Godile su joj njegove riječi.

— Ništa nijesi izgubila od svoje čarobne ljepote — —

Ona se je samo smijuljila i lagačko kimala glavom tako, da joj se je gibao cijeli gornji dio tijela.

— Reci mi, Zlato, da li bih ja išto mogao učiniti za tebe i djecu?!

Ona ne odgovori, a smiješak joj se na licu uledi i ukoči.

— Reci mi. Nemoj šutjeti.

— Da li bi ti što mogao učiniti, to možeš znati samo ti — odgovori ona veoma tiho, no jasno i odrezano — no ja ne trebam upravo ništa. Najljepša ti hvala. Hvala ti — Meni je dosta i tvoja pažnja — — — Ne, ne! — — — Ništa više. Znaš, dragi moj Jovica — poče nenadano življe — ljudi nijesu spremni na žrtve, a milostinje ne primam. Najzad s kojim bih ja pravom i očekivala, da se netko za mene žrtvuje?! Na žrtve su spremni samo izabrani pojedinci. Ovo, što mi govorimo za nekoga, da je požrtvovan i dobrotvor i slično — to su sve šuplje i prazne riječi. Ja često razmišljam o tim žrtvama i o onima, koji žrtvuju, pa mi se čini, da postoji jedna jedina istinska žrtva: žrtva života! A i o toj bi trebalo mnogo i dugo razmišljati — — — Žrtve jesu, bez ikakove sumnje! Sve drugo je opsjena i prašina, koju siti bacaju gladnima u oči, da se ne bi sjetili, da i od njih traže i uzimlju svoj zalogaj. Tako je to, tako, moj dragi i dobri Jovica! Izvrnuli smo sve pojmove — — Ja ne trebam ništa, savršeno ništa!

Osjetio je pouku i prigovor u njezinim riječima, no nije znao, kako bi i što bi odgovorio. Zar je opravdano, da izbacuje prazne riječi, bez sadržaja i značenja?! Čemu? I, najzad: što on i može učiniti?! Može dati koji dinar djeci, može im donijeti koju igračku i — — ?! — — Zar ne bi bilo ludo, da donese igračku djeci, koja su gladna i željna svega osim hladne vode?! Mogao bi svaki put dati maloj koji dinar, no Zlata bi sigurno to odbila i uvrijedila bi se. Ona ne prima milostinje, a to bi svakako bila milostinja. Da što bi drugo bilo, ako ne milostinja?!

Oboje su opet zapali u duboku šutnju.

Željko i Slavica su izišli na ulicu i tamo se igrali. Mala je svaki čas vikala i zvala, jer se nije mogla slobodno kretati kao po dvorištu, gdje sve pozna, pa je brata zvala i pitala sad ovo, sad ono. Tu im se je bilo zgodno igrati, jer na protivnoj strani ulice uopće ni nema kuća, a na njihovoj strani na nekoliko stotina metara nemaju susjeda ni lijevo ni desno osim vlasnika kuće, u kojoj stanuju, a prolaznika skoro nikada ni jednoga.

— Eto tete Mare! Eto tete Mare! — zavika Željko.

— Teto! Teto! — povika i Slavica, zovući je, da joj se javi, pa da se tako i ona uvjeri, da doista dolazi.

Zlata se trgne, uspravi se i pogleda Stefanovića, koji se je bio posve zadubio u svoje misli.

— Ja bih mogao sada otići, da vam ne smetam?! — reče on veoma nježno i pažljivo. — Svakako vi imadete razgovore, koje strani ne trebaju čuti.

— Nijesi mi stran, Jovica! — reče ona vrlo jednostavno. — Ne, ne. Ja nemam prava reći, da si mi ti stran. A nas dvije niti nemamo nikakova razgovora, koji ne bi mogao čuti svatko, tko prvi naleti. Vjeruj mi. Ako hoćeš pravo, onda mi je ona dalja od tebe — govorila je i smiješila mu se veoma ljupko, kao što se već davno nije nikom nasmiješila. On osjeti svu toplinu toga smiješka, prođu ga trnci, krv mu udari u lice, a obrazima preleti lagan lahorak smiješka.

— Već me davno nijesi tako pogledala! — šane joj i primakne se toliko, da je osjetila, kako joj se je s leđa priljubio.

— Oprosti mi! — reče ona šaptom i naglo ustane. — Oprosti mi — — —

Pošla je prema dvorišnim vratima, otvorila ih i povirila na ulicu, da dočeka sestru.

Maru je očito razigralo i raspirilo proljeće, pa je bila sva zajapurena u licu, a oči su joj sijevale kao dvije rasplamsale baklje. Stupala je žurno i odlučno kao muškarac, da joj je zemlja pod nogama odzvanjala.

I Stefanović je ustao i pošao prema vratima, da je i on tamo dočeka.

— Koga vide moje oči?! — usklikne ona, opazivši ga iza Zlate.

— Zar je to toliko čudo, što i mene vidiš?!

— Nije čudo, što te vidim, nego što te nađoh ovdje — odgovori ona. — Ja sam upravo željela, da se s tobom sastanem, i sve sam razmišljala, kako bih do tebe, računajući, da si na posve drugome mjestu, iz kojega se — govorila je, naglašavajući svaku riječ i gledajući ga izazovno — ne izlazi tako lako!

— Nema takoga mjesta! — usprotivi se on. — I ako se kada desi, da me trebaš, a da sam ja na tome mjestu,

koje ti smatraš tako opasnim, izvoli mi samo napisati i poslati nekoliko riječi, pak ćeš se uvjeriti, da govorim istinu.

— To mi je milo čuti, ali možeš biti siguran, da takovu nepristojnost ne ću nikada počiniti! — odgovori ona. — Ja se samo šalim, pa ne zarezuj!

Zlata joj se je posve priljubila i uzela je ispod ruke.

— Kako divno cvateš u licu! — šane joj, upivši pogled u nju.

— Proljeće! — odgovori Mara vragoljasto i zasmije se. — Bila bih došla prije, al sam se na Jelačićevu trgu namjerila na Wettera, pa ga se nijesam nikako mogla riješiti. Pratio me je kroz cijelu Novu Ves.

— Mogao te je i ovamo dopratiti — reče Zlata i nasmiješi se.

— Zvala sam ga ja, pa reče, da bi rado došao, al da se ne usuđuje iza one ispovijedi, kojoj si ga podvrgla prošlog puta. Inače vidim na njemu, da ti je zahvalan.

— To ne mora biti, jer nijesmo dužni, da budemo nekom zahvalni stoga, što nam nije učinio zla, kad je njegova dužnost, da nam ga ne čini. A dobra mu nijesam nikad učinila većeg nego on meni.

— Možda i jesi?! — reče Mara prilično obješenjački i nasmije se. — Tko bi znao, kako on što ocjenjuje.

Zlata ne reče ništa, a Stefanović se je pretvarao, da uopće i ne sluša njihova razgovora.

— Wetter se raspripovijedao kao vrabac u tuđem žitu, pa ga se nijesam nikako mogla riješiti. Hvali se poslovima, gospodaricu diže u zvijezde, tuži se, kako su ljudi nepravedni, kad mu sude i — napripovijedao mi je bezbroj sličnih trica i kučina.

— Kod njega se ne može desiti, da mu jezik nije valjano navijen — reče Stefanović.

— To je istina! — potvrdi Mara i već skoro zausti, da pripovijeda, kako mu je govorio i o Stefanoviću, no onda se trže, začudivši se, kako joj je mogla tako luda misao uopće naletjeti u glavu!

Wetter je jasno vidio, da je Stefanović zasjeo u Ljubičino i srce i posao, pa se je počeo ozbiljno bojati, da će mu on biti ubrzo opasan. Već je iskusio, kako on »ureduje«

čak i onda, kad nije bio ništa nego samo dobar znanac i prijatelj gospođin, pa je prema tome mjerilu mogao prilično živo i točno zamisliti, kako će biti, kad tu zasjedne kao zakoniti muž. Doduše pametan je i zna, što su poslovi i kako se obavljaju, iako nije poslovan čovjek, ali je ipak prije svega časnik, a ta vrst ljudi nikako ne ide u Wetterovu računicu, jer je opasna sa svojim pričama o poštenju i časti. Može ta njihova roba inače biti i posve dobra ili barem — ni pečena ni varena, ali joj Wetter nikako nije mogao naći cijene na burzi, pa ga onda nije ni zanimala osim kao posve nepotrebna i neprilična smetnja, kad mu se nađe na putu u obliku kakova zaljubljenog klipana kao što je Stefanović.

Prije nekog je vremena bio Mari napunio ušesa pričama o tome, kako je samo Stefanović kriv, što je i Zlata bila zatvorena, nadajući se iz toga — tako! Nije se nadao ničem određenom, ali je svakako mogao očekivati kakov zapletaj i neprilike, koje bi kapetanu mogle zadati dosta posla i neugodnosti, a nije isključeno, da bi Mara mogla naći kakova — jačeg kapetana, koji bi Stefanovića podgrizao i poslao na promjenu zraka u — recimo — Bitolj ili Tetovo. Tako je on to zamišljao i snovao, no ubrzo se uvjeri, da ne će biti ništa, jer je Mara ili zaboravila ili nije ni povjerovala ili je oprostila i prešla preko toga. Nekoliko je puta već bio spreman, da je podsjeti i da tu kašu podgrije, no ipak se je svaki puti svladao, držeći, da ne bi bilo dobro, da joj otvoreno pokaže, koliko mu je stalo, da Stefanoviću napakosti. Možda je ona još uvijek njegova prijateljica, pa bi mogla svoje mačje pandže okrenuti proti gospodinu Wetteru umjesto proti gospodinu kapetanu!

Morao je početi udarati u drugu žicu. Nije dugo razmišljao, jer je izbor mršav i najjadniji, što uopće može biti, no dugo je smišljao, kako bi i što bi, a međutim je Stefanović hvatao sve dublje i dublje korijen baš tamo, otkle ga je on kanio isčupati. Vidio je, da je skrajnji čas, pa je stoga upotrijebio današnju zgodu, da joj rekne svoje misli.

— Ti se, Maro, šališ s kapetanom — rekao joj je tajanstveno i značajno — a ja ti velim, da ne činiš pametno!

— Kako se ja s njime šalim? — iznenadi se ona.

— Tako. Titraš se s njime, umjesto da ga ozbiljno pograbiš za vrat i strpaš pod svoj jaram u svetome sakramentu ženidbe.

— Ti bulazniš! — reče ona i nasmije se.

— Varaš se, draga moja! Čini mi se, da si ti bliža toj boljetici nego li ja, koji gledam i ljude i događaje i te kako kritički! Ja ti velim, da bi ti pao u krilo kao zrela kruška, da se samo malko za to zagriješ. Ne bi imala mnogo muke, da ga preotmeš gospođi Ljubici, jer je on ne voli i dosadna mu je svojom ljubomorom. To sam ja sve točno izvidio. Da ti samo prstom makneš, on bi pao pred tobom na koljena, a ja znam to, jer sam i to izvidio. To ti ja kažem, kao što me vidiš pred sobom!

— Hoćeš li mi ti dati miraz?! — upitala ga je ona podrugljivo.

— Toga ti ni ne treba, kad je on već kapetan, a pokućtvo — — O tom bismo mogli promisliti, pa ako mi budeš dobra — — —

— A to bi ti htio, da žena kapetana Stefanovića bude tvoja ljubavnica?! — upita ona i prasne u glasan smijeh tako, da su se prolaznici ogledavali za njima.

— Nijesam tako mislio! — požuri on, da se brani. — Mislim, da mi budeš dobar prijatelj i tako — — —

— Pa, naravno! Znademo mi to prijateljstvo između mladih žena i različite gospode ravnatelja! Naravno!

— Strašna si! — reče on i nasilu se nasmije, da prikrije svoju malu zabunu. — Eto, da budemo posve načistu: ne trebam ni tvoga prijateljstva ni tvoje dobrote, ali da vidiš, da sam ti ja prijatelj i da sam ti dobar za sve ono, što si ti meni učinila, obećavam ti lijepo iznenađenje, ako se udaš za Stefanovića.

— A ako se udam za koga drugoga?!

— Onda ništa. To me se ne tiče.

— Prema tome ti ne obećavaš dara meni nego kapetanu. To je posve jasno.

— Tebi, tebi. Zašto bih ja obećavao dar njemu?!

— To i mene zanima. Svakako se nešto iza toga krije. U tvojoj je računici potrebno, da — — — A! — reče ona i udari se rukom po čelu. — Imam te imam, dragi moj Makso!

— Što me imaš, kako me imaš?! — pentao je on i u velikoj se neprilici nasilu smiješio. — Govoriš, što bilo! Kad ti pošteno kažem, da sam ti spreman pomoći, ti počinješ sa mnom mudrovati, umjesto, da mi poljubiš ruku.

— Dobro, Maks! Primam — reče ona nenadano. — Koliku si svotu spreman potrošiti za taj dar meni?

— Vidjet ćemo. To ti sada ne bih mogao točno reći, ali ne ću biti »šmucig«. To mi možeš vjerovati.

— Po prilici?! Reci koju svotu.

— Recimo — — recimo — — To je veoma teško, no svakako između dvadeset i trideset tisuća. Za tu se svotu može kupiti priličan namještaj.

— Prihvaćam, Maks, i hvala ti, pa zapovijedaj, štogod ti drago — bez ikakova obzira i štednje. Prihvaćaš?!

— Prihvaćam! — odgovori on.

— Dobro. Onda ćeš dati tu svotu Zlati. Dat ćeš joj samo dvadeset tisuća, da vidiš, da te ne želim izrabiti.

— E, ne ćemo tako, draga moja! — usklikne on. — Ja sam to obećao samo tebi i samo za slučaj, da se udaješ za kapetana Stefanovića. Ako ga smotaš pred oltar, ja ne bježim od svoje riječi, a inače — kao da nijesno ni razgovarali!

— Dobro! — odgovori ona posve odlučno. — Onda: kao da nijesmo ni razgovarali. I nemoj misliti, da sam odbila nekakovo tvoje dobročinstvo ili nešto slično. Ne, ne. Samo sam prozrela, da se ne radi o meni nego o nekom drugom tvom računu — govorila je ona, osjećajući posve sigurno, da se je Wetteru radilo samo o tome, da Stefanovića odmakne od posla, da tako vitla samu Ljubicu, kako se njemu bude činilo najzgodnijim i najunosnijim. Bila je sigurna, da se ne vara, ali mu nije htjela spomenuti, kako vidi, da je otkrivena njegova igra. U isti je čas odlučila, da ne će ništa reći Stefanoviću, jer nema nikakove svrhe, jer on pozna Wettera kao i ona, pa nije nužno, da ga upozoruje, osim ako bi htjela samo zametati smutnju radi smutnje.

I sada se svlada, kad joj je već skoro bila naletjela riječ na jezik, da pripovijeda kapetanu i Zlati, pa prijeđe žurno na drugi predmet.

— Stric se Petar, naravno, ne javlja? — reče Zlati.

— Kako ti može takova misao doći u glavu?! — iznenadi se Zlata. — On nije pisao svojoj kući pedeset godina, pa da bi se nama javio za pet dana!

— Već ih je nešto više.

— Svejedno, da li ih je pet ili petnaest — odgovori ona. — Važno je samo to, da on ni ne misli kome pisati, kad ni ne zna pisati.

— To mora biti strašno, kad čovjek ne zna pisati! — reče Mara nekako sućutno i meko.

— Tko ti to veli?! — upita sestra. — Možda je baš njegova sreća, što ne zna.

— Ne bih rekao, da je to moguće — umiješa se i Stefanović u razgovor. — Ipak je slijep kod zdravih očiju.

— To je istina, no medalju treba gledati i s druge strane. On ne osjeća toga manjka, a važno je samo ono, što on osjeća. Nitko ne može dokazati, da je stupanj ljudske sreće uznapredovao, otkad se je pismenost proširila, a ja tvrdim samo po svom osjećaju, da to i nije.

— Weter me je opet pitao za strica — reče Mara, smijući se. — Nikad ga ne će zaboraviti! Kaže, da ga je bio ščepao za jaku kao medvjed. Sve mi se čini, te se boji, da će ga stric negdje dočekati i izprebijati ili možda i ubiti.

— Misliš?! — upita Zlata, polažući svu svoju pozornost na to pitanje.

— Sigurna sam, jer mi je bio rekao čak, da će tražiti redarstvenu pomoć, a kad je vidio, kako je to na mene djelovalo, brzo se je popravljao, tvrdeći, da se je samo šalio.

— Sad je meni jasno! — reče Zlata.

— Što ti je jasno? — upita je Stefanović.

— Tuda se je muvao jedan redarstveni agent i bilo mu je veoma neugodno, kad sam ga ja srela, pa je u najvećoj neprilici pošao sa mnom prema gradu i pratio me do Nove Vesi. Usput mi je rekao da se zanima za strica, no da ga već dva dana ne viđa. Na moje pitanje, zašto se zanima za njega, odgovorio mi je veoma neodređeno i nesigurno, uvjeravajući me, da nije ništa. Sad mi je jasno, da je Maks prijavio našeg dobrog starca i da ga je redarstvo tražilo, da ga istjera iz grada.

— Možda se varaš?! — reše Stefanović, samo da je malko umiri i stiša.

— Možda se i varam — dopusti ona — ali držim, da točno pogađam.

— I ja mislim, da pogađaš! — reče Mara. — Sudeći po njegovu raspoloženju ja se i ne čudim, da je smatrao potrebnim tražiti zaštitu. To je posve prirodno.

— Kako bilo da bilo, molim te, Jovice, umiri ga i reci mu, da mu ja jamčim svojom glavom, da ga stric Petar ne će više ni pogledati, a kamo li napasti, no uvjet je, da se ni on ne zanima za strica, pa ako je slučajno već što kome rekao na redarstvu, neka odmah sve opozove i popravi. Neka tako uredi, pa neka se ne boji, dok mu u protivnom slučaju ne bih rado bila u koži. Reci mu, da redarstvo može sto puta potjerati strica, no da će se on svaki put povratiti, jer već ima neobično veliku vježbu u tom poslu. Isto tako se gospodin Wetter može pred njim kriti, kolko mu drago, njega će stric Petar već otkriti i platiti mu, što mu duguje. Tako mu, molim te, reci i svakako nastoj, da sklopiš trajan i potpun mir — govorila je ona i malko se smiješila svojim riječima, dok joj se je vidjelo na očima, da je zabrinuta.

Već je sunce bilo zašlo, pa je odmah zahladilo, te su ušli u sobu i sjeli skupa s bakicom.

— Pozdravio te je, mamice, Dragan — reče joj Mara. — Kaže, da te je jako poželio, pa da bi bio sretan, kad bi ga i ti posjetila.

— Kada si bila s njim? — upita bakica, gledajući u svoje krilo.

— Jučer, bakice. Kaže, da mu je drago, kad dođe bilo koje nas, ali da bi bio najsretniji, kad bi mogao jednom tebe vidjeti. I veli, da bi mu odmah bilo mnogo lakše.

— I ja sam njega poželjela, jadna mu njegova majka, al što ću mu ja?! — odgovarala je bakica i uzdisala. — Ne mogu ja ići tamo — — Umrla bih od tuge i žalosti, da ga tamo vidim — — —

— To vam se samo tako čini — reče Stefanović, jer je osjećao potrebu, da i on rekne koju dobru i prijateljsku

toj tužnoj i nesretnoj majci. Ona ga niti ne pogleda niti mu što odgovori.

— I ja mislim, da se varaš, mamice! — reče Mara, da podupre Stefanovićevu misao.

— Ja ne mislim tako! — odreza ona suho i trpko. — Ne mogu ga ja ići gledati, pa oboje umrli, da se i ne vidjeli više — — —

Uzdah joj se je otimao za uzdahom, a pogled je oborila i nešto birkala u krilu. I ona je mnogo mislila o glavnoj raspravi, ali još ne progovori ni jedne riječi ni s kim o njoj, kao da uopće i ne zna, što je to i što znači. Slušala je, što drugi govore, mislila svoje i šutjela.

— Možda bi ipak bilo dobro, da ga posjetiš! — opet će Mara. — Toliko te je spominjao i izrijekom mi je rekao, kako bi želio, da te vidi. Da mu se ta želja ispuni, odmah bi bio mirniji i jači za raspravu.

— Ja ne mislim tako! — ponovi ona svoje prijašnje riječi, i ne dižući pogleda. — Bolje je ovako, jadna ga njegova majka rodila i dovela u prokleti grad! Al, eto: nek se sada vrši volja Božija — — —

— Volja Božija?! — reče Zlata dosta nabusito.

— A da čija druga?! — odgovori bakica suho i kratko.

— Pa što je on skrivio, da bi mu Bog to dao?! — opet će Zlata.

— Molim te, kad ne znaš, ne govori! — opomene je majka dosta oštro, no ni sada ne podiže pogleda iz krila.

— Istina je, mamice: ne znam, kako jest, al znam, kako ne može biti — — — I za Slavicu je volja Božija?!

— A da čija, man Božija?! — osorno će bakica, podigne glavu i zagleda se u nevjestu, pa nastavi: — Bog bio s tobom! Uprav ti nijesi pri sebi!

— I ja mislim, mamice, da nijesam — odgovori joj ona.

Stefanović i Mara mirno su slušali taj razgovor, te ne reče ni jedno ni riječi.

— Doktor Kresović mi reče, da je za raspravu već sve gotovo — reče Mara u želji, da prijeđe na drugi razgovor.

— Kada si bila s njim? — upita je Zlata.

— Jučer smo se sreli na ulici, pa mi tako reče. Kaže, da je s Draganom već cijeli spis proučio i da su sa svakim

pitanjem posve načistu, pa da se ne boje ni sudaca ni državnog odvjetnika.

— A što se imadu bojati? — upita Stefanović. — Čin je tu i ne da se promijeniti, a sve drugo ovisi o shvaćanju.

— To je točno! — reče Zlata. — Baš je stoga i važno, da se ne boje sudaca, jer to znači, da su spremni odgovoriti povoljno na svako pitanje, koje im budu postavili. Razumije se, pitanja će postavljati na Dragana i on mora odgovarati.

— Sada je Kresović postavljao najnemogućija i najopasnija pitanja, a Dragan je morao odgovarati — tumačila je Mara.

— To ti je rekao branitelj? — upita Stefanović.

— Da. On mi je sam tako rekao i kaže, da je vanredno zadovoljan s Draganom i njegovim shvaćanjem i držanjem.

— Kako Dragan izgleda? — upita Zlata.

— Prema prilikama vrlo dobro. Meni se čini, da se doista svaki dan oporavlja.

— Hvala Bogu, da je barem prilično zdrav, da može izdržati napore i uzrujavanja na raspravi. To mi je glavno — govorila je Zlata tiho, gledajući u Stefanovića, kao da samo njemu tumači. — Sve je drugo posve sporedno — —

— Samo da se to čim prije riješi — reče on, samo da odgovori na njezine riječi i pogled, koji je neprestano držala na njemu.

— Vjeruj mi, da i ja već jedva čekam, kao da će se Bog zna što time riješiti, a ostat će sve pri starom osim ovoga nestrpljivog iščekivanja. Samo ćemo za to biti — siromašniji!

— Dragan se je čudio i skoro ljutio, što državni odvjetnik nije predložio u optužnici, da i ja budem preslušana — pripovijedala je Mara — pa je kanio on sam zahtijevati, da me preslušaju.

— Pa, o čem bi ti tamo govorila?! — upita bakica veoma suho i oporo, kao da ju je netko svom snagom gurnuo na to pitanje.

— Ne znam ni ja sama, što je Dragan mislio — odgovori ona, jer nije htjela pripovijedati, da je on bio pomislio, kako bi valjalo dokazati, da je Dujmović imao sijaset

ljubavnica. Branitelj je njegovu misao odbio i rastumačio mu, zašto se protivi.

— Baš tamo trebaju ženske brbljarije! — nastavljala je starica, osjećajući oštricu proti tima novim i neobičnim ženama, koje i nijesu više žene, kako ona zamišlja žene —

— I ja sam tako rekla Draganu, al se on nije dao uvjeriti, dok mu nije Kresović rastumačio i dokazao, da bi to bila bedastoća.

— A da, nego bedastoća! — potvrđivala je bakica, držeći se uporno toga razgovora, kao da baš od njezinog protivljenja i neraspoloženja ovisi, da li će Mara biti preslušana ili ne. — Da tko mene pita, ja ne bih žensku nikada pustila ni blizu k sudu. To je za ljude, pa neka se oni i gonaju, kako im drago.

— Ne, ne, mamice! Nije uvijek tako, al mene ne će zvati, kad ništa ne znam. Ne će zvati ni tebe, jer nijesi bila u kuhinji onog časa — — —

LXV.

Već od ranoga jutra vlada pred sudbenim stolom neobično živahnost, jer su mnogi došli, da nahrupe u zgradu, čim bude otvorena, da tako budu sigurni, da će dobiti mjesto u dvorani.

Kad su ti ušli i pritisli troja vrata velike dvorane, u kojoj će se održavati rasprava, drugi su dolazili, žurno se penjali stepenicama i još više pritiskali već stisnutu hrpu usijanih tjelesa, koja su se slagala jedno kraj drugoga kao cjepanice, kad ih usprave uz veliku lipu pred kućom. Neki su se vraćali, ne vjerujući, da će im uspjeti ugurati se kraj tolikog svijeta, a vještiji su odlazili u drugi kat i čekali na vratima galerije, da idu na nju. Tamo su također troja vrata, a stiska je bila ipak manja, jer mnogi nijesu ni pomišljali, da bi išli na galeriju, dok ih većina nije za nju ni znala.

Na ulici je, pred sudbenom zgradom, bilo mnogo više svijeta nego inače običnim danom, kad nije nikakova veća rasprava. Ljudi su stajali u skupinama i živahno pripovijedali o strašnom događaju, koji će danas biti raspravljen,

a odvjetnici su, s kožnatim torbama ispod pazuha, užurbano prolazili između njih, pozdravljali i odgovarali na pitanja, dobacivali međusobno doskočice i ulazili u zgradu kao u čarobni dvorac. Tako se je barem činilo onima, koji su uzalud željeli, da ih barem danas puste, da zavire u tu čudnu kuću i da sjednu u njezinoj najstrašnijoj sobi, u kojoj je već mnogome i mnogom osudom skinuta glava s ramena — — —

— Hoće li omastiti konop?! — zvonio je jak glas iz jedne hrpe.

— Ja mislim, da hoće! Bilo bi i pravo, da ga omasti.

— Da meni dadu, ja bih ga potezao za noge, kad bude visio!

— I pravo je da ga objese, kad je ubio. Glava za glavu!

— Tako piše i u bibliji!

— A to su riječi Božije!

— Možda ga ipak ne će! — javi se neki bojažljivo.

— Što ne će? Onaku zvijer, koja je sjekirom raskolila glavu onom nesretniku kao bundevu!

— Ja bih ga na ražanj!

— Nije pravo, gospodo! — opet će onaj bojažljivi. — Što ne možeš popraviti, ne smiješ ni pokvariti! A mrtvu glavu nitko ne uskrisi do Boga, pa samo On i može raspolagati životom i smrću.

— To vi recite u nedjelju s propovjedaonice starim bakama, a nas poštedite!

— Ne spada ni na propovjedaonicu!

— Ja bih njega živa pekao!

— Vi ste, gospodo moja, zaboravili, o kome se ovdje radi! — javi se neki tanki oštri glas. — Ne sjećate li se, kako su novine pisale, kad se je ovo desilo?!

— Da, da! Ubio je onog lopova — — — Otišao u Srbiju i tamo se prodao, pa došao ovamo s kupovninom, da uništuje sirotinju!

— E, pas mu se mesa napotezao!

— Kažu, da ga nijesu mogli ni pokopati, kolko ga je sama zemlja izbacivala iz sebe! Ja ne vjerujem, al tako vele.

— A rad toga je danas rasprava?! Ja sam i zaboravio.

— Rad toga, rad toga!

— E, to je onda druga stvar! Onda ga moraju riješiti!

— Ako baš ne riješiti, al ne ni objesiti!

— Naravno, naravno: moraju ga riješiti! — reče onaj, što ga je čas prije htio potezati za noge, kad bude visio. — Bilo bi najobičnije razbojstvo, da ga sude i na jedan dan!

— Možda će ga nešto i suditi, ali ne na mnogo!

— Pravo je imao po stotinu puta, što je umlatio onakoga gada!

— Tako je, tako! — — Ja sam bio i zaboravio, kako je bilo — —

U drugoj je skupini val raspoloženja bio pošao s drugoga kraja: najprije su ga riješili i samo zamalo ga nijesu proglasili dostojnim narodnog priznanja, dok se neki ne usprotivi, a drugi popustiše, i najzad se složiše, da će ga ipak morati malko osuditi, jer je ubio, a ubijati ipak smije samo — razbojnik, koji ide za to na vješala, i sud, koji je za to plaćen. Nitko drugi, osim svi mi, kad smo u ratu i kad za to dobivamo odlikovanja.

— Ukratko — reče neki: — gdjekad ubijamo i idemo na vješala, a gdjekad ubijamo i idemo na oltar!

— Nije baš doslovno tako, ali bi moglo biti približno tako.

— I Bojanić je ubio, ali ne će ni na vješala ni na oltar nego u grob od sušice! — dobaci neki upućeniji. — Ja sam ga jučer vidio u dvorištu sudbenoga stola na šetnji i velim vam, da ga nema nego kost i koža. Samo što nije zagrebao u ledinu!

— I ja sam tako čuo! — potvrđuje neki drugi. — Kažu, da je zapao u sušicu, još dok je vodio onu birtijetinu, jer ga je pokojni toliko žderao i gnjavio, da je morao oboliti.

— To je lako moguće.

— Ne govorite, gospodo! Sušica se ne dobiva od ljutnje i gnjavaže nego od bakcila!

— I taj bakcil baš traži samu sirotinju! E, jest pametan bakcil, oca mu njegova!

— I jest tako! Sušica je sirotinjska bolest.

— E, da: kad Svemogući počne davati, ne zna prestati, slava Mu i hvala! Pa kud svi jadi na sirotinju, tud i najizabranije bolesti udaraju u prvom redu na nju.

— Na bogataše samo onda, kad se na njima ispunjava sirotinjska kletva, da nepravedno stečeni novac potroše na — teške boljetice svojih najmilijih!

— Idem ja gore pogledati. Možda se ipak uguram u dvoranu!

— Badava vam je svaki pokušaj. Čeka ih po hodnicima toliko da bi dvoranu triput napunili! Ja idem kući, pa ću se vratiti pred podne, da čujem, kako teče rasprava.

Mnogi su izlazili iz zgrade i pripovijedali, da su dvoranu već otvorili i pustili u nju onoliko ljudi, koliko je sjedala, a zatim sva vrata pozatvarali i metnuli na njih stražu. Prema tome nije bilo više nikakova izgleda, da bi se tkogod progurao u nju osim možda za vrijeme velikog odmora. Kad će taj biti, to ne zna nitko, pa ni sam predsjedatelj rasprave, koji ga određuje, kad mu se učini najzgodnijim s obzirom na stanje rasprave.

Radi toga su se skupine polagano razilazile, a sva težina dana pala u samu sudbenu dvoranu.

U dvorani je vladao potmuli žagor. Znanci su se tražili očima i domahivali jedni drugima, smijuljeći se, kad bi opazili, kud je koji dospio, nošen udarcima i tiskanjem onih, što su se gurali kao i on, da dobiju mjesto. Gospođe se ogledavale i popravljale kose i šešire, a mnoga je držala u ruci malu krpicu i popravljala boju svojega zdravlja i ljepote, dok su one priprostije vješto podizale ruke i sve bez ogledala, veoma izazovnom i zavodljivom kretnjom ruke poravnavale kosu, koja je inače stajala i poslije toga popravljanja baš kao i prije. Muškarci su promatrali to uljepšavanje i zlobno se podsmjehivali, znajući, da je to sve samo radi njih, i napasali svoje gladne i drske oči i na zajapurenim svježim licima i na svakoj i najmanjoj pogrješci oprave, koja je pokazivala i malo više nego li bi bila smjela otkriti — — —

Novinarske su klupe već bile dupkom pune, a isto tako i odvjetničke, u kojima je bio najživlji žagor, a ispunjavali su ih većinom mlađi odvjetnici, kojima su poslovi

još dopuštali, da se bave pomalo i pravnom znanošću. Tako su mogli dospjeti, da budu i gledaoci većih i važnijih rasprava, na kojima mlađi mogu vazda štogod naučiti i izoštriti i oko i sluh i duh. Među njima je obično i po koji stariji slušač prava sa sveučilišta, koji pokazuje osobito zanimanje za kriminalistiku, pa se rado nađe na većim raspravama, na kojima najbrže nauči, kako se uistini provodi ono, što je u zakoniku i u predavanjima tako teško pravilno razumjeti.

Na vrata iz pokrajne sobe, kraj sudačkoga povišenog stola, nekoliko je puta dolazio i donosio nekakove spise i knjige neki mladi čovjek, za kojega se je poslije vidjelo, da je bio određeni sudbeni perovođa rasprave. Pozdravljao je odvjetnike, a oni mu ljubazno odzdravljali i smijali se. Među njima je bilo i nekoliko odvjetničkih perovođa, njegovih školskih drugova, ili malko starijih, koji su se prijavili na građanske rasprave kod kotarskog suda ili tu kod sudbenog stola, pa načas skoknuli, da prisustvuju barem početku rasprave i da vide optuženoga i čuju, kojim će pravcem udariti s obranom.

Svi su već nestrpljivo pogledavali na satove, žamor je postajao sve glasniji, a iz velikog je predvorja — između uza i velike dvorane — udarao na sve strane žagor kao s vašara onih, koji su se tamo nagurali, kad nijesu mogli dospjeti u dvoranu, i čekaju, da vide optuženoga, kad ga stražari provedu. Stiska je bila tolika, da ni suci ni odvjetnici nijesu mogli prolaziti s jedne strane zgrade na drugu kroz tu hrpu zbijenih tjelesa, već su se morali penjati u drugi kat, pak se tamo boriti s onima, koji su bili začepili prolaze oko gornjih ulaza u dvoranu, na galeriju, i prijeći na drugu stranu zgrade i silaziti u prvi kat tako, da mogu u sobe, koje su u protivnom dijelu zgrade, gledajući od predsjedništva.

— Zašto već ne počinju? — stenjao je neki u gužvi u predvorju, dižući ruku, da malko potegne kaput, koji mu je bio zaostao otraga daleko kod susjeda.

— Šta je njih briga, što mi ovdje čekamo, ako hoćemo do sutra.

— A tko vas je molio, da dođete?! — izdere se neki.

— I nije ovo cirkus, nego ozbiljan posao, pa besposličara i ne treba ovdje!

— Da te vidim! — vikne drugi. — Koji to daje lekcije, a od jutra ovdje plazi jezik u ovoj gunguli, samo da i on vidi onog nesretnika.

— Ne melji!

— Ne drobi!

Padali su izrazi svake boje i težine, jer su neodgovorni osjetili, da se tu može bez ikakove opasnosti reći sve, što ti naleti, jer te nitko ne može uhvatiti za rukav, kad ne može do tebe. Ako vješto gledaš poda se i zakloniš usta, ne može ni tvoj najbliži susjed priseći, da si baš ti što rekao, jer se vara u tolikoj gužvi i gunguli.

— Nekoliko časaka poslije osam sati dođe iz uza tamničar s desetak stražara i pozva one u predvorju, da se razmaknu tako, da je slobodan prolaz iz uza u dvoranu. Nasta gibanje, natezanje i upiranje kao kad pretovarena kola zapadnu u blato, pa ih ni najčvršća dva para volova ne mogu osloboditi i krenuti.

— Brže, brže, gospodo! — vikao je tamničar. — Vi, koji ste lijevo i desno na vratima, izvolite van, da se ovi u sredini mogu pomaknuti. Stražari naprijed!

— Kud ćemo?! Ne možemo! Mičite se! Neka se miču oni otraga, jer smo mi ovdje u sredini prikovani!

— Brže, brže, gospodo, jer rasprava počinje, a ne možemo radi vas čekati! — opominjao je tamničar, dok su se stražari probijali kao klin tako, da se je naprijed gurao jedan, a dvojica odmah iza njega širila otvor, iza njih druga dvojica, i tako sve dalje i dalje prema glavnim vratima raspravne dvorane.

Teškom je mukom otvoren prolaz u širini hodnika, koji vodi iz uza, a stražari su stajali, držeći se za ruke, postrance tako, da više nitko nije mogao naprijed. Tamničar je otišao u dvoranu, da primi predsjedateljev nalog, jer nije mogao inače do predsjedništva.

Ubrzo se je pojavio u dvorani sud, predsjedatelj zazvonio i pozvao tamničara, da dade dovesti optuženoga.

— Mir! Sada mir! — govorio je tamničar tajanstveno i povjerljivo onima u predvorju. — Rasprava počinje, sad

ćemo dovesti optuženoga. Samo mir! Najveći mir — govorio je, kao da ih hipnotizira, a oni su doista svi zamukli, podigli se na prste, suspregli dah i uperili oči kao jedno jedino oko među stražare, na onaj prazni hodnik, kojim će začas proći onaj, kojega čekaju — — — I ta veoma velika skupina nagruvanih ljudi prestade biti skupinom pojedinaca, prestade biti toliko i toliko glava, što luđih, što pametnijih, jer se pretvoriše svi u jednu jedinu glavu, u jednu jedinu dušu, u jedno jedino biće. Tko je za njega, za to novo biće, mislio? Najluđi, koji je najbrži. Tko je za njega radio? Najnepromišljeniji, koji je najspremniji na svaki skok — — —

Zaškripaše teška željezna uznička vrata, a gomila se pokrenu, pruži glavu i oči naprijed, da na njih primi nesretnika, koji će sada morati podnijeti udarce njihove struje — — —

— Eto ga! — šanu neman i ukoči pogled, otvorenih usta i napetih svih mišića.

Bojanić je stupao dosta čvrsto, u leđima malko pošiknut, glave malko pognute tako, da je bacao neodređen pogled lijevo i desno kao s neke uzvisine, koja je natkrivena golemim granama stoljetnih stabala. Tako mu je udarao pogled između trepavica i gustih, jakih obrva.

Haljine su visjele na njemu, kao da su metnute na nekolka štapa, a između jake i vrata bi mu stala dobra dječija šaka. Vratne su mu žile — kosjerice — iskočile kao dva prebačena stupa na skelama, koje spajaju glavu i trup. Činilo se, da mu glava stoji na ramenima veoma klimavo i nesigurno, a kosa mu je stršila kao rijetka božićna pšenica.

Oči su mu nemirno letjele, zvjerale, kao da je poplašen, a šake je nesvjesno stegao i njima pravilno mahao. Bilo je očito, da nastoji, kako bi stupao pravilno vojnički, no nije mu to uspijevalo. Činilo se, da ga netko drži na konopu, pa on mora potezati, i kako otme komadićak duljine, tako i zakorači.

Ljudski su ga zidovi, lijevo i desno, nepomično stezali i nosili naprijed, gutajući ga nezasitnim okom kao udav. Ne ču se ni jedan jedini glas, tek se je osjećalo pomicanje i okretanje goleme tjelesine onako, kako se je i on pomicao prema ulaznim vratima. Kad su ga ona progutala i bila

zatvorena iza njegovih leđa, ljudska neman odahne, nekako se spusti na pete, klone, rastrese se, vez oslabi, pa se neki pojedinci pogledaše, kao da se bude iz teška sna.

— Sama kost i koža! — javi se prvi neki ženski glas.

— Jadan ti je — — —

Predsjedatelj je obavio sve propisane čine i odredio, da budu pozvani svjedoci. Podvornik je izišao u predvorje i vikao iz svega glasa:

— Ljubica Dujmović!

— Zlata Bojanić!

S protivnih se strana oglasiše prozvane i užurbaše, da prođu, no to je bio uzaludan pokušaj, jer je ljudska tjelesina još uvijek stajala kao salivena i čekala — da nije ni sama znala, što čeka.

— Molim vas, pustite me — govorila je Ljubica, a oni su se oko nje pomicali i neki šanu:

— To mu je žena! Pustite je!

Zlata je s protivne strane nastojala, da se probije i molila, da joj malko otvore put.

— Zvali su me. Moram unutra! — govorila je ona tiho.

— O milostivice! — javi joj se neki, koga ona nije mogla opaziti, a nije ga pogledom ni tražila, jer je bila sva okupljena željom, da prođe. — Poznam je ja još iz gostione Bakač! Pustite je, da prođe.

Podvornik je prozvao i ostale svjedoke, koji su se također javili i počeli borbu, da se doguraju do vrata. Nastalo je opće zibanje i ljuljanje tih dviju gromada, što su se tu bile uledile u pustoj želji, da ih bilo kakav događaj poškaklja i potrese, da dožive nešto, što nije svagdanje i što nije mogao svatko doživjeti.

— Brzo, brzo! — požurivao je podvornik, pogledavajući u dvoranu, iako su mu iza leđa bila vrata zatvorena. — Ljutit će se gospodin predsjednik.

— Dajte mjesta! Budite pametni ljudi! — vikao je neki.

— Gomila ima samo snagu, a nema pameti kao ni konj! — dobaci drugi veoma važno i učeno.

— Kuš, ne brbljaj! — pljusne neki s posve protivne strane, te se nije znalo, da li je to odgovor na onu raniju izjavu ili je posve samostalan izlijev nečijeg raspoloženja prema kojem susjedu.

Zlati se je činilo, da ne će živa doprijeti do vrata, koliko su je udarali i stiskivali, pa je muklo ječala i stenjala kao razapeta.

Predsjedatelj je već bio nestrpljiv, pa je ponovno žestoko zazvonio, na što je podvornik otvorio vrata i povirio u dvoranu.

— Gdje su već ti svjedoci?! — vikao je predsjedatelj.

— Tu su, gospodine predsjedniče, al im ne dadu, da prođu! — odgovori podvornik, a među gomilom nastade žagor i još veće guranje tako, da su nesretne svjedoke rukama i laktovima pomicali naprijed.

— Tko smeta sudbeni rad, treba ga smjesta odstraniti iz zgrade! — vikao je predsjednik tako, da su ga morali čuti i oni vani. On je namjerice tako činio, jer je već iskusio, da je takova prijetnja redovno veoma uspješan lijek protiv ukočenosti i oporosti radoznale i ukrućene gomile. Spremna je na sve prije nego li da bude odstranjena i lišena mogućnosti, da barem izdaleka može biti svjedokom — tako uzbudljivog i velikog događaja, kao što je suđenje čovjeku, koji je ubio i kojega bi državni odvjetnik stoga želio svakako objesiti — — —

Najzad su teškom mukom svjedoci prodrli u dvoranu, predsjedatelj ih opomenuo i opet ih poslao van, da čekaju, dok budu pojedinačno pozvani, da budu preslušani.

— I za to smo mi morali tu dušu gubiti! — reče neki poluglasno, izlazeći iz dvorane.

— Taki je zakon! — rastumači mu stražar, koji je stajao kraj vrata.

Zlata je odmah s vrata skrenula nalijevo i stala kraj velike peći. Nije joj bila zima, nego je posve slučajno stala tu. A i peć je bila hladna, jer se više nije ložilo. Stajala je kao pijana i sjeti se, da — nije nikoga vidjela! Baš nikoga: ni Dragana ni Dujmovićke ni Kresovića, pa čak ni samoga predsjedatelja, koji ju je opomenuo — — — Nikoga ona

nije vidjela — — — Ne zna, ni s kim je ušla ni s kim je izišla iz dvorane.

Svega se je toga sjetila, jer je osjetila, istom kad je stala kraj peći i rukom se dotakla hladnoga lima. Učini joj se, da ju je prislonila na komad leda — toliko je bio lim hladan. Trgla se i pogledala oko sebe, kao da se je prenula iz dubokoga sna. Pomisli na Dujmovićku i sjeti se, kako je već nekoliko dana razmišljala, kako će se njih dvije sresti i sa svoje je strane bila odlučila prepustiti Ljubici, da udari pravac njihovu držanju, kako sama izabere. Za sebe je bila načistu: držat će se mirno, dostojanstveno i ljubazno, jer Ljubica nije ništa kriva, a koliko su i imale kakovih obračuna njih dvije ovo poslije one nesreće, ti su dovoljno sračunati i izravnati pred redarstvom. Ona je tamo iskalila svoju dušu, pa je sada posve mirna i spremna čak, ako treba, da se i ponizi, samo da ne uvrijedi i ne izazove.

Tražila ju je očima, no nije ju mogla opaziti. Zlata je dosta visoka, a ni Ljubica nije znatno niža, no ipak nije mogla vidjeti, gdje je stala, jer nije znala, na koju je stranu okrenula, kad je izišla iz dvorane, a nije se htjela nadizati i previše se ogledavati, da ne bude napadna onima, koji su stajali oko nje i koji i nijesu čekali ništa drugo nego — štogod napadno, neobično, čudno. Na primjer — eto, kao što je žena, za koju se govori, da je prouzročila cijelu tu nesreću — — — Zar to nije za živce divan događaj?! — — —

Osjećala je, da bi je raznijeli pogledima, pa se je brzo stisla, i sva spustila u se, pogled oborila, a lijevu ruku podigla na lice, kao da poravnava kosu i tako se posve zaštitila. Međutim u onoj žurbi, kad su svjedoci naglo posukali iz dvorane, nijesu oni radoznali ni dospjeli, da kojega pojedinca napose uzmu na biljegu, jer im je bila prevelika želja, da im nitko ne izmakne, pa su se tako mogli svi, koji su željeli, ukloniti njihovim pogledima i pomiješati se s ostalima, pa i sami postati dijelom te gomile, koja se je sva pružila na vrhove oštrih i požudnih pogleda, uperenih u posve neodređene točke — — —

Pomalo se je snalazila i smirivala, te istom sada primijeti, da nije vidjela ni Dragana! Zapravo: vidjela je sve one, koji su u dvorani i nije vidjela nikoga osim — predsjednikovih očiju. Čim je stupila na prag dvorane, pao joj je pogled ravno na povišeni stol, na oči čovjeka, koji je sjedio u sredini i koji ju je čas poslije gledao i opomenuo na svetost prisege i rekao, da čeka vani, dok bude pozvana, da dade svoj iskaz. Ona je vidjela samo njegove žive i veoma ljubazne oči, koje su je gledale veoma prijateljski, no i posve mirno i dostojanstveno. Kad se je okrenula i pošla van, gledala je — ne zna, kuda! Vidjela je i lijevo i desno mnogo lica, s kojih su pogledi padali na nju kao usijane strjelice, a ona se je nekako skupila, da dade što manju plohu za udarce tim pogibeljnim hitcima i brzala, kao da je vjetar nosi. Ne zna, kuda je gledala, ali je sigurna, da nije vidjela ni Dragana ni Kresovića.

Čula je i neki prigušeni žagor, sada joj se čini, kao kroz san da je čula, kako je netko zovnuo ispod glasa:

— Milostiva Bojanić!

— — — Da, da: baš tako: »Milostiva — — — Milostiva Bojanić« — — — I sada joj je još muklo i neodređeno šumjelo u ušima, no ipak je skoro potpuno sigurna, da ju je netko zovnuo — — — Tiho, ispod glasa, kao bojažljivo, ali ju je netko zovnuo:

— Milostiva Bojanić! — — —

Nehotice je namakla svoje dugačke, neobično dugačke prste, koji su sada bili same koščice, i promatrala ih, kako su izjedeni tuđom lukšijom i sodom — — Milostiva — — — O da! Ona se sada ne stidi toga naziva, jer osjeća, da ga doista sada zaslužuje, ali prije — — — Kad je nosila svilu za one novce, što ih je Dragan dizao na krivotvorene namire — — — Ona nije znala, otkle su novci! Da, da. Ona nije znala, otkle su novci, ali je znala, da ih njezin muž nije mogao imati od svoje male plaćice. To je milostiva gospođa znala, jer je znati morala! Ipak — nije je smetalo, jer je svakako htjela biti — milostiva — — —

Naslonila se je posve na peć, i ako je pomislila, da bi se mogla zamazati, jer joj je bilo teško stajati. Potegla je oprezno rukom po peći, pogledala prste i s veseljem ustanovila, da nije zamazana, pa se još slobodnije nagne. Malko je spustila vjeđe, napela svu volju, da živce ispregne i da ne misli ni o prošlosti ni o sadašnjosti ni o budućnosti, već

da sada kao biljka tu životari, dok je poziv u dvoranu ne prene. Tada mora biti posve svježa i posve slobodna i čista od svih tih teških misli, da uzmogne odgovarati mirno i sabrano.

U dvorani je međutim pročitana optužnica.

Predsjedatelj pozove Bojanića, da sjede za jednu stepenicu više, posve pred sud, i upita ga, da li je razumio optužnicu i da li se osjeća krivim.

— Optužnicu sam razumio, ali se ne osjećam krivim — odgovori on posve mirno. Jedino su mu oči nemirno igrale i skakale s predmeta na predmet, s predsjednika na pojedine suce, pa onda na branitelja ili državnog odvjetnika.

— Pa, ubili ste ga! — reče predsjednik.

— Jesam, nažalost, gospodine predsjedniče — odgovori Bojanić čvrsto i sigurno. — Ubio ga jesam.

— A ipak se ne osjećate krivim?!

— Ne nimalo. Razumije se samo sobom, da se ne smije ubijati, pa da ni ja njega nijesam smio ubiti, ali ja ipak nijesam nimalo kriv, što sam radio posve protivno.

— Neobično shvaćanje — reče predsjednik posve mirno. — Držite li, da ste bili u nužnoj obrani?

— Ne, gospodine predsjedniče. Pokojni mene nije napao, pa čak ni kanio napasti.

— I vi se ipak ne osjećate krivim?

— Ni najmanje, gospodine predsjedniče! — odgovarao je Bojanić odlučno i određeno.

— Kad ste toga mišljenja, onda je posve naravno, što ste posegnuli za sjekirom! — dobaci državni odvjetnik.

— Ne, gospodine državni odvjetniče! — odgovori mu Bojanić mirno. — Vi ili hotice ili nehotice, znalice ili neznalice izvrćete značenje moje tvrdnje. Međutim vi ste svakako krivlji zbog umorstva time, što tražite moju glavu nego li ja, što sam ja nažalost oduzeo svome nesretnom prijatelju Dujmoviću.

— Opominjem vas, da ne vrijeđate gospodina državnog odvjetnika! — reče mu predsjedatelj povišenim glasom.

— Oprostite mi, gospodine predsjedniče, no nije mi ni nakraj pameti, da gospodina vrijeđam. Htio sam samo

utvrditi jednu istinu, jer ako smo doista kršćani, kao što se time rado kitimo i ponosimo, kad nam ide u računicu, onda moramo biti kršćani i kad se radi o našem bližnjemu, pa nam bilo i neugodno. Gospodin državni zna sigurno bolje od mene, da je po Kristovim riječima već sama pomisao izjednačena djelu. Prema tome je mene gospodin državni već ubio — i to posve mirno i proračunato! — čim je u optužnici zatražio moju glavu.

— Slušajte, Bojaniću, ja sam još odmoran, pa trpim lako, ali ne smijete zlorabiti moje strpljivosti — opomene ga predsjedatelj. — I vama je i meni je stalo, da rasprava teče što dostojanstvenije i mirnije, ali onda moramo obojica i raditi, da tako bude.

— Razumijem, gospodine predsjedniče! — odgovori Bojanić. — I vjerujte mi, da ću ja učiniti sve, da vam položaja ne oteščavam, ali vas ujedno molim, da me razumite, da ja ovdje ne branim ni više ni manje nego ovo gologa života. Vjerujte mi, da ja nemam što braniti i da ga ne bih branio, kad to ne bi bila zapovijed Božija! Ovako moram, jer ne smijem biti sudionik gospodina državnoga.

— U mome Svetom Pismu piše posve drugačije! — dobaci državni odvjetnik i malko se podsmjehne.

— Navarno, naravno, gospodine državni — odvrati Bojanić žurno — jer vi imate izdanje, koje je priređeno za državna odvjetništva i za policije.

Među novinarima i odvjetnicima nasta gibanje, šaputanje i smijeh, pa ih predsjedatelj opomene, da budu mirni, a optuženoga pozove, da pripovijeda, kako se je čin dogodio.

— Naravno — reče predsjedatelj — prije toga nam izvolite iznijeti u glavnim potezima sve važnije događaje iz vašeg života, da tako gospoda suci i ja dobijemo potpunu sliku vaše ličnosti.

— Ja ću to učiniti ukratko, gospodine predsjedniče, a bude li potrebno, da se što dopuni, moj će branitelj to iznijeti, jer i on zna sve potanko. Ja sam mu napisao opširan prikaz svojega života. Zapravo ovo i nije život. Ja sam to prozvao Raspećem, no nije ni raspeće, jer ne razumijem, ni tko me, ni zašto me razapinje, a razapet jesam. Prema tome

je ipak svakako raspeće i negdje mu je skriven razlog, koji postoji — — —

U nekoliko je rečenica iznio svoj život do ženidbe, brzo preletio istup iz vojske, traženje namještenja, službu kod redarstva, svjetski rat, službu kod državne blagajne, pronevjerenje i osudu.

— Tu bih sada morao biti mnogo opširniji, da vam, gospodo suci, prikažem život i odgoj u uzama.

— I to preskočite, jer mi to već dobro poznamo i iz vlastitog opažanja i po pripovijedanju uznika na glavnim raspravama — reče mu predsjedatelj. — Nije potrebno, da s tim gubimo vremena.

— Po mome shvaćanju, »iz vlastitog opažanja« može znati samo onaj, koji je i sam sjedio u istražnom zatvoru. Inače nikako i nijedno drugo tobožnje znanje nije nikakovo znanje.

— Dobro. To je vaše mnijenje, no pustimo to i idemo dalje. Nije potrebno, da na to gubimo vrijeme.

— Oprostite mi, gospodine predsjedniče, no ovo ne će biti gubitak vremena. Moram vam naglasiti, da je nužno poznavati život u uzama, ako se želi valjano prosuditi, s kakovim sam ja raspoloženjem, s kakovom vjerom u braću ljude lutao po poslovnicama i tražio bilo kakovo namještenje. Ja sam tamo vidio veliku raskoš, besprimjernu bezobzirnost, najstrašnije licemjerje, najodvratnije preziranje čovjekova dostojanstva, a to sam sve, gospodo suci, gledao kroz — onu malu rupicu na vratima uzničke ćelijice — — Vi ne znate, što to znači, jer nijeste nikada gledali kroz onu škuljicu, koja je najstrašnije sredstvo za mučenje svakoga čovjeka, koji ima samo malko ponosa i koji osjeća, da je Krist doista i radi njega naučavao!

U dvorani je vladala neobična, upravo savršena grobna tišina, te je njegov glas sablasno odjekivao od zidova kao od metalnih ploča, dobivajući boju i punoću istom poslije tog udarca, dok je iz njegovih grudiju izlazio malko promukao i mutan.

— Ovdje su u uzama sa mnom postupali neobično blago i obzirno — nastavljao je on — i bio sam u pisarni kod gospodina vijećnika Kružića. Uopće sam uživao posebne obzire i za mene su vrijedili posebni propisi, koji uopće i ne postoje. Ipak — ja sam, gospodo, izišao iz ovih uza posve samljeven, u meni je bilo zgnječeno sve, što je određeno, da u potpunom čovjeku stoji nauzgoru: vjera, ufanje i ljubav! Ja sam ovdalen iznio samo krpetine, samo obojke, samo komade nekadašnjih ljepota, kojima se ponosi svaka ljudska duša, prije nego je braća ljudi smotaju pod kotače svoje ljubavi i svoje pravde. Kad sam pušten iz zatvora, bio sam neopisivo blažen i nosio sam na svojim usnama sve himne, sve slavospjeve i sve zahvale, što sam se sretno riješio toga pakla — jer to je tamnica sama sobom! — a moje su oči gledale u svijet kao u najdivniji Gospodinov cvjetnjak, koji i mene jedva čeka, da primim svoju motiku i da prekopam svoj dio. Letio sam na krilima, kao da se iza mene nije ništa ni dogodilo, i letio sam — dok se nijesam sudario s prvim čovjekom. Tada sam pljusnuo na pločnik i s užasom opazio, da to više niti nijesam pao ja, čovjek, slika i prilika Božija, nego — samo nekakove krpetine mesa. Da, gospodo: samo mi je to ostalo poslije izdržane kazne. Ja više nijesam mogao nikako opaziti čovjeka ni u sebi ni u svojoj okolici, ali sam još ipak osjećao, da je to užasan pad i nesreća, te sam svim silama nastojao, da se pridignem, i molio sam Boga — vjerujte mi i nemojte mi se smijati! — molio sam Boga, da meni dade snage, a mojoj braći ljubavi! Na taj sam način još kušao, da se pridignem, da se spasim i održim, a u ušima su mi još uvijek tutnjile kao anđeoske trube riječi dobroga patra Josipa, koji nas je svake nedjelje tješio i upućivao na pravi kršćanski put, uvjeravajući nas, da smo svi djeca Božija i slika i prilika Božija. Ja sam mu vjerovao, jer je očito i on u to vjerovao — — — Međutim, gospodo suci, vi mene ne možete razumjeti, jer nijeste nikada gladovali, jer vam djeca nijesu nikada patila zime, jer nijeste nikada skoro goli morali izlaziti u grad, da prežate na koru kruha, no ja vas uvjeravam, da sam se zaprepastio pred Bogom, kakav se je pokazao u svojim slikama i prilikama! Moram još naglasiti i to, da sam imao neprestano posla s ljudima, koji su kršćani kao i ja! Očito su, nažalost, i oni učili iz nekog Svetog

Pisma, koje je priređeno valjda samo za one, koji imadu, a iz kojega je ispuštena Kristova Besjeda na Gori.

— Slušajte me, Bojaniću — prekide ga predsjedatelj — ja se ne upuštam u ocjenu vaših izjava, no mislim, da one nijesu ni od kakve koristi za razjašnjenje vašega čina.

— Oprostite mi, gospodine predsjedniče, no svaka je ovakova nesreća potpunoma, apsolutno samonikla i niti dva ubijstva nisu slična. Tako je nažalost i s mojim slučajem. Ako vi ne vidite moje nutrinje, ne vidite kao sudac ništa, jer svaki redarstveni stražar vidi: jedan mrtav, drugi u rukama s okrvavljenom sjekirom, dakle — mrtvaca u zemlju, a ubojicu u zatvor i njime na vješala ili na doživotnu tamnicu! To vidi svaki policajac, no ja sam mnijenja, da je to za suce premalo. Oni moraju vidjeti mnogo više i prosuditi ne samo čin nego i ljude: i mrtvog i živog! Već sam vam rekao, da za mene moj život nema više nikakova čara, no ja znam, da ga moram živjeti do prirodnoga kraja, jer mi nije dan, da se njime igram, nego da doživim, što je najviše moguće iskustava i da se tako razvijem, dokle budem mogao najdalje dospjeti u ovom veoma kratkom razdoblju, što nam je sad dano — — — Ipak moram nastojati, da me razumijete i zašto ja moram braniti ovaj život pred optužbom i zašto sam morao posegnuti za životom pokojnog Dujmovića.

— Izvolite nastaviti! — reče mu predsjedatelj.

— Kako već rekoh: tamnica me zgnječila, a život me je poslije izdržane kazne samlio kao žito, a braća su ljudi u to moje jadno i kukavno mljevo sa sotonskim užitkom pljuvali i obavljali nuždu. Razorili su mi i ono, što mi je još bilo ostalo barem u komadima, i smrvili sve u najsitniji prah, da ga je mogao raznijeti i najnedužniji lahorak.

Čas je zašutio, kao da prikuplja snagu i misli, a u dvorani odmah nastane malo gibanje.

— Takav sam bio, kad sam preuzeo Dujmovićevu gostionu. Kako je došlo do toga, da smo preuzeli tu gostionu, ako je uopće važno za ovaj postupak, moći će vam bolje razjasniti moja žena, jer je ona vodila pregovore i sklopila ugovor s Dujmovićem, jer ja nažalost poslije kazne, nijesam bio sposoban za taj posao.

Na te je njegove riječi državni odvjetnik počeo nemirno udarati olovkom po stolu i očito htio nešto reći, ali se je ipak svladao i šutio. Bojanić je to osjetio i pogledao ga, kao da ga pogledom izazivlje, da govori i državni razumje taj pogled, pa reče poluglasno:

— Ona će, ona to bolje razjasniti!

Bojanić osjeti mali ubod iz njegovih riječi, no nije mu bilo jasno, da li ga povrijedi sadržaj ili način, kojim su rečene, pa malko zašuti, gledajući državnog odvjetnika, a onda se smiri i nastavi:

— Ja sam se iskreno poveselio tome poslu, jer sam bio sretan, da imam uopće bilo kakav posao, a da je tako, možete mi vjerovati, kad vam kažem, da sam neko vrijeme radio čak i kao obični radnik s pilarima. Na tom sam poslu i obolio — — —

— To još nijeste nikad spomenuli u istrazi! — dobaci državni odvjetnik.

— Čini mi se, da je spomenuo! — reče predsjedatelj prema državnome.

— Spomenuo, ne spomenuo, gospodine predsjedniče! Spominjem sada i naglašujem, da će proći i ova rasprava, a da ja ne ću spomenuti sijaset užasa, koje sam doživio i koje sam doživljavao svakoga dana i na svakom koraku sa svojom braćom u našemu Gospodinu!

— Nemojte, molim vas, tako govoriti. Služite se običnim načinom izražavanja, a gospoda suci i ja ćemo već razumjeti i vaše razočaranje i vaše ogorčenje — govorio mu je predsjedatelj posve blago, sućutno i prijateljski.

— Hvala vam na opomeni, gospodine predsjedniče, no molim vas, razumite me, da se gdjekada ne mogu svladati. Vjerujte mi, da u gdjekojem trenu osjetim potrebu, da na svoju braću ljude, na te slike i prilike Božije, na sljedbenike našega Razapetoga Krista, skrunim cijeli riječnik dostojnih i zasluženih izraza kao suh klip kukuruza! Dođe mi, da urličem, da kunem, ali — vjerujte mi, gospodo suci — govorio je najednom tiše i laganije — nije to prodor očaja ili straha. Ne, gospodo. U meni se budi i buni Čovjek — — — Mnogo sam ja griješio, ali sam i patio još mnogo više, a patnja istančava čuvstva i osjećaje. Ja sam uvjeren, da su

bolovi najdivnija škola i najveća zasluga, koju možemo ponijeti kao svoju vječnu popudbinu. To me tješi i samo mi to daje snage, da ne očajavam, kad me muka razapne, kao da sam privezan na čereke za konjske repove. U takim časovima moram reći barem malo, jer leti samo, pa mi ne zamjerite. Ja inače ljudima sve praštam, a kako vidite — nemam više ništa, što mi ostaje. Ništa! Ipak im praštam, jer nitko ne može činiti nego ono, za što je dorastao. Praštam im i najstrašnije: praštam im, što mi zločinački pomogoše uništiti i ubiti najdivniju žensku dušu, koju sam ikada u životu sreo, a poznavao sam ih mnogo. Ta je duša — moja žena. Vidjeli ste je čas prije ovdje. Više je na drugom svijetu nego na ovome. Ona je u prvom redu moja žrtva — to ja priznajem — ali je ja ne bih bio ubio, jer je volim, da mi je ne ubiše braća u mome naručaju. I to im praštam.

Državni se je odvjetnik opet veoma uznemirio i jako tuckao olovkom po stolu, pa ga predsjedatelj opomene.

— Oprostite mi, gospodine predsjedniče! — ispriča se državni odvjetnik. — Nemiran sam, kad nas gnjavi glupostima. Što on ima komu praštati?! A ruke mu pune ljudske krvi!

— Jesu, nažalost! — potvrdi Bojanić veoma potresenim glasom. — Ipak — ja nijesam ni želio ni tražio krvi nijednoga svog brata! Baš stoga ja i imam pravo, da govorim o praštanju. Pokajao sam se, kajem se i sve praštam svima, pa čak i onome, koji svijesno i proračunato traži moju krv, ako i znade, da ne bi mogao oživiti niti najmanje čestice mojega tijela i tako popraviti svoju strahovitu pogrješku!

— Idemo dalje, idemo dalje, Bojaniću! — reče mu predsjedatelj nestrpljivo. — Na ovaj način ne ćemo nikada svršiti.

— Važnije je, da bude temeljito nego brzo! — odgovori Bojanić.

— Izvolite nastaviti! — reče predsjedatelj, ne osvrćući se na njegovu primjedbu.

— Odmah, gospodine predsjedniče. Rekao sam vam, kakav sam bio, kad sam preuzeo posao. Bio sam potpuno samljeven, duševno uništen, a tjelesno već skoro isto ruše-

vina. Moj pokojni prijatelj Dujmović bio je narav, koja je bila sposobna, da u svakim prilikama i s ljudima bilo kakovih nazora i vjerovanja nađe svoj račun i da korisno smjesti svoje sposobnosti. Budući da je moja nesreća htjela, da smo došli u odnošaj, u kome smo danas, ja ću se strogo držati poganskoga načela, da o pokojnicima govorimo samo dobro. Inače je moje uvjerenje upravo protivno i glasi, da smo dužni o pokojnicima govoriti najotvorenije cijelu istinu, da oni čuju, što ljudi o njima znadu, da se pokaju, jer oni to još uvijek mogu činiti i jedno i drugo: i čuti nas i kajati se. Ja ću se ipak sustegnuti od svake ocjene, koja bi bila nepovoljna i reći vam samo toliko, da se je već prvih osam dana pokazalo, da mi ne možemo držati uvjete, koje nam je nametnuo prijatelj Dujmović, jer su bili posve lihvarski. On je bio vrlo bogat čovjek, jer mu je bio na raspolaganju golemi imetak njegove žene, pa je mogao izići ususret našim zahtjevima, koji su bili računski jasni i izvan svake sumnje. Nijesmo tražili ništa više, nego da nam omogući, da se ne zadužujemo u njegovu korist, kad nemamo čim pokriti ni najnužnijih svojih potreba osim golim radom u njegovoj gostionici. Međutim odlazio je uludo i sav taj naš rad, te smo imali od njega samo krov nad glavom i zalogaj kruha, da ne skapamo od studeni i gladi. Radila je moja stara majka sa svojih sedamdeset i nekoliko godina, radila je moja žena, radio je moj sinčić i radio sam ja tako, da nijesmo ni za najteže poslove plaćali nikome, da nam pomaže, nego smo sve sami obavljali: i meli i prali podove i prali suđe i kuhali i dvorili goste — sve sama moja porodica. I gostionica je išla dosta dobro, pa da smo mogli barem privremeno, dok se pomognemo, raspolagati nekim dijelom njezinih dohodaka, bili bismo mogli prilično izlaziti i Dujmović bi bio veoma sigurno pokrivao i svoj uložak i kamate na njega. On je htio posve drugačije, postavio nam blagajnicu i odvlačio svaki novčić.

— Vi ste pristali, da metne blagajnicu? — reče predsjedatelj.

— Ja bih mu bio pristao na sve, što je htio, jer mi nije bilo stalo, da ga prevarim i da obogatim, nego da prehranim poštenim radom sebe i porodicu. Uostalom blagajnica je tamo bila od početka i to njegova blagajnica, ali

na naš račun! Ja sam je bio i izbacio, pa smo se zbog toga bili i posvadili. Tom sam mu zgodom predočio naše stanje i upozorio ga, da bude oprezniji, jer sam osjećao, da više ne mogu nositi. Bilo je previše za moja slaba leđa. On se je prepao i mojih riječi i mojih pogleda — ja to tako tumačim! — i pristao prividno na sve, što sam ja predlagao, smišljajući i smislivši u isti čas, kako će me izigrati. Što više, on je već imao i gotovu osnovu, kako će izbaciti ispod krova i mene i moju majku i moju djecu — — bez korice kruha — — —

— Da! Al — — reče predsjedatelj, no Bojanić mu uze riječ.

— Jest, jest, gospodine predsjedniče: al bi moja žena bila i dalje vodila gostionicu i tako nas prehranjivala! To ste htjeli reći — je l' te, gospodine predsjedniče?!

— Da. Na to sam vas htio upozoriti, da ne preskočite.

— Vjerujte mi, da nemam nikakova razloga, da preskačem bilo što. Ja nemam razloga da išto uljepšavam, gospodine predsjedniče, pa me samo odgoj sili, da ne dajem svakoj stvari pravo narodno ime. Ako dopustite, reći ću, da to niti nije odgoj nego dresura. Vidi se, da naši stari — hvala im i čast! — nijesu bili vješti tome odvratnom poslu, kad u našem jeziku ni nemamo izraza za taj pojam. Dakle: dresura mi ne dopušta, da govorim pravim jezikom mojih praotaca, pa da vam pružim svu golu sliku sve one golotinje, kojoj smo bili izloženi — moja majka, moja djeca, moja žena i ja. Samo dresura — — —

— Krotitelj, krotiti, ukroćenost! — dobaci neki s odvjetničkih klupa.

— Ne odgovara! — odvrati Bojanić posve mirno, obrnuvši se onamo. — Ukroćen lav ne mora biti i dresiran, a pseto niti ne treba krotiti, jer je domaća životinja, ali ga ljudi dresiraju.

Predsjedatelja je zatekla ta upadica, pa se u pravi čas niti ne snađe, da prekine tu suvišnu i neumjesnu raspravu, već ju je posve mirno slušao.

— Htio nas je sve izbaciti osim moje žene — nastavio je Bojanić lagano. — To je bio najviši, vrhovni zahtjev čovjeka, kojemu je bijes velikog bogatstva udario u glavu

i pomutio pamet. Potrebno je, gospodine predsjedniče, da ovdje malko zastanemo.

— Izvolite, samo se nemojte udaljiti od predmeta.

— To nažalost nije više moguće ni na ovom ni na onom svijetu! — odgovori on veoma tužno, pa nastavi: — Treba znati, da smo i pokojni Dujmović i ja djeca seoskih roditelja, nejednakih imućtvenih prilika, pa čak — ako se ne varam! — i moj i njegov otac bili su općinski bilježnici, a i moja i njegova majka seoska djeca kao i očevi. On je lički, a ja slavonski seljak. Prema tome je razlika samo u rodnom kraju: dok sam ja iz ravnice, on je gorštak, brđanin. U kadetskoj smo školi bili samo prvu godinu skupa. On je bio prvi đak u razredu, a ja sam brojen među najbolje. Ako se ne varam, bio sam peti po rangu, ali su me svi naši učitelji metali po vojničkim sposobnostima pred Dujmovića. Njega su opće smatrali ne toliko sposobnim, koliko marljivim, bistrim, točnim i ambicioznim bez mjere i granice, dok su mene držali mnogo sposobnijim, nemarnijim i neurednijim od njega. To vam ističem, jer je važno za ocjenu našeg daljnjeg razvoja, a ove mi podatke nije teško navesti, jer su u bivšim kadetskim školama bili u tom cjepidlačarenju upravo savršeno pretjerani! Sjećom se svega, kao da je bilo jučer.

Časak je zastao, obrisao znoj s lica, nekoliko se puta suho nakašljao i onda polako nastavio:

— On je došao sa sela kao june s naoštrenim rogovima, da pobjeđuje, da osvaja, da triumfira, dok sam ja išao kao pitomo tele, kojemu godi dobra gradska paša, pa se vlada kao da je kod svoje kuće, širi se, banči i uživa, vladajući se neprestano, kao da suvereno gospodari ljudima i prilikama, pa ne treba nego samo poželjeti i već se sve ispunjava prema toj njegovoj želji. Ja sam u svojoj duši bio vazda neograničeni milijunar, koji sve ima, do svega može, svime raspolaže, pa radi takoga bogatstva u duši nijesam mogao osjetiti i spoznati, da nijesam ništa, da ništa nemam i da ništa ne mogu, što više, da sam čak i tuđinac u tome svom gradu! Ja to nijesam primjećivao, jer sam svakome vjerovao, a napose, jer sam vjerovao u Čovjeka. Meni je netko ukrao seosku nepovjerljivost i oprez, seosku čednost i štedljivost, no ne znam, kada me okradoše: da li

prije ili poslije rođenja. Svakako je činjenica, da sam sa sela bačen u grad bez seoskih odlika, koje bi mi bile dale snage, da se održim i da osnujem gradsku granu svoje porodice. Desila se je još i druga nesreća, koja nije manja od prve: i moja je majka došla u grad, prodavši naš posjed na selu, i tako nam podsjekla žile i korijenje. Ja više nijesam imao nigdje uporišta, jer smo ga na selu uništili, a u gradu ga nijesmo znali podići. Tu smo samo plivali kao odsječeno drvo na pobješnjeloj bujici, koja ga nosi do ponora, da ga tamo tkogod ulovi i izvuče ili da strune negdje ukraj ponora. Ja sam bio nemilosrdno osuđen na propast, pa je bilo prilično sporedno pitanje, kada ću i na koji ću način propasti. Propasti sam morao kao otrgnuti izdanak sela, koji nije mogao uhvatiti korijena u gradu, jer nije imao nužnih uvjeta. Ja sam mislio u svojoj djetinjastoj dobroti, da je grad uljepšano, oplemenjeno, oprano i uglačano selo, pa sam se svom dušom pustio u gradski život kao u najbujniju livadu, misleći, da je tu ljepote za sve, kruha za sve, uživanja za sve, pravde i poštenja, da ih lopatom zgrću po gradskim pločnicima — — — Prema tome sam se i oženio. Teško mi je o tome govoriti, ali moram i molim vas, gospodine predsjedniče, da me slušate ljudski, bratski i da me zaštitite, ako bude potrebno, a bojim se, da će biti, jer braća ljudi ne mogu mnoge stvari pojmiti, ni kad ih vide na tanjuru, a kamo li da bi poštivali istine, kad iziđu iz usta čovjeka, koji je svojom nesrećom ubio čovjeka, i za kojega traži predstavnik države, to jest sve braće ljudi, da bude ubijen.

— Samo nastavite i mirno pripovijedajte — ohrabri ga predsjedatelj. — Nemojte bez potrebe duljiti.

— Ne ću, gospodine predsjedniče. Nastojat ću, da budem što zbijeniji i kraći u prikazivanju — — — Oženio sam se divnom ženom, koja bi bila ures svakoga kneževskog dvorca, a raskoš za svakog i najvišeg činovnika bez obzira na njegove dohotke. Njezina je duša najčišće i najviše, što je Božija Mudrost mogla poslati na ovu našu malu zemlju. A ipak, ta je divna duša dospjela u moju kaljužu. Nema nikakove sumnje, da sam ja dospio na takovu ženidbu samo zbog onih svojih svojstava, koja sam već spomenuo. Sjećam se svetih riječi jednoga čestitog starca, koji mi je

rekao, kad je čuo, da kanim uzeti svoju sadašnju ženu: »Na čistokrvnom se araberu ne voze taljige«. To mi je rekao moj bivši pukovnik Njegovan. Ja mislim, da je i on ličko seljačko dijete — — — Nijesam ga poslušao, jer ga nijesam mogao ni razumjeti. Uzeo sam je i upropastio je, a ona je sigurno pomogla mojemu propadanju. Ja ovo sve ističem, jer je svaka pojedina činjenica karika na lancu, koji me je doveo ovamo, ali sam duboko uvjeren, da mi nijesmo ni mogli drugačije raditi, kad smo jednom dospjeli na posve krivi kolosjek. Čim sam ja krenuo sa svojom majčicom u grad, moja je sudbina bila zapečaćena, a čim je ona, sirota, pristala, da pođe za mene, morala je svojom težinom pritisnuti kamen, koji me je nemilosrdno vukao u provaliju, i ujedno se strmoglaviti skupa sa mnom.

Zamuknuo je i zagledao se u raspelo, koje je stajalo na stolu upravo između njega i predsjedatelja tako, da se je morao malko nagnuti na stranu, da može vidjeti predsjedatelja. S njegove je strane bila samo slika Isusova na limenoj pločici, dok je kip bio okrenut k sucima. Pričini mu se, da je Isus otvorio oči i da ga gleda veoma blago, no nekako prijekorno, kao da ga opominje. Trže se, pomislivši, da ga Isus doista opominje, pa reče dosta užurbano:

— Ja mislim, da je ludo, što vam ovo sve pripovijedam, jer me i tako ne ćete, jer ne možete, razumjeti. Vi hvatate uhom moje riječi i vodite ih na ledenu, uleđenu vagu razuma, dok je vaše srce veoma daleko, a ove se stvari ne raspravljaju bez srca. Gospodo moja, temeljna točka, najglavniji stožer Kristove nauke jest ljubav i opet ljubav i opet ljubav, a to nije roba, koju proizvodi mozak! Nemojte misliti ni da je srce njezin tvorničar! Ne, ne, gospodo moja! Sigurno će mi se tkogod početi smijati i podrugljivo me pitati, da li sam tu mudrost naučio u kadetskoj školi?! A starija gospoda znadu, da su se gimnazijalci i realci uspješno rugali tobožnjoj univerzalnosti kadetskih škola. Moram vam reći, da ja to uopće nijesam nigdje učio, nego sam to otkrio, našao u svojoj duši, gdje je tinjalo kao žeravica pod pepelom, dok nije došao povjetarac, ili, ako hoćete, orkan bolova i pepeo odnio, a žeravicu raspirio tako, da je buknuo oganj, koji me je zaprepastio toliko, da se niti ne usuđujem, da vam reknem sve, što mi je otkrio. Suvišno

je, što sam vam govorio, jer pada na neplodno tlo, ali sam ipak morao reći, da i to ima pred očima onaj, komu je dano, da može sve vidjeti i prosuđivati.

— Gospodine predsjedniče! — javi se državni odvjetnik nemirno — Bojanić se s nama titra.

— Oprostite, gospodine državni odvjetniče! — reče predsjedatelj povišenim glasom. — Ja vodim raspravu i njome ravnam!

— Oprostite! — ispriča se državni. — Nijesam kanio zasizati na vaše polje, no doista prevršuje svaku mjeru.

— To ću ja procijeniti! — odvrati predsjedatelj posve mirno, ali i odlučno tako, da se je državni odmah primirio.

— Dujmović je bio u svemu na posve protivnoj strani od mene — nastavljao je Bojanić prikazivanje. — Došao je u grad, da ga osvaja i izrabi do skrajnje mogućnosti. Nastojao je, da svaku priliku iscijedi kao limun i da njezin sok salije u svoj tobolac. Znao je, da nije ništa, pa je nastojao, da pod svaku cijenu čim prije što više postigne; vidio je, da nema ništa, te se je sticao, da najhitnije nagrne, pa je tražio ženu s novcima; odmah je razumio, da u gradu treba imati oštre laktove, i on je svoje oboružao željeznim šiljcima najveće bezobzirnosti; razabrao je, da tu svi reže i on je odmah počeo rikati i urlikati — on je uopće potpuno razumio gradski život i svojom seljačkom pronicavošću srnuo od postaje na postaju, gutajući i vrijeme i prostor kao čarobnjak, koji se hrani plamenom. Osilio se je, osjetivši, da je iz ništa postigao — po svome uvjerenju i osjećaju — sve, što se je uopće dalo i željeti. Malko ga je smelo i zaprepastilo, kad je bio umirovljen u naponu snage, no i to je prebolio. Vidio je, da se je namjerio na gore od sebe, koji su ga brzo proučili i postavili ga na mjesto, s kojega ne može biti štetan. To ga je ujelo za srce, riknuo je kao ranjena zvijer, neko vrijeme bolovao i tugovao, pa se i utješio, lativši se posla na trgovačkom polju. I tu se je brzo snašao i odlučnim koracima stupao u najprve redove. Osjetio je, da je on i tu u svojim vodama, ponovno se uspravio, uzdigao glavu, izbacio prsa i koračao bez ikakova obzira na ono, na što je stajao. Takav je bio, kad smo se ovdje sastali u njegovoj gostionici. On kao bik s naoštrenim rogovima, a ja kao — bivši čovjek. Usprkos te

užasne provalije među nama, mi smo se slagali, pa ja mislim, da bih čak smio reći, da smo se i voljeli. Nijesmo se posvadili nego dva puta: kad je blagajnica utekla k njemu s utrškom, i onoga kobnoga dana. Inače nikada. Raspravljali smo malko bučnije, jer sam mu ja svaki dan dokazivao, da se ne da raditi onako, kako on hoće, a on se nije dao uvjeriti, jer je računao samo, kako bi što više zgrnuo. Moram vam priznati, da mi je svakim danom bivao sve gadniji i odvratniji, jer sam sve više vidio u njemu samo zvijer, a sve manje Čovjeka. Takome je raspoloženju pogodovalo i moje opće mišljenje o ljudskim odnošajima, kako sam ih ja upoznao na rođenoj koži, ali sam ujedno osjećao u sebi jače nego ikada prije Boga, koji me je vodio krvavim stazama bolova i kušnja, pa niti sam očajavao, niti sam ikada poželio osvete. Ne nikada! Da ne bismo zapali u nesporazumak, moram naglasiti, da je moja vjera nepokolebiva u čovjekovo božansko podrijetlo. Ja tvrdo vjerujem, da je u nama Iskra Boga Vječnoga, pa prema tome i u Dujmoviću i u najvećem gadu u spodobi ljudskoj. Stoga znam dvije stvari: prva je, da Čovjeka ne možemo ubiti, pa onda ne smijemo kušati ni da mu oduzmemo njegovo tijelo, koje on treba samo da izvrši svoju određenu zadaću, i drugo, da Čovjek može usprkos toga svoga nesumnjivog podrijetla biti gori od dobroćudnije zvijeri. To ne treba dokazivati, kad znamo, da su naši praoci živjeli u špiljama kao i zvijer i malo bolje od zvijeri, zatim, da su se međusobno u slast jeli. Ako su pred nekolko milijuna — ili: kolkogod hoćete! — godina mogli svi biti takovi, a i danas jasno vidimo, da ni pojedini narodi nijesu na istom stupnju razvoja kao ni pojedinci unutar istoga naroda, zašto onda ne bi i danas pojedinci imali u sebi posve jasne, samo malko ublažene ljudožderske nagone?! Iskra je Božija bila i u prvim ljudima, koji su se hranili svojim babama i djedovima i ubijenim susjedima, kao i u današnjim burzovnim špekulantima, koji hladnokrvno sruše papire susjednog poduzeća, da ga progutaju, baš kao što je njihov daleki praroditelj pojeo svoju mrtvu majku ili susjeda.

— Gospodine predsjedniče, ja ću staviti prijedlog, da se pozove liječnik stručnjak za duševne bolesti, da prisu-

stvuje raspravi i motri optuženoga — reče državni odvjetnik, ne stavljajući toga prijedloga.

— Ne uzrujavajte se, gospodine državni odvjetniče! — reče mu predsjedatelj. — Moramo biti strpljivi, da uzmognemo sve čuti i onda sve prosuditi.

— Ja ne igram na tu kartu, gospodine državni! — dobaci Bojanić. — I vjerujte mi, da sam ja bio i onda, a i sada sam potpuno bistar i zdrav u mozgu. Ja se ne branim time, da sam bio poludio, jer bih lagao, a ja to ne ću da činim, jer se meni ne radi samo o ispadu ove glavne rasprave! Po mom je osjećaju na vazi mnogo više od pitanja moje kazne, koja i tako, stvarno, za mene ne će imati velike važnosti s obzirom na moje zdravlje, koje možete i sami prosuditi, bez ikakovih stručnjaka. Dovoljno je, da me pažljivo promotrite, pa da se uvjerite, da sam već u grobu. Ja osjećam, da su mi ovi dani za raspravu samo posuđeni — — —

— Izvolite nastaviti! — pozove ga predsjedatelj.

— Kako rekoh, u svom sam prijatelju vidio običnog ljudoždera, kao što su to divlje zvijeri i mnoga braća ljudi. Usprkos toga — ovo opet naglašavam! — nijesam nikada ni u snu pomislio, da bih se trebao baciti na njega i ubiti ga. Razložio sam, zašto nijesam mogao doći na tu pomisao. Osim rečenoga, mene je od te pomisli čuvala i Kristova nauka, da ljudima činimo sve ono, što želimo, da oni čine nama, i da ne činimo drugome, što ne želimo, da nama čini drugi. A ja sam, gospodo, kršćanin ne samo po tome, što sam unesen u maticu krštenih! Kad je došlo do posljednjeg sukoba među nama dvojicom, ja sam bio veoma nemiran. Inače nijesam bio ljubomoran na svoju nesretnu ženu, no u najnovije sam vrijeme bio postao nekako osjetljiv i razdražljiv, čim sam primijetio Dujmovića, da s njom razgovara, a on je često dolazio u gostionicu i najradije se zadržavao u kuhinji sa Zlatom. Osjetio sam, da me spopada želja, da čujem, što on to njoj govori, pa kad nijesam mogao čuti, ušao sam u kuhinju, da čujem. Tako je bilo i one kobne zgode. On se je smeo, kad sam ja ušao, i počeo mi govoriti, kako bi bilo najpametnije, da ja uzmem kakovo namještenje i da iselim iz stana skupa s djecom i mamicom.

To je obrazložio riječima, koje ne ću nikada zaboraviti, a glase:

»Ti sa svojim sušičavim kašljem rastjera sve goste, a ona se stara vuče tuda kao vještica, te se čovjeku gadi stupiti u sobu«.

— Tako mi je obrazložio svoj prijedlog, a ta »stara vještica«, to je, gospodo, moja mamica, koja je za mene dala i svoju mladost i svoju sreću i najveće svoje blaženstvo i ljubav: svoje selo!

Čas je zašutio i suho kašljucao, izvadio rupčić iz džepa i brisao znoj sa čela. Poslije male stanke nastavi:

— Na te sam njegove riječi planuo, ali sam se ipak svladao toliko, da sam ga samo zamolio, da nikada više ne govori tako o mojoj majčici. On se je prepao izraza mojega lica, pa odmah uzmakao. Inače je on, gospodo, bio dosta ograničen i nije se mogao zanijeti, da bi razumio titraje bilo čije duše, koja ne strepi za sticanjem bilo časti, bilo imetka, bilo i jednoga i drugoga. Tako nije mogao razumjeti ni moje ljubavi ni prema majci ni prema ženi, te čim se je prepao zbog onoga, što mi je rekao o mamici, ustuknuo je i prešao na posve drugo polje, misleći očito, da se o tome može govoriti, kako hoće njegovo novčarsko zvjersko srce. Nastavio je govor upravo kao spram glave i pripovijedao, kako mi možemo iseliti, ponijevši i pokućtvo — koje je bilo njegovo! — a da će nam stan plaćati i slati hranu iz gostionice Zlata. Ujedno je rekao, da će u onaj stan kod gostionice nabaviti novo pokućtvo i urediti obje sobe posve gospodski. Na moje pitanje, za koga će urediti te obje sobe, odgovorio mi je najprije, da to uopće na mene ne spada, a kad je vidio, da je to ipak presurov odgovor, počeo se je sa mnom igrati, dok nije najzad rekao, da nije potrebno, da se nas troje i dalje pretvaramo: jedna će soba biti za njega, a druga za moju Zlatu. Ona je na tu njegovu izjavu kriknula kao ranjena zvijer. Nastala je svađa, u kojoj je on njoj rekao, da je bludnica. Tada — ja ne znam, kako i zašto, ja sam mu sjekirom raskolio glavu — reče i klone tako, da se upravo vidjelo, kako se je urušio u svoj kaput, koji mu je bio strahovito prevelik zbog njegove potpune mršavosti.

— Izvolite nastaviti — reče predsjednik. — Opišite nam potanko cijeli tok svađe tako, da idete od trena do trena.

— Rekao sam sve, gospodine predsjedniče — odgovori on dosta slabim glasom. — Više nemam ništa reći. Ubio sam ga, a da ne znam ni sam kako i zašto, jer njegove riječi nijesu jače od moje vjere, da ne smijem nikoga ubiti!

— U istrazi ste više i opširnije pripovijedali.

— Možda. Onda su mi događaji bili još življi u pameti. S vremenom su izblijedili događaji, a izoštrila se njihova pozadina. Stvar je ustupila mjesto duhu.

— U istrazi ste rekli — govorio je predsjedatelj, gledajući u sudbeni spis — da je on poletio, da će gospođu udariti i da je bio i revolver uperio na nju.

— Tako sam rekao i tako je bilo.

— Kazali ste, da je njega gospođa udarila rukom po licu.

— Da. Udarila ga je, kad je mene počeo omalovažavati i ismjehivati me. I rekla mu je, da sam ja ljubavnik njegove žene, samo da ga uvrijedi. Na to je on poletio, da će je udariti, i povukao samokres.

— Pripovijedajte, pripovijedajte sve potanko — poticao ga je predsjedatelj. — Nemojte čekati, da svaku riječ iz vas izvlačim.

— Nemam vam više što pripovijedati — odgovarao je on posve tiho i umorno. — Rekao sam sve, što sam imao reći. Možda se tijekom rasprave, prilikom preslušavanja svjedoka, još čega sjetim, pa ću reći. Budite uvjereni, da ne želim ništa zatajiti, jer kao što je cijeli događaj i cijeli život proti meni, tako su ipak sve pojedinosti posve za mene, pa ih ne trebam zatajivati.

— Vi ste umorni?! — — Ako želite, odredit ću kratki odmor?!

— Hvala, gospodine predsjedniče. Nije potrebno. Samo govoriti više ne mogu ovaj čas, ali ću moći mirno sjediti i slušati, što drugi govore.

— Morate odgovarati gospodinu državnom odvjetniku, ako vas on želi što pitati — reče predsjednik, pokazujući državnome, da izvoli pitati.

— Ja računam s tim — odgovori Bojanić i nasmiješi se veoma lagano i bolno.

— Vi ste nam dali sliku svog prijatelja u najcrnjim bojama — počeo je državni veoma mirno. — Označili ste ga

kao zvijer i ljudoždera i još ga uvijek nazivljete svojim prijateljem.

— Točno, točno, gospodine državni odvjetniče.

— Vi ste ga strašno mrzili.

— To nije točno. Ja sam uopće prestao mrziti. Čim sam više upoznavao ljude, čim su moje muke i poniženja bila veća i nesnosnija, tim sam uopće manje mrzio, a više prezirao i žalio.

— Kad vi nekoga držite običnom zvijeri i nemani, onda je posve naravno, da vjerujete, da bi bilo bolje, da ga nema i da želite, da ga nestane?! Tako se je u vama porodila misao, da i Dujmović mora nestati?!

— Ne, gospodine, državni odvjetniče! — odgovori on posve mirno. — Ja vjerujem, da svatko mora proći svoj put i da svatko mora prokaskati sve stupnjeve razvoja, pa radi toga ne mogu nikako i nikada doći na pomisao, da bi nekoga trebalo prekinuti na njegovu putu. On mora proći sve, da iskusi sve! Nijedan čovjek nema pravo, da se umiješa u djelo Božije, pa da se ukloni poteškoćama, koje ga sretaju u životu, kao što nitko nema prava, da drugoga miče s puta! Nitko.

— Kad čovjek mrzi, kao što ste vi mrzili — —

— Oprostite, no ja to nijesam rekao niti sam pokazao svojim radom! — prekine ga Bojanić u riječi. — Vi meni podmećete!

— Vi ste svakako željeli njegovu smrt! — reče državni odvjetnik povišenim glasom. Bojanić odvrne pogled od njega, prekriži ruke na prsima i zagleda se u raspelo, dok je državni nastavljao: — Kako poslovi nijesu išli u gostionici, jer ste vi bili posve nevješti, tako je rasla vaša mržnja i u vama je zorila misao, da ga ubijete. Je li ovako?!

Bojanić je šutio i nije ni okom trenuo.

— Vi ste rekli, da ste ga ubili, jer je uvrijedio vašu ženu?!

On je šutio.

— Molim vas, gospodine predsjedniče, da zapovjedite optuženome, da mi mora odgovarati! — reče državni povišenim glasom.

— Odgovarajte, Bojaniću, na pitanja gospodinu državnome odvjetniku — opomene ga predsjedatelj posve lju-

bazno i blago. — Samo ćemo na taj način moći i brzo i valjano obaviti ovaj teški posao, a to je u prvom redu u vašem interesu.

— Hvala na opomeni, gospodine predsjedniče, i meni je žao, što je bila potrebna, no nije moja krivnja. Gospodin se državni upušta u umovanja o pitanjima, koja ne može pojmiti ili koja hotimice izvrće, a ja ga na tome putu ne ću slijediti. On mi isto tako posve svijesno podmeće, a na to nije potrebno odgovarati, kad vi to i sami vidite i ocjenjujete, kako zaslužuje. Vjerujte mi, da ne smijem ovo malo snage trošiti na posve suvišne napore, jer je onda ne ću imati ni za najpotrebnije poslove i ne ću moći doživjeti svršetka rasprave.

Nastalo je keckanje s državnim odvjetnikom, u kome je sudjelovao i Kresović, a koje su završili — s općim mirom. Državni je nastavio s ispitivanjem.

— Morate mi, optuženi, oprostiti, što ću zaći na polje, koje vam je, posve naravno, veoma neugodno, no moja je dužnost, da ništa ne propustim.

— Zar postoji još koja neugodnost, kojom su me dosada poštedjela moja braća ljudi? — upita Bojanić i nasmiješi se. — Samo izvolite.

— Vama je već odavna bilo poznato, da je vaša žena bila u veoma tijesnim prijateljskim odnošajima s pokojnim Dujmovićem.

— Jest — odgovori on dosta čvrsto.

— Vas je to svakako moralo vrijeđati u vašem ponosu muža i oca?! — govorio je državni i oštro motrio Bojanića, koji je neprekidno gledao u raspelo i šutio kao nijem. — U vama se je morala često roditi pomisao, da tome stanete na kraj?! — — Sigurno ste gdjekada pomišljali, da ubijete i jedno i drugo?! — — — Posve je neobično, da čovjek to sve zna i da o svojoj ženi ima visoko mišljenje, kao što smo ga čuli od vas, dok se ipak kod normalnih ljudi takav postupak ženin nazivlje posve drugim imenom.

— Molim vas, ne govorite o stvarima, koje nijeste u stanju pojmiti! — vikne Bojanić na državnoga i ustane, kao da će skočiti k njemu. — U vašu glavu idu samo paragrafi, koje su skovali siti i bogati za zaštitu povlaštenih bezdušnika!

— Sjedite i ne uzrujavajte se! — opomene ga predsjedatelj. — Gospodin državni odvjetnik samo vrši svoju tešku i neugodnu dužnost, pa ga ne smijete napadati, jer ću vas morati kazniti.

— Kad ne bi u njoj uživao, ne bi je obavljao! — odgovori Bojanić i sjedne. Teško je disao, a krupne su mu kaplje znoja curile s čela.

— Smirite se, Bojaniću, i ne smetajte gospodina državnoga u radu. On je dužan, da iznese sve, što smatra sposobnim, da nas dovede bliže k istini, pa to tako i primajte — govorio je predsjedatelj posve prijateljski i s neprikrivenom željom, da ga pouči i umiri.

— Molim vas, gospodine predsjedniče, vi se sjećate, da sam rekao, da su me braća ljudi poslije zatvora samljeli. Vi se sjećate — govorio je povišenim glasom, stojeći pred raspelom — da sam rekao, da su te slike i prilike Božije vršile nuždu u to moje jadno mlivo?! Zar pametnu čovjeku nije to dosta?! Zar je potrebno, da mu pripovijedam, kako su pristupali, pljuckali, zaudarali pićem i masnim jelima, te se polako spuštali, da obave nuždu?! Hoće li gospodin državni, da mu to opisujem?! — vikao je Bojanić i sjeo na stolac, kao da je pao iz velike visine. — Samljeli su me u svojoj velikoj pobožnosti, poštenju i rodoljublju; samljeli su me u neograničenosti svoje kršćanske ljubavi i prisilili svoju najdivniju sestru, a moju nesretnu ženu, da pod cijenu svoje najveće svetinje i uz najstrašnija ponižnja zarađuje nasušnu koricu kruha svome uništenom mužu, svojoj sedamdesetgodišnjoj svekrvi, svojoj slijepoj kćerci i svome boležljivom sinčiću. Eto, gospodine državni odvjetniče: to su činjenice, a sada vi sa svojom školskom spremom i u svojoj kršćanskoj ljubavi izvolite dati pravo ime ovakome postupku ovakove žene! Da vam bude lakše izreći tu svoju ocjenu, uvažite, da sam ja, kako vidite, sušičav, a čas prije ste vidjeli, da je i moja žena sušičava. Kako izgleda moja mamica sa svojih sedamdeset godina i sa svim bolovima, koje sam joj ja zadao, možda možete zamisliti — — —

U dvorani je nastao takav tajac, da se je čulo i samo disanje pojedinaca, koji su nastojali, da priguše i sam dah, da im ne izmakne koja riječ ili pokret, pa kad bi se oteo

tako sustezani dah, pokuljao bi kao iz prokinute gajdaške mješine.

— Izvolite nastaviti! — trže se prvi predsjedatelj, obrativši se državnom odvjetniku.

— Gdje je ležala sjekira, kad ste započeli svađu? — upita državni, kuckajući olovkom po stolu.

— Ne znam — odgovori Bojanić.

— Jeste li onda razmišljali, gdje je, kad se sad tako sigurno sjećate, da nijeste znali, gdje je stajala?!

— Ne, gospodine državni odvjetniče. Meni nije sjekira dolazila na pamet, jer sam sav bio zaokupljen drugim brigama. Da se je radilo o krevetu, onda bih možda bio o njoj mislio, jer smo govorili, kako ćemo namjestiti stan mamica i ja, a on je isticao, kako će u naš dotadašnji stan metnuti novo pokućtvo.

— Za vašu gospođu i za sebe?! — zaskoči Državni, no Bojanić ne reče ništa, pa državni nastavi uporno: — Za koga je htio tako urediti taj stan?!

— To sam već jasno i glasno pripovjedio.

— Ja nijesam čuo.

— Žao mi je, a ni ne tiče me se!

— Htio ga je namjestiti za sebe i vašu ženu! — reče državni. — I baš je ta činjenica odsudna u cijelom događaju, jer vi od nje polazite i laćate se sjekire. Sjećate li se, kada vam je pao pogled na sjekiru?

— Ne sjećam se. Ja se uopće ne sjećam, da sam pograbio sjekiru.

— To znači, da vam se je u onom času bio pomutio razum, da nijeste bili pri sebi, pa nijeste znali, što ste radili?!

— Ja to tako ne tumačim! Ja sam bio posve pri sebi i svakako je u meni posve pravilno radio neki životni stroj, kojemu je bila zadaća, da izvede ovaj zločin. Ja sam to morao učiniti. Da vidite cijelu neizbježivu sudbonosnost događaja, potrebno je, da nas dvojicu pozorno pratite iz naših sela, pa kroz kadetsku školu, rat i poratno vrijeme do dana ove nesreće. To je sve na oko tako slučajno, tako neočekivano, a uistinu nema slučaja, jer je sve u osnovi zbivanja. Ja ne znam, zašto je uvršteno u tu osnovu, da on mlad izgubi život, ali znam, da sam ja doveden sa sela

samo za to, da obavim tu strašnu zadaću. Vidite: grad ne prima ovakovih, kao što sam ja, osim za prosjake ili popove. Da sam ja, kojom srećom, krenuo u sjemenište, a da je moja mamica ostala kod kuće, što bih bio postao uzoran svećenik i brižan župnik, a moja mamica besprimjerna i nedostiživa gospodarica! — — —

— Prosjak biste možda mogli biti, no sa svojim biste nazorima bili vrlo loš svećenik! — reče mu državni odvjetnik posve prijateljski, u očitoj želji, da mu malko popuste živci pod dojmom ugodnog čavrljanja. Predsjedatelj je mirno slušao.

— To bi bilo, kad bih se morao služiti vašim izdanjem Svetog Pisma! — odgovori Bojanić, pa se skoro malko osmjehne.

— Kad ste izmahnuli i udarili sjekirom, vi ste svakako znali i mislili, da će mu pod tim udarcem prsnuti mozak?! — upita državni odvjetnik ne nadano i bez ikakova prijelaza.

— Vi me želite navući na bilo koji način, da vam priznam, pa i nesvijesno, da sam nesretnika ubio »poslije zrelog razmišljanja«, da možete triumfalno podići za mene vješala! — reče Bojanić posve mirno. — Varate se i činite sebi strahovito opasnu uslugu, misleći, kako ćete postati zaslužni, da ste jednog razbojnika prikratili za glavu. To je užasna zabluda, gospodine državni! Vi »zrelo promišljate i snujete«, kako biste mene ubili! To da! To je činjenica; samo vidite: još ćete biti pohvaljeni, umjesto da vas stave pod optužbu.

— Ne udaljujte se, Bojaniću od predmeta! — opomene ga predsjedatelj. — Ne ćemo nikada svršiti.

— Gospodine predsjedniče, ako mi dopustite, ja bih poslije zgodimice nastavio s pitanjima, jer sada očito nema svrhe, da duljim — reče državni odvjetnik.

— Kako izvolite! — prihvati predsjedatelj. — Gospodine branitelju! Izvolite li vi staviti koje pitanje?!

Kad je Kresović to otklonio, predsjedatelj odredi odmor.

LXVI.

Poslije odmora predsjedatelj odredi, da uđe svjedokinja Ljubica Dujmović, a državni odvjetnik predloži, da prije preslušaju Zlatu.

— Imam razloga, da idem ovim redom! — odgovori mu predsjedatelj i ostade kod svoje prvotne odredbe.

Ušla je dosta sigurnim korakom, a dugačko je crno velo bilo toliko gusto, da se kroza nj nije moglo vidjeti lice nego kao neka crvenkasto blijeda ploča bez života i izražaja, dok su se oči posve gubile u mraku.

Stupila je pred sudbeno vijeće na ono mjesto, na kome je prije sjedio Bojanić, koji je sada bio za jednu stepenicu niže, iza ograde na klupi.

— Vi ste, gospođo, Ljubica Dujmović, udovica iza pokojnog Ivice? — upita je predsjednik.

— Jesam — odgovori ona posve tiho i podigne s lica velo.

Poslije obavljenih sudbenih čina, koje zakon strogo propisuje, ponudi joj predsjedatelj, da sjedne i pozove je, da pripovijeda, što znade o događaju.

— Ne znam upravo ništa, gospodine predsjedniče — odgovori ona nešto glasnije. — Znala sam, da je moj pokojni muž kupio tu gostionicu i da je u nju postavio nekoga svog dobrog prijatelja.

— Je li vam kada što pripovijedao o tome svom prijatelju?

— Jest. Pripovijedao mi je. Sjećam se, da mi je govorio, da je to utjelovljeno poštenje, taj njegov prijatelj, i da je u životu prošao vrlo rđavo samo zbog svoje prevelike dobrote. Rekao mi je i to, da je taj njegov prijatelj bio najsposobniji mladić u kadetskoj školi, no da se je radije bavio drugim poslovima nego školskim knjigama, pa da stoga ni tamo nije prošao, kako bi bio morao proći, a najzad, da je izbačen iz škole, jer da se je česao, gdje ga nije svrbjelo. Uprav mi je tako rekao, ali mi nije pripovijedao, što se je to dogodilo. To je bilo u glavnome. Više se ne sjećam.

— Što vam je govorio o poslovanju u gostionici?

— Malo mi je o tome pripovijedao, jer je on bio čudak, koji je sve te poslove držao kao svoju nekakovu tajnu. Ipak mi je rekao, da posao nosi mnogo više, nego li se je i nadao. Kazao je, da je prijatelju postavio teške uvjete, samo da ga prisili, da što više radi i zaradi, no da će to najzad ići i prijatelju u korist. Govorio mi je tako, no ja ne mogu znati, što je istina, a što samo priča, jer se je on mogao i samo šaliti sa mnom, a mnogo je puta i pripovijedao samo — da nešto pripovijeda, ne pazeći, što mi govori. Poslije bi mi onda kojom zgodom rekao, da to i to, što mi je rekao tada i tada, nije istina, nego da se je samo šalio.

— Za ovo, što ste nam pripovijedali, ne reče vam, da se je samo šalio?!

— Nažalost, nije dospio — odgovori ona mirno. Cijela je njezina pojava i način pripovijedanja ostavljao neobično miran i ozbiljan dojam. Vidjelo se je na svakoj riječi, kako ju je tražila, postavljala i izgovarala, da je ogledava i važe, da li je posve istinita i na mjestu.

— Je li vam posljednjih dana spominjao, da kani uvesti kakove promjene u vođenju gostionice?

— Nije mi o tome govorio.

— Je li vam ranije pripovijedao, tko je sve u gostionici s tim njegovim prijateljem?

— Njegova obitelj. Stara majka, žena i djeca. To sam znala. Vazda mi je o svima govorio vrlo lijepo, ističući, da su davni znanci i prijatelji, a svi vrlo vrijedni i čestiti.

— Da li vam je govorio, da je Bojanić bolestan, pa da će se morati odstraniti iz gostionice?

— To mi nije govorio.

— Imate li još što reći?

— Nemam ništa više.

— Znate li, kako je došlo do nesreće?

— Ne znam. Ja sam tamo došla kad je već davno sve bilo svršeno. Ni tada nijesam doznala ništa, što bih sada mogla iznijeti.

— Možda je još ipak koja važna okolnost, koju biste vi mogli znati?! Znadete li možda štogod pobliže o odnošaju pokojnoga vašeg muža s porodicom optuženoga Bojanića?

— Ja nikada, gospodine predsjedniče, nijesam bila u gostionici do ove nesreće, a ni gospodina Bojanića ni njegovu majku ni njegovu gospođu nijesam poznavala do one kobne večeri. Bojanića još nijesam ni vidjela.

— Tu je iza vas. Izvolite ga pogledati — reče joj on.

— Hvala, gospodine predsjedniče! — odgovori ona tiho. — Time ne će postati manjom ni moja ni njegova nesreća.

Ipak se je lagano obazrela i pogledala ga, na što je Bojanić odmah posve vojnički ustao i naklonio joj se, a ona mu uzvratila pozdrav naklonom glave.

— Zar vam nije bio na policiji predočen? — upita je državni odvjetnik.

— Ja sam to otklonila — odgovori ona.

— Znate li vi, da je Bojanić ubio vašega muža? — upita je predsjedatelj.

— Tako mi je rečeno! — odgovori ona čvrsto, ne krijući, da se je začudila tome pitanju. — Ja nijesam vidjela.

— Molim vas, kako vi tumačite razlog, zbog kojeg ga je ubio?! Odnosno: znadete li vi, zašto ga je?

— Ne znam, gospodine predsjedniče, a tumačiti — — nema smisla. To nas može svatko činiti na svoju ruku i na svoj način, pa da nitko ne pogodi baš one porive i osjećaje, koji su ga nagnali na ovo strašno djelo.

— To je točno! — reče Bojanić skoro glasno.

— Bar se sada ne javljajte! — dobaci mu državni odvjetnik dosta strogo i nabusito.

— Oprostite, no nije vaše, da držite red! — odgovori mu Bojanić ljutito i drsko. — Sretan sam, kad vidim nekoga, tko pošteno osjeća, i tko ne nastoji, da te osjećaje proda i izopači!

— Umirite se, Bojaniću! — opomene ga predsjedatelj. — Recite nam, milostiva, da li vi sumnjate, da li barem nagađate, što bi bio razlog zločina?!

— Ne, gospodine predsjedniče, osim, ako je to došlo kao neizbježiva posljedica, kao naravan plod Bojanićeva općeg očajnog stanja. Možda tu leži razlog, no to je samo nagađanje, koje ne vrijedi više nego li svako i bilo kakovo nagađanje!

— Kako vi znate, da je Bojanićevo stanje bilo očajno?

— To mi je pripovijedao moj pokojni muž. I s obzirom na položenu zakletvu i svoju djecu, moram reći, da mi je pokojni jasno nagovijestio, da je sklopio tako povoljan ugovor samo zbog toga očajnog Bojanićevog stanja.

— On vam je prema tome priznao, da je izrabio Bojanićevu bijedu?!

— Ja sam vam navela činjenicu, gospodine predsjedniče, a ne povlačim nikakova zaključka, jer to nije moja dužnost.

— Prema tome onda i vi vjerujete, da je Dujmović izrabljivao Bojanića i njegovu porodicu u svoje svrhe?

— Ja o tome uopće ne ću da razmišljam, gospodine predsjedniče, pa ne mogu postavljati nikakovih tvrdnja.

— Da li vam je ikada išto govorio o Bojanićevoj gospođi? — upita predsjedatelj veoma bojažljivo i oprezno.

— Jest! — odgovori Ljubica posve mirno, no oči joj zatreperiše i licem preletje neki oblačak. — Češće mi ju je spominjao kao neobičnu ženu, koja je iz visokoga položaja pala na najniže grane i ponosno sve nosila, radeći i najobičnije služinske poslove. Isticao mi je, da su ta gospođa i ona starica same obavljale sve poslove u gostionici.

— Ti poslovi očito nijesu bili preveliki?! — dobaci državni odvjetnik.

— Ne znam, no mislim, da ih je dosta, ako se imaju samo držati u priličnom redu onolike prostorije — odgovori ona.

— A jesu li prostorije bile u redu? — upita predsjedatelj.

— To ne znam, al mi se je one večeri učinilo, da je sve u posve pristojnom redu, i ako je bio u kući cijeli vašar. To je bio dojam, a čini mi se, da sam dospjela to pogledati, i ako sam bila strahovito uzbuđena.

— Imate li nam, milostiva, još što reći?

— Ja ne znam, gospodine predsjedniče, a mislim, da nemam. Ja sam vazda živjela izvan poslova mojega muža, pa stoga ništa ni ne mogu znati osim, što mi je on sam htio pripovijedati. Ništa drugo.

— Gospodine državni, imate li vi što pitati gospođu?

— Ja bih molio! — odgovori državni odvjetnik, držeći u ruci nekakove svoje bilješke. Čas ih pogleda, a zatim poče: — Vi ste nam, milostivice, pripovijedali o svemu, osim o onome, što najbolje znate i što vas je najviše zanimalo.

Ljubica se je trgla i pocrvenila, kad je čula njegov ljubazni naziv »milostivica«, a pogotovo, kad je razumjela njegovu tvrdnju, pa se uznemirila na stolici i već bila gotova, da se buni i prigovara, ali se ipak svlada. U tome se je času sjetila, da je Stefanović na galeriji i da je sluša i promatra, pa se još više skupi, stisne usne i ledeni, mirni pogled uperi u državnog odvjetnika. Nije ni pisnula.

— Vi ste s pokojnim Dujmovićem prolili mnogo suza — nastavljao je državni odvjetnik vrlo mirno i oprezno, birajući izraze, da je ne bi kojim povrijedio — što više, milostiva, čini se, a čini se čak i dokazanim, da vas je on i zlostavljao.

— Oprostite! — reče ona kao bijesna i baci upitan pogled na predsjednika. — Tko ima pravo, da dira u ta pitanja?!

— Molim vas, milostiva, da se ne uzrujavate i da mi oprostite! — požuri se državni brže, nego li je predsjednik dospio, da se umiješa. — Morate vjerovati, da sam ja normalan, pa da vas ne kanim još i vrijeđati, te kad postavljam stanovite tvrdnje, imadu one i svoju daljnju svrhu, koja je sve prije nego za vas uvredljiva. Ja sam htio iz ovoga izvesti nešto drugo, no vi mi nijeste dopustili, da dovršim.

— Oprostite i vi, no vi nemate nikakova prava, da iz moje spavaće sobe pravite bilo kakove izvode ili zaključke. Kao što vam je sveta i nepovrediva vaša spavaća soba i spavaća soba vaših roditelja, tako vam isto i posve jednako mora biti sveta i spavaća soba bilo koje žene.

— Vjerujte mi, milostiva, da se ja snebivam! — govorio je državni u velikoj neprilici, kad je ona zamuknula. — Ja sam sada doživio taj prolom oblaka kao najnedužnija voćkica u prvom cvatu! — govorio je na dosta lagan način, te se je i sam nasilu smiješio, samo da cijeloj upadici ne da i on tragičnu oznaku, a odvjetnici i novinari se počeše glasno smijati njegovoj poredbi. Poslije njih se

zaljulja i cijela dvorana, a sve oči zasjaše smijehom. — Ja sam kanio ići s pitanjima polagano, dok ne dođem do ovoga: jeste li vi bili opravdano ljubomorni na svojega pokojnog muža?

— Oprostite mi — reče ona mnogo mirnije — no to ne spada ni na vas ni na sud i ne ću vam odgovoriti.

— Dobro — primi državni sa smiješkom taj odgovor, jer nije želio, da se počne svađati. — Recite nam, onda, milostiva, da li vam je poznato, da je pokojni vaš muž imao ljubavnice?

— Ni na to vam ne ću odgovoriti.

— A je li vam poznato, da je i u ovom zločinu ljubav, naravno: takva nedopuštena ljubav imala glavnu ulogu?!

— To ja ne znam! — odgovori ona čvrsto i opet se ljutito uspravi.

— Vi ste na policiji o tome govorili.

— Ja ni sama ne znam, što sam govorila u onoj užasnoj uzbuđenosti. Sada sam prisegla i govorim samo, što znam, a ne što slutim.

— Vi ste poslije zločina došli u gostionicu?

— Jesam.

— Koga ste tamo našli?

— Sjećam se samo gospođe Bojanićeve. Tada smo se upoznale.

— Biste li nam mogli, odnosno, biste li nam htjeli reći, što ste tada razgovarale?

— Potanko ne bih mogla pripovijedati, jer mi ni onoga časa nije bilo sve jasno niti mi je ostajalo u glavi, a kamo li da bih upamtila i sada pripovijedala. Koliko se sjećam — — —

— To se razumije: koliko se sjećate.

— Najprije smo šutjele u neprilici. Ja sam osjećala, da je moja nesreća neograničena i besprimjerna, pa sam se vjerojatno tako i držala, dok mi je gospođa nenadano rekla: »Ja sam ona, koja je najviše unesrećena!« Te su me njezine riječi veoma iznenadile, pa sam počela razmišljati i otada neprestano razmišljam — — — Šutjele smo, a onda sam je ja upitala, kako je to bilo. Odgovorila mi je, da ni sama ne zna, jer da su njih dvojica bili prijatelji i da su se doista voljeli, a kako se je to odigralo

u onome času, da ona ne zna. Iza toga smo opet šutjele, dok ona nije nenadano počela optuživati.

— Ona je optuživala?! — iznenadi se državni odvjetnik.

— Da, da! Ona je počela strahovito optuživati najprije prilike, u kojima živimo i koje su dovele njezinu porodicu na rub provalije, a zatim je počela optuživati moga pokojnog muža.

— Kakav su dojam na vas činile te optužbe, kad ste ih čuli iz njezinih usta?

— Strašan! Strašan su dojam činile na mene, gospodine državni odvjetniče.

— Vi ste se zgražali, kad ste čuli, da tako može govoriti žena, kao što je ona — ne?!

— Ne, ne, gospodine! Ja se nijesam zgražala, nego sam se zgrozila — govorila je Ljubica čvrsto, glasno i odmjereno. — Njezine su riječi padale na moju dušu kao rastaljeno željezo. Bile su užasne, grozne, da su morale i nebo probiti!

— Je li to bilo, po vašem mišljenju, namješteno?!

— Kako?! — iznenadi se Ljubica. — Ta, velim vam, da su njezine riječi bile sposobne, da i nebo probiju, koliko su bile strašne u svojoj užasnoj iskrenosti i golotinji.

— Naravno je, da je gospođa Bojanić bila veoma uzrujana poslije onako strašnog čina, ali inače — — Kakav je dojam učinila na vas s tim svojim optužbama?!

— Takav dojam, gospodine državni odvjetniče, da smo najzad pale jedna drugoj u zagrljaj i skupa plakale kao ljuta godina! — odgovori ona i rupčićem obrisa oči.

U dvorani nasta gibanje i žamor, a mnoge gospođe pokriše oči rupčićima. Bojanić je sjedio kao mrtav, oborio glavu i netremice gledao u svoje ukrštene prste. Državni se odvjetnik u neprilici ogleda oko sebe, kao da traži pomoć, jer je osjetio, da ga je izdao svjedok, na kojega je polagao najveću važnost. Njemu je posve svejedno, da li će krvnik imati posla ili ne, ali mu nije svejedno, da izmakne vješalima čovjek, za kojeg je on uvjeren, da ih je po postojećim zakonima zaslužio.

Grobna je tišina potrajala nekoliko časaka, kao da je neka čarobna ruka sva usta začepila. Predsjedatelj je po

svojoj teškoj dužnosti morao i ovog puta da naruši taj grobni mir, pa reče državnome:

— Izvolite nastaviti.

— Meni je, milostiva, strahovito neugodno, ali vas moram i dalje pitati — govorio je, pokazujući i kretnjama i glasom, koliko mu je neugodno.

— Samo izvolite! — odgovori ona mirno. — Što znam, rado ću vam odgovoriti.

— Ne uzrujavajte se i nemojte me krivo razumjeti, kad vas pitam, da li vam je poznato, da je gospođa Bojanićeva bila ljubavnica vašega muža? Oprostite! — govorio je on veoma žurno. — Imam velikoga razloga, da vas ovo izričito pitam, usprkos vaših dosadašnjih odgovora.

— Nije mi poznato! — odgovori ona nasilu mirno, no vidjelo se je, da se je jedva svladavala.

— Je li vam poznato, kakav je život uopće vodila gospođa Bojanićeva?! — upitao je državni odvjetnik neobično bojažljivo, da su ga jedva čuli i njegovi najbliži, no ona ga je čula dobro i prsnula kao granata:

— Evo ga i opet, da prevrće ženske prljave krpe! Molim vas, zapamtite, da sam o toj nesretnoj ženi čula sve samo najbolje i najdivnije kao o kakvoj svetici i mučenici, a što sam čula nepovoljno i prljavo, to je sve bilo nesigurno nagađanje i muške babarije! No ako je što i istinito, ona je ipak uza sve to daleko, daleko nad svim onim gospođama i majkama, koje uživaju najveći ugled i poštovanje. Ali, da i tu budem točna, moram vam reći, da ja ovo ne znam sve, što sam sama vidjela, nego što mi je pripovijedao jedan moj znanac, koji nije ni pop ni policajac, ni proleter ni bogataš, i kojemu ja vjerujem, jer mi još nikada nije slagao, a poznamo se još iz djetinstva!

— Hvala! — reče državni i nakloni joj se, kad je prestala govoriti. Nije se smiješio, ali se je vidio smiješak u uglovima usta i očiju, no on ga je prigušio, nekoliko puta kucnuo olovkom po stolu i nastavio ovako: — Vama je poznato, da je i gospođa Bojanićeva bila pritvorena na policiji pod sumnjom sudioništva?

— Poznato mi je.

— Je li vam poznato, kako je došlo do toga, da je bila pritvorena i osumnjičena?

— Poznato mi je. U novinama su bili učestali napadaji na moga pokojnog muža, čak ni mene nijesu štedjeli, pa sam bila i zbog toga još više uznemirena. Doznala sam, da je gospođa Bojanićeva davala podatke za te napadaje, a jedan mi je znanac došaptao, da je ona sama priznala, da je ubila moga muža ona, a ne gospodin Bojanić, ili barem, da mu je ona turnula sjekiru u ruku. Na temelju toga sam, a napose, da se oslobodim novinskih napadaja, ja dojavila policiji, da je vjerojatno i ona upletena u sam zločin.

— Kako je to svršilo na policiji? — dobaci Kresović.

— Tako, da sam ja otišla posramljena sa svojim društvom, a ona je ostala na bojištu kao pobjednik. Tako je to, gospodine, svršilo. Dobro je, da se i to zna, kad je već potegao gospodin državni odvjetnik.

— Vama je one večeri u gostionici rekla gospođa Bojanićeva, da se je njezin muž već dugo morao svladavati, da ga ne ubije?!

— To nije istina. To mi ona nije rekla.

— Rekla vam je, da mu se je pred njom grozio, no da ga je ona odvraćala i suzdržavala?!

— Al ni to nije istina, gospodine državni odvjetniče! — odgovori ona ljutito. — Vi nasilu hoćete da ispletete nešto, čega nije bilo, kao da vam nije dosta strašna i sama ova nesreća onakova, kako se je uistinu dogodila! Što još želite isplesti oko nje?!

— Oprostite, milostiva, ja samo vršim svoju dužnost — odgovori on ljubazno i nakloni joj se. — Ja moram poduzeti sve, što je nužno, da dođemo do istine.

— Vašim se putem ne ide za istinom! — reče ona veoma suho.

Nastala je stanka.

— Imate li još što pitati, gospodine državni? — upita predsjedatelj.

— Imao bih, ali vidim, da nema nikakove svrhe, kad mi gospođa ne će da odgovara — reče on i slegne ramenima, raširivši ruke.

— Oprostite, no ni to nije istina! — usplamti opet Ljubica. — Vi očito očekujete i tražite, da vam potvrđujem i ono, što ne znam, i ono, za što znam, da nije istina!

— Ne smijete, milostiva, vrijeđati gospodina državnog odvjetnika! — opomene je predsjedatelj.

— Sad već manje, više! — odgovori državni. — Vi ne ispraviste gospođina mnijenja o meni!

— Ne radi se o mome mnijenju, nego o činjenicama, koje vidimo svi — odgovori ona. — Nemojte mi zamjeriti, no ja ne razumijem, otkuda vi smažete gradiva za svoja pitanja?!

— Iz vaših zapisnika, milostiva! — odgovori državni odvjetnik i nasmiješi joj se. — Sve sam ja ovo našao u vašim zapisnicima bilo kod policije, bilo kod suca istražitelja, a koliko nijesam našao točno ovako, kako sam pitao, to sam logično izveo iz onoga, što sam tamo našao.

— Gospodine branitelju, izvolite li vi što pitati svjedoka? — upita predsjedatelj.

— Hvala, ne! — odgovori on.

— Vi, milostiva, nijeste uzeli zastupnika — reče predsjedatelj.

— A što će meni zastupnik?! — iznenadi se Ljubica.

— Da vas zastupa kao oštećenu. Nijeste prijavili svojih tražbina niti ste se pridružili kaznenome postupku.

— Nijesam, jer se uopće ne želim umiješati u ta pitanja. Meni muža nitko ne vrati niti će tko vratiti oca mojoj djeci, a gdje je krivnja, ja to ne znam, a razmišljala sam i s početka u gdjekome času proklinjala nesretnog Bojanića, da za čas opet proklinjem svoga pokojnog Dujmovića, kriveći njega za sve. Krivac ne će uteći vječnoj pravdi, a ovo ovdje, gospodine predsjedniče — toliko, da se obavi. Ja sa svoje strane u ime svoje i svoje djece praštam nesretnome Bojaniću! — govorila je Ljubica dosta čvrstim i povišenim glasom.

— Optuženi! — zovne predsjedatelj. — Imate li što primijetiti na gospođin iskaz?

— Ja sam joj zahvalan za njezine ljudske riječi! — reče Bojanić veoma uzdrhtanim glasom, ustane i oboči se objema rukama o ogradu pred sobom. — Kad bi svi ljudi tako iskreno i pošteno gledali u život, bilo bi među nama mnogo manje bijede i nesreće. Hvala vam!

— Nemate mi zašto zahvaljivati! — odgovori ona, okrenuvši se prema Bojaniću, koji se je bio naslonio lijevo iza njezinih leđa na ogradu iza nje.

— Vi ste, milostiva, gotovi — reče joj predsjedatelj. — Ako hoćete, možete otići, a ako hoćete, možete ostati u dvorani. Tamo imate mjesta, pa možete sjesti — reče on, pokazujući joj na prvu novinarsku klupu.

— Ostat ću u dvorani! — odgovori ona mirno. Bilo joj je već na jeziku da rekne, kako želi vidjeti Zlatu, i htjede upitati, kada će ona biti preslušana, no ne upita ništa.

— Izvolite vi onda tamo sjesti — opet će predsjedatelj — a neka uđe svjedokinja Zlata Bojanić! — reče prema podvorniku.

Ljubica se očito smete, brzo ustane i bez promišljanja pruži ruku Bojaniću, koju on primi i poljubi, a ona je naglo potegne, malko se nakloni predsjedatelju i ostalim sucima i nesigurno pođe prema mjestu, koje joj je predsjedatelj pokazao.

Među odvjetnicima je i novinarima nastalo gibanje i šaputanje, a sve su oči bile uperene na Ljubicu.

— Možete joj, druže, i vi poljubiti ruku! — reče neki Kresoviću.

— Doista nijesam očekivao od nje ovakog iskaza! — odgovori on. — Bojao sam se da će navaliti kao bijesna mačka, a ona kao sama vječna Pravda.

— Gledajte siromašnoga državnog! — šane drugi odvjetnik. — Ostao je u čudu kao kvočka, kad vodi pačiće, pa joj poskaču svi u lokvu, a ona očajna leta oko nje!

I među općinstvom je nastalo gibanje i šaputanje, a po izrazu lica i sjaju očiju vidjelo se, da je udovica stekla naklonost vrlo poštovanih građana i građanka, a to s tim više, što su skoro svi očekivali, da će ona biti gora nego državni odvjetnik.

Ljubica je sjela u klupu, obrisala lice rupčićem, poravnala kosu i bojažljivo bacila pogled na galeriju, e da bi našla Stefanovića. Posve je slučajno bio stao baš ravno prema onome mjestu, na koje je ona sjela tako, da im se pogledi sukobiše kao dva hitca. Ona pročita u njegovim očima veliko zadovoljstvo i osjeti, kako joj srce od sreće

srnu prema grlu, pa i nehotice položi desnicu pod vrat, kao da pojačava prsni koš, da lakše odoli velikoj navali uznemirena srca. Osjetila je istom sada neizmjernu sreću i u osjećaju, da je govorila tako savršeno iskreno i pošteno, da joj ne može zamjeriti ni najstrožiji sudac, koji pozna sve tajne naše duše. A tu sreću, to zadovoljstvo, tu neizmjernu veličinu, koju sada osjeća u svojoj duši, mora zahvaliti samo i jedino svome dobrom prijatelju Jovici — — Svojim mu je pogledima poslala i svu svoju zahvalnu dušu i sve svoje priznanje i svu svoju ljubav, a on joj je to sve oduševljeno uzvratio, i podignuvši svoje ruke, pokazao joj je stisak ruke, kojim joj odaje svoje veliko zadovoljstvo i priznanje. Još nikada u životu nije osjetila tako živo, kako su ta tobožnja dobra djela samo najpriprostije i najjednostavnije vršenje svoje dužnosti, jer ona doista nije učinila ništa nego ono, što bi na njezinu mjestu učinio svaki onaj, koji zna, da smo pred sucem, koji i ne treba naših iskaza, jer čita u našim dušama — — Naravno: učinila je samo to, ali je osjetila, kako su rijetki, koji bi to isto učinili, pa čak — ne bi bila učinila ni ona, da je nije Jovica svojim razlozima doveo na pravi i jedini ispravni put. Ovoga istog časa, radi istog događaja spozna i to, kako ljudska sreća ovisi o jednostavnim stvarima: treba samo činiti dobro, to jest, treba biti pošten, pa da te sreća i zadovoljstvo zaspu svojom blagodati, svojim ljepotama i slastima, da jedva dišeš. Ona je zaista osjećala u svojoj duši toliku sreću, kolike nije još nikada u životu osjećala. Na nju je leglo blaženstvo i pokoj, blagost i nježnost, da je i pokojnog Dujmovića osjetila bliže nego ikada prije, usprkos svih njegovih mana, usprkos svih zala i nepravda, koje joj je nanio, a ujedno je obuhvatila svojom ljubavlju i svu Bojanićevu bijedu i nesreće, te su joj skoro ponovno udarile suze na oči, gledajući ga onako mršava, suha i savršeno bijedna i nevoljna. Bacila je pogled na njega, pa s njega opet na Stefanovića, koji ju je neumorno držao u žarištu svojih raspjevanih očiju. Malko, posve malko i jedva primjetljivo mu se je nasmiješila i opet se zagledala u Bojanića, već i zbog toga, da oni pred njom ne opaze, da neprestano gleda u onoga lijepog časnika — — —

Srednja vrata zijevnuše, a sve se oči ukotviše na njima i u isti hip nasta u dvorani grobni muk: ušla je Zlata. Bila je u jednostavnoj crnoj haljini, koja je bila još posve pristojna, na glavi joj je priprost crni slamnati šešir, a na rukama crne končane rukavice.

Stupala je lagano preko ukrštenih zraka stotine očiju, koje su joj sjekle put. Ona je osjećala sve te struje, pa nije mogla ni osjetiti ni opaziti ništa drugo osim predsjedatelja, koji ju je gledao kao i ostali. Uhvatila je njegov pogled i po njemu se primicala, kao da je on vodi za ruku na povišeno mjesto pred sudbeno vijeće. Jedva je smogla snage, da se načas otme predsjednikovu pogledu i da pogleda Dragana, a to je morala učiniti, jer je još vani cijelo vrijeme mislila, kako ga mora pogledati, čim uđe, jer bi mu inače moglo biti veoma žao i teško. Međutim sada opazi, da je on naslonio laktove na koljena, glavu metnuo u dlanove tako, da je prstima zaklonio lice i oči, pa se zanio nekuda toliko, da nije ni primijetio, da ona ulazi.

— Vi ste Zlata Bojanić? — reče predsjedatelj.

— Jesam, gospodine predsjedniče — odgovori ona mirno.

Pošto je s njom obavio sve čine, što ih zakon propisuje, ponudi joj, da sjede, a zatim je pozove, da pripovijeda, što znade o događaju.

— I ono, što je dovelo do čina? — upita ona.

— Sve, što mislite, da je važno za valjano razumijevanje događaja.

Ukratko je navela, kako se je upoznala s Dujmovićem, a zatim letimično prešla ratno vrijeme i prve poratne godine, dok nije došla do časa, kad se Dujmović vraća kao umirovljenik u Zagreb, noseći sa sobom veliko bogatstvo i ženu i djecu.

— Mi smo tada bili u očajnim prilikama — govorila je ona lagano i odmjereno. — On je to vidio i ponudio mi se, da će nam pomoći. Ja sam pomislila, da na njegova usta progovara sam Svemogući i pruža mojoj djeci i staroj majci obje svoje ruke. Doista nas je spasio iz najstrašnije bijede, koju vam ja ni ne mogu prikazati, jer je ne može razumjeti nitko, tko nije i sam bio u bijedi, pa i mnogo

manjoj. Ovako je badava — slijepu od rođenja nastojati prikazati božanstvenu ljepotu livade u cvatu.

— Samo vi izvolite pripovijedati, a mi ćemo nastojati, da vas svakako razumijemo! — reče joj predsjedatelj ljubazno.

— Najamnine nijesmo mogli platiti već mjesecima i mjesecima, te nam je vlasnik barake bio sudbeno otkazao najam stana. Dragan je bio obolio, radeći s pilarima, dijete slijepo, drugo slabo, a majka skoro nemoćna — dok sam se ja jedva već vukla i jedina zarađivala nekoliko dinara. Jedva nam je dostajalo za kruh. Tada mi je pokojni Dujmović ponudio gostionicu u zakup. Ja nijesam mnogo razmišljala o uvjetima, koje mi je postavio, jer mi je bilo glavno, da dođem do sigurne kore kruha i krova za porodicu, a nijesam razmišljala ni stoga, što sam imala u njega potpuno povjerenje. Tko bi nam god bio u onim prilikama ponudio koru kruha, uz bilo kakove uvjete, bio bi našim dobrotvorom. Tako smo primili i Dujmovićevu ponudu, koju sam ja prihvatila, a da se sa svojim mužem nijesam bila prethodno o tome ni porazgovorila, jer mi se je svako otezanje činilo opasnim. Bojala sam se, da bi se Dujmović mogao predomisliti i povući svoju ponudu.

— Možete li nam potanko navesti uvjete, pod kojim ste preuzeli vođenje posla?

— Tu je ugovor, gospodine predsjedniče — odgovori ona, izvadi ga iz torbice i pruži predsjedatelju, a on ga pogleda i preda vijećniku na lijevo time, da ga glasno pročita. Kad je i to obavljeno, ponuka je, da nastavi iskaz.

— Nas nijedno — nastavljala je Zlata — nije nikada radilo u takom poslu, no ja sam znala, da svaki, koji dođe u gostionicu, traži dobro jelo, dobro piće, čistoću i dobru podvorbu, pa sam nastojala, da vodim gostionicu kao veliku kuću. Svi smo radili od rane zore, pa kasno u noć, jer sam ja odmah vidjela, da ne ćemo moći plaćati pomoćnih sila, nego da ćemo morati sve poslove obavljati sami. Za tjedan, dva dana sam se uvjerila, da nažalost ni to nije bilo dosta. Nijesmo nikako mogli izlaziti. Ja sam svaku večer pravila s Dujmovićevom blagajnicom obračun, pazila sam na svaku paru, štedjela sam i na soli, a da sam ipak

kuhala veoma tečno i ukusno. Najveća je neprilika bila, što vino nije valjalo, a pokojni Dujmović nije htio nabaviti drugoga. Nastale su neprekidne rasprave i trzavice između nas i Dujmovića. Meni su se malo pomalo otvarale oči, pak sam uviđala, da on i na našoj bijedi, a sa svojim dobročinstvom, želi zarađivati mnogo više, nego li bi bilo pristojno, pošteno i dopušteno. Iznenadila sam se i zaprepastila, jer niti sam njega poznavala s te strane niti sam uopće znala, da ima i takovih ljudi. Usprkos svim našim naporima, usprkos mojoj štednji, obračunavanjima i proračunavanjima — nije bilo pokrića, nije bilo izlaska. Mi smo svi propadali pod teretom prevelikog rada, jer ako smo donekle bili svi naučeni na neumoran rad, ipak nijesmo bili vješti ovakome i ovolikome tjelesnom radu. Majka je posve klonula od umora i nespavanja, moj muž se jedva vukao, a ja sam pred njima skrivala svoje patnje, da ih ne ražalostim i da im ne ubijem vjere. Naoko sam bila neprestano vesela i zadovoljna. To sam morala biti i radi gostiju, jer vi znate, da svatko hoće da ima za svoj groš ne samo dobro jelo i dobro piće, nego i dobru podvorbu i glazbu i nasmijano lice i mnogo naklona i zahvalnost i vjerojatno ujedno vjeruje, da je i dobrotvor stoga, što je svoj groš potrošio tu, a ne u drugoj gostionici. Ja sam ovo rekla onako, kako sam ja gledala i prosuđivala s moga teškog položaja, ali treba znati i priznati, da su gosti samo takovi i da imadu i pravo, što su takovi, a gostioničari moraju s tim računati. Ja sam nastojala na sve moguće načine, da ih zadovoljim i da mi savjest bude mirna. Ipak — nije se dalo. Dujmović je to vidio i nije nikako htio, da učini bilo što, čime bi nam bio omogućio, da častito radimo i pokrivamo troškove. Ja sam bila počela vjerovati, da novac i duša ne mogu pod istu kapu, jer sam ga otprije poznavala i sjećala sam se, da je ipak bio mnogo pažljiviji, dok nije imao ništa kao ni mi. Sada je međutim jednostavno izgubio svaki osjećaj i gonio bezobzirno kao nerazumno živinče. Njega nije zanimalo moje dokazivanje, nijesu ga mogle uvjeriti brojke, nijesu ga bile mogle ganuti moje suze: živio je izvan svega toga i daleko od svih naših shvaćanja i gledanja na život i životne prilike. Ja sam došla do sigurnog zaključka, da nema strašnije ni bo-

lesti ni nesreće nego li početi živjeti za novac i u njemu početi gledati izvor svih zadovoljstava i sreće. Drukčije ne mogu razumjeti Dujmovićeva držanja, jer vjerujem, da je on nama bezuvjetno bio prijatelj. Naravno: bio nam je prijatelj, dok je još njegova duša bila sposobna za takove osjećaje, dok je poslije novac ispunio sve sposobnosti i sve želje njegovoga bića. Ja sam neprestano smišljala, kako ćemo se izvući iz toga strašnog položaja, no nijesam niotkud vidjela ni tračka svijetla, koje bi nas moglo izvesti, pokazavši nam pravac spasa. Nekoliko noći nijesam uopće više mogla ni oka stisnuti od briga. Dujmović je međutim dolazio svaki dan kao i prije i nastojao, da se s nama šali i komedija, kao da i ne zna, da mi grcamo i propadamo. U meni se je počeo bijes miješati sa strašnom tugom i bolovima, koji su me držali već danima i danima, a ljudski se je ponos počeo propinjati i očajno trzati. Ja se nijesam nikada bavila filozofijskim pitanjima, jer nijesam podvržena samotnom umovanju, no tada su me salijetavala pitanja, da bi bila sposobna prevrnuti i nebo i zemlju. Gledala sam pred sobom ugojenu životinju, kojoj je sva sposobnost u tome, da je podla, samoživa i neiskrena — dakle: samo nedostojna svojstva! — koja se lijepo obuče, nakiti, besposliči, zgrće tuđe žuljeve, ljubi žene, koje mu se svide, rokće, ruje i pljucka po tuđim svetinjama i dušama i — svi mu se klanjaju kao odličnu i čestitu i uvaženu rodoljubu, prijatelju, drugu, Čovjeku — — —

Državni je odvjetnik nestrpljivo udarao olovkom po stolu i sve trzao, da nešto rekne i prigovori, te to opazi i predsjedatelj, pogleda ga nekoliko puta uzastopce, a onda reče Zlati:

— Pazite, gospođo, kako se izražavate o pokojnome.

— Ja govorim općenito, gospodine predsjedniče, i iznosim svoje tadašnje mišljenje i raspoloženje. Meni se je tada, gospodine predsjedniče, zgadilo čovječanstvo, pred kim i takovi imadu neku cijenu, a vi i sami znate, da je imaju pred svima, koji danas vedre i oblače. Spoznala sam, da sve tobožnje svetinje toga i takovog čovječanstva ili nijesu svetinje uopće ili su izopačene u izopačenim i nedostojnim rukama. Svakako — između mene i toga vašeg čovječanstva nije bilo druge veze do moga bezgra-

ničnog prezira i gnušanja. Ja sam i dalje neumorno radila, jer sam morala pružiti koricu kruha svojoj nemoćnoj svekrvi, svojoj slijepoj curici i polumrtvom mužu — radila sam, no da sam mogla onom zubljom, kojom sam potpaljivala peć, da spremam objed za slučajne goste, da sam njome mogla potpaliti ovaj svijet, bila bih počela kliktati od sreće i zapjevala bih, kao što već ne zapjevah deset godina — — —

Zamukla je, čvršće stisla ruke u krilu i zagledala se u duge suhe prste. U cijeloj je dvorani vladao savršen mir. Bojanić je naslonio ruke na koljena, a glavu na dlanove, zaklonio prstima oči sa strana i tako sjedio nepomično kao mramor. Ljubica nije skidala očiju sa Zlate, koju je mogla motriti sa strane i vidjela joj lijevu stranu a kad bi se okrenula prema državnom odvjetniku, vidjela bi joj cijeli profil, koji ju je bio posve zanio svojim plemenitim potezima. Ona nije mogla sa strane vidjeti, koliko je mršava, pa joj se je doista pokazivalo samo ono, što je još uvijek bilo na njoj zamamno lijepo. I njezin joj se je način pripovijedanja svidio, te je sve više i više osjećala veliko zadovoljstvo, što ju je Stefanović tako divno duhovno bio pripremio i učinio sposobnom, da se i ona sama digne, da tako bude što bliže toj neobičnoj ženi. Toliko se je zanijela, da je skoro i zaboravila na Stefanovića, pa bi samo na velike razmake dobacila i njemu letimičan pogled, da ga opet odmah povrati na Zlatu.

— Izvolite nastaviti — ponuka je predsjedatelj.

— Ne mogu nipošto ustvrditi, da li nas je proračunato doveo u tako očajno stanje, da nas onda može potpuno poniziti i uništiti, ili je posve slučajno, kad nas je vidio u najcrnjoj bijedi, nenadano došao na pomisao, da nam zada i posljednji udarac. Ne mogu tvrditi, jer ne znam ništa osim činjenice, da je bez ikakova uvoda rekao meni, da moram »baciti iz gostionice onu staru vješticu i onoga sušičavca« — to su doslovno njegove riječi, a vještica je moja svekrva, sušičavac moj muž. On je to meni rekao, kao da bi popio čašu vode i smijuljio mi se. Ja ne znam, kako bih mu bila odgovorila, jer mi se je bilo zamaglilo pred očima, pa u onom času nijesam uopće mogla ništa misliti. Moram

vam reći, da je u meni posve slučajno razvijen neopisivo jak i divan osjećaj ljubavi prema majci mojega muža, prema mojoj svekrvi. Ja to naglašavam, jer se zna, da je redovno posve protivno, pa smo prema tome ja i moja svekrva velike iznimke, jer i ona mene voli, ja mislim ljepše i jače nego li me je voljela i moja rođena majka. Kako rekoh: to naglašavam, jer je neobično, a to spominjem, da razumijete, kako su na mene djelovale Dujmovićeve riječi već zbog majke. Bilo bi neukusno, da sada ističem, kako ja volim svojega muža, no moram ipak reći, da je usprkos svih i njegovih i mojih strahovitih slabosti i pogrješaka naše međusobno poštovanje i odanost bilo golemo i nesebično. Ovo mi možete s tim lakše vjerovati, što vidite i na njemu i na meni, da danas, gospodo suci, nemamo više ni on ni ja upravo nikakovih zemaljskih želja i osnova! Nažalost, ali — ovaj vam dokaz mogu spomenuti bez bojazni, da će me događaji oprovrći.

Opet je zastala i zagledala se preko predsjednika u sliku, koja je visjela visoko na zidu.

— Izvolite nastaviti, gospođo! — opomene je predsjednik.

— Oprostite, gospodine predsjedniče! — trže se ona. — Bila sam načas izgubila nit misli, jer sam se sjetila nečega drugog. Kako sam već rekla: ne znam, kako bih mu bila odgovorila, no ja se bojim, da bi taj odgovor bio strašan, jer su tako djelovale na mene njegove riječi. Srećom mojom — a nesrećom njegovom! — došao je na to moj muž u kuhinju, gdje smo nas dvoje razgovarali i upitao, o čemu je riječ. Ja sam se zaprepastila po drugi put i zanijemila. Nijesam mogla ni progovoriti, dok je pokojni Dujmović veoma smeteno rekao, da mi govori, kako bi se mogao posao dignuti. — »Da čujem!« — rekao je Dragan. — »Bilo bi najpametnije, da ti uzmeš kakovo namještenje!« — odgovorio je Dujmović. — »A tko mi ga nudi, da ga mogu „uzeti"?! Odmah ga uzimljen, samo mi ga daj!« — odgovorio je Dragan. — »Naći će se — odovorio je Dujmović — a dotle možete ti i majka s djecom uzeti negdje drugdje stan«. — Dragan mu je odgovorio, da bi bio sretan, da može majku i djecu izvesti iz onoga zatvora, no da nema

čim plaćati stana, da nemaju što jesti vani i da nemamo pokućtva, kojim bismo namjestili stan. Na to je rekao pokojni Ivica, da će se već sve naći, i šutio, kao da razmišlja. Ja sam uzela sjekiru i počela njome tući ugalj, jer je bio prekrupan, pa ga nijesam mogla metati u peć, dok ga nijesam usitnila. Oni su oba podigli nogu na isti stolac, koji je stajao nalijevo od mene i šutjeli, dok pokojni Ivica nije opet rekao: »Kako bilo da bilo, ti ćeš morati van. Ti sa svojim sušičavim kašljem rastjera goste, a ona se stara vuče tuda kao kolera ili vještica, pa se čovjeku gadi stupiti u sobu«. Kad sam čula te njegove riječi, ja sam se ponovno zaprepastila i sva protrnula, a Dragan je propištao kao sulud: »Ne tako, kao Boga te molim, Ivica! Nemoj nikada više tako govoriti o mojoj mamici! Kao Boga te molim!« — — — Pokojni se je Ivica prepao njegovih riječi i njegova izgleda, jer se je žurno ispričao. Morate naime znati, da moj Dragan voli svoju mamicu i danas više nego i mene i našu rođenu djecu. On je još uvijek za nju prirastao, kao kad joj je bio na prsima. Dujmović se je ispričao, da on nije tako zlo mislio i odmah rekao, da ću im stan plaćati ja, da ću im ja slati i hranu iz gostionice, a pokućtvo da može uzeti, kojim smo se tada služili i koje je bilo Dujmovićevo. Ja sam se samo snebivala, kako on to misli, no nije dugo potrajala ta neizvjesnost, jer je rekao, da će u stan kraj gostionice metnuti novo pokućtvo. Bilo je posve jasno, da je mislio, da ja ostajem u gostionici i da tamo i stanujem.

Državni odvjetnik zamoli predsjedatelja riječ, a na upit, što želi, reče, da bi stavio prijedlog, da se rasprava proglasi tajnom, ako možda gospođa želi.

— A zašto bih ja željela tajnu raspravu? — iznenadi se ona.

— Možda vas smeta, da javno iznosite vaš odnošaj s pokojnim Dujmovićem — reče državni veoma prijateljski i očito u najboljoj nakani.

— Ne, gospodine državni odvjetniče! — odgovori ona odlučno. — Ja štošta duboko žalim i srce me boli zbog mnogih događaja, ali se nemam čega stidjeti. Tko mnogo razumije, mnogo prašta, gospodine državni odvjetniče, a

povrh svega: tko je bez grijeha, neka prvi baci kamen na mene — govorila je ledenim, upravo neugodnim mirom.

— Vi znadete, gospođo, što je to tajna rasprava? — upita je predsjedatelj u očitoj želji, da je uputi i da joj rastumači, ako želi.

— Ja sam, gospodine predsjedniče, odrasla u kući sudbenog vijećnika, poslije potpredsjednika sudbenog stola, koji je dugi niz godina bio predsjedatelj velikog kaznenog senata. Ja sam njegova kći, pa znam mnoge stvari, koje bi mi inače bile posve nepoznate.

Zlata je znala, da predsjedatelj pozna njezinog oca, pa zato nije htjela spomenuti prezimena, no on je upita, pa više nije imala pametna opravdanja, da ga ne rekne.

— Vi ste njegova kćerka?! Njegova najstarija kćerka?! — iznenadi se predsjednik, a pred očima mu sijevne lik mlade, predivne Zlate, koja je bila zaručena za Bojanića, kad je ovaj sadašnji gospodin predsjedatelj rasprave došao kao mladi vijećnik u Bjelovar i slučajno bio najmlađi u Rujevićevu kaznenom senatu. — Vi ste njegova kći?!

— Jesam, gospodine predsjedniče — odgovori ona, razumjevši njegovo iznenađenje i čuđenje, pa da odvrne težište s te točke, reče: — Stoga su meni domaće mnoge stvari iz sudnice, koje su inače nepoznate građanima, koji se ne bave pravničkim zanimanjem. Stoga potpuno shvaćam i značenje tajne rasprave i odbijam je, jer bi bez ikakove potrebe dala posve krivo lice i samom događaju i ovoj raspravi. Ne samo da ja ne želim nikakove tajnosti i tajanstvenosti, nego bih baš naprotiv željela, da je moguće, da se na sva četiri vjetra raznese istina o ovome užasnom događaju u svoj njezinoj golotinji, u svoj njezinoj odvratnosti i strahoti, da bude opomenom i znakom za oprez svima onima, koji su zvani, da ravnaju našom sudbinom i da je stješnjuju i stežu na određene tračnice, da tako uzmognemo bez prevelikih sudara prolaziti jedni kraj drugih.

— Da! — umiješa se državni odvjetnik. — Al tu istinu treba najprije ustanoviti.

— Naravno, gospodine državni odvjetniče. Stoga ja i ulazim u pojedinosti, da me uzmognu shvatiti oni, kojima je doista do istine — odvrati ona.

— Oprostite, gospodine predsjedniče! — reče on prema predsjedniku, pa opet nastavi Zlati: — Ako vam je do toga, onda morate biti mnogo jasniji i iskreniji!

— Ja sam, gospodine državni, toliko iskrena, da će me svaki zakukuljeni farizej proglasiti ogavnim cinikom, a jasna sam toliko, da ni jedan razborit čovjek ne će moći biti u sumnji, što znači pojedina moja riječ ili izjava. Vjerujte mi, da nemam nikakova razloga štjedjeti bilo koga, a najmanje samu sebe, i da nitko ne želi tako vruće kao ja, da se naša strašna kaljuža oslobodi sve žabokrečine i izloži blagotvornom djelovanju svježega slobodnog zraka.

— Nastavite, milostiva! — reče joj predsjedatelj upravo očinski nježno i osjećajno. Ona osjeti tu mekoću njegova glasa i pogleda, a udari je razlika naziva, koju učini, otkad dozna, čija je kći, pa reče:

— Molim vas, gospodine predsjedniče, nemojte mi zamjeriti, što zapinjem za ovu malenkost no — molim vas, zovite me kao i dosada: samo gospođom. Ja to jesam i na taj sam naziv naučena u društvu, u kome se već dugo krećem. Ne zamjerite mi — —

— Vjerujte mi — reče on u neprilici — da uopće nijesam polagao važnosti ni prije ni sada na taj naziv. Posve sam vas slučajno prije nazivao samo gospođom. To je uostalom svejedno — —

Čas je bio neugodan i ona požali, što mu je izrekla onu opasku, no osjećala je, da je morala, jer ju je uvrijedilo, kad je vidjela posve jasno, gdje je razlog te promjene naziva. Morala mu je reći.

— Izvolite nastaviti, milostiva.

— Navela sam već, kako je rekao Ivica, da će u stan metnuti novo pokućtvo, te da je bilo jasno, da misli, da ću ja ostati i u gostionici i u tom stanu. Dragan ga je upitao, za koga će namjestiti stan tim novim pokućtvom, i ako je — po mome mišljenju — morao i on već sve razumjeti. Možda je baš stoga i pitao. Dujmović mu je odgovorio — još mi u ušima i sada zvuče njegove izazovne riječi: »No,

naravno: za Zlatu!« Bojanić mu je odgovorio veoma uzdrhtanim glasom: »Za nju samu dvije sobe?!« a Dujmović mu se je nekako podrugljivo nasmiješio i rekao, da se to njega — mojega muža! — uopće ne tiče, pa neka se ni ne zanima. Ja sam već i tako bila uzrujana do ludila, a što je razgovor tekao dalje, bivala sam sve nemirnija i nemirnija, te već nijesam znala, ni što radim ni gdje sam. Sva sam drhtala kao šiba na vjetru, a Dragan je zamolio Ivicu veoma bolnim glasom — mene je užas spopao, kad sam čula, kako ga bolno i jadno moli, kao što bi najponizniji crv iz praha upravio misao Svemogućemu! — zamolio ga je, da ga štedi i da tako s njime ne postupa. Na takovu molbu prijatelj mu odgovara, da između nas tri uopće nije više potrebno pretvaranje i prikrivanje našeg odnošaja. On je naime mislio na moj jadni odnošaj prema njemu, za koji je moj muž svakako znao, no morao ga je snositi baš kao i ja, jer inače nijesmo mogli uzdržati ni gole živote naše djece i naše majke. Mi nijesmo imali drugog izlaza osim toga, kojega nam je pružio taj naš prijatelj i dobrotvor — i mi smo mu, gospodine predsjedniče, bili iskreno zahvalni! — uz cijenu najvećeg poniženja, što ga mogu uzeti na sebe muž i žena. Nas smo dvoje mnogu noć proplakali i jedno drugo tješili, da smo sigurno i mi s djecom i majkom u velikom imeniku našega nebeskog Oca, no na ovome smo se svijetu morali zadovoljiti, pred licem svojega Oca — ja s ulogom ljubavnice, a moj dobri i nesretni muž s ulogom slijepca. No on se nije pretvarao, da ne vidi, niti sam ja njega varala. To je bio najogavniji i najkrući naš život svagdanji, pa je besprimjerna veličina, s kojom je on to snosio, a ja — — —

Zamukla je i pokrila oči rupčićem.

— Nemojte, molim vas, tu sad glumiti! — dobaci joj poluglasno državni odvjetnik.

— Ja nijesam nikad u životu glumila, gospodine državni odvjetniče! — odgovori ona veoma povišenim glasom, koji je zvučao sablasno, kao kad netko užasnom snagom rastrga dugačku i tanku dasku, naglo ustane i zagleda se, uzdignute glave, u svojega protivnika. Niz lice su joj curkom curile krupne suze.

— Molim vas, gospodine državni, izvolite se svladavati! — opomene ga predsjedatelj, a državni se odvjetnik samo nijemo nakloni u očitoj i neskrivanoj velikoj neprilici. Nije ni slutio, da bi bio mogao izazvati takav odgovor i takav prizor.

U cijeloj dvorani nasta gibanje i mrmljanje proti državnom odvjetniku. Neki su i poluglasno dobacivali opaske, pa predsjedatelj opomene, da se smire, jer da će inače dati sve odstraniti iz dvorane. Ljubica je isto naglo ustala, kao da je sa Zlatom povezana tako, da je morala činiti iste kretnje, što ih je činila ona. Na licu joj se je odrazivalo veliko uzbuđenje, pa neki između slušatelja pomisliše, da će i ona pomoći državnom odvjetniku, da napadne Zlatu, uperiše u nju neprijateljske poglede i u borbenom stavu čekahu, što će slijediti. Nitko nije mislio, da bi se ona zauzela i javno za ženu ubojice svojega muža, i ako su čuli, da nije o njoj rekla ni jedne ružne. Ljubica je časak stajala, uperivši u državnog odvjetnika ljutit pogled, a onda i njoj curnuše dvije suze niz obraze, pa naglo sjede i prinese rupčić na oči.

— Sjednite, milostiva! Smirite se i izvolite nastaviti! — reče joj predsjedatelj.

Polako se je spustila na stolac, držeći rupčić u rukama i puštajući, da joj suze oru po obrazima.

— Odmah, gospodine predsjedniče — reče mu nasilu mirno i sabrano. — Kad je pokojni Dujmović rekao spomenute riječi — da se naime nas troje ne trebamo međusobno pretvarati — ja sam naglo odložila sjekiru na stolicu, na kojoj su oni obojica imali obočene noge, i nešto viknula kao zvijer i objeručke ga udarila u lice.

Počela je naglije disati, krv joj udari u lice, a suze se ulediše u očnim uglovima.

— Zaboravila sam reći — govorila je zadihano i na mahove, kao da se i ovog časa s njim bori — da je Dragan rekao još prije, nego sam ja dospjela, da udarim Ivicu, da on pristaje na sve, što ja zaželim. — To sam bila zaboravila reći — — —

— Nastavite! — ponuka je predsjedatelj, jer je opet bila zamukla.

— Moram se sabrati, gospodine predsjedniče, da si živo predočim one strašne časove, da se tako lakše sjetim svega — — — Sjećam se, da se je pokojni Ivica strašno iznenadio, kad sam ga udarila, i u prvi tren nije znao, kako bi odgovorio. Kad se je snašao, predbacio je, da mu se na taj način vraća njegovo dobročinstvo, koje nam je iskazao, a ja sam mu odgovorila, da se tako plaća podlost, i upitala ga, kakvo će poniženje još tražiti od tog čovjeka. On se je na to moje pitanje užasno podrugljivo nasmijao, upro prstom u Dragana i prezirno upitao: »A tko je taj čovjek?!« — — Sada bih doista voljela, da je rasprava tajna, jer sam mu dala odgovor, kojega se sada stidim i duboko ga žalim.

— Ako izvolite, odredit ćemo raspravu tajnom — reče predsjedatelj veoma spremno.

— Hvala, gospodine predsjedniče — odgovori ona odlučno. — Ako sam mogla javno pogriješiti, ja sam sposobna, da javno molim i za oproštenje! — — Radi se o slijedećem: kad je pokojni Dujmović podrugljivo upro prstom u moga muža i pitao, tko je taj čovjek, meni je bilo jasno, da ga je time htio poniziti, što je najviše moguće, pa sam munjevitom brzinom smislila paklensku osvetu. Dujmović se je tako nemuževno i podlo rugao mome mužu, za kojega je znao, da ga ja volim i ujedno, da zna, da sam ja Dujmovićeva ljubavnica, pa sam mu uzvratila istim oružjem i rekla posve mirno i podlo, baš kao što je podlo govorio i on: »To je ljubavnik tvoje žene!« — — Ovdje moram naglasiti, da ja gospođu Dujmović nijesam tada uopće poznavala i da je ni moj muž nije poznavao i da sam o njoj vazda čula samo najbolje u svakom pogledu, pa je prema tome moja izjava bila najobičnija izmišljotina i podlost, a mogli su je čuti i oni nekoliki gosti, koji su se tada nalazili u gostionici. Stoga ja sada ovdalen molim gospođu za oproštenje. Iz mene je govorio bijes, očaj i bezumna želja, da osvetim svojega poniženog i nemoćnog muža. Doista sam potpuno uspjela, jer je on riknuo na te moje riječi kao ranjena zvijer. Sad je istom osjetio, na koliko je poniženje bijeda i zvjerstvo naše braće ljudi nagnalo mene i mojega nesretnog muža, kad sam mu ja bacila u lice sličnu objedu, i ako je on znao, da je posve izmišljena. Ipak ga je straho-

vito zapekla, a od nas je tražio, da milijun puta veći užas podnosimo sa smiješkom samo zato, što je on bio teški milijunar, a mi — željni i korice kruha!

— Skočio je, uspravio se — pripovijedala je ona poslije male stanke — i potegao samokres, kriknuvši mi:

»Bludnica!« — — —

— Što se je u tom času dogodilo i kako se je dogodilo, ja ne znam. Znam samo to, da je munjevito nestalo željezne cijevi ispred mojih očiju, i da sam čula ne krik, ne jauk, nego — — — Ja ne znam! — reče ona i opet pokri oči rupčićem.

— Kriknula sam — nastavila je pripovijedanje — kad sam opazila Ivicu na podu, a oko njega sve krvavo. Ja ne znam, gdje je Dragan bio u tom času. Ja ga nijesam vidjela.

Zamuknula je i tupo zurila preda se. Nije plakala. Ljubica je držala rupčić na očima, a Stefanović se upravio i stajao u pozoru kao okamenjen, a da ni sam nije znao, zašto to tako čini. Nije skidao pogleda sa Zlate. Bojanić je bio neprestano i nepomično u istom položaju, držeći glavu među dlanovima. Nekoliko mu je puta bilo meko oko srca, slušajući ženine riječi, no svaki put se je osjećaj pretvorio u užasan bijes i mržnju. Koga je mrzio, na koga je bjesnio?! — — —

— Da li ste se bili prepali, da će Dujmović pucati na vas? — upita je predsjedatelj.

— Jesam! — odgovori ona čvrsto. — I sjećam se, da sam se čudila, zašto ne čujem hitca, jer sam mislila, da je već opalio u mene. Znam, da je trajalo cijelu vječnost ono vrijeme, otkad sam opazila samokres među očima, i dok je nastao grozni hropac — — — Pomislila sam, da sam to ja u posljednjim trzajima — — —

LXVII.

— Ako ste umorni, mogu odrediti mali odmor, milostiva! — reče predsjedatelj, zovući je sada uporno i dosljedno tako.

— Hvala, gospodine predsjedniče! — odvrati ona posve krepko. — Radi mene nije potrebno. Nijesam umorna.

Zamukla je i gledala preda se, dok su joj oči nemirno igrale, te je na mahove prinosila k njima rupčić. Osjećala je, kao da će nenadano briznuti u plač, a toga se je bojala; nije htjela, da se još bori i s tim grčevima, pa je stegla cijelo svoje biće, da mu zagospodari i da sve njegove životne djelatnosti prihvati i vodi svojom voljom kao na uzdama.

— Jeste li nam rekli sve? — upita predsjedatelj.

— Ni stoti dio, gospodine predsjedniče! — odgovori ona mirno. — Ja sam vam pripovjedila samo najvažnije između najvažnijeg, no držim, da nijesam ispustila ni jedne činjenice, koja bi bila odlučna za prosuđivanje ove nesreće. Kad bih ulazila u pojedinosti naših muka, patnja i poniženja, pomislili bi i dobrohotni, da glumim, a nitko od onih, koji su redovno siti, ne bi vjerovao, da govorim i iznosim samo bljedu sliku istine, jer ljudski govor nema dovoljno jakih izraza ni ljudski mozak dovoljno snage opažanja, da iznesem posve vjernu sliku u njezinim izvornim bojama. Ja nijesam čak ni pokušala, da to iznesem, jer znam, da nema svrhe. Tako dugo, dok čovječanstvo ne dozori, dok se ne razvije do nužnoga stupnja, ne može rješavati ovih pitanja, jer su na protivnom polu od svih egoizama. Osjećaj milosrđa je bez sumnje plemenita poluga, no vječna pravda ne traži milosrđa, niti može o njemu živjeti. Osim toga račundžije izrabljuju povoljno burzovno stanje milosrđa, pa nabave i tih papira, da im posluže u drugim poslovima, kao izvrsna reklama. Na taj vam način nastaju kojekakve »Kuće milosrđa«, prikriveno vlasništvo velikih trgovačkih kuća i imena, koje nijesu ništa drugo nego prava i savršena mučilišta starih i nemoćnih ljudi, koji su prisiljeni, da svojom bijedom posluže kao stepenice do — popularnosti i slave na ovome i vječnoga blaženstva na onome svijetu. Tako

naime računaju ti milosrdni dobrotvori, i ako je sigurno, da se posve varaju u računima za drugi svijet, kao što prilično uspijevaju s onima za današnje poštovano društva.

— Oprostite, milostiva, no to ne spada na stvar — reče predsjedatelj veoma obzirno i skoro bojažljivo. — Ja razumijem potpuno, da su se takova pitanja usjekla u vašu dušu i da vas mnogo muče, pa onda osjećate potrebu, da i drugima o njima govorite, no, znate — — —

— Krivo tumačite, gospodine predsjedniče! — prekide ga ona. — Ja mnogo mislim o tim pitanjima, a više mi ona sama niču i rastu i zore u duši, nego li ja na njih i pomišljam, no ja nipošto ne želim, da o njima ikome pripovijedam, jer znam, da me ne biste razumjeli. Ja sam to i naglasila, ističući, zašto nema svrhe, da se o tome govori: niti su ljudska srca još zrela niti je ovo mjesto za takove razgovore. Ne bojte se, da bih ja mogla zapasti u takovo prikazivanje! Ja ću se samo tu i tamo povratiti na koje pitanje, da se ipak bolje razumije posve nedostojni položaj, u kome smo se nalazili Dragan i ja i naša porodica. Svaka riba ima svoju vodu, svaka žaba ima svoju kaljužu, svaka zmija ima svoju rupu i svaki vuk svoju šumu — pa zar je onda moguće, da samo čovjek nema najnužnije, apsolutno i jedino najnužnije za održanje svojega života? Tko tvrdi, da Svemogući određuje svaki naš čin, zar smije pomisliti, da je ovoliko nepravedan?! Tko tvrdi, da nas je Svemogući pustio, da se razvijamo svojim silama unutar vječnoga zbivanja, zar nam smije poreći pravo na sva sredstva obrane i napadaja, koja su nužna za postignuće cilja, to jest — za razvoj čovjeka do savršenstva?!

Nenadano je zamukla, čas šutjela, a onda se trgla i rekla:

— Oprostite mi, gospodine predsjedniče! Ja sam posve zabrazdila. To je redovna pojava: bijeda stvara filozofe, a ne škole. A bijeda — to je jedini istinski život. Sve je drugo odvratan razvrat. Stoga i ja zapadam u ovakove izjave, koje nijesu plod toliko mojeg umovanja, koliko mojeg osjećanja. Stoga i nalijeću na usta kao pčele iz ulišta. Ja sam međutim htjela reći nešto drugo, što će možda biti važno za bolje razumijevanje događaja, koje raspravljate.

Ni roditeljska, napose materinjska ljubav, ni nagon za održanje nijesu povlastice roda ljudskoga, nego prvotni, primarni, najosnovniji osjećaji svih živih bića za održanje vrste. Svi ostali osjećaji i nagoni stoje tim dvama na službu i to bez ikakova krzmanja ili izbora. Kad se ta istina ima pred očima — a za mene je to apsolutna istina! — onda se može ljudski razumjeti i moje vladanje, otkad smo zapali u bijedu, i držanje mojega muža. Tada se vidi, da je i jedno i drugo posve prirodno i da nije ni moglo biti drugačije kod ljudi, koji su doista ljudi. Ja sam rekla, da se »može ljudski« razumjeti. Znate, gospodine predsjedniče, ja to tako govorim, jer je to tako uobičajeno, pa leži na jeziku, no ja nipošto ne mislim na razumijevanje našega današnjeg poprečnog ljudstva, kojemu je uspjelo, da se je u mnogim pitanjima uspješno skotrljalo daleko ispod nijemog blaga. Naravno da onda ne mogu misliti na razumijevanje takoga ljudstva.

U dvorani se je osjećalo gibanje i šaputanje, jer ljudi očito nijesu više bili zaneseni njezinim riječima. Umarala ih je kojekakvim svojim izjavama, kojih mnogi nijesu ni dobro čuli ni dobro razumjeli, a koje su se mnogima učinile posve neumjesne. Ona osjeti kao mrave na plećima, malko se strese i umukne. Osjetila je, da joj je nestalo zanosa i volje, da govori.

— Kad stare plemićke porodice gospodarski propadaju — opet je počela polako, no dosta krepkim glasom tako, da su je svi u dvorani mogli dobro čuti — onda najdulje čuvaju obiteljske uspomene: kakove skupocjene naušnice iz prošlih stoljeća i od davnih šukunbaba, kakovo oružje, kakove obiteljske uljene slike i slično. Kad bijeda zaviri i u zadnji kutić, tada nađe i te najmilije svetinje i baci ih na tržište među one, koji nemaju doduše osjećaja ni za povijest ni za porodične uspomene ni za bijedu svojega bližnjeg, ali za to imadu — novaca! I oni tada riju po tim svetinjama, ocjenjuju ih u brojkama i odnose za jeftinu paru. A kad propadamo mi, koji nemamo takovih obiteljskih vrednota, kao zadnja dragocjenost, koju možemo i moramo unovčiti, ostaje nam naša duša. I mi to i unovčujemo, jer nemamo ništa drugo. Siti to ne razumiju i na-

zivlju to drugim imenom — — — Ja vas molim, gospodine predsjedniče — reče i prekide rečenicu.

— Izvolite, milostiva?! — reče predsjedatelj žurno. — Što izvolite? Sve, što je u mojoj moći — — —

— Ništa, ništa, gospodine predsjedniče! — odgovori ona. — Ako me možete razumjeti, vi ćete me razumjeti, ako li ne možete, tu onda ne pomaže ni milost Božja. Uzalud bih vas molila, da se sjetite — — — i prosudite, jer tu ništa ne pomaže — — —

— Budite bez brige! — odvrati joj on. — Sud će vas veoma dobro razumjeti. Budite bez brige.

Podigla je glavu i klizila pogledom s jednog lica na drugo gospode vijećnika, koji su sjedjeli lijevo i desno oko predsjedatelja, i osjeti veliku tugu i nepovjerenje — — — Ta su lica bila pusta i prazna, a oči bez ikakove dubine misli — — Htjede reći, da ne očekiva ni da razumiju golo značenje njezinih riječi, a kamo li i značenje njezinih osjećaja i misli, no svlada se. Ona nema prava, da meće kolac u kruti kotač ljudske pravde, koja se zadovoljava i s najobičnijim metrom za mjerenje ljudskih odluka, nakana, osjećaja i bolova — — —

Nenadano baci pogled i na državnog odvjetnika, no naglo ga skrene u svoje krilo, osjetivši neprijateljsku struju, koja ju je suzbila u hipu, kad se je sukobila s pogledom državnog odvjetnika. Prepade se i protrnu, jer nije mogla pojmiti, zašto je on toliko mrzi. Zbog načina njezina života?! Ako je toliko krepostan, da joj nikako ne prašta, jer je ne može razumjeti, onda mu se mora smiliti i biti s njom dobar kao stariji brat. Ako li uopće nije krepostan, nego samo sit kruha i vlasti, koja mu je dana njegovim položajem, onda uopće ne shvaća ništa i ne razumije ništa, pa mrzi nerazborito kao zvijer.

Sjeti se svoga Dragana, koji je sjedio tu iza nje, pa se polako i nenapadno okrene, da ga pogleda. On to nije opazio, jer je neprekidno buljio preda se, svladavajući i stišavajući buru, koja je bjesnila u njegovoj rastrganoj nutrinji.

Bacila je pogled na odvjetničke klupe i tamo je srete veoma ljubazno Kresović i nasmiješi joj se. To joj je veoma

godilo, jer je po tome zaključila, da je zadovoljan njezinim iskazom i držanjem.

— Imate li još što reći? — upita je predsjedatelj.

— Ovaj čas se ne sjećam više — odgovori ona.

— Gospodo vijećnici! — obrati se on lijevo i desno. — Ima li vas koji što pitati.

Nema nitko ništa.

— Gospodine državni? Vi sigurno imate?! — reče predsjednik.

— O da! Imam, imam puno! — odgovori on i uze u ruku neke bilješke, pa odmah poče: — Molim vas, gospođo, vi ste rekli, da ste i prije, nego ste preuzeli vođenje gostionice, bili naučeni na rad, a malo poslije rekoste, da ste kćerka potpredsjednika sudbenoga stola.

— Da! — odgovori ona. — Tako sam rekla.

— Kako to dovodite u savez?

— Da vam uzmognem odgovoriti, budite tako ljubezni, gospodine državni odvjetniče — govorila je ona neobično lako i gospodski u značenju te riječi, koje mu je davalo društvo, iz kojega je došla — pa mi recite, u što vi sumnjate: da sam kći potpredsjednika sudbenoga stola, ili da sam bila naučena na rad?

— Ne sumnjam ni u jedno ni u drugo.

— Onda je sve u jasnome savezu i nemam vam što tumačiti.

— Ja ne tvrdim, da kćerke sudbenih vijećnika ne rade uopće, ali je sigurno, da nijesu naučene na teške radove, kao što je na primjer posao u jednoj gostionici. Sigurno ste i vi toga mišljenja.

— Točno.

— A vi ipak ustvrdiste, da ste bili naučeni na rad, koji vam je olakšao posao u gostionici. Nijeste rekli baš ovako, no to je bio smisao vaših riječi.

— Jest. To je bio smisao. Dopustite, da vam rastumačim.

— To vas baš i ja molim, da nam rastumačite, što ste vi radili.

— Kad smo se moj muž i ja zavoljeli, on je bio časnik, pa kako moj pokojni otac nije imao novaca, da mi dade

nužnu jamčevinu, da se uzmognemo vjenčati, moj je muž napustio vojništvo i jedva dobio službu kod redarstva i to kao obični detektiv. Tada smo se vjenčali. S nama je naravno bila i moja svekrva. Od male se plaćice nije dalo živjeti, kako smo bili prije svi naučeni, pa sam ja odmah počela raditi za jednu trgovinu. Vezla sam i prilično zarađivala, jer sam radila doslovno — bez odmora. Poslije sam dobila namještenje kao blagajnica u bazaru, a povrh svih tih poslova ja sam sama od prvog časa svojega braka vazda obavljala sve kućne poslove, koliko nije dospijevala naša mamica. Ipak moram istaći, da ona nije nikada oprala ni podova ni prozora, a rublje je samo namočila, jer joj ja nijesam mogla dopustiti, da onako stara i slaba obavlja te poslove. Eto, gospodine državni odvjetniče, na temelju čega sam ja mogla ustvrditi, da sam bila naučena na rad!

— Možete li nam, molim vas, navesti, za koje ste trgovine vezli?

— Mogu, gospodine državni, ako gospodin predsjednik drži, da je to važno za ovaj slučaj, o kojem se raspravlja.

— Nije važno! — odgovori predsjednik, a državni odvjetnik samo slegne ramenima, nekoliko puta kucne olovkom i nastavi:

— A možete li nam navesti, gdje ste bili namješteni?

— Mogu, no ni to nije važno, pa mi dopustite, da vam ne odgovorim, jer se ne vodi rasprava proti meni.

— Oprostite, no nemojte vi sa mnom polemizirati, nego mi izvolite odgovarati! — reče joj državni odvjetnik malko povišenim glasom, no veoma pristojno i pažljivo.

— Ne polemiziram, al ne dopuštam, da me povlačite bez potrebe, gdje mi ovaj čas nije mjesto. Kad ja budem optužena, onda će te moći kopati po mojoj duši, koliko vas god bude volja.

— Oprostite, ja samo vršim svoju neugodnu dužnost! — uzvrati on ljutito. — Inače me vaša duša ne zanima upravo nimalo!

— Oprostite mi na izrazu. Nijesam vas željela uvrijediti — ispriča se ona.

— Onda ne ćete da odgovorite ni na ovo pitanje? — upita, prelazeći preko te upadice.

— Nije potrebno — reče predsjedatelj — no ako hoćete, možete odgovoriti.

— Ne ću, gospodine predsjedniče, jer to ne spada ovamo i ja se iskreno čudim gospodinu državnom odvjetniku, kojim je on to pravcem udario do istine?!

— Rekli ste, da ste morali biti veseli radi gostiju — nastavio je on, ne obzirući se na njezinu primjedbu. — Jeste li vi dvorili u gostionici?

— Redovno nijesam. Ja sam kuhala i metala naručeno jelo na prozorčić prema gostinjskoj sobi, a moj je muž dvorio. Gdjekada, kad njega nije bilo ili kad je slučajno bio zabavljen kojim drugim poslom, dvorila sam i ja sama.

— Kako ste vi to onda morali biti veseli radi gostiju? Na koji ste ih način vi razveseljavali, ako smijem pitati?

— Smijete, gospodine državni odvjetniče, pitati, štogod hoćete, ali nije spojivo s vašim uzvišenim položajem, da izvrćete smisao mojih riječi. Ja nijesam nikada ni pomislila, a kamo li rekla, da sam ja goste razveseljavala. Ja sam se morala pretvarati, da sam vesela i raspoložena, da svojim mrkim i namrgođenim licem ne odbijam ljudi, koji za svoj groš žele vidjeti ne samo dobro jelo i piće i čisti stolnjak i cvijeće nego i nasmijano, prijazno lice. To sam već uostalom i rastumačila, a ljudima dobre volje ne bi bilo potrebno ni tumačiti.

— Hvala na pouci! — reče državni, ne prikrivajući poruge. — Rekli ste, da ste nastojali na sve moguće načine, da zadovoljite goste i da vam savjest bude mirna. Biste li nam mogli navesti, na koje ste ih to načine zadovoljavali?

— Molim vas, gospodine predsjedniče, da me zaštitite! — reče ona povišenim glasom umjesto odgovora.

— Oprostite! — trže se državni i pocrveni, kao da ga je polila vrelom vodom. — Ne ćete mi vi propisivati, što ću i kako ću pitati, da dođem do onoga, što ja smatram važnim za pronalazak materijalne istine.

— Naravno, gospodine državni! — odvrati ona mirno, no dosta povišenim glasom. — Ne bi imalo ni svrhe, jer što vam Svemogući nije usadio u dušu, ne mogu vam ga ja dati sa par riječi!

Njezina je izjava bila toliko neobična i neočekivana, da se državni odvjetnik nije odmah ni snašao, da je spretno odbije, pa prije nego je išta rekao, ona nastavi:

— Postavljajte mi jasna pitanja, bez primisli, pa ćemo prije izići nakraj.

— To je moja stvar, kako ću ja pitati, a vaša je, da odgovarate, ako hoćete. Hoćete li odgovoriti na postavljeno pitanje?

— Ne ću, jer je suvišno.

— Što znači vaša izjava, da ste nastojali, da vam savjest bude mirna?!

— Savjest je naš vrhovni sudac, no nije apsolutan, jer jer je ovisan o odgoju, vjeri i još o mnogo manjih činjenica. Ja sam nastojala, da goste ne dvorim lošije nego li je to običaj u našim gostionicama, no iz toga nipošto ne slijedi, da sam ja vjerovala, da su dobro podvoreni. Naprotiv: ja sam znala, da ih ja ne mogu zadovoljiti, kako bih željela, jer mi to nije dopuštao Dujmović sa svojim lihvarskim uvjetima, koje mi je nametnuo za vođenje toga posla. Prema tome je moja savjest bila mirna, jer za iste novce ne bi gosti bili dobili ni na drugom mjestu ništa bolje, ali sam znala, da to nije dovoljno, a da ni ne spominjem, da sam davala više, nego li sam računski podnosila.

— Prema tome vaša savjest nije bila tu u skladu s vašim uvjerenjem?!

— Ne.

— Onda nijeste radili pošteno.

— To je pogrješan zaključak. Svaki bi drugi gostioničar na mome mjestu vjerovao, da daje i previše, jer ne nalazi pokrića!

— Nije posve jasno!

— Da vam bude posve jasno evo vam drugoga primjera: mi znademo, da je svinjetina dobra hrana, pa je jedemo. Uvjereni smo, da radimo dobro i savjest nam je mirna kao u malog djeteta, koje je jedva i pozna. I većina je naših muslimana uvjerena, da je svinjetina dobra hrana, ali svaki zna, da mu njegova vjera zabranjuje, da je jede, pa i ako je uvjeren, da je dobra, ipak je ne jede: savjest mu je čista i mirna, al zna, da bi mogao raditi i

bolje nego radi za svoje tijelo. Meni je savjest bila mirna, jer sam davala koliko i druge gostionice, al sam znala, da bih morala davati i više i bolje. Ja mislim, da je sada i vama jasno.

Govorila je neobično sigurno i vladala se kao u svojoj kući ili kao da je ona voditelj te rasprave, pa je svojim načinom sve zablenula toliko, da se nitko nije ni iznenađivao ni čudio, što ta žena, koja je samo živa, a obučena u jedva, jedva pristojnu najčedniju opravu — skoro suvereno vlada cijelom dvoranom. Državni je odvjetnik i sam jasno osjećao te prilike i nastojao svom snagom, da se otme i da stvari postavi na njihovo pravo mjesto, no nije nikako mogao naći pravog uporišta i pravih riječi. Mučio se je i borio se sam sa sobom, osjećajući, da se bori s njom, nastojeći, da je svali s te visine u blato, u koje ona bezuvjetno spada po njegovu najdubljem i najpoštenijem uvjerenju. On je posve svijesno i jasno osjećao, da je ona samo slučajno svjedok, a ne suoptužena, i htio je tome svom uvjerenju dati i oduška bar na koji bilo način, no nikako nije mogao uhvatiti za pravi kraj, da ga onda posuče kao klupko konca. Gdje je god pokušao, svagdje je naišao na nepremostivu zapreku, svagdje je sreo Zlatu uspravnu, nakostrušenu i tako neslomivu, da su svi osim njega morali osjetiti njezinu veličinu, njezinu snagu i ujedno vjerovati u savršenu iskrenost njezinih riječi i prema tome i u njezinu najpošteniju želju, da učini sa svoje strane sve moguće, da se u toj mučnoj raspravi dođe do istine i potpunoga svjetla. Napose mu je izbijala iz ruku najuspješnije oružje, priznajući bez uvijanja svoj odnošaj s Dujmovićem, no dajući mu posve drugi oblik, boju i značenje, nego li je to odgovaralo državnom odvjetniku, odnosno njegovu shvaćanju i gledanju na to pitanje On je osjećao, da je baš u tome ključ cijelog događaja i sazidao je cijelu zgradu svoje optužbe na tome, a ona mu nenadano mrsi sve račune, priznajući činjenicu, no prikazujući je u svijetlu, u kojemu izlazi i ona kao žrtva sa svetačkim vijencem oko glave.

Osim toga: ona govori na takav način, da se ne može na nju okositi, i ako osjeća, da je veoma drska, a smetalo

ga je, što je primijetio, da je i predsjednik prema njoj veoma slab, pa je zaštićuje.

— Jasno mi je — reče trpko i skoro se podrugljivo nakloni. — Molim vas, gospođo, rastumačite nam, kako ste to mislili, kad ste rekli, da biste bili kliktali od sreće i zapjevali, da ste mogli potpaliti ovaj svijet onom zubljom, kojom ste potpaljivali peć.

— Mislila sam, gospodine državni odvjetniče, da je po mome dubokom uvjerenju ovaj svijet tako ogavan, tako naopak, tako pokvaren, da bih učinila dobro djelo, kad bih ga svega pretvorila u prah i pepeo. Naravno: to je pogubna želja, jer ja nemam na to prava, ali ipak ostajem kod svog uvjerenja, da velik broj razbojnika uživa počasti najuglednijih ljudi, umjesto da se ljuljaju na vješalima ili da sjede u tamnicama, a koliki je taj strahoviti broj takovih odličnika, gospodine državni odvjetniče, to se najbolje vidi, kad čovjek počne ocjenjivački promatrati i s nepovjerenjem kušati i sam zrak, znajući, da i njega okužuju svojim poganim dahom. Stoga sam, gospodine državni odvjetniče, u teškom očaju često pomislila, kako bi to bio veseo prizor — cijeli svijet u plamenu, da se iza njega pojavi nešto bolje ili ništa, radije nego ova vaša ljepota.

— Oprostite, gospođo: nemojte vi razgovarati sa mnom, nego izvolite na moja pitanja odgovarati sudu — rekao je državni veoma nemirno i u istom času osjetio, da je pogriješio, pa zatomi srdžbu i nastavi: — Nemojte me krivo razumjeti, gospođo. Naravno je, da odgovarate i meni, ali ne samo meni. To sam samo htio reći.

— Oprostite, ja nijesam razumjela, zašto se ljutite, jer ja niti nijesam govorila samo vama! — odgovori ona mirno i neobično jednostavno, no i opet ispade veoma nezgodno po državnoga. On to osjeti, pa mu mlaz krvi udari uz lice. Htjede nešto reći, kad ga ona preteče: — Vjerujte mi, da nijesam željela razgovarati ni s vama niti bilo s kim tu od gospode, ali me dogna nesreća i na ovo, a sada iz ove kože nikuda.

— Prijeđimo na stvar — reče on u najvećoj neprilici. — Možete li nam reći, otkada ste vi takav pesimist?

— Ja uopće nijesam pesimist, nego sam najveći optimist idealist, koji je ikada gazio ovu zemlju, jer da to nijesam, ja bih već davno bila svršila u Savi. Ovako naprotiv kako vidite, ja još uvijek, uza sve svoje užase i strahote, smognem pomalo smiješka. Ako bih gdjekada željela razoriti svijet, ne slijedi iz toga, da sam pesimist. Smijete zaključiti najviše, da sam nepromišljena, da sam nagla, da sam prestrog sudac i slično, a ne nipošto, da sam pesimist. Ja vjerujem i u pravdu, samo znam, da je ja ovdje ne ću dočekati. Ja vjerujem u vječni život i osjećam, da ga živim, a žalosti me i ubija, kad vidim nesumnjivo, da većina ljudi živi, kao da je ovo ovdje sve i bez ikakova obzira na vječnost. Nema sumnje, da sva naša nesreća potiče otuda, što je zlim dusima uspjelo, da nam podmetnu kao vrijednost ono, što nije nikakova vrijednost samo sobom, pa mi danas ne vrijedimo po onome, koliko smo sposobni dati svojim duševnim i tjelesnim silama, već po tome, koliko imademo zgrnuta bezvrijedna metala. Otuda sve naše nesreće i otuda moje pomisli, da ne bi škodilo, da dođe čim prije sudnji dan!

— Dok to dođe — reče državni odvjetnik s prizvukom poruge — dopustite, da se pomaknemo naprijed, pa nam izvolite reći, da li ste ikada primijetili na svome mužu, da je na vas ljubomoran?

— To pitanje ne smatram važnim, no ipak ću vam odgovoriti: moj muž nije bio ljubomoran.

— Da li ste primijetili, da je bio ljut na pokojnog Dujmovića i znate li, zašto je najčešće bio ljut?!

— Ne bih mogla reći, da je baš ljut bio, ali je bio veoma nezadovoljan s njegovim postupkom. Često su bili u veoma živahnoj raspravi o gostioničarskim pitanjima, ali se nijesu svađali.

— Jeste li vi vazda bili prisutni, kad su oni raspravljali?

— Nijesam. Redovno sam radila u kuhinji, pa sam prisustvovala njihovu razgovoru samo onda, kad su i njih dvojica došli u kuhinju k meni, a to je bilo veoma često, da ne reknem redovno.

— Da li ste vi nasamu razgovarali s vašim mužem o Dujmoviću i njegovu postupku?

— O drugome nijesmo ni razgovarali.

— Da li se je vaš muž žestio na Dujmovića u razgovoru s vama, da li je psovao i grozio mu se?

— Nije ni psovao ni grozio se. On uopće nikada ne psuje.

— Naveli ste, da vam je pokojni Dujmović rekao, »kao da bi popio čašu vode i smijuljio se«, da morate izbaciti iz gostionice »onu staru vještiču i onoga sušičavca«.

— Jesam, To sam navela i tako je bilo.

— Rekoste, da ne znate, kako biste mu bili odgovorili, jer da vam se je bilo zamaglilo pred očima, no da vas je spasio mužev dolazak u kuhinju. Kako vi tumačite, da je on uopće mogao doći na pomisao, da tako smije vama govoriti o vašem mužu i njegovoj majci?

— Ja sam vam rekla svoje mišljenje, a sud će tumačiti i vagnuti, kako on to shvaća.

— Ne čini li vam se prirodno i logično, da je on to mogao učiniti samo stoga, što je dobro poznavao vaše mišljenje o vašem mužu i njegovoj majci?! Ne možete poreći, da vas Dujmović nije dobro poznavao!

— Ne ulazim u ocjenu vaših tvrdnja, gospodine državni odvjetniče, ali —

— Nijeste za to ni pozvani ni ovlašteni! — prekide je on.

— Oprostite! Jesam i pozvana i ovlaštena, kad se radi o meni! — reče ona veoma povišenim glasom. — Ja nijesam ovdje objekt vaših pravničkih pokusa, nego sam baš kao i vi pomagač u traženju istine, ako tako hoćete da shvatite svoju ulogu.

— Ne žestite se, milostiva! — opomene je predsjedatelj. — Gospodin državni ne misli zlo.

— Ni ja, gospodine predsjedniče, pa smo onda na ravnome! — odgovori ona posve borbeno. — Gospodin državni odvjetnik nikako ne može naći slabe strane, s koje bi me napao, a otvoreno u lice se ne usuđuje, jer je svijestan, da nema za to ni prava ni povoda, a ipak jest u njemu nešto, što ga na to sili, pa me neprekidno bocka svojim strjelicama sad s ove, sad s one strane. Međutim ja svoje bijede ni ne tajim ni ne krijem, jer sam već davno prešla preko svih neopravdanih obzira, koje bijeda izjeda kao rđa željezo, pa sam ovlaštena, da reknem ovo: svi vi, gospodo, cijenite samo svoje majke, svoje sestre i svoje žene, dok o tuđima ne vodite velikog računa, a kada to i činite, onda je to posve nepovoljno po njih. Vi pritom zaboravljate, da vaše majke, vaše sestre i vaše žene prolaze veoma loše, jer toliki drugi misle o njima loše! Budite pravedni, pa spoznajte, da stvarno ne izuzimljete ni svojih najmilijih, kad tvrdite, da su sve žene pokvarene! Gospodin državni hoće na svu silu, da mene vuče po blatu!

— Oprostite! — usprotivi se državni odvjetnik. — Nemate prava tako govoriti, i ja već mnogo toga trpim samo stoga, što ste gospođa, pa ne želim postati smiješan, da vodim borbu s jednom ženom.

— Činjenice sam ja sama rekla, gospodine državni, pa sve druge pojedinosti, koje biste vi željeli izmusti, nijesu ni za što drugo nego za golicanje gomila! Vi ćete i opet reći, da sam vam nepravedna, a ja sam samo odvažnija od vas, pa vas napadam otvorena vizira za ono, što vi mene obigravate prikriveno!

— Imate li još što pitati, gospodine državni odvjetniče? — upita predsjedatelj povišenim glasom, samo da prekine to neplodno natezanje.

— Imam, gospodine predsjedniče!

— Izvolite.

— Molim vas, gospođo, vi ne tajite, da ste bili u ljubavnom odnošaju s Dujmovićem? — upita je državni vrlo mirno i bez ikakova posebnog naglašavanja.

— I vama se ne da nikako odstupiti?! — reče ona, kao da ju je ugrizao za srce. — Još jednom želite zabosti svoje prste u tu ranu?! Pa, dobro, uzvišena dušo! Kad želite, čujte još jednom glasno i jasno, da na svoju veliku žalost ne mogu tajiti tog odnošaja! — govorila je ona sve naglije i naglije, a najzad skoro vikala, pa počela jecati tako, da je svršila s teškim grcajem i zapala u bolan plač.

Bojanić se je veoma uznemirio, naglo ustao, ogrlio je s leđa i počeo je tetošiti i miriti, zaklonivši svoje lice u njezinu opravu, da se ne vidi, da i on plače.

I Ljubicu je nagli jecaj skoro zagušio, pa je jedva suzdržala vrisak, pokrivši usta rupčićem, a suze su joj same curkom curile niz obraze.

— Ne mučite je više! — rekla je toliko glasno kroz jecaj, da su se sve oči obrnule na nju, a ona je ustala i ponovila: — Pustite je već jednom s mirom! Ona je najnesretnija od svih nas!

Predsjednik ne odgovori ništa, već oštro zazvoni nekoliko puta, da tako zvonjenjem prikrije i svoju zabunu i veliku smetnju. Čuli su se mnogi glasovi, a oštri su pogledi padali na državnog odvjetnika, pa se je on u neprilici okretao i bacao oko sebe poglede, kao da je htio reći: »Što ja mogu drugo?! Prenesite se u moj položaj, pa mi onda sudite! Vidite i sami, da je bludnica, a hoće, da se prikaže sveticom. Vidite pa sudite!« — — —

Predsjedatelj je neumorno zvonio, dok nije opet nastao mir.

— Jeste li svršili, gospodine državni odvjetniče? — upita ga predsjedatelj.

— Ne, gospodine predsjedniče. Ne mogu svršiti, kad ne dobivam odgovora — odgovori on dosta mirno.

— Sjedi, Dragane — rekla je Zlata toliko glasno, da su svi bliži mogli čuti njezine riječi. — Ja ću već izdržati!

Osušila je oči rupčićem i uspravila glavu, a Bojanić je opet sjeo na svoju klupu.

— Smijem li vas pitati, što ćete to izdržati, što obećaste svome mužu? — upita je državni odvjetnik.

— Izdržat ću sve užase vašeg ispitivanja, gospodine državni odvjetniče! — odgovori ona brzo i sigurno.

— Vi ste svijesni, da morate izdržati i još nešto drugo, što u sebi suzdržavate — govorio je državni nesigurno, jer ni tu nije imao, za što bi se uhvatio, i ako je bio posve siguran, da je na pravome putu.

Ona ga je časak mirno gledala, a onda reče:

— Reći ću vam, što je rekao jedan iskusni i uvaženi pravnik, al vas unaprijed molim, da me krivo ne shvatite i da se ne uvrijedite, jer mi to nije nakana.

Htio joj je reći, da ne želi slušati njezinih propovijedi, a i predsjedatelj ju je skoro opomenuo, da ne ide na stramputice, no nije ni jedan ni drugi ni obijelio zuba. Ona je još uvijek bila premoćna i svemoćna, kao da je iz nje

izvirala neka čarobna moć, koja je nad svima vladala. Kad su šutjeli svi, ona nastavi:

— Rekao je, da državna odvjetništva i policija uvijek boluju od prevelikog znanja o svakom kaznenom slučaju, ali da redovno ne znaju ono malo, što zna svaki čovjek zdravoga razuma. Bez uvrede: vi ste u takom položaju!

Tvrdnja je pala kao iz puške, no kad je tražila dopuštenje nijesu joj očito mogli prigovoriti, pa se samo zgledaše i državni i vijećnici i odvjetnici, malko se svi nasmiješiše i — nasta tajac, koji prekide državni odvjetnik, ne osvrćući se nimalo na svoju raniju opasku:

— Vi ste, gospođo, rekli, da je jedino bijeda pravi istinski život, a sve drugo, da je razvrat.

— Jest. Tako sam rekla.

— Biste li nam mogli rastumačiti, što ste s time mislili i što je to razvrat po vašem mišljenju?

— Mogla bih, gospodine državni odvjetniče, no držim, da to uopće ne spada na stvar. Ja sam to spomenula posve slučajno, da dadem oznaku sadašnjega načina života — govorila je, gledajući na predsjednika, da na njegovu licu pročita, da li bi nastavila ili ne, pa kad ne vidje ništa, produži: — Samo bijednici u današnjem značenju te riječi provode život, dostojan potpuna čovjeka. Ne trebam sigurno spominjati, da su svi veliki duhovi živjeli veoma bijedno, a sveci su uopće slika savršene bijede. Nijeste vidjeli nijednog sveca ni ugojena, a kamo li kuljava! Bijeda i duhovne vježbe ne debljaju! Prema tome je istinita moja tvrdnja, da je samo bijeda istinski i pravi život. Naravno po današnjem je shvaćanju to strašan život, a prema tome braća ljudi i sretaju nas bijednike i nagone nas na nepojmljive čine i korake, koje mi žalimo, ali im ne možemo izbjeći, i stoga — sada me razumite! — često poželimo, da podmetnemo užigač pod vaše obilje, koje je bezbožni razvrat! Sad smo došli do tog, zašto ja smatram sve drugo razvratom. Po mome mišljenju je razvrat sve ono, što je proti prirodi, a proti prirodi je među ostalim i sve ono, što nije neophodno nužno za uzdržanje života u svim njegovim oblicima. Razvratan je današnji način spavanja, stanovanja, jela, putovanja i uopće — razvrat je sva ras-

koš, koja vas okružuje, a razvrat je — — — Oprostite, no doista mi nije jasno, zašto ste me ovo pitali i zašto ja sada moram gnjaviti gospodu suce?! — reče ona nenadano i zagleda se u državnog odvjetnika.

— Htio sam čuti, da li ste svoj način života smatrali razvratnim ili ne? — odgovori joj on posve jednostavno.

— Tako ste me mogli odmah pitati, pa bih vam bila odgovorila, da je moj cijeli život, poslije rata ovamo, bio sama i neprekidna bijeda i nevolja, puna poniženja i uvreda svake ruke.

— Mislio sam napose na vaš ljubavni život!

— I ja sam tako razumjela vaše pitanje — odgovori ona mirno. — Kod svih je živih bića ljubavni život samo sredstvo za održanje vrste. Naše bilje cvate samo i jedino radi oplodnje i održanja, ptice se slažu u parove samo, da sagrade gnijezdo — — Oprostite, što sam zapala u to. Htjedoh napomenuti, da je jedino čovjek — koliko ja znam! — izopačio ljubavno nagnuće i pretvorio ga i u sredstvo uživanja bez ikakova drugog cilja. A sve, što je mimo svrhe održanja vrste — sve je to razvrat. Ja tu ne činim nikakove iznimke ni povlastice nikome! — — Pa ipak — — Vi ćete mi se, gospodine državni odvjetniče, nasmijati —

— Ne pazite na to, što ću ja reći! — srete je on.

— Pa ipak ja znam, da moj ljubavni život nije bio razvrat nego najogavnija i najužasnija žrtva s moje strane. Ja sam morala ljepotu svoje duše za škrtu paru, da prehranim svoju sirotinju, baciti u blato pred svinje — — A to, gospodine državni odvjetniče, nije razvrat!

— Oprostite, no vi ste mogli i na drugi način zaraditi nužna sredstva za život! — reče on.

— Vi donekle imate pravo — odgovori Zlata posve mirno. — Tada sam još i ja računala, da trebamo za život više nego li se dade zaraditi samim rukama u običnom skoro težačkom poslu, a osim toga su životne prilike bile doista takove, da nijesam mogla zaraditi dosta ni za kruh i ogrjev, jer sam u bazaru bila plaćana upravo jadno. Moram naglasiti, da je vlasnik bazara zarađivao goleme svote! Kako rekoh, prilike su me prisilile, da prodam sve, što su

bogati ljudi htjeli kupovati. Ja ne znam, da li vi, gospodine državni odvjetniče, osjećate taj užas ili ne, no ja ne želim, da ijedan ženski član vaše porodice ikada dođe u moje prilike, jer biste onda i vi izbliza imali zgode vidjeti, kako su braća ljudi zvijeri, kakovih nema ni u kojoj prašumi, jer ne uništavaju samo tijelo, nego kušaju upropastiti i dušu. Vidite, ja se nadam, da se ne varam, da mi je ipak uspjelo spasiti dušu! Nemojte misliti, da i ja često ne razmišljam o pitanju, koje ste mi vi sada nametnuli! Mnogo i mnogo puta sam se zgrozila sama nad sobom i pomislila, da će me Bog stoga, što sam izopačila divno oružje, kojim me je obdario, no onda sam se svaki put osovila i trgla, pitajući se: — Kojim me pravom može goniti, kad moram prije svega uzdržati život svoj i svojih nemoćnih?! Oni, koji raspolažu plateznim sredstvima — a to je danas novac, koji je jedino mjerilo svih vrednota — ti traže, da im bude prodano, što imamo najvrednije! Učinila sam sve, što sam najviše mogla — — — Nego, ja mislim, da ovo uopće ne spada na ovu raspravu!

— Spada — odgovori joj državni odvjetnik — jer je to put, koji je doveo do Dujmovićeve smrti.

— Možda, ali samo njegovom voljom, jer je on udario pravac svome životu.

— Rekoste, da ste onda još krivo ocjenjivali potrebe za život i htjedoste time reći, kao da ih danas procjenjujete pravilnije?!

— Svakako! Ja sam se danas posve pomirila s uvjerenjem, da je samo bijeda, u značenju današnjega društva, pravi život, koji je dostojan da bude življen!

— Oprostite mi, da vam reknem, da se i opet prikazujete u svijetlu, koje vam ne pristaje k licu.

— Vaš je način govora neobičan, gospodine državni odvjetniče, no ne smije me iznenađivati, kad smo u ovom položaju! Ipak vam moram reći, da se vi i opet varate, jer ja nijesam ni neiskrena ni nedosljedna. Već sam vam rekla, da bi me svaki farizej, kojega biste vi smatrali uzornim građaninom i čovjekom, proglasio odvratnim cinikom.

— Ako je tako, onda ne ćete smatrati neumjesnim i uvredljivim moje pitanje: čime sada zarađujete kruh za svoju porodicu?!

— Tamo ste htjeli doći?! — reče ona, uzdiže glavu i duboko odahne. — Za tim ste vi dakle udarili toliku hajku i toliko me mučili posve nemogućim i nepotrebnim pitanjima?!

Iza tih riječi izvadi iz torbice malu knjižicu i pruži je predsjedatelju, govoreći:

— Neka vam gospodin predsjednik izvoli odgovoriti iz ove službene isprave, čime se bavim i čime zarađujem kruh svojoj djeci i svojoj svekrvi. Ja sam, naime, namještena kao služavka — — —

LXVIII.

Jela je svakako htjela, da stric spava u sobi, smatrajući to nekako pitanjem časti, no on je taj njezin prijedlog najodlučnije odbio:

— Meni je sobetina dodjala, moja nevisto, pa sam sritan, da mogu jope leći u štalu ka pošten čovik — govorio je on uvjerljivo i odlučno.

— Ma ne moreš ti s drčinom u slami, Bog te vidije!

— Uprav i mogu i oću!

Kad je vidjela, da se stric ne pokorava njezinim osnovama, pokorila se je ona njegovoj želji i prostrla mu na sjeniku, upozorivši djecu, da uvečer budu tihi i pažljivi, da se ne gonaju i ne pripovijedaju. Ona je to sve uredila još za vida, a kako na sjeniku više nije bilo krme nego veoma malo — koliko je trebalo volovima za oranje, i nešto više slame, poravnala je daske, kojima je sjenik bio loše popođen i koje su se pomicale, jer nijesu bile pribijene za gredice.

— Već dvadeset godina propadaju dica sa sinika među blago i još nisi bije kadar zabiti nikolko čavlina u one daščetine! — rekla je ljutito čovjeku, kad je sašla sa sjenika.

— Kakvi dvajest godina, ženska glavo, kad je i moj ćaća još ka' dičačić propada krož nji?! — odgovori joj on podrugljivo. — Nego, srićom, propadaju, al još ni edno ne pade među blago!

— E, lako ti je tako divaniti, kad ja vaik namištam i poravnavam, al da nije mene, vidije bi ti!

— Lako kući, u kojoj je vridna žena!

— Da vidiš, da i est tako, pa se ti ruga il ne ruga! — reče mu stric Petar, umiješavši se u njihov razgovor. — Nego, ne boj se ti, nevista, ne ću ja propasti. Višt sam ja onim rupami na podiću.

— A di je ono, moj striče, kad si ti bije višt podiću?! — odgovori ona i odmahne rukom.

— Znaš, nevista, kako j': ne bi mi virovala, al velim ti, da mi se sve čini, da sam ovi pedesetak godina prospava! Eto: juče zaspa, danas se probudije i sve poznam, ka što poznati moram, kad sam tu živije od mali nogu i odrasta i neprestano sve ovo gleda! Uprav mi se tako čini. Ako ste di što i prominili, meni se čini, da je i to staro i da ga poznam ka sam sebe. Ako ćeš, ja ću ti sada odolen pobrojiti koce u plotu, a ne vidim ga sada odolen svojim očima, nego gledam ga prid sobom, kakva sam ga vaik gleda! A di je već onaj stari plot, koji je bije, kad sam ja još bije kod kuće?! Al eto: meni se čini, kan da j' onaj isti!

Još je istoga dana pohodio sve susjedske kuće, zavirio u sve staje i torove, pogledao svačije blago i obišao sve bliže njive i vrtove. Osjetio je u sebi neobično veliku snagu i svježinu, kao što je već davno nije osjećao, te se je i sam čudio. Činilo mu se je, kao da doista i nije živio tih pedeset godina po tuđem svijetu i u svakakvim neprilikama, nego kao da je prespavao, pa se sada probudio svjež, čil i odmoran kao momak od dvadeset i nekolko godina. I čudnovato — — njegovim je žilama strujala vrela, uzburkana krv, a misli mu se neprestano otimale k Janji Perjana pokojnoga Jakića Kneževića! I ne k Janji, kojoj već mora biti blizu sedamdeset godina, nego k onoj divnoj, mladoj, krepkoj djevojci u naponu svježe, propupale mladosti, u stidljivome crvenilu neiskusne djevojke, koja jedva naslućuje svoj poziv ljubavi i stvaranja. Ne-

prestano je gleda, približuje joj se, šali se s njome i šapće joj: »Ako ti nije krivo i ako oćeš, počekaj me malko, pa ćemo viditi!« Ona se nesvijesno i nevino privija k njemu i uzvraća mu šaptom: »'Oću, al nek niko ne zna, jer bi me ćakan!« — — —

Sve je tako živo, tako svježe, kao da je doista bilo jučer i kao da je samo malko dulje spavao. Tako — ne samo jednu noć, nego i idući dan dopodne: tolko je spavao i sada se prenuo, da nastavi svoj svagdašnji život. Sve je kao što je bilo i jučer: i njive i livade i brda i putovi i kuće i ljudi i on sam i njegovi osjećaji — — —

Za nekolko je dana obišao i okolna sela i sastao se sa svima i sa svakim podivanio kao s rođenim. U svakom je selu našao po kojega svog vršnjaka ili vršnjakinju, koji su ga napose srdačno primali i pokazivali, da oni imadu neko veće pravo od ostalih, da s njime razgovaraju i da piju njegovu rakiju i puše njegov duhan. On je to razumio i nastojao, da svaki čas pošalje koje dijete k Stančini.

— Ovo samo, dok se sa svima vidim — govorio je kao u šali — jer ne će novci dugo trajati.

— Lako tebi! Imaš i' ti — odgovarali su mu skoro redovno. — A nisi za nji ni kopa ni ora.

— Nisam i', brate, ni ukra! — odgovarao je on nabusito, jer ga je već bilo počelo i ljutiti to shvaćanje. — Ni u svitu ne da ni'ko ništa badava. Triba i tamo zasukati rukave, ako ćeš 'isti.

— Vidi ti se i na rukami, jadniče, da si se prikinije poslom! — odgovara mu onaj podrugljivo, prima ga za ruku i pokazuje drugima njegov dlan, na kojemu nije bilo žuljeva. — Vididete gospocke ruke!

— Neg, ajde, ti si još i pošten, pa si doša, da koji krajcer i tu potrošiš, a drugi, kad nagrabi, ne će ni da glave okrene na svoje selo! Kun da j' iz Beča.

— A i stricu je Petru tribalo dosta, dok je pogodije put natrag u svoje selo!

On je slušao te razgovore i opaske, smijuljio se i razmišljao, opazivši posve sigurno, da mu je doduše sve domaće i svoje: i ljudi i krajevi i drvlje i kamenje i zemlja i blago, no da je on svima njima već potpuno tuđinac, pa

čak i svojim vršnjacima, koji se najviše i čude, što ga je nagnalo, da je došao, kad se je jednom odvrgao. I da je slučajno došao bez novčića, jedva bi ga pustili, da i prenoći pod djedovskim krovom, bojeći se, da je došao samo zato, da što otme i odnese. Ovako su još ipak svi ljubazni i susretljivi, jer niti ne pomišljaju, da bi mogao što tražiti ili dugo ostati.

Sinovac Petar se je već nekoliko puta povraćao na isto pitanje i pripovijedao mu, kako su ga neki bili počeli plašiti, kad je pukao glas, da je on kod Stančine u Dulibi, da dolazi tražiti svoj dio.

— I da ti pravo kažem — govorio mu svaki put skoro iste riječi — ja se malko i ljutnije, a malko ka i uplašije, prem znam, da to ni ne more više biti. Ja sam išao u općinu s pokojnim ćaćom, kad smo te križali iz zadruge — — —

— A križali ste me? — upita on, osjetivši kroz srce kao ubod dvobrida noža. — Pa jer ste me brisali? — pitao je nasilu posve mirno i kao posve nehajno.

— A, moj striče?! Jer smo te brisali?! — ponavljao je sinovac pitanje i češkao se iza uha. — A ko te ne bi brisa, kad se nisi javije priko trideset godina?! A zemlja j' zemlja! Lako j' sada, kad si doša, ka dođe, al kako bi bilo, da si doša s kakvom ženetinom i desetak muladi, da prosti Bog i tvoj obraz?! Kud bi onda ja i ovo moje sirotinje?!

— Est to, est! — potvrđuje stric i gleda preda se. — Tu nema mista nego za vas.

— E, da! A i još je tisno! — odgovara sinovac. — Nego, ko se ednom odljolji u svit i pravo je, da više nema ništa na ognjištu. Otiša, otiša, i više ga nema, nego ako će doći pošteno, ovako ka ti sada, pa pogledati, malko postati, pa opet otići.

— Est, est tako! — potvrđuje stric Petar. — Otiša, otiša! Tako sam i ja vaik divanije, kad me je koji drug i prijatelj nagovara, da iđem kući iskati svoj dija.

— I tako te putili? — iznenadi se sinovac.

— Putili, putili me tako! — odgovara stric ozbiljno i ispod oka promatra sinovca, kojemu oči sijevaju, a boja se naglo mijenja u licu.

— I da ti o'de ne radiš, man barabiš i onda samo dođeš i veliš: »Amo moj dija!« E li tako?! — pita sinovac.

— E, e. Vele: »Ajde po svoju očevinu! Nisu ni oni drugi ništa stekli, nego je to sve još od pradida ostalo, pa je i pravo, da dilite!«

— Est i to, da j' sve od pradida, nego, vidiš li ti, moj junače, da mi svaku grudicu mišamo sa svojim potom i sa svojom krvi, pa ne bi bilo ni pravo, da s nami dili, 'ko se po svitu šmuca i uživa. To ti je uprav, kan da bi mi riza komad mesa i baca prid pse. Uprav tako! Ko j' ednom otiša, otiša je i more doći na svoje ognjište pogledati, da ga želja mine, i štogod pomoći, ako more, ako li ne more, pa vala Bogu. Eto, kan da j' i pomoga, samo kad ništa ne ište!

— Nikako man tako! — potvrđuje stric i osjeća u svojoj duši, kako mu se tali neka velika kora, koja se je godinama hvatala, i što se više tali, to i on sve jače osjeća bezgraničnu i nerazdružívu povezanost s tom zemljom, koja je drukčija nego li je bila ona obična ljubav, koju je on cijelo vrijeme sačuvao za svoje ognjište i rodni kraj. Ovo je kao ogromna rijeka prema malome gorskom potočiću; ono je cijeli požar prema maloj, slaboj luči, koja je jedva tinjala; to je neumoljiva i strahovita strast i požuda prema blagome djetinjem nagnuću. I stric svijesno osjeća, kako mu ta užasna snaga razapinje grudi i kako ga upućuje, kako mu pokazuje, da ni on ne bi nikoga pustio, da se vrati na tu njegovu zemljicu, na to njegovo sveto ognjište, kad bi se jednom odmetnuo i krenuo u svijet glavom bez obzira kao u hajdučiju. Ne, ne nipošto: ni on ga ne bi pustio natrag k ognjištu! U tom se silnom rasplamsaju osjećaja nije mogao pravo snaći, jer još nikada nije osjećao u svojoj nutrinji takoga orkana, a razapinjali su ga suprotni i nepomirljivi osjećaji: sinovac ima pravo. »Otiša, otiša!« Ima pravo, al on osjeća, da se više ne će moći otrgnuti od toga krša, od tih vrleti, u kojima je ugledao prve sunčane zrake. Neka ne bude na djedovskom ognjištu, kad već nije moguće — a to mu je bilo posve jasno, da nije nikako moguće i ni uz koji uvjet! — neka to ni ne bude, al on ne može više otići u daleki svijet i tamo ostaviti svoje stare

kosti, da se poslije smrti povukodlači i dolazi ovamo plašiti i staro i mlado. Ne! On to ne može i ne će, već se mora tu skloniti i zaklopiti oči, gledajući ove iste brežuljke, koje je opazio, kad je prvi put otvorio oči — — —

— Da ti pravo kažem — nastavljao je sinovac posve prijateljski i sigurno, znajući, da stric doista nije došao po dijel, a da je i došao tim poslom, ne bi se pomogao: — ništo mi nije dalo mira, pa sam juče skoknije u općinu k biližniku.

— A rad šta? — iznenadi se stric.

— Zna sam ja sve, kako smo ono napravili prid dvadesetak godina, al jope, velju: da pogledam! I doša ja, a biližnik mi se smije. Veli: »'E l' te potiralo, 'est?!« A i ja se njemu nasmijem, pa reko, ka da mi i nije do šale: »'E li, est! Al se jope uzdam u Boga i u vas! Pomozite!« On se smije, pa kaže: »E l' te stiska strikan, est?!« I sve tako on ednu, ja drugu, dok se on ne maši oni knjižurina — a svaka j', očiju mi, kolk sklad oranja! — maši se i pogleda, a sve se smije, pa kaže: »Ništa se ne boj, Petre, Petra nema više u zadruzi!«

— Kako, kako reče?! — priupita stric, koji je skupio svu snagu, da se smijulji sinovčevoj pripovijesti.

— Veli: »Ništa se ne boj, Petre, Petra nema više u zadruzi!« Uprav mi je tako reka'.

— »Ne boj se, Petre, Petra nema više u zadruzi!« — Tako veli?!

— Veli: »Ništa se ne boj, Petre, Petra nema više u zadruzi!«

— A to ka' ti Petar, ja Petar, pa se onda ni ne zna, koji je u zadruzi, a koji izvan nje?« — reče stric i skoro se glasno nasmije, da tako zatomi svoju neiskazanu bol, što ga je stisla oko srca.

— Ne daj ti, Bože, moj striče, da se počme pitati, di je koji, vidije bi, kako bi se pogodilo brzo! — odgovori mu sinovac, pa se i on slatko i grlato nasmije, jer ga je zarazio stričev smijeh.

— Veliš: ti bi već pogodije, kud nas koji spada?!

— E, ne boj se. Znaš ono, kad su svi u kući pružili ispod sebe nožurine, da se nije moglo proći pokraj nji', a

domaćin im veli, nek podvuku noge. »Bi — vele mu — al ne znamo, koje su čije!« On i' pogleda, pa veli: »Čekajte malko, pa ću vam ja pomoći, da svak svoje izabere!«, i uzme nikakvu štapinu i udari svom snagom po nogami i svaki mam pogodi, koje su njegove noge i povuče i' poda se.

— Tako bi i ti, veliš, probirao strica Petra i sinovca Petra, koji je u zadruzi a koji izvan nje!

— Ma ne bi tako, a i ne daj mi, Bože, moj striče, al da dođe do gusta, borami bismo se probirali, pa kome obojci, kome opanci.

— E, e! I ja tako velim. Probirali bismo se — — —

— Eto, reci sam, moj striče, koji si pametan i vidije si toliko svita: kako bi bilo moguće, da ti dođeš, koji si toliko vrimena bije po svitu, pa da sada razgoniš moju dicu po budžacima i po njivami?!

— Est to! — potvrđuje stric i sve smišlja, kako bi ga upitao za svojih dvadeset i nekoliko godina, koje je utrošio u te iste njive, no nije se mogao sjetiti, kako bi počeo, dok ne reče posve nenadano: — Uprav i ja gledam, e da bi di opazije svoj pôt i žulje — — —

— Bog s tobom, moj striče! — iznenadi se sinovac. — A što to divaniš?!

— A tako, moj sinovče. Ja sam dvajest i nikolke godine poliva ove njivice svojim potom i posipa i' svojim žuljim, pa mislim, el' se još di poznaju — — —

— Da, moj striče! — odgovori sinovac posve ozbiljno. — Di je već to!? Ne znaš ti, kolko j' zemljica gladna i žedna! Što joj daš ove godine, nađeš dogodine i još najviše godinu, dvije dana, al potlje više ni traga ni glasa ni žuljim ni potu, moj striče! Ako 'š, da na zemlici poznaš svoj pot i svoje žulje, moraš vaik biti uz nju i milovati je ka' — prosti' ćeš — lipu, a ćudljivu ženu: dok si š njom i dok dobro držiš za pletenice i dikad pomiluješ, dikad i udariš, vaik dobro, a čim si se odmaka' i kike popušta, ode i ona! Tako ti je i s našom crnom zemljicom, moj vridni striče! Nikad više na njoj tvoji žulja i pota!

— Tako j', tako sinko! Znam ja i sam, da j' to tako, neg čovik ne misli, pa i zaboravi — odgovara stric i sve se slaže sa svim, što kaže sinovac, jer ne može, a da mu

doista ne odobri svake riječi i svakog nazora. Ima sinovac pravo i svaka mu je riječ namjestu, kao da bi je pričvrstio klinima, no stric osjeća, da će svisnuti, ako ne nađe pametna i poštena izlaza iz te užasne oluje, koja ga je smotala. Mogao bi ponuditi ono malo, što ima, da ga dohrane i da ga puste, da bude uz djedovsko ognjište, no tko zna, kako bi bilo, kad bi nestalo ono krajcara, a nestalo bi ih brzo, jer ih nije mnogo. No što će i kako će s bakicom i njezinom nejači?! — — —

Skamenio se je, kad mu je i to pitanje došlo naum. Pa on je i pošao ovamo samo radi njih i u odlučnoj nakani, da njima pomogne. Tako je pošao, i već putem u vlaku osjetio u svojoj duši, da ima zašto doći među ove brežuljke i pod starca Velebita i bez obzira na bakicu i njezine bijedne ptiće. Dolazi, da opet proživi svu sreću, koju može dati tajanstvena zraka sunca, kad pane na maloga živog stvora, koji ne zna ništa i ne traži ništa do velikoga i slobodnog gutljaja gorskoga zraka — — — A kad je došao, na bakicu je posve i zaboravio, primivši otvorena srca u sebe sve dojmove velikoga dana, kojeg se je po drugi put rodio u tim dragim brdima. I sada se opet sjeti i nje i njezine sirotinje, kad je skoro, skoro odlučio, da se više nigda i ne povrati k njima. Što može učiniti za njih?! To je veoma teško pitanje, ali — — Najzad: što on može?! Tu nema više ništa, pa ne može ništa ni uzeti, da im odnese, a još manje ih može ovamo dovesti, kad nema gdje ni sam sebe skloniti. Što je mogao, učinio je za njih još prije, kad su bili u najvećoj nuždi, a sada je, na odlasku, odvojio cijelu četvrtinu svega, što je imao, i dao bakici tobože, da mu pričuva, a uistinu samo zato, da joj se nađe pri ruci, ako ustreba, dok njega ne bude. Što može više učiniti strani, posve strani čovjek za stranu, tuđu sirotinju?! — — E, da, no dođe mu naum, kolko je puta i on sam bio u najvećoj neprilici, pa kako mu se je onda činilo, da je sreo samoga Svemogućega, kad je nabasao na čovjeka, koji mu je otvorio srce i kuću, pa ga nahranio, zgrijao i dao mu, gdje će se odmoriti — — — Nije njemu bakica strana, nijesu mu strana ona siromašna djeca niti mu je tuđa ona vrijedna Zlata — — — Sve je to njegovo,

ako će misliti pošteno, kako ga je naučila misliti bijeda i neimaština! Sve je to njegovo i ne može ih napustiti, ostaviti i zaboraviti. Bio bi mu smrtni grijeh i savjest mu ne bi toga nikada oprostila — — Ne će ih zaboraviti, ali ipak on mora ovdje — — ostati?! Povratiti se? — — Nije sam znao, kako će učiniti, ali mu je bilo posve jasno, da mora ovdje umrijeti. Nikada prije nije ni pomislio na to, jer ga nije uopće zanimalo, gdje će njegovo tijelo strunuti. Sada, nenadano i neodoljivo, misli skoro neprekidno samo o tome: mora umrijeti među ovim istim brežuljcima, među kojima je i rođen; mora biti u zadnjim časovima života baš ovdje, baš na ovim istim stopama zemlje, s koje otiđoše svi njegovi pređi u vječnu Domovinu, ostavivši ovdje sve, što ih je vezalo za ovo prolazno boravište — — —

Sve su mu se češće i češće zaustavljale misli kod Janje Perjanove, no nije se usudio misliti upravo ništa, baš ništa, dok se s njom ne sastane, dok joj ne zaviri u oči i dok ne čuje, kojim duhom diše. Želio je, da je što prije vidi, ali to nije htio nikom ni spomenuti. Kod Stančine je već bio nekoliko puta i on mu je svaki put spomenuo Janju i alčački se smijuljio, kao da im je dvadeset godina, a Petar je primao njegovu šalu veoma srdačno i toplo, ali mu nije htio pokazati, da on počinje i te kako ozbiljno pomišljati na Janju, odnosno — ne počinje, nego jednostavno nastavlja ondje, gdje je prekinuo pred pedesetak godinica, kao da je bilo jučer. Uopće — čini mu se, da će poludjeti s tim neočekivanim gubitkom prave mjere za vrijeme. On je jednostavno podjetinjio, pa mu se čini, kao da su godine dani. a desetljeća — ništa, upravo ništa, savršeno ništa! Eto: kao da je jučer prošli put razgovarao s Janjom, toplo joj se nasmiješio i uštinuo je ispod rebara. Upravo osjeća pod prstima ono toplo, drago meso i ne može izdržati od veselja, kako mu sreća navire u grlo, pa se glasno posmjehuje — — Kao da je bilo jučer i još osjeća pod prstima debelu košulju od domaćeg platna, koje je još uvijek bilo dosta tanko, da kroz njega osjeti svu čarobnu opojnost njezine neposredne blizine — — —

— Ja ću joj poručiti, da dođe, ako 'oćeš! — nudio mu je Stančina posve ozbiljno.

— Ne bluni, jadan, Stančina! — odbija Petar, žaleći, što mu ne smije reći, da odmah šalje momka po nju. A ne smije, jer osjeća, da bi bio smiješan. Ipak osjeća, da bi podnio i to, kad bi znao, kako će se ona držati prema njemu. Neka mu se svi smiju, neka ga zovu starom budalom i zapaljenim đubretom! Neka se rugaju njegovoj staroj glavi, kad je ona sretna i blažena, al ovako — kad još ne zna ništa, kad mu prijeti opasnost, da mu i ona rekne: »Otiša', otiša'!« — — U takim prilikama ne može dopustiti, da mu se svi počnu smijati. Možda je i Janja kao i zemljica: što joj ove godine daš, nađeš dogodine, možda još i preko godine štogod, ali poslije kao da te nije nikada ni čula ni vidjela. Nema više na njoj ni traga ni tvome znoju ni tvojim žuljevima ni tvojoj ljubavi, kojom si se sav bio dao na rad oko nje i za nju — — — Možda je tako i sa ženom — — Otišao, otišao! — — —

Prve je nedjelje poslije povratka otišao sa sinovcem i ostalim ranije k crkvi, da se sastane s jednim po jednim, kako budu drugi iz različnih sela stizali k crkvi, jer mu se je tako činilo lakše nego da dođe kasnije, pa da tamo nađe golemu hrpu nepoznatih lica, koja bi sva navalila na njega u jedan mah i ne gledajući, da jedan pusti drugoga, da izmijeni par riječi i dade mjesto drugome. Zagušili bi ga i najzad ne bi znao, s kim je bio, a s kim nije. Ovako je on sve dočekivao, a sinovac mu tumačio:

— To je ovaj, pokojnog toga i toga, a ono je opet ta i ta pokojne ujne Mande Matuličine. — — A ono je — — —

— Stani! — prekide ga odlučno stric i uhvati ga za ruku, kao da se boji, da će mu uteći. — Ono je Janja Perjana pokojnoga Jakića Kneževića! — reče stric kao iz puške, a licem mu se preli neizmjerno more sreće i blaženstva.

— Ne, striče, varaš se! — odgovori mu sinovac, smijući se. — Ono je tetka Janja pokojnog Marka Jurline Kneževića.

— E, e, sinovče! — potvrđuje stric. — To je ona, samo što ja poznam njezina ćaću, a ti čovika! Eto, to ti je! — govori on i ide pred nju, raširenih ruku, kako inače nitko nikoga tu ne sreta. Ona je čula, da se je on povratio, pa

je sad odmah znala, tko joj to ide u susret, obrisala je rupcem usta, metnula desnu ruku nad oči, kao da se brani od sunca, i gledala u njega, govoreći veselo:

— Koga to vide moje stare oči, oči moje mile?!

— Evo vidiš, lipo moje! — odgovara joj Petar, pristupa joj i bez ikakova je razmišljanja zagrli i poljubi. I ona mu srdačno uzvraća i zagrljaj i poljupce, govoreći:

— Rod smo mi, brate moj, pa se i moramo izljubiti, kad se nismo vidili tolko zemana!

— Meni se uprav čini, da sam te juče vidije! Sićaš se: stajali smo pod kruškom, kad se prelo razilazilo?!

— Aj s Bogom! — zasmije se ona i mahne, kao da će ga udariti. — Još se i tog sićaš?!

— I uštinije sam te! — šane joj on i nasmije se, gledajući joj vesela pogleda u oči.

— Sićam se, kan da j' juče bilo! — potvrdi mu ona posve ozbiljno i obori pogled. — A davno j' bilo — — —

— I est i nije, kad smo se jope sastali! — odgovori Petar, zavirujući u njezine oči, e da bi pročitao u njima ono, što traži.

Međutim mu je sinovac šanuo, da bi morao u birtiju, da plati prijateljima i rođacima rakiju, jer da će mu inače zamjeriti.

— Ajmo! — pokori se stric i uzme Janju za ruku kao djevojčicu, govoreći: — Al će i tetka Janja s nami!

— Zapovidaj, Petre! — odgovori mu ona veselo i pođe.

— Uprav tako veliš?! — upita Petar tiše i opet se zagleda u njezine oči.

— A da kako bi ja tebi drugačije?! — odgovori ona posve mirno i odlučno: — Nikad ja nisam zaboravila, što si ti meni bije reka! Al onda se je privrnilo, a sada jope, evo, ovako, Bogu mome vala! — govorila je ona kao začarana.

— Ajde odma potlje mise k Stančini, pa me kod njega čekaj. Ja ću već doći — rekao joj je posve tiho tako, da nitko drugi nije mogao čuti.

— Ne boj se! — odgovori i ona šaptom, a oči joj oživješe, kao što već davno nijesu bile žive i vesele.

Sinovac ga je odveo u župni dvor još prije neg je počela misa, da plati moljenje za sve pokojne s njihova ognjišta, jer bi mu inače zamjerili svi rođaci i znanci, da ne misli na svoje pokojne, a teško ognjištu, na kome se ne loži vatra i za njih, a osim toga — reče mu sinovac — i plovan bi krivo gledao, kad bi vidio, da se je vratio iz svijeta, a da nije ništa dao u crkvu.

Obavio je i to i sve računao, kolko je dosada potrošio. Nije se prepadao, jer je imao dobro mjerilo — dok traje prva hiljadarka, još je uvijek dobro. Vidi se, da se taj svijet zadovoljava malim darovima i ponudama. On očekuje, on skoro traži i smatra tvojom dužnošću, da ga ponudiš, jer si došao iz svijeta — a to znači, da moraš imati novaca, jer ih i ima samo u svijetu! — smatra svojim pravom, da bude počašćen, no to je čašćenje male vrijednosti. Radi se više o obrazu nego o vrijednosti.

Poslije mise se je opet morao svratiti u drugu birtiju, da i tamo počasti. To je i radi gostioničara i radi onih, koji ne dospješe na rakiju prije mise, no umiješaše se neki i po drugi put. Smijuljili su se i komedijali, ali su se ipak ozbiljno primakli i mašili se čaše. Sinovac je vršio dužnost kućedomaćina i vrlo savjesno štedio stričevu kesu, računajući, da je bolje, da dade njemu, ako je što suvišno u njoj, nego da bez potrebe potroši na zvana i nezvana. Ipak je pazio, da svaki, koji mora — koji ima pravo! — bude ponuđen i počašćen.

Kad je i to obavljeno, stane stric smišljati, kako bi se izmakao i otišao k Stančini. Vidio je, da ne može neopažen otići, pa šane sinovcu, da bi morao i tamo.

— Još malo, pa ćemo skupa! — odgovori sinovac. — Da ne reku, da smo pobigli — — —

— Da ti ja ostavim, pa da ti platiš, a ja da iđem?! — šaptao je stric, koji je već bio veoma nemiran i nestrpljiv.

— Bože, sačuvaj! — odgovori sinovac. — To bi bila uvrida do kolina. Nije niko doša, da se napije, neg da tebe vidi i da usput popije čašu rakije!

Kad se je i otalen sretno izvukao i pošao prema Stančinovu dućanu, osjeti, da mu je sinovac posve suvišan, no

nije nikako mogao naći način, na koji bi ga se mogao riješiti, pa se najzad pomiri sa sudbinom i pođe s njime, kao da su privezani jedan za drugoga. Tako se je osjećao sapetim i ukočenim!

Stančina je imao pun dućan svijeta, a najviše žena, koje su ogledavale rupce, probirale vunicu, kupovale kavu i šećer ili čekale, dok im naliju bocu petroulja.

— Prođide amo! — reče mu Stančina, podižući dasku, koja je spajala njegova dva stola i tako upotpunjavala ogradu pred stelažama s robom. — Vidi'ćeš, koga imam u sobi!

Stric se je pretvarao, da ga ne razumije i da ne zna, koga će naći, pa mirno pođe, a sinovac za njim. Stančini bi krivo, kad vidje, da i mladi Petar prolazi, no nije mogao ništa reći, pa pusti.

S Janjom je razgovarala Stančinova gospođa, a kad vidje Petra, odmah ustade.

— Idem i ja — reče — pomagati starome i dici, jer će me stari pritovariti čim, kad se naljuti. Vi pripovidajte i evo tu rakije, pa točite i pijte.

— E, neka, Bogu mome vala, neka sam i ovo doživije! — reče Petar, sjedajući i držeći Janju za ruku, kao da ju je zaboravio pustiti, pošto su se izrukovali. — 'Ko bi meni bije reka' još prid desetak dana, da ću ja još i ovo doživiti?!

— Bome ni ja nisam više ni mislila, moj vridni Perica, da će te moje oči viditi na ovome svitu! — odgovori ona, gledajući u njega sa svim žarom, što su ga mogle skupiti i smoći njezine staračke oči, a toga je bilo, čini se, mnogo više, nego li bi ga mogle stvoriti i skupiti njezine tjelesne sile — — — —

— Est, svetoga mi moga Imenjaka! — usklikne on i udari dlanom o dlan. — Est, vridnice moja! Tako si me zvala samo ti jedina i niko više osim moje pokojne majke: Perica! Al me ni majka nije vaik tako zvala, man samo, kad mi je tepala i dok sam još bije malen, al ti vaik tako! I kakvo j' to čudo, da diko nikoga tako prozove i vaik se toga sića?!

— 'O'š ti, striče, ode dugo? — upita ga sinovac, ominjući se, kao da nešto traži.

— Posidi' ću, posiditi, sinovče, tu s tetkom Janjom, kad smo se već sastali — odgovori stric. — A i da ti pravo kažem, uprav sam već i susta u puku, pa mi je drago, da posidim.

— Ja bi još ima ništo posla, pa bi otiša, ako j' tebi pravo.

— Moreš, sinko, kako ne! — požuri stric, da odobri njegovu nakanu, bojeći se, da se ne predomisli. — Samo ti ajde za svojim poslom, a ja ću pogoditi, kad svršim —

— Do'ću ja, doći po te, striče, čim svršim! — uvjeravao ga je sinovac, ustajući. — Za edno po ure il još i prije.

— Samo ti ajde — govorio je stric, ne dižući pogleda sa Janjinih očiju. Uvijek iste, one iste oči! Samo malko umorne, malko pomućene, al za njega, kojemu su žive u pameti one oči prije pedeset godina — iste, sa svim svojim velikim čarima — — —

— Idem tuda kroz kuću, da ne idem kroz dućan — reče sinovac, koji je poznavao Stančinovu kuću kao i svoju, pa otide na druga vrata.

— O lipa moja Janjo! — šaptao je Petar i opet joj primio ruku, koju je bio malo prije ispustio, u jednoj je svojoj ruci držao, a drugom je gladio i mazio. — Ko bi meni bije reka', da ću ja tebe još zateći živu i ovako uščuvanu — — —

— I osirotilu — dodade ona, no na licu joj se nije pokazivala ni najmanja sjena tuge.

— Ne griši duše, kad je sve volja Onoga, koji sve vidi i ravna — odgovori on mirno. — Sićaš li se, kad sam ti reka: »Ako ti nije krivo, počekaj me malko, pa ćemo viditi«. Sićaš li se još, Janjo moja?!

— Sićam se, Perica, kan da j' bilo sinoć. Stajali smo pod našom starom kruškom — odgovarala je ona, izdržavajući njegov topli pogled.

— A ti si mi odgovorila, da oćeš, samo da niko ne zna, jer da bi te ćakan, Bog mu dâ duši lako. Sićaš li se, moja vridna Janjuško?

— E! Tako si ti mene zva! Uprav tako — — — Janjuško — — — Mili moj Bože, kako se to ne zaboravlja! — — —

— I eto si me i dočekala! — nastavljao je on.

— E, al vidiš, kako, moj Perica! Samo sam živa, a ostarila, posidila i sve slaboće navalile — govorila je ona, smišljajući, ima li se čime pohvaliti, pa nastavi: — Eto, Bogu mom vala, još mi jedini zubi pošteno služe. Još su skoro svi na broju.

— Čudno mi se držiš, lipa moja Janjuško! — govorio je Petar kao u snu ili pijanstvu, misleći neprekidno, da mu je dvadeset i nekolko godina i da to oni razgovaraju u prelu. — Ja te i sad gledam prid sobom onaku, kakvu sam te ostavije.

— A i ostavije si me! — reče ona prijekorno. — Kad mi je tvoja pokojna sestra rekla, da se ne 'š vratiti i da si mi poručije, da te ne čekam, ja sam mislila, da se j' poda mnom zemlja otvorila i da me je udarije grom iz vedra neba!

— Potlje si se onda udala — reče on, samo da čim prije prijeđu preko te bolne točke.

— Pokojni me j' Marko zva i prije, a ja odbijala, jer smo nas dvoj divanili i znali, što smo znali, a kad ti ode, onda on još više bije zaćorije, pa svi na me i u kući i u rodu, pa sam morala. A i da što sam mogla drugo, man se udati?!

— A da!

— On je bije dobar čovik, Bog mu dâ njegovoj vridnoj dušici raj nebeski, al — ka kad ja nisam za nj pošla, što bi bila želila — — Udala sam se i bila mu poslušna i poštena žena, al — — Sad smo već stari, pa ti mogu reći: vaik sam mislila i žalila za tobom.

— I sad me evo! — reče on veselo i još joj jače stisne ruku.

— Neka te, Bogu mome vala! — odgovori ona. — Al smo sad stari.

— Meni se čini, da smo ka i onda, kad sam ja otiša.

— Est to. I meni je tako — potvrđuje ona. — Al ti si danas gospodin i u tuđem svitu, pa ti nije ni do nas ni do našeg kraja.

— Ne griši duše, moja vridna Janjuško! — usprotivi se on. — Esam ja u tuđem svitu, al bi' ga volije ostaviti za prik vik danas nego sutra, samo da ti rečeš ednu rič!

— Rekli su mi, da nisi nikad ni uzima žene.

— Prid ženidbom sam pobiga od kuće, pa više nisam tije na nju ni misliti, kad ti nisi mogla biti moja.

— Eto, tako j' bila Božija odredba.

— A sad je taka, da smo jope skupa, pa ako ćeš, Janjuško — —

— Oće li nam se svit rugati, moj Perica?! — reče ona, ne da se brani i protivi, nego da ga izazove, da je hrabri i sokoli.

— Lako j' za to! Nek se ruga, kad mi budemo sritni i zadovoljni! Pa, što nije moglo biti prid pedeset godina, neka bude sada.

— Al i pristari smo mi, moj po Bogu brate!

— Jednaki smo, pa ne će nikom biti krivo! — odgovori on, zasmije se i lagano je uštine za njezine uvenule obraze.

— Nemaš više za što ujtiti, moj Perica! — reče ona i duboko uzdahne. — Nigda j' i bilo, al je sve okopnilo...

— Neka, neka, lipa moja — govorio je on i milovao je po licu, pogledavajući svaki čas oko sebe, da ih ne bi tko promatrao. — Samo ti meni reci, ako si za to, pa ću ja otići jope natrag —

— A jer bi jope odlazije?! — prekine ga ona u riječi i uplašeno ga pogleda.

— Dobro j', kad je tako! — odgovori joj on i nasmije se.

— A što?! — upita ona.

— Ništa, ništa, Janjuško! Ne boj se ti, da se ja ne ću vratiti. Ja moram otići, jer imam tamo ono ništo sirotinje, da prikrajčim i prodam, pa čim to obavim, eto me ka' iz puške k mojoj Janjuški. 'Esi li zadovoljna, da tako načinimo?

— Esam! — odgovori ona posve čvrsto i odlučno.

— Nego, da ne bi tebi dica što smetala i branila?!

— Bog i ja smo gospodari na onom ognjištu. Ja sam jedini član i gospodar zadruge, pa mi je uprav nikidan divanije biližnik, da se proglasim samovlasnicom, pa sam mu ja rekla, da ja ne znam, što j' to i da ne ću. Mislila sam uzeti 'ednu unučicu k sebi i priženiti joj momka, da me do'rane, a sad ćemo viditi — — — Ti više nisi član svoje zadruge?!

— Bojim se, da nisam.

— I ja se tako bojim, al i svedno ti je. Di nam more biti lipše neg na mom ognjištu?! Nego, kako ti to misliš?! Esi li ti već mislije o tom?

— O čemu?

— O tom, kako ćemo?!

— Uprav ni nisam! — odgovori on, samo da nju izazove. — A ti?!

— Što ću ti lagati, nismo dica — — — Čim sam čula, da si se vratije, da se nisi nikad ženije, mam sam mislila — eto, što i ti! — reče i slatko se nasmiješi. — Mislila sam, da bi se vinčali, pa da bi te ja upisala u svoju zadrugu i onda ti ne more ni'ko ništa, dok si živ.

— A ja ću prodati ono, što ništo imam u svitu, i doniti gotov groš u zadrugu — govorio je on, gledajući preda se, kao da se boji, da bi mu ona mogla pročitati na očima, da joj laže, a istine joj nije htio govoriti. Glavno je, mislio je, da doista donese nešto gotova novca, da se ne pripovijeda po selima, da je došao i bez gaća na tuđe ognjište.

— To j' dobro, da ne reku, da si dognan kamenjem! — reče ona zadovoljno. — Al da znaš, da mi ne tribamo ništa, jer i ja imam ništo soldi. Kako dikad prodam koji komad blaga, prodam žita, prodam sina, pa se prištedi. Nego, kad bi ti onda otiša i kad bi se vratije, ako Bog da?

— Ne mogu sad mam pobići, kad nisam još ništa divanije o odlasku, a ne smimo jope, da se o nami pročuje i da se počne govoriti. Neka to ostane ispovidna tajna među nami dvoma, dok se ja god ne vratim i dok ne odemo plovanu i ne rečemo mu: — Plovane, tako i tako — — —

— To j' pametno, Perica! — potvrdi ona zadovoljno. — I ja volim, da se o ovom našem ništa ne zna, jer bi me raznile na jezicim ka šaku soli! Eto, zna Bog i nas dvoj, pa j' to dosta, dok se ne vratiš.

— Ja ću još ostati koju nedilju, doći ću koji put i k tebi, da još podivanimo, a onda ću otići i vratiti se jope, najdulje za misec dana. Tako — — na moj račun, da bi se mogli vinčati — tako do Petrove.

— A napovidi?! — požuri ona. — Napovidi uzimlju tri nedilje!

— Što će nam napovidi? — iznenadi se on.

— Ne more brež nji, moj junače! — reče ona i zasmije se. — A ja ne bi tila brez vinčanja živiti — — —

— Ni ja — odgovori on — jer sam ti dužan vinčanje — — —

Uzeli su se za obje ruke, uporno gledali jedno drugom u oči i blaženo se smijuljili kao dvoje djece, osjećajući samo duše u svoj njihovoj ljepoti i vječnoj mladosti — — —

— Ko bi ovo virova?! — šane ona, a na očima joj se svrtiše dvije suze radosnice. — Eto, nisam nikada znala, da mi 'ko more biti ovoliko drag — — — A već sam drevna starica — — —

— Est to, al ovo j' naše! — odgovori on. — Mi smo se na ovom rastali i na tom se sastajemo — — —

— E, da, moj Perica! Al di je snaga, di su godine?! —

— Što je, to je, sve je naše — — — I ja sam se začudije, što se to u meni kovitla, kad mi je Stančina spomenije, da si još živa i zdrava i udovica. Al eto! — — Neka, Bogu mome vala! Neka sam i ovo dočeka — — —

— A od njega si čuje?!

— Od njega, od njega — potvrdi Petar. — On mi je mam reka, da mora biti ovako, kako će i biti.

— I meni je tako reka! — šane Janja, primaknuvši se k njemu, kao da se boji, da će tko čuti i razglasiti tu njezinu slatku tajnu. — I meni je mam tako reka! Neg, znaš, što sam pomislila, Perica, ako ti budeš tije?

— Nude?

— Da nam on bude kum, kad nas je sastavlja. Blažena ga Gospa sastavila sa zdravljem i veseljem i vratila mu sve u njegovoj dici i unucim i praunucim.

— Moremo i tako — odgovori Petar, gledajući neprekidno u suzne oči svoje sretne odabranice. — Moremo, kakogod oćeš, kad nam je Svemogući pružije obe svoje svete ruke, slava Mu i vala. Esi ti vidila, lipa moja Janjuško, što j' rič Božija?! Kad On oće da nikog sastavi, niko ga ne rastavi — ni ćaća ni mater ni vrime ni daljina ni ništa na svitu — — — I viruj Bogu i meni, da meni nije više bilo ni do žene ni do ženidbe, jer nisam ni mislije na to, al kad mi Stančina reče za tebe, ja se iz oni stopa pomladi i samo što ne zapiva. Viruj mi ka Bogu, kad ti kažujem! Al ne, da mi je do ženidbe, nego do tebe mi je, do tebe, lipa moja!

— E, e! Uprav sam tako i ja mislila! — potvrđuje Janja. — I nije mi ništa, nego što će mi se dica rugati. Misli'će, da j' meni do udaje i ne će me razumiti — — —

— Est to, al neka divane, što im drago!

— Već imam i praunučad, moj Perica, i vide ti čuda Božijega! Praunučad mi more pivati u svatim — —

— E, e. I piva'će, ako Bog da! Reci im, bluno, da to nisu tvoji svati od sada nego od prije pedeset godina.

— Uprav i est tako. I meni se samoj čini sada, da i nije prošlo ovolko vrimena, otkad si me ostavije i otiša — — — I sad ja istom kukavna vidim, kako sam se bila udala za unog vridnog i poštenog čovika i kako se udavaju naše jadne cure! Samo — eto, da j' pod muškom kapom, al di je ono od ovoga, milošto moja! — — — Sad ja istom vidim, kako bi to moralo biti — — —

Nije tu više trebalo razmišljati i umovati, kad je sve bilo smišljeno, kao da je gotovo palo iz neba pred njega. Malo je bio kod kuće, samo da ne bude napadno, koliko se navija k Janji: Hodao je po njivama i selima, pa redovno udarao ispred njezine kuće, svraćao se k njezinim susjedima, zastajkivao pred selskim kućama, a ona je pazila i izlazila na razgovor kao i ostali seljani, koji su kod kuće i imadu vremena za razgovor i stajanje. A ona ga je

imala, jer nije obrađivala mnogo zemlje, a što je obrađivala, obradila je vazda među najprvima, jer je sve radila s plaćenim težacima, jer u kući nije imala ni jednoga. Stoga je onda vazda uzela više poslenika najednom i brzo obavila, što je bilo da se obavi, a onda se veselila, gledajući, kako ljetina buji i napreduje ili se jadala i skupa s ostalima jaukala i kukala za kapcom kiše.

Kad bi se raspripovijedali u selu, onda bi ga ona zovnula k sebi na kavu, a da ne bude napadno, gdjekad bi se on i sam ponudio. Tako — malko bi se našalili, malko komedijali, da se nitko ne dosjeti, na što oni ciljaju, a njih je dvoje dobro razumjelo, gdje im se misli sastaju.

Petar ipak nije zaboravio, zašto je došao kući i komu imade zahvaliti, da se je opet našao na tim dragim stazama, koje su gazile njegove djetinje noge i gdje ga je čekala tiha i mirna sreća posljednjih dana njegova života. Odlučio je, da će bakici svakako ostaviti ono, što joj je dao tobože na čuvanje, a onda će joj reći: — Eto: zovu me kući, da se ne prebijam po tuđem svijetu i da ne rasipljem kostiju kojekuda, kad ih moram ostaviti u našoj blagoslovljenoj zemlji! — — Tako će joj reći i bit će mu žao, što ih ostavlja, ali — — — Nijesu konci života u našim rukama, pa da moramo za sve odgovarati! Čovjek snuje, a Bog pusti, da bude i drugačije — — Reći će joj, da mora onoj zemljici vratiti, što je njezino: tu šaku kostiju — — —

Za svaki se je slučaj jednog dana raspripovijedao s bilježnikom i kao posve slučajno ga upitao, kako je to bilo, kad su njega brisali iz zadruge. To je pitao, samo da čuje, da li je doista brisan ili mu je možda sinovac prodavao brusove, da ga zaplaši. Kako bilo da bilo, ne bi on sada sramotio svoga djedovskog ognjišta i svađao se s djecom svoje braće, al — eto. Da čuje i od onog, koji mora znati, jer ima one knjižurine pod svojim ključem! Da čuje i iz njegovih usta: — Tako i tako! Nisi više član zadruge!

I tako mu je bilježnik i rekao: — Prošlo — veli — dugo vrime, što se nisi javlja', pa si onda izgubije zadružno pravo. I nisu te baš ni tribali brisati, kad te je Bog izbrisa' — — —

— Neka — šanuo je sam sebi. — Imam ja sad svoju zadružicu — — —

LXIX.

Zlata je istom oko jednog sata poslije podne došla kući — u stan svoje poslodavke. Jedva je vukla nogu za nogom, koliko je bila izmučena i iscrpljena. Gospođa joj otvorila vrata i rekla joj veoma sućutno:

— Joj, moja Zlata, kako izgledate!

— Nije mi ništa, milostiva! — odgovori ona i nasilu joj se nasmiješi. — Malko sam umorna, a inače mi nije ništa.

— Izmučili su vas sigurno preslušavanjem?!

— A, ne, milostiva. Nijesu. Bili su svi veoma ljubazni i pažljivi sa mnom. Samo sam se ipak malko umorila, jer je dugo trajalo.

Nije jela ni takla, nego se je napila vode, sjela, da se malko odmori, kao da nije sjedjela skoro dva sata, a zatim se odmah latila, da pere posuđe. Očekivala je, da će joj gospođa ponuditi, da može ići i poslije podne na raspravu, da sluša, kako teče, no gospođa je šutjela, a ona nije htjela sama spomenuti, pa je istom uvečer, kad je sve pospremila, otišla pred sudbeni stol, misleći, da bi slučajno ipak mogla još koga vidjeti i što čuti, no sve je bilo u dubokome mraku i vrata zaključana. Prošla je Sudničkom ulicom ispred Kresovićeve pisarne, nadajući se, da će možda vidjeti kod njega svijetlo, odlučivši, da će onda skoknuti, da ga upita, da li se je desilo što važno i da li je zadovoljan tokom rasprave. Poslije njezinoga joj je preslušanja srdačno stisnuo ruku i prijateljski joj šanuo:

— Izvrsno ste se držali! Vi ste uopće divna i neobična žena!

Nije važno, no te su joj njegove riječi ipak veoma godile i neprekidno su joj zvučale u ušesima kao ugodni ugođaji daleke tihe i blage glazbe. Ona doista nije više polagala upravo nikakove važnosti na ono, što misle njezina braća ljudi o bilo kojem pitanju, jer je bez velikog umovanja, samim osjećajem, samom svojom pronicavošću došla do neoborivog uvjerenja, da se njihovo mišljenje i raspoloženje ravna vazda i isključivo prema potrebama njihove računice. Kroz tu prizmu ocjenjuju i razbojnike

i svece i nebo i zemlju i dobre i zle duhove. Prema tome nije ni mogla cijeniti njihova mišljenja ni o kome ni o čemu, a najmanje o sebi samoj. Ona doduše imade najbolje iskustvo s doktorom Kresovićem, ali ne zna, koliko ih je, koji su iskusili posve protivno od njezinih doživljaja, pa se ne smije zanositi ni prenagliti — — Ipak su joj njegove riječi neprestano zujale u ušima:

— — — Vi ste uopće divna i neobična žena! — — —

I prozori su njegove pisarne bili u dubokome mraku. Čas je zastala, pogledala na njih i onda polako, umorno i neodlučno nastavila put u Palmotićevu ulicu, pomislivši, da bi možda mogla već sresti Željka. Istina, još je dosta rano za njega, al se može desiti, da je ranije gotov. Kad ga nije nigdje opazila, okrenula je niz Palmotićevu ulicu prema kolodvoru, jer je vjerovala, da je vjerojatnije, da još nije prošao. Išla je s noge na nogu, jer joj se je činilo, da je svaki korak stoji života, i pomišljala, da će se nenadano sva raspasti u sastavne dijelove svoga jadnog i umornog tijela — toliko je bila slaba, satrvena i umorna. Išla je bez misli, kao biljka, pomičući se naprijed, jer je tako krenula. Nenadano se je našla sučelice crkvi otaca Isusovaca. Zastala je i zagledala se niz ulicu, pa kad nije Željka opazila, udari preko ulice u crkvu. Pred glavnim je žrtvenikom gorjelo vječno svijetlo, a lijevo i desno nešto dalje od polovice crkve prema gore gorjele su dvije električne žarulje tako, da je bila cijela crkva slabo rasvijetljena. To toliko, da nije bio mrak. Ušla je u posljednju klupu, klekla, prekrstila se, sklopila ruke i naslonila u njih lice. Počela je moliti Očenaš, no nenadano je opazila, da ona moli nešto drugo i čula, kako šapće iz dna duše, oblijevajući svojom krvlju svaku riječ:

— Oče naš nebeski, Ti si naš Otac, Ti si neizmjerno dobar, Ti si neizmjerno milosrdan, Ti si naš Otac — — Pogledaj na svoje slijepo dijete Slavicu i smiluj joj se. Ona nije još ništa mogla skriviti, da bi je mogao kazniti za njezine grijehe. Smiluj joj se, najmilosrdniji i jedini naš Oče! Pogledaj na svoga nesretnog Dragana. Zar može biti bolja i plemenitija duša od njegove, pa zašto si mu ostavio tolika poniženja i tolike muke i patnje?! Pa pogle-

daj sve nas ostale, koji jesmo grješnici pred licem Tvojim, al — oh, Oče moj nebeski, zašto sve na nas?! Čim zaslužismo ovolike muke?!

Šaptala je i šaptala sve glasnije i glasnije, a onda naglo zamukla, podigla glavu s ruku, zagledala se u raspetoga Krista, raširila ruke i pružila ih prema Njemu, pa zavapila:

— Svemogući moj Oče, Ti ni Njega nijesi htio uslišati, pa kako bi onda mene grješnicu?! Jao meni! Oprosti mi, Svemogući i premilostivi, kojega ja ne pojmim i ne razumijem — — —

Spustila je opet glavu na ruke i zaridala, kao da će joj se grudi rasprsnuti pod udarcima jecaja. Nekoliko je žena klečalo u klupama pred njom, pa se skoro sve počeše mjestoljiti, a neke se i okrenuše, da vide, što se to događa, no niti su one mogle što razabrati niti je Zlata to opazila, jer nije nikoga opazila, ni kad je ušla u crkvu, kad je bila još mnogo mirnija, a kamo li da bi sada primijetila ili osjetila ili samo i pomislila, da će svojim glasnim jecajem svrnuti na sebe čiju pozornost. Već davno nije plakala tako teško i očajno, da se nije nikako mogla razabrati i ustaviti, a da ni sama nije znala neposrednog razloga toga naglog i užasnog prodora. Već je dugo nijemo vukla i nosila svoj jaram, koji je danas, na preslušanju osjetila u njegovoj najstrašnijoj težini i ogavnosti, a nije se nikako mogla nikom ni izjadati niti ju je bio jako napao plač, da se je isplakala i tako očistila nutrinju, pa je sada to preobilje boli i užasa provalilo kao vulkan.

Osjetila je, da je počela skoro u sav glas jecati i jaukati, pa pritisne ruke na usta, da ih začepi, čim je samo lomila i izobličavala glasove, ali ih nije uklanjala niti ih je mogla stišati, dok joj nijesu popustile tetive u samoj nutrinji. Klonula je glavom na klupu tako, da je klečeći visjela posve naprijed u klupu pred sobom. Jecaji su bivali sve rjeđi i rjeđi, pa je osjetila, da se smiruje, počela se oprezno pridizati, izvadila rupčić i brisala oči, no još uvijek tako, da je bila sva naslonjena na klupu. Kako se je oporavljala, tako se je sve više i više ispravljala, pazeći sada, da ne podigne lica, da joj ga mogu vidjeti i možda pre-

poznati one, koje su se svaki čas obzirale, kao da su na perima. To ju je veoma ljutilo, no nije mogla ništa nego da se rukama zakloni pred tim radoznalim i prodornim pogledima. Kroz prste je opet uperila oči na Raspetoga i promatrala Ga s užasnom boli u grlu i u pogledima. Osjećala je, da bi željela s Njime razgovarati, ali baš razgovarati, da Mu se potuži, da Mu prikaže sve užase svojih nesreća i patnja, a On da joj onda odgovori — — — Može je i ukoriti, samo da joj rekne riječ, da čuje Njegov glas, da zna, da On hoće s njom da govori — — —

— Svemogući — šaptala je u groznici. — Svemogući moj Bože — — Ti si Pravda i onda — — mora ovako biti. Nema ništa nego sama Pravda! — Mi smo skrivili, ali kada? Zašto smo dospjeli na ove putove, koji su doveli baš dovle, gdje smo sada?! — — — Kada je i čime je zgriješilo ono moje nesretno dijete?! A zgriješilo je — — — Svemoguća Pravdo — — — Ne ćeš mi se smilovati, jer onda ne bi bio Pravda — — —

Trgla se je pod tom pomisli, prekrstila se, zakopala oči u dlanove, sabrala misli, otresla se teškom mukom onoga, što ju je pritiskivalo i opet zavapila:

— Razapeti Kriste — — Dosta je, da nam dadeš snage, da podnesemo, pa si nam onda dao sve — — —

Prekrstila se je, obrisala oči, polako ustala i pošla van. Opet je pred crkvom zastala i nekoliko časaka pozorno gledala prema onoj strani, s koje bi morao doći Željko, pa kad ga nije vidjela, krenula je uz ulicu prema kući.

Bakica ju je dočekala u dvorištu, kao da tobože nešto radi, a uistinu je bila tu već skoro cijelo popodne, čekajući nju, i ako je znala, da će doći kao i obično, istom kasno uvečer. Ipak ju je čekala, jer se nije mogla smiriti u sobi.

— Ti samo šutiš, bakice — rekla joj je Slavica, tapkajući oko nje i pripovijedajući poluglasno ono, što je radila ili što je mislila, da radi, a bavila se je spremanjem svoje bebice u školu.

— Dosta je, što ti govoriš — odgovori joj i pomiluje ju po kosici. Misli su joj bile neprekidno uz Dragana: slušala je njegov glas i promatrala mnogo nepoznate velike

gospode, koja su skupljena pred njim, iza velikoga stola i ispituju ga. Dragan se brani i dokazuje, kako je ono samo nesreća i kako ga on nije htio, već mu je sigurno sam nečastivi porinuo sjekiru u ruku, a ona mu velika gospoda ne vjeruju i strahovito ga napadaju i muče pitanjima. On se bori i otimlje i sve pogledava u nju, u svoju mamicu, tražeći pogledom, da mu ona pomogne — — A i tko bi mu drugi pomogao brže, bolje i spremnije od nje, ali se ona sirota ne može ni pomaknuti ni progovoriti, kao da je uzeta, pa ne može čak ni zaplakati ni kriknuti, da se čuje do Boga, da mu od Njega izmoli pomoć. Sapeta je, već otkad je došla u grad — — — Ona to osjeća i proklinje onaj čas — kad su se ispunile njezine vruće želje, da sve proda, da se riješi svojega svetog ognjišta i da otide daleko, među nepoznate ljude, u nepoznati kraj, na nepoznate običaje — — — Prokleti onaj čas, kad je uzela za ruku svojega jedinca, trgla ga od vatre, koju su naložili još njegovi šukundjedovi, a drugi poslije njih uzdržali živu sve do njega, da mu ona onda rekne:

»Idemo, sinko, za tvojom srećom!«

A zar može biti veće sreće od one, što je kuju već dugi vjekovi u neprekidnom nizu novih naraštaja, koji vazda napreduju i vazda se usavršavaju?! Pa neka se sreća i pritaji po nepoznatim zakonima tajanstvenosti zbivanja, zar može igdje biti nesreća snošljivija i lakša i u svojoj najvećoj navali i bezobzirnosti, nego li kod tog ognjišta, uz koje su duhovi svih tvojih predа, kadagod zavapiš za njihovom pomoći?! Zar joj možeš igdje lakše izmaći, barem da se odmoriš, nego li tu, gdje tvoja duša pozna svaki kamečak među milijunima komadića i svaki prah zemlje do u najdublje dubine, svaku iskru zraka do nedohitnih visina, što ih ljubi tvoj pogled?! Gdje se može i zamisliti veća sreća od one, što ti je savjesno njeguju i goje pradjedovi uz svoje neugasivo ognjište?! Gdje te može zadesiti manja nesreća i od najstrašnije, koja te može stići među najbližim svojima i na svome i u svome?!

Naravno, ona tako misli sada, poslije svih najstrašnijih iskustava, kad joj više nije ostalo ništa, čime bi se mogla povratiti, da barem okusi koji gutljaj onoga zraka — onoga

zraka, što ga ona zna! Osjeća, da bi joj već i tim bilo mnogo olakšano i pomoženo, no — nema nade, nema izgleda. Sve je propalo i na nosilima čeka svojega grobara, da ukloni lešinu ispred gladnih pasa i ptica grabilica — —

— I ti, bakice, nešto neprestano šapćeš! — reče joj mala, kad je spremila svoju bebicu u školu, pospremila kuću i sjela, da se odmori.

— Ja se to molim dragom Bogu za tebe — odgovori joj starica tiho i tužno.

— Mene dragi Bog voli! — odgovori Slavica i veselo pljesne rukom o ruku. — On mene voli više nego Željka.

— Voli, voli, slava Mu i hvala! — potvrđuje joj baka, ne svrčući na nju ni pogleda ni misli.

Stigla je Zlata, a s njom i Mara. Sastale su se baš tu, gdje se iz Nove Vesi okreće k njima. Zlata je išla polako, pješice kao i obično, a Mara je došla u tramwayu i stigla sestru baš na stajalištu, na kojem je morala izići.

— Pošla sam k tebi, samo da se vidimo! — reče joj. — Nijesam nikako mogla jutros doći na raspravu, jer se nijesam usudila moliti staroga, da me pusti, jer smo imali previše hitnoga posla. Čula sam, da si se divno držala.

— Ah, molim te! — odgovori Zlata i odmahne rukom. — Umorna sam, da se jedva pomičem i jedva se držim na nogama.

— Rekli su mi, da te je državni odvjetnik veoma mučio.

— Nije istina! On je sebi nešto uvrtio u glavu: vjeruje, da je otkrio kamen mudraca i jaše na njemu. To mu je zanimanje. Sjećaš se, kako je pokojni tata znao reći, da se samo najbolji pravnici i najbolji ljudi, ako su dugo državni odvjetnici, mogu othrvati, da s vremenom ne postanu zagrižljive i čangrižljive usidjelice, koje mrze i same sebe i cijeli svijet?!

— A takav je već ovaj?!

— Ne, ne. On je samo na najboljem putu, no zasada je još veoma svjež i okretan kao jegulja. Samo mu je sa mnom bilo nezgodno, što se nije usudio, da me napadne frontalno. Ipak je bio sapet prevelikim dužnim obzirima,

koji su ga sputavali i često ga dovodili u veoma nezgodan položaj. Ja sam živo osjećala, kako bi on bio mene preskakivao, da je mogao uzeti posve slobodan zalet.

— Al bi i ti njemu bila dostojno odgovarala!

— Ja mislim, da bih, no možda mi svaki put ni ne bi uspjelo, pa bi se gdjekada skliznuo on, a gdjekada ja. Meni je položaj svakako bio lagan, jer nijesam imala upravo ništa tajiti. Ja sam se mogla posve slobodno kretati.

— Maks mi reče, da je znao, da si pametna i sposobna, ali da nije mogao ni zamisliti, da si onakova, kakova si se danas pokazala.

— Vidjela si ga?

— Zvao me je poslije podne, da dođem k njemu u pisarnu. Bila sam malo prije. Htio je, da mi samo rekne svoje dojmove sa rasprave.

— A i on je bio na raspravi?!

— Bio je, bio! Kaže, da nije mogao ući u dvoranu, jer da su drugi bili jači od njega, pa da ga je neki znanac od državnog odvjetništva uveo na galeriju.

— Ja ga nijesam vidjela — — Istina, ja nijesam nikoga vidjela.

— Kaže, da si bila velika.

— Je li što govorio, kako će ispasti osuda po njegovu mnijenju?

— Kaže, da se Dragan pametno drži i da ga svi brane osim državnog odvjetnika, pa da mora dobro svršiti. Da ti reknem još i ovo — brzala je Mara: — Bila sam i s Jovicom. I on je bio na raspravi.

— I on?! — iznenadi se Zlata. — Molim te, što ti je on rekao?! — pitala je s najvećim zanimanjem i u tom času zaboravila i na umor i na sve svoje slaboće i nevolje. Radoznalost je prevladala sve ostale osjećaje, pa jasno vidje, koliko joj je ipak stalo do Stefanovićeva mnijenja. Ne bi bila znala odgovoriti, zašto je to toliko zanima, ali je bilo tako.

— I on je sav zanesen tvojim držanjem.

— Drago mi je, da je on zadovoljan! — reče ona nasilu mirno, osjećajući, da mora svladati naglu navalu velikoga zadovoljstva.

— Ne može naći dosta jake i krepke izraze, koje bi upotrijebio, da izrazi svoje oduševljenje. Kaže, da je sretan, što je danas dobio jedan dokaz više, da se ne vara u tebi.

Zlata je šutjela, mirno slušala i nenadano osjetila, kako se njezino zadovoljstvo i sreća sruši kao prazna vreća, koja je bila umjetno uspravljena. Zar je za nju više uopće važno, kako tko o njoj sudi, ako je prešla preko svega, povukla se u svoju dušu i počela živjeti samo za nju i po propisima, kojih se ljudi ne drže, ali koji zato ipak nijesu prestali, jer ne mogu prestati važiti!? Što se nje tiče, da li je Stefanović zadovoljan ili nezadovoljan njezinim iskazom, kad ona osjeća u svojoj duši, da je izvršila svoju zadaću?! Veseli je, da i on promatra ta pitanja kao i ona, ali inače to nema za nju lično upravo nikakova posebnog značenja. Milo joj je radi njega, a ne radi sebe — — —

— Kaže, da se je i Ljubica ponijela vanredno dobro — nastavljala je Mara svoj izvještaj.

— Ah, to me veseli! — uskliknu ona iz dna duše. — To nijesam znala, a nijesam imala koga pitati, pa sam gorjela od radoznalosti. Baš joj hvala, baš me veseli! To znači, da joj je Jovica održao dobru pouku i da je sve osjetila i razumjela. Baš me veseli — — —

— I on kaže, da će Dragan biti veoma blago suđen.

— Ah! — uzdahne Zlata i opet odmahne rukom. — Ja o tome više i ne mislim. Da je i najmanje, previše je, jer niti je zaslužio niti može izdržati. On je već sada više na drugome nego na ovom svijetu. Njegove oči više ni ne gledaju s ovoga svijeta — — —

— Nije ipak tako! — odgovori Mara, samo da sestru razuvjerava, dok ni sama nije drugačije mislila.

— Točno je ovako, al — — Pustimo sada te tužne misli. Mi ne možemo ništa u tome promijeniti, kad Spasitelj nije mogao izmoliti od svojega Oca nebeskog, da ga mimoiđe ona čaša — — — Sve ima svoj razlog i mora ići svojom kolotečinom. Meni je glavno, da sam posve uvjerena, da Dragan doista nije htio ubiti. On je pograbio sjekiru i njome razmahnuo kao što dijete uzme skupocjenu

staklenu posudu i spusti je na kamen, na kome se razleti u tisuću komada.

— Je li Dragan miran na raspravi?

— Ne znam ja. Vjeruj mi, da ne znam — odgovori joj sestra i zamisli se, e da bi u mislima mogla uspostaviti sve prizore tako, da vidi, kako se on drži. Uzalud je nastojala, da ga opazi i promatra. Osjetila je samo, kako ju je ogrlio i nešto joj šaptao — — — Doista ne znam, je li miran ili ne — — —

— Obojica su mi rekli, da je posve utučen, kao da ga se uopće cijela rasprava i ne tiče.

— Ja mislim, da je to točno opažanje. Njega se zaista i ne tiče, kako će biti suđen. Zar je važno, da li će osuda glasiti na godinu dana, na pet ili dvadeset godina, kad za njega i najmanja kazna znači — doživotno?! On ne može živ iz onih zidina — govorila je ona tvrdo i oporo, kao što zvuče riječi, koje izgovaraju gluhonijemi od rođenja.

— Ne, ne! — ispravlja Mara sestrino mišljenje. — I Wetter mi i Jovica kažu, da jest slab, ali da su oni mislili, da je mnogo slabiji. Po tome jasno vidiš, da nije posve slabo, kako ti to misliš — — —

— Ah, pustimo to s mirom! — odgovori Zlata i duboko uzdahne. — Mi smo sigurno zaslužili ovakav život i ne možemo mu izmaći — — —

Stigoše već u blizinu Zlatina stana. Ona se trže nenadano i reče:

— Meni je veoma drago, što si došla i da si me dopratila, no sada mislim, tko će tebe pratiti natrag, kad nema strica Petra.

— Ja nijesam strašljiva! — odgovori Mara odlučno. — A i što mi tko može?! Nema mi što oteti, a tući me ne će nitko, pa?! — — —

Bakica je čula njihov govor na ulici, pa je polako ustala i uzvrtjela se pred stanom, kao da nešto radi.

— Eto majkice! — reče Slavica veselo i poče udarati ručicama.

— Eto je, eto! — potvrđivala je baka i uzdihala se, kao da otkida komade prsiju i izbaciva ih na kamenje u dvorištu. — Eto naše majkice.

— Možda je i Željko s njom? Al je l' de, bakice, da dragi Bog ne voli Željka kolk mene!

—Jest, jest, dušice! — potvrđivala je bakica i ne znajući, što ju je dijete pitalo.

Kad su one dvije ušle i pozdravile, bakica je uzvratila pozdrav i htjela odmah upitati, kako je bilo na raspravi, no učini joj se, da to ne bi bilo zgodno, pa otvori usta, zagleda se u Zlatu i tako ostade, čekajući. Nevjesta je osjećala, što majka očekuje, pa joj odmah reče:

— Sve je dobro, mamice, na raspravi, i Dragan te pozdravlja. On dobro izgleda i vrlo je lijepo raspoložen.

— Jadno mu njegovo raspoloženje, jadna mu majka njegova! — Odgovori starica i ubrza uzdahe, kao da joj oni olakšavaju nošenje tih nadčovječnih boli.

— I meni šalje tatica pusicu?! — javi se Slavica.

— Da, da, dušice! — potvrđuje joj majka. — Svojoj maloj zlatnoj curici šalje mnogo pusica.

— I pitao je, što radim?

— Da, da. Pitao je i da li si dobra, a ja sam mu rekla, da slušaš bakicu i da si dobra, dobra, dobra — govorila je Zlata, prišla joj i uzela je u naramak. Osjećala je potrebu, da nekoga malko mazi, a ujedno je mislila, da je pametno, da se malko svi zabave s djetetom, da tako bakičine misli i pažnju svrnu na drugu kolotečinu.

— Zamazat će te nožicama — reče joj svekrva.

— Nije blato, bakice, u dvorištu, a i nema što na meni zamazati! — odgovori joj Zlata i pokuša, da iscijedi iz grla glasove, koji bi barem malko naličili smijehu.

— Ja sam odmakla noge! — rastumači Slavica. — A je li tatica pitao i za Željka?

— Da, da. I za njega je pitao, jer je i on tatin.

— I tata i njega voli — —

— Voli ga. To se zna! — potvrđuje Zlata.

— Al mene više voli.

— Tebe svi više volimo — odgovori joj majka, pospe je cjelovima i metne je na zemlju, uzme je za ruku i povede u sobu. — Možemo unići, da ne stojimo na dvorištu.

— Ja mislim, da je sada već najljepše pod vedrim nebom — odgovori Mara. — A i ja moram bježati. Da. Pita me Maks za strica Petra.

— A što se on brine za njega? — upita bakica i zagleda se u Maru s najvećim zanimanjem.

— Ne može nikako zaboraviti, kako ga je ono bio pograbio za šišak! — odgovori Mara, smijući se. — Pita me, da li znam, kada će se vratiti, a ja sam mu rekla, da mi se čini, da se on uopće i ne će više vraćati. To sam mu rekla baš stoga, što se previše zanima za njega.

— I ja se bojim, da se ne će vratiti, jer što je pošteno, to se spašava i bježi iz grada, dok je još vremena — govorila je baka tiho, sigurno i uvjerljivo.

— Nemoj, zabora, tako, mamice! — reče Mara i nasmije joj se u sav glas. — Ako ima zla, ne može se reći, da je sve zlo u gradu!

— Goni ti svoju, kćerce moja, a ja ću svoju! — odgovori bakica mirno. — Ne daj ti, Bože, da doživiš, što sam ja doživjela — — —

Zlata je iznijela nekoliko stolica, pa su posjedali pred vratima i svi zamukli. Mara je smišljala, što bi rekla, pa da ode, jer joj se je činilo, da je već veoma kasno, a Zlata je klonula na stolac kao odsječena grana. Istom sada pravo osjeti, kako je potpuno iscrpljena i nemoćna, pa poče pomicati redom ruke i noge, da vidi, da li osjeća bolove u svim dijelovima tijela.

Nenadano se otvoriše dvorišna vrata, a u dvorište stupi Željko i tiho pozdravi.

— Uprav si me preplašio, kako si tiho ušao kao mačka! — reče mu bakica. On je šutio i htio proći u sobu, no kako su svi sjedjeli u hrpici, nije se mogao progurati, pa zape za majku, a ona ga zagrli i poljubi.

— A što jecaš? — trže se ona i zagleda mu se u lice. Kako su joj se oči bile naučile na mrak, a večer je bila posve svijetla, mogla mu je jasno razabrati crvene kolobare oko očiju. — Ti si plakao? Sigurno su te opet tukli?!

— Malko! — odgovori on, pa slobodnije pusti nekoliko udaraca u grlu, koji su prasnuli, kao da će mu probiti jabučicu.

— Malko, a još i sad jecaš?! — reče mati tužno i zabrinuto.

On je šutio.

— A zašto su te opet? Tko te je danas?

— Svi! — odgovori on kratko i odrezano. — Tko je prvi stigao.

— A zašto te tuku, Bog im sudio? — zavapi baka.

— Jedan mi je šegrt nešto rekao za taticu i udario me, a drugi su se počeli smijati. Ja sam udario njega, a onda su svi skočili na mene i počeli me tući, a ja sam onda čekićem udario šegrta — — —

— Čekićem?! — zaprepasti se Zlata. — Jadan ne bio, kako smiješ udariti čekićem?!

— A kako svi smiju mene tući?! — odgovori on posve tvrdo.

— Ne smiju ni oni tebe, al ti nikad ne smiješ nikog udariti!

— Neka me puste u miru, pa ću i ja biti miran! — odgovarao je Željko posve ozbiljno kao odrastao čovjek. — Ako li me budu i dalje ovako mlatili, vidjet ćete — — —

LXX.

Bojanić je dosta lako podnosio terete i uzrujanja glavne rasprave, jer je svu važnost položio na duhovnu stranu glavnoga pitanja i svih pojava na raspravi. Manje ga je zanimalo, da li koji svjedok njega tereti ili brani, nego li, da li govori istinu ili ne. S najvećom je pažnjom pratio svaku i najneznatniju riječcu i nastojao je uklopiti u cijeli sklop iskaza, da onda ocijeni pojavu onoga, koji je govorio. Baš je s toga razloga lakše snosio sve napore, jer mu je duh bio mnogo jači od tijela, a što je slušao, nije nepovoljno djelovalo, pa njegovo duševno raspoloženje nije moglo nego i na njegovo tjelesno stanje utjecati blagotvorno kao proljetna kiša na usjeve.

Od Zlate nije ni očekivao nego što je čuo, pa se nije nimalo iznenadio nit se je mogao više oduševiti za nju, nego li je već prije bio zanesen njezinom dušom, no zato

ga je s tim više iznenadila gospođa Ljubica svojim nastupom. Njemu su doduše bili već natuknuli, da će njezin iskaz biti pošten i bez srdžbe i strasti, no ipak nije mogao očekivati, da će se uzdržati na onolikoj visini i da ne će ni pokušati, da napadne Zlatu. To je bilo, pred čim je najviše strepio, i već je u duhu gledao, kako će on skočiti na nju kao ris i pograbiti je — — — Tko bi znao, što će učiniti, no nije isključeno, da je pograbi za vrat i da mu prsti padnu tako nespretno, da je i zadavi — — Već je bio na sve spreman i strepio je pred tim časovima, kad mu rekoše, da će biti umjerena. To ga je malko umirilo i dopustilo mu, da lakše čeka raspravu i da bistrije razmišlja o svim mogućnostima njezina razvoja.

I kako svi svjedoci iskazuju posve istinito, on je miran i lako sve snosi. Istina, kad je državni odvjetnik ispitivao Zlatu, on je mislio bezbroj puta, da će urliknuti kao divlja zvijer, skočiti na njega i zagristi mu u živo meso, no ipak se je svladao. Skupio se je u hrpicu, skupio sve svoje sile i trpio, trpio, dok nije i pretrpio, hvala Zlatinoj golemoj snazi, koja je sve prenijela kao u igri!

Iza prvog dana rasprave spavao je po noći posve dobro, te je drugog dana stupio u dvoranu posve odmoran i dobro raspoložen. Prije toga je desetak časaka razgovarao u razgovornici sa svojim braniteljem i izmijenio nekoliko misli o onome, što će koji najzad reći.

— Ti govori bez ikakova obzira na mene i moje nazore — rekao je Bojanić — a ako ja uopće budem poslije tebe imao što reći, ja ću opet govoriti bez obzira na tebe.

— To možeš, ali ne smiješ prevrnuti mojih tvrdnja kao ciganin — reče mu Kresović i nasmije se.

— Kako je to bilo s ciganinom?

— Bio je optužen radi krađe, pa kad je poslije rasprave branitelj svršio svoj konačni govor, ciganin se je zagledao u njega otvorenih usta i nije ni trenuo okom. Predsjedatelj ga upita, ima li on još što reći u svoju obranu, a on — zinuo, ne miče se i ne odgovara. — »Što ste zinuli i izdrečili se?!« — vikne predsjedatelj ljutito. — »Čudim se, šuno, kako sam pošten!« — odgovori ciganin

posve prostodušno, još uvijek pod dojmom riječi svojega rječitog branitelja.

— Ne, ne! Ja se ne ću tako držati! — odgovori mu Bojanić. — Ja osjećam, da me svi vi držite mnogo i gorim i odgovornijim nego jesam, pa se onda ne ću iznenaditi tvojim pohvalama.

— Kako bilo da bilo, nastoj, da ne budeš dugačak, ako uopće budeš što govorio.

— Budi miran! — odgovori mu, osjećajući ujedno veliki mir u cijelome svome biću. S takim je raspoloženjem stupio u dvoranu i ostao cijelo prije podne. Nekako baš oko podne proglasi predsjedatelj dokazni postupak završenim i dade riječ državnom odvjetniku, da stavi svoj konačni prijedlog. On međutim zamoli, da raspravu odgodi do poslije podne, jer da svoj govor ne može završiti prije podnevnoga prekinuća, a onda da je svakako i njemu lakše i gospodi sucima ugodnije, da govor ne bude prekidan.

Predsjedatelj je udovoljio njegovoj želji i raspravu prekinuo, odredivši nastavak za tri sata poslije podne.

U određeno su vrijeme svi, koji su tu morali biti, bili na svojim mjestima, a u novinarskim, odvjetničkim klupama kao i u klupama za općinstvo nije bilo ni jednog slobodnog mjesta, već su mnogi stajali i pokraj klupa. Na galeriji su bili zbijeni kao sardine, pa kad se pomakao jedan, zaljuljala se je cijela jedna strana galerije, kao da sva ta ljudska tjelesa sačinjavaju samo jednu jedinu cjelinu.

Doveden je i Bojanić. Stupao je dosta sigurno i čvrsto, no ipak nije mogao ići tako žurno, da se ne bi opazilo, da mu noge podrhtavaju i da je na njima nesiguran. Sjeo je na svoje mjesto, naklonivši se prije toga sudbenom vijeću, državnom odvjetniku i svom branitelju. Na klupe, u kojima je sjedjelo općinstvo, kao i na galeriju nije ni jedan jedini put bacio pogleda, kao da ih i nema. Nije se zanimao ni za novinare, i ako je među njima mnoge poznavao, a Grudanić je neprekidno tu sjedio i ponovo pokušao, da mu se javi, no svi su njegovi pokušaji ostali bez uspjeha, jer se on nije osvrtao na ono, što se je događalo u novinarskim

klupama. Činilo se je čak, da namjerice izbjegava svaku uspostavu bilo kakove veze s tim svijetom, kojega je on već pregorio i koji za njega ne postoji nego samo kao kratkotrajna postaja, na kojoj može — možda! — još malko pročistiti svoju savjest i olakšati dušu, da mu bude lakše, kad posve otide — — — Jutros su mu na dvorištu ponudili novine, u kojima je objelodanjen izvještaj s rasprave. Uzeo ih je i žurno preletio pogledom, tražeći samo, da vidi, kako se izražavaju o Zlati. Kad je vidio, da su puni priznanja i pažnje, zadovoljno je odahnuo i povratio novine.

— Čitajte samo! — ponuka ga prijatelj.

— Zar mislite, da je to više nego li ja sam znam?! — upita on i nasmije se. — Novinar je koješta kitio i umovao, jer mu se je radilo o redcima i, najzad, jer je potrebno, da pokaže, kako razumije stvar, o kojoj piše, no mene to ne zanima.

I u poldan su mu ponudili neke druge novine, a on je i u njima potražio samo ono, što pišu o Zlati, bio zadovoljan i povratio ih. Malko je spavao poslije mršavog objeda, odmorio se, osvježio se i došao s posve lijepim raspoloženjem, da čuje, kako će državni odvjetnik braniti svoju optužnicu poslije svega onoga, što je čuo od svjedoka. Kako će jošte moći zastupati mišljenje, da je ubio »poslije zreloga razmišljanja« i tražiti njegovu glavu?!

— Nastavlja se glavna rasprava — reče predsjedatelj. — Gospodine državni odvjetniče, izvolite staviti konačni prijedlog.

To je još mlad čovjek, no na svome se mjestu vlada neusiljeno, suvereno i posve naravno, svijestan, da zna, što hoće i kako hoće. Rijetko se kada rasrdi, a često je duhovit i pomalo ujedljiv. Najveće mu je zadovoljstvo, kad može branitelja dovesti u nepriliku i pokazati mu neodrživost njegovih tvrdnja — što kod branitelja nije nikakova rijetkost ni iznimka! — tako bjelodano i jasno, da ta jasnoća upravo viče na sva četiri vjetra. Tada on zadovoljno trlja ruke i smijulji se, namigujući svome protivniku tako, da ne može nitko primijetiti osim njih dvojice, a njegov pogled govori:

— Jesam li ti zabio cviku, jesam?!

U ovoj raspravi još nije imao zgode, da se sukobi s Kresovićem ni ozbiljno ni nedužno, jer branitelj uopće nije imao skoro nigdje ni razloga ni zgode, da se miješa u tok rasprave, a upadati, samo da se javi, nije bila nikada njegova slabost. Kad nije imao što stvarno reći, on je mirno šutio i pratio tok rasprave, kao što su to činili članovi sudbenoga vijeća. Nekoliko je pitanja postavio nekim svjedocima, koja su po njegovu mišljenju bila važna za prosuđivanje samog učina, a napose je, posve naravno, polagao najveću važnost na to, da iz svih iskaza, po mogućnosti, iziđe nesumnjiva činjenica, da se Dragan nije spremao, da nije ni pomišljao, da ubije. Državni je to naravno vidio, postavljao protivna pitanja i nastojao naći dokaze za svoj nazor, no sve je ostalo u granicama najveće međusobne pažnje i poštovanja.

Polako je ustao, ne dižući pogleda sa svojih bilježaka, a onda se naglo uspravio, vrteći olovku među prstima obiju ruku kao vratilo. Pogled je ustavio na predsjedatelju i počeo veoma zvonkim, ugodnim i odmjerenim glasom:

— Veleslavni sude! Stari Zavjet nas uči, da je žena počinila prvi grijeh i da je ona izvor istočnoga grijeha. Strašno je i zamisliti, ali moramo vjerovati, da se mi rađamo s grijehom, noseći na svojoj duši nešto, što nijesmo ni htjeli učiniti ni mogli učiniti, pa čak što nijesmo ni učinili. To je strašno, to je nedokučivo, no tko želi biti vjernik, mora vjerovati, pa prema tome — mi vjerujemo. To je dogma, o kojoj se ne može raspravljati, a mi imademo pred sobom drugi slučaj ženske krivnje, koji nije dogmatičan, ali stoga nije manje klasičan.

— Život optuženoga Dragana Bojanića teče mirno i sretno, sve dok se ne sretne sa sudbonosnom ženom, kojoj očito nije bilo dosta plodova zemaljskih, koji su joj stajali na raspolaganju — kao ni onoj u raju zemaljskome! — pa je poželjela još i više. I sada nastupa tragedija nesretnog Adama, koji se ovdje zove Dragan: nema zmije, koja bi poslužila njegovoj Evi i pokazala joj novi, zabranjeni plod, pa on mora preuzeti ulogu i zmijinu i Adamovu. Ja ne ću ulaziti u pojedinosti, jer je iz sudbenih spisa vidljivo sve,

a napose je svakome, tko promatra strogo psihološki, više nego sigurno, da Dragan Bojanić ne bi bio posegnuo za novcem državne blagajne, da nije bilo Eve. Pobožni i bogobojazni sin čestite seljanke i vrijednoga seljaka, koji je slučajno obavljao i službu općinskog bilježnika — što ne znači ništa u ovom našem promatranju i ocjenjivanju! — poslušan mladić, koji s izvrsnim uspjehom svršava strogu kadetsku školu, koja sigurno nije toliko značila kao naučni koliko kao odgojni i veoma visoko odgojni zavod: takav mladić, veleslavni sude, najprije napušta svoje zvanje, napušta sve sanje svoje mladosti, za volju svoje Eve. Dobiva jadnu službicu redarstvenog detektiva, koja može dati jedva toliko, koliko je najnužnije za kruh i krov, pa je stoga i napušta i prelazi državnoj blagajni. Tu je sada nastupio onaj sudbonosni čas: da udovolji njezinu gospodstvu, on postaje obični pronevjeritelj usprkos svim odlikama njegova djetinjstva i njegove mladosti, koje navedoh.

— Ja ne tvrdim, da je ona njega nagovarala na zločin ili da je učinila išto, zbog čega bi morala kazneno-pravno odgovarati. Dovoljna je bila njezina blizina, dovoljan je bio njezin dah pomiješan s njegovim, da od njega učini zločinca.

— Njegova je tragedija počela, kad je napustio svoje zvanje, u državnoj je blagajni nastavljena, ali, nažalost, nije još završena. To je drugi čin, a mi smo sada već dva dana na muci, da razjasnimo i da razumimo treći čin ove grozne drame. I tu je žena glavno lice. Ja i opet naglašujem, da na temelju svega onoga, što smo ovdje čuli, ne mogu nipošto ustvrditi, da mu je ona turnula sjekiru u ruku, ali je izvan sumnje, da se nikada Dragan Bojanić ne bi bio latio sjekire, da njom navali na čovjeka, na svog prijatelja, da nije uza nj disala njegova sudbonosna Eva.

U dvorani je vladao mir kao u grobnici, te se je čulo jedino, kako drapa po papiru perovođa perom, žureći se, da uhvati što više od govora. I Kresović je pravio olovkom male bilješke, dok je Bojanić sjedio kao komad kamena, naslonivši laktove na koljena, a glavu na dlanove tako, da je prstima — po svom običaju — pokrio oči.

— On je nju volio, on nju i danas voli poslije svih nesreća, koje je izazvala na njegovu nesretnu glavu, a baš stoga, jer je voli i čini sve ono, što je mislio, i da će njoj goditi i da će na bilo koji način laskati njezinoj taštini ili opet — što je držao, da joj je potrebno, kao što je bio slučaj s državnom blagajnom. Nije potrebno, da ulazim u razglabanje njezina odnošaja s ubijenim, jer ona niti nije porekla tog odnošaja. Što više — meni se čini, da nijesam nepravedan, ustvrdim li, te se čini, da se ona time nekako i ponosi! Odvelo bi me predaleko od predmeta, da pođem tim njezinim tragom, pa da psihološki ispitam nastajanje raspoloženja u ženskoj duši, no kad bih njime pošao, došao bih do nepobitnih dokaza, da se ne varam, da ona ovdje svoj slučaj prikazuje kao krepost. Međutim posve je sporedno, kako ona prosuđuje svoj slučaj, jer ovdje nije odlučno to njezino prosuđivanje, već prosuđivanje njezinoga nesretnog bračnog druga, koji se nipošto ne može nazvati ni boljom, a kamo li jačom polovicom! Od njih dvoje smo čuli složne izjave, da on nije bio ljubomoran, no ja tim izjavama ne vjerujem, jer je neprirodno, što tvrde. Nema primjera u životinjskom carstvu, da bi bilo koji mužjak prepustio drugome mužjaku ma i jednu jedinu svoju ženku čak ni onda, kad ih ima cijeli harem, a kamo li bi nas onda netko mogao uvjeriti, da je Dragan Bojanić svoju jednu jedinu laka srca prepuštao drugome. To su priče, koje su dogovorene, da djeluju na slavni sud, no koje su već u svome začetku osuđene na neuspjeh.

— Nije istina, da smo se i o čemu dogovarali! — dobaci Bojanić, ne dižući glave i niti se ne mičući.

— Ne smetaj, Dragane! Šuti i slušaj! — opomene ga branitelj ispod glasa.

— Ne smetajte, Bojaniću! — opomene ga i predsjedatelj.

— Ja ću poslije potanko obraditi pitanje, da li ste se dogovarali ili ne, pak ćete onda imati zgode, da pobijete moje navode! — reče državni odvjetnik skoro u šaljivu raspoloženju, kao da se igra s optuženim, pa onda mirno nastavi: — Kako rekoh, važno je njegovo shvaćanje i prosuđivanje tog odnošaja, jer je u njemu zorila odluka, koju

je taj odnošaj izazvao. Kakova je ta odluka mogla biti, nije teško naslućivati, kad je neiscrpiv ljetopis umorstava iz ljubomore. Ovaj je slučaj osobit samo s obzirom na ličnost ubijenoga i na primisao, koja je neobično važna uz glavnu misao: uz ljubomoru. Tko hoće, da sigurno nađe sve porive na ovaj zločin, ne smije zaboraviti osim spomenutoga ljubavnog momenta niti činjenice, da je umoreni ugledan oficir, koji je s optuženim skupa pošao u kadetsku školu. Spomenuta primisao je — račun koristi. Optuženi je vidio strahovito gospodarsko stanje, na koje je doveo svoju porodicu, pa je računao, da na bilo koji način mora naći izlaz. Ja ću ići redom i obraditi pojedinačno spomenute činjenice, a onda ću povući zaključak i zbroj činjenica.

Išao je redom, polagano, veoma pažljivo i oprezno i obrađivao tvrdnje, koje je postavljao, tražeći dokaze za njih u gradivu, što su ga iznijeli optuženi i svjedoci na raspravi. Način je njegova prikazivanja bio veoma ugodan, jer je i najtežoj raspravi znao dati laganije poteze, koji su je činili ugodnom, a nije propustio ni jedne zgode, da ne rekne i koju uspjelu doskočicu. Razumije se: svrha je redovno bila ne samo, da svoj govor olakša i učini ugodnim, da ne umara, nego i da optuženoga prikaže — ako već ne smiješnim, jer je slučaj previše žalostan, a ono barem — neozbiljnim. S ovim nije posve uspijevao, jer je bilo očito od prvog časa njegova govora, da je naklonost općinstva — na protivnoj strani, a kad je jednom tako, onda ju je strahovito teško predobiti. Morao bi biti ne samo vanredno spretan i neodoljiv govornik, nego bi morao na iznesene činjenice baciti goleme snopove novoga svijetla, koje bi općinstvo zaslijepilo načas, da uzmogne — promijeniti predmet svoga naklonog i dobrohotnog gledanja. A postići ovakav uspjeh nije redovno suđeno državnom odvjetniku, jer je općinstvo najredovitije za optuženoga osim u političkim procesima. U takovima može i tužitelj uživati ljubav slušatelja, ako zastupa politiku, koja odgovara narodnoj duši. Naravno — to je samo općenita opaska!

Iz cijeloga se je njegova razlaganja vidjelo, da uzdržava optužnicu onakovu, kakovu je podigao: radi umorstva. Time

je bezuvjetno veoma slabio svoj položaj, jer je bilo jasno, da ne može uspješno potkrijepiti svoje tvrdnje o umorstvu, a onda je radi toga gubio na gipkosti i okretnosti, da ispravno predvidi i uspješno sretne i oslabi braniteljeve navode i oznake, koje će dati činu.

Glavno mu je uporište i težište bilo u tvrdnji, da je Bojanić bio ljubomoran i da je u njemu polagano ali sigurno morala dozreti misao, da se osveti i da se oslobodi nuzljuba.

— Ja naglašujem, veleslavni sude, da su ovakovi osjećaji naravni, no oni su naravni divljoj zvijeri kao i čovjeku. Međutim tu sada nastaje razlika: čovjek mora na taj osjećaj odgovoriti drugačije nego divlja zvijer! I ja tvrdim, da Bojanić po svom odgoju i po svom raspoloženju ne bi bio reagirao kao zvijer, da nije gledao u zažagrene oči nezasitne i častohlepne ženke, kojoj nije nikada previše dragocjena nijedna žrtva, kad služi za to, da uveliča i pojača dokaz o čarobnoj zavodljivosti i neodoljivosti njezina vječnog ženstva! Pod vatrom tih pogleda u njemu zori odluka, pod njihovom pripekom on pruža ruku za sjekirom, jer njoj godi, da zbog njezine ljepote — padaju i glave!

Državni je odvjetnik govorio puna dva sata, nižući misao za mišlju, tvrdnju za tvrdnjom i slažući sve skupa u golemu piramidu, a pod njezinom je težinom trebala puknuti Bojanićeva lubanja: ostao je kod zahtjeva, koji je stavio već u optužnici, da bude suđen na smrt vješanjem, završavajući svoj govor ovim riječima.

— Čovječanstvo ima pravo, da se brani svim sredstvima od zvijeri, bile one na dvije ili četiri noge, pa tko život oduzimlje drugome, mora biti vazda spreman, da ga plati svojim životom. Bojanić je poslije mirnog i zrelog razmišljanja oduzeo život svojemu prijatelju i dobrotvoru Dujmoviću. Vječna Pravda traži, veleslavni sude, da taj svoj zločin plati svojom glavom, kad nema ništa dostojnijega strahovite cijene! I Eva je izvršila svoju sudbonosnu zadaću! U raju je zemaljskom njezina radoznalost plaćena vječnom zemaljskom srećom cijeloga čovječanstva, a ovdje, veleslavni sude, u ovom tužnom i krvavom slučaju gostionice Bakač njezina taština već proguta jedan ljudski život

i sada traži Vječna Pravda od vas, gospodo suci, da joj prinesete na njezin nezasitni žrtvenik još jednu ljudsku krvnu žrtvu. Ne predajte, gospodo suci, pred najtežom odlukom, jer je ona jedina, koja može smiriti povrijeđeno pravo Čovječanstva, da se brani od zvijeri i onda, kad su u ljudskome obliku. Vječna će Eva oplakati ovu žrtvu, ali će ona ipak goditi njezinoj neutaživoj taštini.

Naklonio se je predsjedatelju, primotao svoje bilješke i sjeo.

— Riječ imade gospodin branitelj! — reče predsjedatelj, a doktor Kresović odmah ustade, nakloni se predsjedatelju, zatim pogleda državnog odvjetnika, pa i prema njemu učini naklon glavom, da najzad ustavi pogled na Bojaniću. On je bio neprestano u istom položaju, koji je mijenjao samo toliko, što se je nekoliko puta nagnuo malko lijevo, malko desno, spustio leđa, da ih opet uspravi i zauzme prijašnji nepomični položaj kao mramorni kip. Na njemu je bilo staro odijelo, no još prilično uščuvano, tek mu je bilo strahovito preveliko radi — njegove prevelike mršavosti, pa su mu se vidjele lopatice, uzdignute iznad uleknute hrptenice kao dvije klisure nad dubokim riječnim koritom. I na rukavima se je vidjelo posve jasno, da su prazni.

Kad je čuo predsjedateljeve riječi, trgnuo se je, spustio dlanove na noge više koljena, naslonio se na naslon klupe i zagledao se u Kresovića. Gledao ga je sa zanimanjem i veoma prijateljski, kao što čovjek gleda draga prijatelja, koji se penje na podij, da drži predavanje, koje nas zanima. Vjerujemo u prijateljevu spremu, znamo, da je dorastao pitanju, kojega se je latio, pa stoga mirno očekujemo njegov siguran uspjeh i dajemo mu snage i poticaja svojima mirnim i spokojnim pogledima. Upravo je tako gledao Bojanić svojega branitelja u času, kojega je ustao, da izrekne obrambeni govor, o kojemu može ovisiti — ni manje ni više! — i njegovo ime i njegov život. Neprocjenjiva je uloga bistra i sređena branitelja, koji je dorastao, da vlada sam sa sobom, a to znači, da može s tim lakše zavladati i drugima. Kad on jednom uhvati sve konce kaznenoga slučaja, koji je predmetom rasprave, kad je stekao uvjerenje, da je krivnja i odgovornost optuženoga tolika i tolika, a ni za

jedan potez manja ni za jedan potez veća, te kad znade svoje uvjerenje iznijeti u govorničkom obliku, koji osvaja i pobjeđuje, on ubrzo postaje neograničenim gospodarom ne samo nevještog općinstva, koje se ravna samo po svojemu nagonu bez ikakove potrebe, da ga prati, nego on postaje duhovnim vodičem i najstaloženijih sudačkih duša i mozgova. Posve se protivne tvrdnje redovno čuju od svih sudaca no nije točno. Samo se najjači suci znadu othrvati branitelju, koji zna što hoće, i koji se pošteno prihvati posla i razborito udari prema svome — poštenom cilju! Posve je naravno, da ne može nikoga savjesnoga opsjeniti branitelj, koji svijesno postavlja tvrdnje, za koje je i sam uvjeren, da ne mogu biti posljedica svih činjenica, što su iznesene na glavnoj raspravi. On može zavesti kojega nepažljivijeg mlađeg viječnika, ali pravoga uspjeha ne može postići, baš kao što je siguran, kad ide k cilju, koji je u skladu i s činjenicama i sa zdravim razumom i s dušom poprječnoga čovjeka!

Bojanić je dobro poznavao svojega prijatelja branitelja, pa ga je stoga gledao s potpunim povjerenjem i mirno očekivao njegov govor. Kako je bio strahovito mršav, klupa ga je žuljala toliko, da su mu zamrli živci na debelom mesu — gdje je bilo još vrlo malo mršavoga mesa! — pa je sjedio, ne osjećajući više svojega tijela, a napose nije osjećao nogu.

— Veleslavni sude! — počeo je Kresović čvrsto i odmjereno, kao da doista počinje držati predavanje, a ne govor, dajući time pravu mjeru obrambenom govoru, koji radi o najvećim ljudskim vrednotama, a držan je na najuzvišenijem mjestu, koje ljudstvo može pružiti govorniku poslije propovjedaonice u bogomolji. — Nije predmet rasprave, ni što je učinjeno ni tko je to učinio, jer su te činjenice izvan sumnje. Pita se samo, zašto je učinio, kolika je njegova krivnja i odgovornost, da se uzmogne odmjeriti kazna u granicama postojećega zakona. Gospodin je državni odvjetnik izvolio ustvrditi, da je razlog Eva, da je učinio poslije pripremanja i zrelog promišljanja, pa traži kaznu smrti. U svome je razlaganju najprije postavio svoje tvrdnje, a onda tražio za njih dokaze i nastojao, da ih

uzdrži u životu i da tako opravda zaključke, koje je povlačio iz tih svojih ranih tvrdnja. S kolikim je uspjehom to proveo, nije moje da ocjenjujem, ali ga ne ću slijediti ni u načinu njegova postupka, a kamo li, da bismo se mogli naći u blizini istih zaključaka. Ja ću naime samo prikupiti, sažeti, istaknuti činjenice, koje su nesumnjivo dokazane, navest ću razloge, koliko nijesu već izneseni, koji su doveli do njih, a stvaranje zaključaka ću prepustiti slavnom sudu, i ako će oni sami sobom slijediti prirodnim tokom iz poredanih i raspoređenih činjenica.

— Eva je kriva! — kliče gospodin državni, vjerujući očito u tu svoju tvrdnju, no koja, u najblažu ruku, nije potpuna istina, kad bi i bila točna. Tko bi prosuđivao ženski rod po riječima gospodina državnog odvjetnika, morao bi na njega baciti prokletstvo, ako ne bi o njemu znao ništa više. Kako je s tom tvrdnjom, tako je skoro sa svima! Koliko i odgovaraju istini — koja manje, koja više! — nijedna redovno ne sadrži cijele istine i vazda manjka baš onaj dio, koji je odlučan za prosuđivanje optuženikove krivnje! Jest, Eva je sagriješila u zemaljskom raju, ona je izvor istočnome grijehu i to je ljaga cijeloga ženskog roda. To je biblijska istina, gospodine državni odvjetniče, ali nije potpuna istina o ženskome rodu, jer je u njegovim redovima uz Evu iz zemaljskoga raja i Marija iz Nazareta! Žena griješi, žena donosi prokletstvo, no žena i spašava! Vjerujte mi, da ni u našem slučaju nije žena ono, što je htio reći gospodin državni. Naprotiv: ja se ne bojim ustvrditi, da će posve protivno dokazati činjenice, koje ću pred vama nanizati.

— Međutim ja ne kanim poći tim putem, pa ću tek poslije doći do tog pitanja. Kad ja postavljam pitanje, što je moglo dobroćudnoga i dobro odgojenog Dragana Bojanića dovesti do svih nesreća, koje je i sama optužnica točno navela i gospodin državni osvijetlio još i više i jače, nego li odgovara stvarnosti, onda mi se pojavljuje pred očima seljački momčić, koji s malim zamotkom preko ramena stupa u novim cipelicama u grad, da — traži sreću i postane veliki gospodin. Naravno kad tako malo nadobudno stvorenje stupa u novi život, vazda teži samo za velikim,

pa i sebe zamišlja u budućem usponu samo kao velikoga gospodina. Promatrajući toga malog momčića, sa zamotkom preko ramena i s novim cipelicama na nogama — to su mu uopće prve cipelice, što ih je sav blažen obuo, jer je dotada nosio vazda opanke! — meni se razvija pred očima cijeli niz pitanja, na koja nije ni lako ni jednostavno naći valjane odgovore. Odmah rekoh, da svako seljačko dijete polazi u grad sa željom i odlukom, da postane veliki gospodin, jer su mu tim mislima napunili glavu i u kući i u selu. I mali Bojanić polazi s tim istim mislima, a da bude potpuno siguran za uspjeh, s njime polazi i njegova majka, koja trga samu sebe od one zemlje, od onoga sela, za koje je prirasla kroz tridesetak i nekoliko godina kao imela za drvo. Ona se ipak krvavo luči od svetišta svih svojih doživljaja, svih svojih uspomena i sanja, prodaje djedovinu svojega jedinca, napušta i ognjište njegovih praotaca, pa polazi u nepoznati vrtlog gradskoga života, koji je draži i mami svojom tajanstvenošću s tim više, što ona vjeruje, da zna, da su u gradu naslagana sva dobra, sve udobnosti, sve slasti i lasti, pa treba samo doći i uzeti ih. I ona polazi hrabro i odlučno, ne da ih uzme za sebe, jer ona ne bi ni znala, što bi s njima počela. Ona ide, da ih svojom prisutnošću osigura svojemu jedinom sinu, i vjeruje, da mora uspjeti, jer je svijesna, da za njegovu budućnost, da za njegovu sreću prinosi najveću i najuzvišeniju žrtvu: svoju jednostavnu, mirnu i umornu seljačku sreću! Ni jednoga časa ne sumnja, da njezina žrtva ne bi bila nagrađena zaslužnom i primjerenom nagradom, jer je to i naravno, kad se misli njezinim načinom i na temelju onoga i onolikog znanja o gradskome životu, kakovo je ona nosila sa sobom.

— Njezin mališan nije išao s manje vjere i oduševljenja, skakućući u novim cipelicama na škrip, koje su mu služile i kao prvi užitak gradskih ljepota i kao prvi dokaz, da će sve ići lako i lijepo.

— Prvi je sudar za majku bolan: nikoga ne pozna, nitko je ni ne gleda, nitko se za nju ni ne zanima, kao da uopće nije čovjek, pa ni nijemo blago, jer kad zaluta čije blašče, oni se, koji ga prvi nađu, odmah za njega zauzmu, spreme ga u svoju štalu, bilo da ga žele sakriti, bilo da

kane potražiti gospodara! Na nju se nije nitko uopće ni osvrnuo, a jednim mahom nestade njezinoga velikog seoskog ugleda: bila je bilježnikova žena, bila je bogata — ne baš bogatašica, ali svakako je živjela pristojno! — smatrali su je uzornom ženom u svakom pogledu i prema tome joj svi iskazivali najveću pažnju. Ovdje toga svega nestade, kao da je kakav zli čarobnjak udario svojim prokletim štapićem! Ugledna, poštivana i cijenjena Marija Bojanićeva, sa svom svojom imovinom u džepu, jedva nađe sobicu u potkrovlju, da se skloni sa svojim sinčićem. I ne bi ni to bilo najstrašnije, da je našla stan među braćom i ljudima! Ali na njezinu neizmjernu tugu i žalost — to nijesu bili ni ljudi ni braća nego nekakova čudna nijema bića, koja je nijesu ni opažala — tako su se barem pretvarala! — a umjesto kršćanskoga i ljudskog pozdrava, kad bi se sreli, samo su nešto mumljali i roktali u njedra, da se je ona kradom krstila i zazivala Boga u pomoć!

— Tko me sluša, a ne prenosi se ili se ne može prenijeti u položaj te čestite seljačke žene, pomislit će odmah, da pretjerujem. Ja ću mu i potvrditi, da svakako pretjerujem, promatrajući grad i gradski život s njegova stanovišta ili sa stanovišta bilo kojega građanina. Ja ga međutim promatram sada onako, kako ga je vidjela i osjetila duša uvažene, ugledne seljačke žene, koja dolazi ovdje i jednim mahom potone u tome novom društvu, u tome novom svijetu, koji je za nju nepojmljiva ludnica i otvorena protivština svima njezinim dotadašnjim mišljenjima i poimanjima i o Bogu i o čovjeku i ljudskome međusobnom odnošaju! Ona to gleda i ne vjeruje svojim očima, a mora se snalaziti, kad se je — krvavo otrgla od svojega stabla. I počinje veliki križni put, koji nije ni dana današnjega završen. Ona još i sada uzdiše između nekoliko dasaka, u blatnom dvorištu, kako nije nikada stanovala, dok nije došla u gradske ljepote i udobnosti, i kako nije nikada vidjela, da ljudi stanuju u njezinim slavonskim selima — — — U istom času evo pred nama na raspeću njezina jedinca!

— On ne doživi onoga sudara s gradom, jer je bio još premalen, da bi ga bio mogao osjetiti i jer se je između njega i grada vazda neustrašivo i odlučno postavljala njegova

mučenica majka. On je išao u školu i dobro učio, vjerujući vazda, da on nije došao, da nešto malko nauči i dođe do korice kruha za se i za majku, nego da postane veliki gospodin. I stoga njemu ide sve za rukom. Uči s lakoćom, ne osjeća nigdje sudara s gradom, jer je majčino i tijelo i duša, koje slabi svaki udarac, ako već ne može, da ga posve otupi, pa do njega dopire malo i ništa, osim što je gdjekad u školi osjetio neko neslaganje između svoga mišljenja i mišljenja gradske djece, no tome nije davao nikakove važnosti, a inače nije moglo imati osobitih posljedica, jer je dobro učio, pa mu je postupak njegovih profesora uljepšavao sve gradske pojave, koje bi inače bile ostavile svoje drugačije dojmove u njegovoj mladoj duši.

— Majka je svojom seljačkom pronicavošću ubrzo spoznala, da je njezin imetak premalen, a da bi mogao izdržati, dok Dragan postane veliki gospodin, pa se odmah laća tuđega posla i pomalo zarađuje. Ja se ovdje ne mogu upuštati u obrađivanje doživljaja ugledne seljanke, koja preko noći, u najdivnijim snovima o gradskom životu spadne nad korito tuđega blatnog rublja! Koga zanima život jedne mučenice, koja ne će nikada biti proglašena sveticom, ali će svetački vijenac naći poslije ovoga života, neka se zadube u život Marije majke Dragana Bojanića!

— Dijete ne opaža tih majčinih muka, nego se tek naknadno, poslije dugih godina, kao kroz san sjeća pojedinosti, oživljava ih pred svojim očima i pobožno se spušta na koljena — — —

— Majčina opreznost i računi nijesu bili najmanjim razlogom, da je Dragan poslije četvrtog razreda gimnazije pošao u kadetsku školu. Bio je oduševljen, jer je vidio pred sobom glatku ravnu cestu do na najviše vrhunce ljudskih mogućnosti i oduševljeno se bacio na put. Prije je računao, da će postati veliki gospodin u građanskome zvanju, a sada je osjetio poziv, da to postigne sa sabljom. Napredovao je i vazda bio među prvima, te svršio bez ikakovih ličnih neprilika osim sukoba radi pjevanja hrvatske himne, što je on sam već ovdje pripovijedao. Kao mladi kadet živi životom, kakvim su živjeli svi njegovi drugovi i prije i poslije njega, pa tu nema ništa ni osobito ni zanimljivo, dok se ne sretne

sa svojom sudbonosnom ženom! Među njima su nepremostive zapreke za svakoga, koji bi računao, koji bi mislio na svoju želju za velikim gospodstvom, koji bi uopće računao sa svim poteškoćama i neprilikama, što ih nosi sa sobom građanski život. Bojanić međutim ne pozna takih poteškoća, on na njih i ne misli, a ako mu ih tko drugi spomene, on ih svojim optimizmom smanji na ništa, izbriše ih s površine zemljine i iz svojih računa, pa stupa mirno dalje, ravno — u provaliju! I tu se sad očituje savršeno seosko dijete, koje je došlo u grad, da — propadne! Donijelo je velike snove i osnove, veliku otvorenu dušu i zanos i polet, a zaboravilo uzeti u torbu računicu, nepovjerenje, turpiju za oštrenje pandža i nekoliko dobrih obroka podlosti.

— Bojanić se baca naglavce u borbu s tako savršeno nepotpunom i neprimjerenom opremom za gradske i skoro uopće za ljudske potrebe u borbi za svagdanju koru kruha! I borba nastaje onim časom, kojega on mijenja svoj cilj: više ne misli, da mora postati veliki gospodin, nego mu je jedina želja, da postane mužem ljubljene žene! A ta žena je, gospodo suci, velika gospodska duša; ona je rođeni gospodin u najuzvišenijem značenju te riječi. I njima dvoma uspije da se združe! I sada pojuriše nizbrdice, držeći se za ruke, ta dva silna, poletna gospodstva: savršeno seosko i idealno gradsko gospodstvo, pojuriše kroz podlosti i odvratni razvrat gradskoga života, koji ima u sebi svega više nego li uzvišenoga ljudskog gospodstva! Posve je naravno, veleslavni sude, da se kroz živi oganj ne može trčati u svilenim haljinama, jer i željezni oklop svaki put ne izdrži!

— Da je Dragan Bojanić, ovakav, kakav jest, slučajno svršio gimnaziju i sveučilište, pa da se je namjerio na istoga gospodina ženu, on bi bio ili kakav činovnik ili odvjetnik ili liječnk, u vječnoj borbi za najnužnije, ali bi ipak izlazio, s manjim ili većim dugovima, životarili bi kao dobričine, koje bi drugi, s računicom i oštrim laktovima, izrabljivali i ismjehivali. Kad sa svojom malom službicom nije mogao zaraditi ni približno onoliko, koliko je bilo najnužnije, da ne umiru od želje za svim, što su smatrali potrebnim i najpotrebnijim, tada su se oborili niz kosinu, koja ih je dovela do ove posljednje postaje!

— Eto, veleslavni sude: tu je razlog propasti i tragedije moga štićenika i prijatelja! Nije kriva Eva, nego nedostatno naoružanje! Ja ne ću nipošto ustvrditi, da ovakovu pojavu ne bi mogao dati i gradski život, ali odlučno tvrdim, da bi mogla biti sličnost samo u uspjesima, ali nipošto ni u porivima ni u načinu razvoja. Selo dodaje novu krv i snagu gradu, no prvi naraštaj redovno prođe strahovito opasnu gradsku groznicu, kojoj mnogi i mnogi podlegne, dok ih je veoma malo — i to su najgori! — koji se odmah snađu kao ribice u vodi! Srećom, nijesu česte pojave, kao što je ova, oko koje nas je nesreća okupila, ali je Dragana Bojanića moglo dati samo naše selo. Njegova je čestita, poštena, vjerna, otvorena i odana duša bačena u vrtlog gradskih pogibija, kojima nije bila dorasla i na koje nije bila pripravna, a osim svega i povrh svega — imade, gospodo suci, između neba i zemlje toliko tajna, koje mi svojim slabim umom ne možemo dokučiti, jer znademo samo — dopustite mi smionu poredbu — samo koliko je zrno prosa prema onome, što ne znamo — koliki je cijeli naš sunčani sistem!

— Gospodin se je državni odvjetnik veoma neugodno iznenadio, kad je čuo oznake, što sam ih dao duši mojega prijatelja i štićenika, no vara se, ako misli, da sam to učinio ili nepažnjom, u naletu riječi, ili proračunato, da djelujem na gospodu suce. Ja previše cijenim gospodu, kojih je savjesti povjerena sudbina jednoga života, a da bih mogao pokušati, da ih na taj način zablenem i prevarim, a ja cijenim i svoje govorničke sposobnosti više nego da bih smio dopustiti, da bilo tko pomisli, da riječi vladaju menom, a ne ja riječima! Ja sam one oznake promišljeno birao i slagao, pa sam stoga rekao posve svijesno: Njegova je čestita, poštena, vjerna, otvorena i odana duša, bačena u vrtlog gradskih pogibija. Mogao bih dodati još pa reći: — I za naš je slabi um i za naše malo znanje nerazumljiva tajna, kako se može s takvom dušom dospjeti na ovakova djela, kakova terete moga nesretnog prijatelja. Ipak — iz toga ne slijedi, da i ova tajna nema svojega rješenja! Imade duhova, koji su mnogo napredniji od običnoga prosječnog

čovjeka, pa vide ono, što mi ne vidimo, i ako su i oni vezani na ovaj naš ljudski oblik. Imade takovih duhova, samo mi ne znamo, gdje su, jer se oni ne pokazuju — — —

Kresović je potanko, redom prikazao i nemilosrdno raščlanio svaki važniji Bojanićev čin i svaki doživljaj s braćom ljudima, pa na jednom mjestu reče:

— Kad je Bojanić i osjetio i opazio, da mu gaze svojim blatnim čizmetinama po najvećim njegovim svetinjama i da mu daju škrtu koricu kruha samo uz cijenu njegove obožavane, uzvišene, svete žene — a on je tako gledao u nju! — tada je izgubio um, izgubio je razbor, izgubio je osjećaj za bilo kakove i bilo čije svetinje, pa i sam zagazio blatnim čizmetinama u to odvratno tijesto ljudskoga društva. Da bude tragedija potpuna, da se čaša otrova prelije — zamislite, gospodo suci, da mu povrh svega, uza sve užase sjedi u bijedi i nevolji slijepa jedina curica, koja je ne samo njegova jedina curica, nego i kćerka njegove obožavane, njegove najljepše žene! Je li čudo, da često stane pred tim užasom i s pomračenim umom pita nebesa: — Pa, što je ovaj anđeo skrivio, da se obarate na njega, a ako nije ništa skrivio, a vi ste vječna pravda, što učiniste?! Bože, Oče pravedni, pogledaj, što rade ovi, misleći, da Ti ne gledaš i da se ne zanimaš za svoje male ptičice! Pogledaj, ako — — — Pogledaj, Oče naš nebeski — — —

— Nije čudo, veleslavni sude, da čovjek meke i dobre duše izgubi i um i dušu u takvim užasima! I tko je bez grijeha, neka prvi baci na njega kamen.

Kad je naslagao i nanizao sve činjenice, ponudio je pozvanima, da ih zbroje i povuku zaključak, koji može glasiti samo i jedino — postupao je u nužnoj obrani, koju je prekoračio. Mogao je i drugačije, s mnogo manje zla obraniti svoju ljubljenu i obožavanu ženu. To je zaključak, koji zanima sud, da uzmogne izreći osudu, a psiholog će iz Bojanićeva slučaja doći do drugih zaključaka, koji će zanimati i selo i grad — — —

— Prije nego završim svoj govor — rekao je Kresović — neka mi bude dopušteno, da se s par riječi osvrnem na neke izvode gospodina državnog odvjetnika i to samo i jedino stoga, da ne bi tko pomislio, da se s njima slaže i obrana i da ih prihvaća. Spomenuto je, da je optuženi bio s pokojnim Dujmovićem skupa u kadetskoj školi. Jest. Bili su skupa prvu godinu dana. Mi bismo o tome mogli govoriti mnogo i prilično zanimljivo, no mnijenja smo, da je pametnije ne prekapati svoje sramote, a nije nam doista jasno, kakova je posebna važnost u tome, što su bili skupa u školi i razišli se na način, koji nije bio nimalo sramotan za optuženog Bojanića!

— Uvjeren sam, da je i veleslavni sud primijetio, kako gospodin državni ili strahovito pogrješno prosuđuje ili užasno nepravedno ocjenjuje držanje gospođe Zlate s obzirom na pitanje njezina odnošaja prema pokojnome Dujmoviću. On reče: »— — — meni se čini, da nijesam nepravedan, ustvrdim li, da se čini, da se ona time nekako i ponosi.« Zatim reče, da — — »ona ovdje svoj slučaj prikazuje kao krepost.« Ne da se zamisliti ništa pogrješnije od ove tvrdnje! Gospođa je Zlata ovdje prikazala vrlo jednostavnim riječima Golgotu jedne velike ženske duše, dokazujući i dokazavši, da je za koricu suha kruha svome slijepom djetetu, svojoj staroj svekrvi i svome bolesnom mužu morala prodavati braći ljudima ono, što joj je bilo najdragocjenije i najsvetije, i to s dva razloga: prvi je, što lihvari novčari ne kupuju nego vrijedne stvari, a drugi je, što ona nažalost ništa drugo nije ni imala! Kada ove svoje izjave žena odgoja, poroda i gospodstva gospođe Zlate potkrepljuje svojom — službinskom knjižicom, onda joj pošten čovjek može mirne duše vjerovati, da govori istinu! Siguran sam, da će i gospodin državni odvjetnik doći do istog zaključka, ako slučaj ponovno mirno prosudi, no dopuštam, da će naći u držanju gospođe Zlate i stanovitog ponosa! Doista — ona ima i pravo, da u svoj ovoj užasnoj bijedi, u svemu ovome nedostojnom kalu, u svima ovim zločinačkim prilikama, ona, velim, ima prava, da podiže glavu!

— Da dokaže svoju tvrdnju, da je Bojanić spremao zločin, gospodin je državni odvjetnik prikazao njega kao ljubomornog lava, koji je vrebao zgodan čas, da zaskoči i zadavi svojega nuzljuba, tvrdeći, da je ljubomora posve naravna pojava. Ova tvrdnja nije točna ili barem nije

točna u onakom obliku, kako je to želio prikazati gospodin državni. Mi vidimo, da po nekoliko žena mirno živi skupa uz jednoga muža; u nekim azijskim krajevima sva braća, da ih je i deset, uzimlju samo jednu ženu. Kad bi ljubomora bila naravna, žene bi se u haremima poklale, a ne bi ni spomenuta azijska braća stajala skrštenih ruku! Možemo posegnuti i u svete knjige Staroga Zavjeta i naći primjera, da se čovjeku kosa naježi od užasa, a ipak — nije bilo ljubomore. Rahela sama podvodi svome mužu Izaku svoju robinju Balu, a za njim je već i njezina sestra Lija, tako, da joj je Izak već bio i muž i svak, a da ona mučenica ipak nije bila ljubomorna. Poslije i Lija učini isto i podvede mu svoju robinju Zelfu. No ni to još nije dosta. Poslije Lija kupuje od svoje sestre Rahele pravo, da spava sa svojim mužem Izakom, koji je ujedno — kako rekosmo — i muž i svak Rahelin kao i Lijin. Treba li još primjera, da ljubomora nije naravna odlika ljudske duše, osim ako su svi navedeni ne ljudi nego neki posebni stvorovi?! Prema tome ja poričem mogućnost, da bi se na temelju izvoda gospodina državnog odvjetnika smjeli stvarati ozbiljni zaključci o Bojanićevu duševnom raspoloženju. Molim, da me tko ne bi krivo razumio: svojim izrazima nijesam htio obescjenjivati ozbiljnost nego valjanost umovanja gospodina državnog odvjetnika!

— Za cijeloga svojega govora, kada se je god nadala prilika ili nužda, gospodin je državni odvjetnik naglašavao pravo čovječanstva, da se brani, da kažnjava, da ide svojim pravcem, gazeći one, koji mu ga križaju i slično. Međutim ja sam slobodan ustvrditi, da je najveći izvor svih naših nesreća na svijetu baš to, što mi svi mislimo samo na svoja prava, umjesto da svu pažnju posvetimo svojim dužnostima! Čovječanstvo je prije svega dužno osigurati svakome svom članu najnužnije za život, davši mu ujedno, da korisno uloži svoje sile i sposobnosti za korist ljudskoga društva. Budući da ono doista postupa drugačije i gleda samo na svoja prava, razapeti bijednici moraju na bilo koji način podsjećati to otupjelo čovječanstvo, da ono ima i stanovitih dužnosti! To je njihovo pravo! To je njihovo pravo čak i onda, kad se tim ogrješuju o svoje dužnosti, jer na neki

način moraju doći do izražaja! Među ljudima pojedincima su još nekako i usklađena prava i dužnosti postojećim zakonima, no čim se radi o pojedincu i o bilo kakovoj skupini, on je odmah žrtvovan nekim umišljenim općim interesima i pravima, koja ne znače ništa nego nasilje i prepotentnost onoga, koji se ne boji, da će morati polagati račune za svoja nasilja. Da je to tako, možete najjasnije vidjeti u odnošajima između velikih i malih naroda, gdje je vrhovni zakon — potrebe i prohtjevi velikoga!

— Mi se rado, čak i nepromišljeno i lakoumno, pozivljemo na svoje kršćanstvo i na uzvišenu nauku Razapetoga Krista; mi vazda, kad nam je potrebno za našu računicu, naglašavamo, da smo kršćani, a ja se usuđujem ustvrditi, da smo, na našu strašnu nesreću, užasno daleko od Kristove nauke. Ja ću biti najsretniji čovjek na svijetu, kad me događaji uvjere, da se varam i skrušeno ću pasti u prah i zavapiti: Oprosti mi, Gospodine! Sagriješih pred Licem Tvojim. — A dotada, veleslavni sude, ja vas molim samo jedno: dajte, da s vašom osudom doživim prvi dokaz, da se varam. Ispunite Kristove riječi, koje glase doslovno u svome potpunom i pravom značenju:

— »Ne sudite, da ne budete suđeni!«

Dojam je Kresovićeva govora bio veoma velik, te je bilo očito, da je i na suce djelovao, dok je među općinstvom izazvao većinu, da su proplakali — jedini mogući vanjski znak njihova raspoloženja. Napose je na sve potresno djelovao potanki prikaz života i poniženja, što ih je doživjela stara Marija Bojanić, srljajući za srećom svojega sina.

Činilo se, da je dvoranom razapeo svoja krila anđeo boli i teško pritiskivao svačije grudi, istiskujući iz njih duboke, isprekidane uzdahe i kvaseći svako oko neočekivanom suzom. Neobično je, kako je lako ljude ganuti, kad su u hrpi, nad čijom nesrećom, raspoloženi, da se smiluju i plaču, dok su velikom većinom okrutni i tvrda srca, kad im se nasamu pruži božanstvena prilika, da budu veliki — čineći, da ne zna ljevica, što daje desnica! — — — Tu sada daju cijelu svoju dušu na uzdasima i jeftinim suzama, a čim osuše lice, iziđu na ulicu i sastanu se, s kim imadu

posla, nastojat će, da ga što uspješnije — gurnu na put Raspeća i Golgote. To će činiti — mirne savjesti, jer je njihova savjest tako udešena, jer se po tome procjenjuje njihova životna sposobnost, pa je tiho, nepisano i nevikano pravilo:

— »Prevari, da ne budeš prevaren! Ako ne ćeš ti njega, hoće on tebe i još će ti se rugati!«

I s tim pritajenim i dubokim uvjerenjem stupaju ti dobri i pobožni ljudi stazama ovoga života, propovijedajući milosrđe, dobrotvornost i kršćansku ljubav i prema mravu i prema vuku u planini, a kamo li ne prema svojoj braći ljudima, tim pravim slikama i prilikama Božjim — — —

— Optuženi, imate li vi što reći u svoju obranu poslije riječi vašega gospodina branitelja? — upita ga predsjedatelj.

— Samo nekoliko riječi i samo jednu misao, gospodine predsjedniče! — odgovori Bojanić i oprezno ustane. Noge su mu bile posve ukočene, te se poboja, da će pasti. Stoga se nagne naprijed i žurno se nasloni na ogradu, pa reče: — U mom je djedovskom voćnjaku bila golema prekrasna trešnja u divnome cvatu, te se je činilo, da je to velika naslaga crveno-bjelkastog pamuka. Ja sam stajao pod njom i kao začaran je promatrao, osjećajući neizmjernu sreću i mir u svojoj duši. Po travi je pod trešnjom bilo mnogo otpalih latica i ja sam se prignuo, kupio ih i jeo ih — — — To je, gospodo suci, moja ponajranija uspomena, koje se nijesam nikada mogao riješiti. Pa ja je još i danas ne samo vidim i osjećam nego i živim u njoj. I vidite, moje su oči otada toliko zasjenjene i zablještene onom božanskom ljepotom, da sam ja vazda u životu svukud vidio samo cvijeće i hranio se njegovim laticama. Gdjekada su mi braća ljudi umjesto mojih latica podmetnuli otrova. I zato se, gospodo suci, danas nalazim tu pred vama — — —

LXXI.

Već je izdaleka vidjela, da su još rasvijetljeni prozori velike dvorane, pa požuri korake, i ako je odlučila, da ne ide gore, jer nije imala snage, da se izloži radoznalim i bezobzirnim pogledima onih, koji dolaze na raspravu i koji je sada sigurno poznaju poslije njezinoga jučerašnjeg preslušanja.

Mislila je, da će čekati iza koje platane, zaklonivši se za debelo stablo, koje će je skriti izravnom udaru nepoželjnih pogleda, a ipak će moći vidjeti sve, koji izlaze, pa će tako dočekati Kresovića i upitati ga, kako je protekao dan.

Čekala je dosta dugo, pa je već nestrpljivo prebacivala težinu tijela s jedne noge na drugu i željela, da iziđe barem tko, po kome bi mogla nagađati ili ga čak možda i pitati, da li će rasprava skoro svršiti. Može izići koji znanac, kojega bi mogla upitati — — — A on bi zinuo od čuda, vidjevši je tu u polumraku, u bijednom odijelu, s nekakovim starim šalom na glavi, i ne bi mogao razumjeti, zašto čeka tu, umjesto da ide u zgradu, da ide u prvi kat pred dvoranu i da pokuša ući u nju i slušati i vidjeti svoga muža — — — Samo bi je u čudu gledao i vjerovao bi, ili da je luda ili da — — — A što bi drugo mogao o njoj misliti onaj, koji još nikada nije ni osjetio, da postoji i nekakav unutarnji, duševni život, pa da bi mogao razumjeti, da se najpametniji često i često moraju vladati baš onako, kako se obično vladaju luđaci?! — — — Nestrpljivo je izvirivala iza svoje velike platane, pa kad je vidjela, da se u dvorani ne vide nikakovi znaci života i da se iz zgrade ne čuje nikakovo gibanje ni glasovi, pristupi k jednoj klupi i spusti se na nju, okrenuvši se napola prema zgradi, da joj ne izmakne nikakova nova pojava i promjena.

Zapala je u neko mrtvilo i bunilo, kao da će zaspati, a vjeđe su joj se same spuštale i htjele joj zatvoriti oči, pa je morala upravo misliti na to, da se održi, pomišljajući, da bi je mogao prevariti umor i san. A misli su letjele kao pčele, kad se roje — — —

— — — Sada će izreći osudu — — Pravda će reći svoju, a gdje je ta ljudska Pravda?! Gdje je Pravda, kad njezino dijete oslijepi i ostade sve jadno i kukavno iza bo-

lesti, koja na drugima ne ostavi nikakovih vidljivih posljedica ili ih prekine i riješi svih muka?! Gdje je tu pravednost — — A ipak jest neki zakon, po kome se sve ravna, samo što mi toga zakona ne poznamo — — I onda zaboravljamo, da i postoji. A on je sigurno tu. Samo onda glupo i nedostojno govorimo o nekakovu milosrđu, kojemu ne može biti mjesta — — — Il je pravda ili nije ništa! A nešto jest, Zakon postoji! I nije moguće, da se tome Zakonu zadovoljava, ubijajući bilo koga i na bilo koji način i pod bilo kojom izlikom! Nije istina, gospodine državni odvjetniče! Vi možete, jadniče, vjerovati, da radite pošteno, tražeći glavu mojega nesretnog siromaka — — Zašto je on »nesretni siromak«?! Ja vjerujem, da je on morao proći sve ove strahote i užase, da prođe svojim stazama, kojima je proći morao! A to ne znači biti ni nesretan ni siromak! — — — Svaka je vlast od Boga, pa kad te vlast objesi, onda te je objesio Bog! Divno! I državni odvjetnik misli, da drži u rukama Božji štapić, kojim pokazuje i govori: »Ovoga ćemo objesiti, a ovoga ćemo na doživotnu robiju. Ovoga ćemo samo na deset godina! onoga ćemo — kroz prste, da ne nastane škandal u visokome društvu!« — — »Što će biti, Svemogući, od siročadi onog nesretnika, kojega želiš objesiti? Njih je petero bez kruha i ruha, mati na smrtnoj postelji, a otac — veliš, zreo za vješala. Što su ona skrivila? Smiluj se!« — — — »Pravda je kao oštrica mača: kuda padne, tuda i siječe!« — odgovara državni odvjetnik kao odvjetnik svemogućega Boga, a siročad pišti i ne može doći do milosrđa — jer je to glupost, kad se radi o Pravdi — — — Tko traži milosrđe, ne traži pravde! — — — Dragan ne traži milosrđa, al ne će dobiti ni pravde u osudi. Pravda će izreći svoju u njegovoj duši i toj osudi on ne može ni prigovoriti ni uteći. Tu nema priziva — — —

Mimo nje su prolazili šetalištem brojni ljudi, no nitko se nije na nju osvrtao, jer joj nije svijetlo udaralo u lice, a bila je napola okrenuta nastranu, pa je tim manje mogla kome zapeti za oko. Ni ona nije nikome posvećivala pažnje, iako je i nehotice svojim ženskim okom opazila nekoliko parova, za koje bi bila mogla odmah priseći, da im nije savjest čista zbog te šetnje!

— — I ona sada tu čeka — a zašto čeka? Doista je ljudski život satkan iz čudnih i nerazumljivih žica! Što ona čeka i što može dočekati?! Može čuti, da je državni odvjetnik tražio glavu njezina čovjeka ili da je rasprava prekinuta i nastavak određen za sutra, da državni odvjetnik sutra stavi taj svoj zahtjev. A onda?! — — — Sve je to tako strašno glupo i nedostojno — — Kad vidiš kakvog ludog, naduvenog purana, u svoj njegovoj slavi i moći, pomislio bi, da je najmanje — — barem sinovac svetoga Petra ili možda čak i što više — — A kad ga malko svučeš, kad ga ogoliš i baciš pogled samo malko unatrag i u dubinu, vidiš, da je izravni unuk špiljskog čovjeka. Izravni unuk — — Pa i sveti Petar — — On je dao život za svoje uvjerenje — — — i on je znao, što je Gospodin govorio — — — To je doista zanimljivo s tim Židovima! Mi sami tobože vjerujemo, da je Bog stvorio Židova, izravno Židova i od njega rasplodio sve ostalo čovječanstvo — — Ja doista u to ne vjerujem — pomisli Zlata — ali bih morala vjerovati, ako je sve istina, što stoji napisano u Starome Zavjetu — — Ja ipak u to ne vjerujem, ali se tobože vjeruje, da smo svi potekli od Židova, naš je Gospodin Spasitelj, Krist i Sin Božji, Židov po svome zemaljskome raspoznavanju, a mi ipak — — — O nesretni Makso Wetteru, ti si velik i silan, jer si svijestan, kako nas vučeš za nos i rugaš nam se i pljuckaš oko sebe, pa — kuda padne, padne — — — Ja se tebi, dragi moj Makso, iskreno i pošteno divim! Ti si prevarant, ti si izrabljivač, ali je tebe tome naučio sam Mojsije, pripovijedajući ti tvoje rodoslovlje, s besprimjernim prijevarama i podvalama — na primjer samo da govorimo o Ezavu i Jakovu, koje inače i mi poštivamo i učimo o njima u svojoj bibliji, pa ti je to najbolji dokaz, kako ih cijenimo, no — što nije u krvi, nije: mi, kukavci, nijesmo dorasli, da se poslužimo svom biblijskom naukom! — — — A biblija nas uči, da smo od istoga oca! To je moguće, al se je možda zvao drugačije. Adam je vaš, al ja ne znam — — — — To je tako strašno, al je samo sobom jasno, da Bog ne može biti onakav, kakova ga ti zamišljaš, spremna, da istrijebi sve narode radi tebe! Ne, ne, Maks! Budi pametan čovjek, a bedast doista nijesi! Po tome, što je vaših petnaest milijuna i osam stotina tisuća zavladalo cijelim svi-

jetom, a da vam ipak nije slava udarila u glavu, da o tome vičete, nego se i dalje pritajujete — po tome se vidi, da doista jeste Izabrani narod i ja vam se iskreno divim, kao što se divim lavovima, kad drže u neograničenom gospodstvu goleme teritorije, na koje se ljudi ne usuđuju stupiti, pa na zemljopisnim kartama označuju samo riječima: »Ovdje su lavovi«. — — Al, znaš, Maks, više nema ni takovih krajeva ni takovih lavova! Prognali su ih Židovi — — — Varaš se! Ne mislim tako: nijesu Židovi išli u lov na lavove. Ima budala za take poslove, dok Židovi idu samo u lov na — slonove po političkim i gospodarskim burzama! — — — Ja vam se divim i baš stoga vjerujem svim zlobama i zločama, koje se o vama govore — — — Nemoj mi zamjeriti, Maks. Ti znaš, da sam ti ja znala biti tako dobra i mila i — — i pravedna i onda, kad se nije radilo samo o tome, da mi pomogneš uzdržati moju sirotinju! Uostalom ti si najobičniji razbojnik, jer vjeruješ, da mi — žene nežidovke i nijesmo za drugo na svijetu, nego da nas vi pokvarite i tako otrujete našu rasu — — Oprosti, Maks, to su užasne bedastoće razdražena mozga, no ne mogu se oteti ovim mislima, jer vi doista gledate na nas s nekakove visine, koja ne pokazuje, da imate pravo mišljenje o Čovjeku. Razdražena sam, jer sam iscrpljena — — — —

Ustala je, a da ni sama nije znala, zašto to čini. Pomisli, da bi ipak pošla u zgradu, e da bi vidjela kojega podvornika, da ga upita. Već je strahovito nestrpljiva. Nešto bi morala učiniti, samo da se makne, da štogod promijeni, jer se je već sva ukočila, a misli joj kao lude lete i srljaju, da ih ne može ni slijediti, a kamo li ravnati. Jasno osjeća, da ju je spopala strahovita neizvjesnost i nesigurnost u sve osim u to, da mora patiti i vući svoj križ kao magare — — — Ali sada, tu:

— — — Rasa?! A kako bi otrovali našu rasu, kad su sve rase već pomiješane i potrovane?! Osim — — — Velik si alčak, Maks! Ti se smiješ, jer vjeruješ, da samo vaša rasa nije otrovana tuđom krvlju! Skoro, pa imaš pravo. Zato i jeste degenerirani miješanjem iste krvi, al vas degeneracija nimalo ne smeta, da nas osamarite i jašete, kako vi hoćete — — — Nas, čiste rase — — —

Kad u zgradi nije opazila nikakove promjene, opet se je spustila na klupu, zaboravivši na svoju pomisao, da uniđe.

Neobično je čudna velika zgrada, koja je sva utonula u noćnu tamu i mrtvilo osim nekoliko njezinih velikih prozora, koji su rasvijetljeni mrtvim i ledenim svijetlom. To nijesu oči, jer su oči žive, a to je svijetlo mrtvo, baš kao što je mrtav i mrak. Razlika je samo u boji. Iza tih prvih tamnih prozora i soba iza njih dva su mala dvorišta, iza kojih su drugi zidovi i drugi prozori, koji su mnogo, mnogo manji od ovih tu, a ispleteni su debelim željeznim štapovima — — — Tamo su zatvori kao gajbe za divlju zvjerad, u kojoj slike i prilike Božje čekaju Pravdu! — — — Za to ljudi siromaci, grješnici i sumnjivci i pravednici i vjeruju toliko u Njezino Veličanstvo, što ih njihova braća meću u tako odlične prostorije, s posebnom pažnjom i obzirima, dok je čekaju! Naravno: mora biti osobita priprema za Njezin dolazak! — — — Jasno! Inače bi se razbojnici razbježali, a bolje je, da bude devedeset i devet pravednika u željezu, nego da jedan krivac uteče! — — — Ako smo u svemu škrti, ako u svemu treba štedjeti, onda treba to činiti i kod stanova u zatvorima. Njih ne smije uzmanjkati, a hrana i tako ne stoji mnogo! Najzad — — za nju to pitanje uopće nije važno, jer se ne može ni pomišljati, da Dragan ne bi trebao sjedjeti u zatvoru. Ne nikako, jer čim je tu mrtva glava, onda onaj drugi mora — — — Naravno: mora odmah osjetiti, da je i njegova glava na pazaru — — Kako je to strahovito čudna zgrada: sprijeda se u njoj kroji Pravda, a otraga su gvozdene rešetke na prozorima, kroz koje ljudi gledaju nebo — drugo ne mogu ništa vidjeti! — i na njemu traže i pogledima i dušama Svemogućega, al ga ne mogu gore naći. Ne mogu Ga uopće naći — — Posve je naravno, da Ga ne mogu naći, kad je On na svakom mjestu. Zašto bi ga trebali tražiti izvan gvozdenih rešetka, kad je i On među njima i baš u samima tim bijednicima, koji toliko jauču za Njim i najčešće pomišljaju, da Ga uopće nema, kad ga još nitko nije dozvao — — —

Nije skidala pogleda s rasvijetljenih prozora. Nije razumjela zašto, no nenadano joj se učini, da gleda u ružnu otvorenu ranu. Vidi: na golemoj tjelesini čovječanstva

strašna rana, koja je osvijetljena slabim mrtvim svijetlom, i ona zna, da se je već ucrvala, samo crva ne vidi, tek zna, zna sigurno, da su unutra iza onoga mrtvoga svijetla. A ono mrtvo svijetlo nije ništa drugo nego svježa krv, koja se je već ohladila — stoga je svijetlo mrtvo — ali se još nije zgrušala — stoga je rana svijetla i još otvorena. Kad se krv zgruša, rana će se zatvoriti i svijetla će nestati. I ona će biti crna kao i cijelo ostalo tijelo.

— Eno ih! — reče skoro glasno i ustade — — — Crvi su se počeli toliko micati, da ih je opazila — — Ne, ne. Ona bulazni i ona svijesno osjeti, da je sanjala! Kakova rana, kakovi crvi! Ono je netko došao k prozoru i pogledao na ulicu. Poslije njega još netko, pa još netko i više njih sve jedan za drugim — — Rasprava je očito za večeras dovršena. Neprekidno se pojavljuju sjene u mrtvome svijetlu na prozorima, što ne bi bilo moguće, da u dvorani nije nastalo opće gibanje, a to opet može nastati samo onda, kad je rasprava prekinuta. Ustala je i opet se sklonula iza platane — — —

Ubrzo se prvi ljudi pojaviše na velikim vratima. Živo su raspravljali, no ona nije mogla čuti, što su govorili, dok ne dođoše preko ulice na šetalište u njezinu blizinu.

— Vražji dečko! — rekao je jedan. — Govori kao advokat.

— Šteta, da je jadnik dospio u toliku nesreću.

Nije im mogla posvetiti pažnje, jer je sve sile usredotočila u vid i prikovala pogled za vrata, da joj Kresović ne izmakne. Plinske su svjetiljke posve škrto osvjetljivale prostor pred ulazom, pa se poboja, da će joj u onoj gužvi izmaći, te posve nesvijesno, bez razmišljanja pođe preko ulice pred vrata. Ljudi su izlazili u neprekidnoj bujici, pa nije bilo opasnosti, da bi tkogod na nju svrnuo pažnju sve, ako bi je i prepoznao, no ona toga časa nije na to više ni mislila, jer nije nikako htjela, da potanko ne dozna, kako je bilo toga dana i da li se je dogodilo što osobito. Vladala je tolika galama i žagor najraznovrsnijih glasova, da nije uopće ništa razumjela, jer je prelazilo preko nje kao bujica i nestajalo prema Zrinjevcu, gubeći se u svima slobodnim smjerovima.

— Servus, Zlata! — doprije joj do ušiju Wetterov glas. Trgne se i pogleda u pravcu, iz kojega je dopirao, no u tom je trenu on već uhvati za ruku.

— Ich sag dir, Zlata: wunderbar! — reče joj, stišćući je za mišicu. — Nevjerojatno.

— Ein Theaterstück ersten Ranges — a?! — upita ona s bolnim osmiješkom, koji zaprepasti i nju samu.

— Grozna si! — odgovori on, kao da je zaprepašten njezinom opaskom. — Ja ti velim, da se divim, kako se je Dragan držao, a i Kresović je govorio doista kao pravi gospodin — ja ti to govorim, a ti mi se rugaš!

— Oprosti mi, Maks! — ispriča se ona. — Vjerujem ti, da si tako mislio, no ja se nijesam mogla oteti dojmu, koji me je saletio kao smrt, pa sam morala reći.

— Kakav dojam? Što te je saletjelo?!

— Da uživate u sirotinjskim mukama čak i onda, kad su one samrtničke!

— Ne budi mi nepravedna, Zlata! Vjeruj mi, da su sve moje simpatije na Draganovoj strani — —

— To će nam mnogo koristiti!

— Oprosti mi! Nemoj tako — —

— Jesi li vidio, da li je doktor Kresović izišao? — prekide ga ona i izbavi iz neprilike.

— Razgovara sa sucima. Osuda će biti proglašena istom za dva dana, pa sigurno o tome razgovara s predsjednikom i vijećnicima.

— Istom za dva dana?! A je li rasprava završena?

— Jest. Završena je. Sad će doći Mara i Stefanović — govorio je Wetter, gledajući prema vratima. — Dali smo si znak, da se ovdje čekamo. U dvorani se nijesmo mogli sastati, jer je bila pretrpana. Bio je sve čovjek na čovjeku — — Ne baš doslovno tako — popravi se on i nasmiješi se — jer bi onda bilo i nepriličnih prizora, ali smo jedan drugome bili s laktovima pod rebrima.

— Onda si ti dobro prošao.

— Kako to misliš?! Ja sam baš loše prošao, jer sam dosta debeo.

— Da, al imaš veoma oštre laktove!

— Opet ženska zloba! Al ja tebi opraštam. Ti mi možeš reći, štogod hoćeš, i vjeruj mi, da se ne ću uvrijediti.

— Posebna povlastica! — odgovori ona, gledajući neprekidno na vrata. Stigoše Mara i Stefanović.

— Šteta, što nijesi bila u dvorani ! — reče joj Stefanović veoma toplo i prijateljski. — Vjeruj mi, da sam u mislima bio neprekidno s tobom i vazda sam mislio, kad sam čuo koju Kresovićevu tvrdnju, kako bi ti bila zadovoljna, da je čuješ.

— Vjerujem, da je dobro govorio, no meni doista nije žao, što ga nijesam mogla slušati. Ja nažalost već dugo nemam ni smisla ni ljubavi za predstave, u kojima su bijednici glavna lica. Ja bih željela prisustvovati kojoj kazališnoj komediji, u kojoj bi od služavke do glavne ljubavnice bila lica s velikim naslovima — — —

— I opet bi onda barem ta služavka predstavljala veliku bijednicu! — reče joj Stefanović posve ozbiljno.

— Mičimo se ovdalen! — predloži Mara.

— Htjela bih dočekati Kresovića, da čujem i njega.

— On ti ne će reći više nego čuješ od nas. Što će ti on reći, što mi ne znamo?! — reče Mara.

— E, varaš se, Maro! — odgovori joj Wetter veoma važno i znalački. — Nikada se ne zna, što oni razgovaraju, kad se zastor spusti! To ti velim ja, Maks Wetter!

— Idi s Bogom! — odgovori Mara nemirno. — Da dođe Svemogući među nas, ti bi vjerovao, da je i on izložen burzovnim kvotacijama! Svakako bi Ga pokušao, ako već ne kupiti, a ono barem potkupiti!

— To ne bi bilo potrebno, jer je On i tako moj Jehova! — odgovori Wetter tobože šaljivo, no inače posve mirno i odlučno.

Već su izišli i neki vijećnici.

— Mora i Kresović svaki čas! — reče Mara, zagledavajući se u zgradu. — Već su izišli skoro svi.

Gotovo u istom času pojavi se na vratima, razgovarajući veoma živahno s jednim vijećnikom o komadu, koji je sinoć prvi put prikazivan u hrvatskom kazalištu.

— Vidi se — reče vijećnik — da je autor velik majstor.

— To dopuštam, no ja mu nijesam mogao cijele večeri uhvatiti ni jedne jedine misli, koja bi bila vrijedna, da se

zbog nje izgubi jedna cijela večer, pa se ne mogu ni sada načuditi, čemu je ono pisao.

Kako je bio zanesen zaobljivanjem svoje misli, nije ni primijetio, da ga čekaju, pa skoro prođe, a da se nije ni osvrnuo na njih.

— Doktore! — zovne ga Zlata. — Oprostite jedan čas. Vas čekam.

— O, milostiva! — iznenadi se on, brzo se oprosti s vijećnikom, govoreći mu, da će sutra nastaviti, ako budu imali vremena, i pristupi Zlati. — Oprostite! Nijesam vas primijetio.

— Kako ste zadovoljni, doktore?! Kako stojimo? — pitala je ona žurno i nestrpljivo.

— Po mome sudu i osjećaju stojimo dobro — odgovori on. — Dragan se je držao vrlo dobro.

— Što mislite, kako će glasiti osuda?

— Oprostite mi, no u proricanja se te vrsti ne smijem upuštati. Morala bi ispasti veoma dobro, ali se nikada ne zna, dok ne bude proglašena.

— Čestitam vam, doktore, na vašem divnom govoru! — reče mu Mara.

— Doista vanredno! — potvrdi i Maks, dok se je Stefanović držao mirno po strani, jer se nije poznavao s Kresovićem, a sada ih nije nitko upoznao.

— Meni je žao, što nijesam mogla čuti vaše obrane, a inače mi je drago, što nijesam mogla biti na raspravi. Previše me izmori — govorila je Zlata. — Ne razumijem, zašto trebaju toliko vremena, dok izreknu osudu?

— Isti senat imade sutra drugu, dosta veliku raspravu, pa da je ne moraju odgađati, odložili su proglašenje osude u našem slučaju — rastumači Kresović. — Uostalom ja mislim, da ne ćete biti, milostiva, previše nestrpljivi.

— Da vam pravo kažem: ne polažem upravo nikakove važnosti na samu osudu, ali bih ipak željela, da se čim prije riješimo i te brige. Još sam pred koji mjesec mislila, da je radi djece važno, kako će biti čin označen, no sada više ne dam ni za to ni jedne pare! Posve mi je ravnodušno, napose poslije razgovora s državnim odvjetnikom prilikom preslušavanja.

— Ne smijete mu biti odviše strogi! On je činovnik, koji vrši naloge i tuži sve, što može kliještima podvući pod bilo koji paragraf, kao što ga se ne tiče ni najgrozniji zločin, ako mu reknu, da ga ne smije progoniti. On ne smije imati svojega mnijenja.

— Što ga ne smije imati — to može biti tragedija nas i našega vremena — govorila je Zlata već malko uzrujano i povišenim glasom — ali sam ja uvjerena, da on njega ni nema, a to je njegova lična nesreća.

— Onda mu morate oprostiti!

— Nema oproštenja! — odgovori ona veoma tvrdo. — To ja već davno osjećam, a sada sam i uvjerena. Uostalom oprostite, doktore, što sam vas zaustavila! Čekala sam baš vas, pa sam stoga željela i čuti vaše mišljenje. Srdačna vam hvala na svemu.

— Nema na čemu, milostiva! — odgovori Kresović, pozdravi se sa svima i otide.

— Kamo ćemo mi sada? — upita Wetter. — Ja predlažem kavanu.

— Vi, kuda hoćete, a ja ću kući — reče Zlata.

— Ako mi dopustiš, ja ću te pratiti — reče joj Stefanović, znajući, da bi je uzalud nagovarao, da ide u kavanu, a ni on sam nije bio oduševljen tim prijedlogom.

— I ja! — dometne Mara.

— Nemojte onda ni mene odbaciti! — reče i Wetter skoro umolnim glasom. — Ako vam ne smetam — — —

— Svi ste mi posve suvišni i svako napose, ali isto tako nemam upravo ništa proti tome, da me donekle pratite — govorila je Zlata, polazeći. — Idemo kroz Sudničku, pa u Palmotićevu. Možda se slučajno sastanemo sa Željkom.

— Ja mislim, da je on već otišao — odgovori Mara. — Znaš li ti, kolko je već sati? Devet!

— Baš u to vrijeme on obično dolazi!

Išli su umjerenim korakom, bez velike žurbe, a ni prepolako. Zlata je osjećala u cijelom tijelu veliku slabost, dah joj je bio nepravilan, a kucaje je srca upravo čula, koliko su lupali. Činilo joj se, kao da joj se srce zatrkuje, pa onda zastane, te je sve prisluškivala i pazila, ali se nije

mogla posve uvjeriti o načinu njegova rada. Osjećala je samo, da nije u redu. Oblio ju je svu hladan znoj, iako nije bilo vruće, nego upravo obratno: popuhivao je veoma svjež vjetrić, te je Maks skopčao svoj proljetni kaput. Ona jasno opazi to znojenje i zaustavi se mislima kod njega, dovede ga u vezu sa svojim kratkim i nepravilnim dahom i s čudnim i jogunastim udaranjem srca, no — — ništa. Prijeđe i preko toga! Što joj koristi razmišljati i brinuti se, kad zna, da se tu ne bi dalo ništa učiniti ni da ima novaca, a ovako se ne da ništa ni pokušati. Uostalom ljudska znanost može pomoći — dok se radi o pomoći, ali preko toga ne može. A kako je moguće, da se prilike razviju tako, da još mladom organizmu nije više pomoći?! O tom bi vješt profesor držao predavanja cijelu školsku godinu, a slušači bi onda iz svega toga doznali, da ni on — ne zna o tome upravo ništa.

Kako je to čudno, da ona pod običnim crnim šalom ide skupa s njima — — — Stefanović u uniformi, Wetter gospodski obučen, a Mara veoma uredno i dobro obučena dama — s njom, koja je u trošnom starom i izlizanom kaputu i s crnim šalom na glavi. Nehotice baci pogled desno, pa lijevo po svome društvu, kao da ih želi pobliže promotriti, da bolje zapamti tu sliku. Stefanović je išao desno uz nju i ruke su im se svakog časa doticale. Ona je svaki put osjetila taj lagani sudar, ali nije osjetila u njemu ništa drugo do doticaja kao s bilo kojim drugim predmetom bez života i topline. Lijevo je bila Mara, a lijevo posve na kraju je išao Maks. I svi mirni, tihi, bez mržnje — — A kako sam se propinjala! — naleti joj u glavu misao, pa još više uspori korake — — I oni su se zalijetavali na mene. Osobito Maks, a i Jovica. I on je osjećao, da mora pokazati svojoj ženki, da je ne napušta, da nije sama, pa se je nekoliko puta bojažljivo, stidljivo, skoro kradom očešao o Zlatu. Naravno — — A sada su svi tako mirni, a sve na istim događajima, na kojima bi se bili mogli i iskrviti.

— Kako poslovi, Maks? — upita ona, samo da prekine tu šutnju, koja ju je počela pritiskivati i goniti joj u glavu sve teže i teže misli.

— Vrlo dobro, Zlata! — odgovori on žurno i veselo, što se je baš njega sjetila. — Svakim danom sve bolje i bolje i — sad smo svi ovdje skupa! — ja mislim, da bismo sada mogli opet pomišljati i na to, da ti dođeš k meni u ured. I Jovica je to već rekao.

— Ako imaš povjerenja u mene, a uvjeren sam, da ga imaš — prihvati Jovica — prepusti to pitanje meni i poslušaj me.

Ona je šutjela i smijuljila se, no kako je gledala poda se, skoro u vrške svojih starih cipela, oni ne opaziše toga smiješka.

— I ja mislim, da se nešto mora učiniti! — reče i Mara.

— Mi trebamo u poslu i dvije dobre sile, ne samo jednu — govorio je Wetter — a ti si vrsna sila, gospođa Ljubica — — Trebala si čuti jučer, kako govori, pa da vidiš, što je plemenita duša! A možda si je i čula, kad je zbog tebe skočila na državnog odvjetnika! Ne bi drugačije, da ti je rođena sestra. Eto: ne bi ni Mara mogla nego onako.

Zlata je šutjela i kašljucala.

— Što je bilo, bilo je — nastavljao je Maks uporno. — Svi se mi možemo međusobno posvaditi i počupati — poslovi su poslovi! — no onda se i pomiriti. Ja ne vidim više nikakova razloga, da se ti držiš ljutito, kao što na ovoj strani ne bih vidio razloga, da ti se ne pomogne — — Dobro: ona je strašna nesreća tu i ne da se tako brzo zaboraviti, ali će se i to prebroditi — — —

— I još koješta drugo, Maks! — reče Zlata mirno i odlučno.

— Još koješta — što misliš?! — upita on.

— Izvrni preda se svoju dušu, kao što se izvrne prazna vreća, pa je pregledaj iznutra. Tada me ne ćeš trebati pitati — — —

— Ne zapadaj opet u carstvo bajkâ! — reče Mara skoro surovo. — Život je posve drugo nego li su tvoje sanje i prikaze. Treba živjeti ovaj i ovakav život, kakav jest! Ti ne prekroji svijeta!

— Baš stoga i rekoh, da među nama leži ne samo ona nesreća, nego i još koješta drugo, što mi ne možemo ni prekriti svojom glupošću ni zatajiti svojom lukavošću ni

premostiti bezobrazlukom. Treba život živjeti, kakav jest, a varate se, ako mislite, da je on ono, što može zamisliti Maks Wetter. Nemoj me, Maks, razumjeti krivo. Ja te ne želim ni bockati ni prikazivati gorim od drugih — —

— Znam, znam, Zlata! — prekide joj on riječ. — Ja sam već pripovijedao Jovici, kako sam ja ili »smrdljivi čifut« ili »naš ugledni i uvaženi rodoljub«. Ja sam već na to naučen — —

— Nijesi pogodio mojih misli! — odgovori ona posve mirno, zastane, kako su došli na ugao Palmotićeve ulice, i zagleda se prema kolodvoru, otkuda bi mogao doći Željko.

— Nema ga! — reče Mara. — Već je sigurno otišao kući.

— I ja mislim — reče ona i nastavi prijašnju misao: — Istina je, Maks, da bih ja došla u pakao, kad bi vaša biblija bila točna, no niti ja vjerujem u vječni pakao niti vjerujem u sve navode vaših svetih knjiga, pa mi je lakše. Ja sam spomenula tvoje ime i jer si Židov i jer si baš kao Židov divan predstavnik onoga tamo na drugoj strani svega, što je u dalekom zaostatku za napretkom Čovjeka. A u toj hrpi nijesu samo Židovi. Vi ste samo stjegonoše, no iz toga nipošto ne slijedi, da među nas na ovoj strani — nije nas previše, te smo još strašna manjina — ne spada i onaj milijun vaše sirotinje. Naravno: dok se ne najede, jer, čim bude sita, uskočit će među vas tamo!

— Ja te pravo ne razumijem! — reče Maks veoma neodređeno. — Kakav je to svijet, odnosno, kakva je to tvoja dioba?

— Rekoh ti, Maks: osim zločina i krvi među nama leži još koješta, što ti ja ne mogu ni nabrajati ni tumačiti. Moraš sam doći do toga i osjetiti, a kad osjetiš, onda će ti se otvoriti oči i ti ćeš sve vidjeti.

— Radi se o priviđenjima! — reče Mara, ne skrivajući poruge.

— To su dakle vizije?! — upita Maks.

— Da, da! Vizije, koje se nikako ne mogu uvrstiti u bilancu! — potvrdi Mara.

Zlata se nasilu glasno nasmije.

— I vi spadate među mogućnike, koji uvrijede, ponize i pogaze, da mogu onda dobaciti mrvice svoga milosrđa kao mjenicu za vječno blaženstvo, pa kad bijednik pljune na to milosrđe, onda zapišete: »Gledaj, bijesna pseta!« — — Baš tako i vas dvoje govorite. Maksu se ni ne čudim, al ćeš ti, Maro, već jednom razmišljati o mojim riječima i spoznat ćeš, da među nama ne leži samo bezbroj zločina i biblijsko čuđorađe Maksa Wettera nego i — koješta drugo — — —

— Da ti, Zlato, nijesi postala komunistkinja?! — upita Stefanović, smiješeći se i nastojeći, da ga svi razumiju, da se šali.

— Nijesam to, Jovica, u današnjem značenju te riječi — odgovori ona posve ozbiljno. — Zasada je to samo »kamen pravi smutnje velike«. I trebat će još dugi, dugi i teški milijuni godina, dok čovječanstvo dozori za tu veliku misao. Zasada Azijati divljaju, a onda će braća živjeti u kraljevstvu Božijem na zemlji, jer će se ostvariti Kristova nauka. Nemojte pomisliti, da ja inače Azijate ne cijenim! Svakako više nego Evropljane.

— Nemoj se rasrditi, al ti moram reći, da si zaista luda! — reče Mara.

— Molim, molim! — odgovori ona, smiješeći se. Osjeti, da je veoma lijepo raspoložena, jer je zaboravila i na nepravilno udaranje srca i na kratki dah i na suho kašljucanje, zanijevši se posve svojim mislima. — Bez ženiranja! — govorila je, naklonivši se prema sestri. — Mene ipak ne može nitko uvjeriti, da smo na svijetu zato, da se bavimo posve prolaznim stvarima, da se tu mučimo, koljemo i onda — nestajemo u ništa i bez ikakova traga i svrhe, baš kao što me ne može nitko uvjeriti ni o tome, da nam može biti svrha sticanje bilo časti bilo lasti i bogatstva, kad to ni jedno ni drugo ni treće nema u sebi nikakove sadržine ni vrijednosti, pa ne može poslužiti čak ni kao sredstvo za postizavanje neke svrhe, koja bi u sebi mogla imati sadržaj i svoju vrijednost. Isto tako nam ne može biti svrha, da se rodimo, da se parimo, množimo i nestajemo. To su gluposti, koje ne mogu izdržati pogleda u vječnost! — — — Užasno

smo daleko — — — a među nama leže zločini, gluposti i — — još koješta — — —

— Ja ti moram priznati, da se ne bavim takovim mislima! — reče Stefanović veoma dobrodušno. — Meni je dosta, da vojnici dobro vježbaju, da paze na opremu —

— I onda je njihovo kraljevstvo nebesko! — ubaci Zlata.

— Što se mene tiče — jest! — odgovori Stefanović.

— Ja bih se s tobom potpuno složio — reče joj Wetter — kad bi tebi makar i najneoprezniji i najrasipniji trgovac dao za to barem koji groš!

— Točno, Maks! Ovo ne kotira na burzi! — potvrdi Zlata. — Ja se tješim jedino time, što nijedan veliki duh nije imao svoga ni zalogaja kruha ni komada drveta, da se na njega obača. Nemojte me krivo razumjeti: niti se uspoređujem s tim velikim i svijetlim našim Prethodnicima, niti mislim, da to treba propovijedati. Ne. Treba samo znati, pa tko ima uši, neka čuje, i tko ima oči, neka vidi, a inače — ne bacajte svetinje pred pse i ne mećite biserja pred svinje. Radite i živite, jer je to najuspješnija propovijed. Baš je stoga strahovito, kad tko kaže: ne gledaj, kakav sam ja, nego koga predstavljam i zamjenjujem! Kao da zao čovjek iz zla hambara može iznijeti dobru stvar — —

Svi su šutjeli, pa ušuti i ona, čas se zamisli, a onda reče naglo i nenadano:

— Oprostite mi! Što je meni život, vama je gnjavaža! Zanijela sam se, pa sam se zaboravila i počela propovijedati, govoreći vam istinu, kako propovijedi ne koriste bez života, a gdje je život, tu je propovijed — — Može biti i nije suvišna, ali je glavno život.

— Ja ne ću nikom reći, što si nam govorila, a utvaram sebi, da nijesam bedast — javi se prvi Wetter iza duže šutnje.

— Vjerujem ti, Maks, i razumijem te. Ni ja sebi ne utvaram, da sam kusala mudrost velikom kašikom, ali znam, da osjećam mnoge stvari, koje drugi ne osjetiše — govorila je ona s neobičnim mirom i lakoćom. — U meni je bijeda otkrila ispod pepela sposobnost osjećanja i gle-

danja, pa sada vidim, a da ni ne mislim ni ne znam, kako je to, da vidim.

— To su tvoja priviđenja! — reče Mara.

— Varaš se! — odgovori ona mirno, pa se onda opet obrati Wetteru: — Ti, Maks, ne poznaš Novoga Zavjeta?

— Ne poznam ni Staroga! — odgovori on i nasmije se.

— Al njega nosiš u krvi, kao i ja ovo, što ti govorim! Reći ću ti, čega sam se sjetila iz Novoga Zavjeta. Kad je Isus govorio narodu na jezeru, upitaju Ga Njegovi učenici, zašto govori onima u pričama, a On im odgovori — ne sjećam se doslovno, ali smisao je ovo: »Vama je dano, da razumijete tajne kraljevstva nebeskoga, a njima to nije dano. Jer, tko ima, tome će biti još dano, pa će imati u preobilju; tko pako nema, tome će biti uzeto i ono, što ima. Stoga im govorim u pričama«. Eto, Maks, zašto ja znam: dano mi je, da osjetim, pa stoga razumijem, a drago mi je, da sam ti baš ovo spomenula, da vidiš, da se ne radi o davanju i uzimanju u tvome smislu, kao što vi rado ističete, podvaljujući Novome Zavjetu.

— A tko »vi«?! Ja odgovaram samo za sebe i kažem ti, da ne poznam ni Staroga ni Novog Zavjeta niti me zanimaju! — govorio je povišenim glasom, nastojeći, da svojim riječima dade što veću težinu i važnost, držeći očito, da će mu onda i lakše vjerovati.

— To, Maks, nije istina! — odgovori i ona povišenim glasom. — Ti i te kako poznaš Stari Zavjet, jer ti ga je puna svaka žilica, no nemoj misliti, da ja to smatram nekom manom. U kakvom si kolu, onako moraš i igrati, a kad već igraš, onda je tvoja dužnost, da nastojiš biti najbolji igrač. Što se tiče onoga moga »vi« — mislila sam na tebe i na sve, koji su kao i ti.

— Šteta, što nije tatica pustio, da študiraš pravo! — reče Mara — Bila bi se uspješno kvačila s najzubatijim odvjetnicima.

— Zar je ona kanila študirati pravo? — iznenadi se Stefanović. — O tome još nijesam nikad ništa čuo.

— Jest, jest! — potvrđuje Mara — položila je maturu, ali bez latinskoga, pa je htjela na svu silu učiti latinski i polagati ispit, da se može upisati na pravo, no mama joj

se je rugala, a i tata nije bio za to, a međutim su joj se svidjele sabljice i uniforme, pa je tako zaspala i njezina želja za študijem.

— Nažalost! — reče ona. — Da sam pošla tim putem, možda bih se bila drugačije razvila — — —

— To znači, da ti je žao, što si u tim vodama, koje si sada nama nudila, kao najsvježiji napitak? — podrugne se Wetter.

— Nije mi žao, što sam se ovako razvila, nego žalim, što sam prekasno došla do tih osjećaja!

— A misliš, da bi bila ranije pala na njih, da si bila kod suda pisar ili u kakvom poduzeću pravni savjetnik?! — opet će Maks. — Tamo se baš i razvijaju filozofijske i asketske misli!

— Ja bih bila svakako došla do njih, kad mi je dano, a da sam pravnik, vjerujem, da bih bila sposobnija, da ih valjano proživljujem.

— I nama natačeš! — reče Mara.

— Nije mi ni nakraj pameti. Ovo sam samo slučajno večeras zapala u takovo raspoloženje, jer sam dugo sama kutrila na klupi i bila posve prepustila mislima i osjećajima uzde, kao da mene uopće i nema. Stoga sam pošla ovim putem, kad mi je naš dobri Maks — —

— Ne rugaj se ti meni! — prekide je on u riječi. Htjede reći još nešto o svome iskrenom prijateljstvu prema njoj, no ugrize se za jezik i zaključi, da je mnogo pametnije šutjeti i ne izazivati starih uspomena, kad su sretno dospjele među starež na tavan.

— Ne rugam se, Maks! — odgovori ona posve ozbiljno. — I ja ponavljam, da si ti doista dobar u svojoj vrsti i da si pošten i da si napose odan prijatelj, dok si prijatelj! Ja to sve ozbiljno tvrdim, tek naglašujem, da si ti takav — u svojoj vrsti, kao što možemo hvaliti lava u poredbi s ostalim lavovima, konja u poredbi s konjima, krmka u poredbi s krmcima, vuka u poredbi s vukovima, tako i ja tebe iskreno hvalim u poredbi s tebi sličnima.

— Hvala! — reče on i podrugljivo se nakloni: — Stavljaš me u lijepu hrpu poredaba!

— Kamo spadaš, tamo te i mećem. Kad bih te poredila samo s braćom svetoga Franje Asiškoga, morala bih vikati na sva četiri vjetra, da ni nema većeg grješnika od tebe! Htjela sam reći, da sam zapala u one misli, kad si mi ti otvorio svoje milosrdno srce, a ja se odmah sjetila onoga siromaka, koji se vlada prema vama, po vašem mnijenju, kao bijesno pseto! Kaže se, da su siromaci nezahvalni i da mrze svoje dobrotvore, a to je posve krivo. Oni samo imadu bistre oči, koje im je bijeda razvalila toliko, da njima vide sve povećano, a to onda izlazi po prilici tako, da vide u pravome svijetlu i u pravoj veličini sva ta dobročinstva, pa na njih — posve naravno — pljuckaju i čude se, kako obični zločinci imadu smjelosti, da još očekuju i ma kakovu zahvalnost i priznanje od svojih žrtava — — —

— Strašno govoriš, Zlato! — reče Stefanović. — Ja se borim, da ne prihvatim tvojih nazora, a i ne prihvaćam ih, ali im se ne mogu ni oteti, jer vjerujem, da ti moraš pošteno i ispravno osjećati — — —

— Drago mi je zbog tebe, Jovica, što tako osjećaš! — reče ona i veoma se ljubazno zagleda u njegove oči, a u isti čas, posve nesvijesno, primi njegovu ruku i lagano je stisne, pa odmah ispusti. Osjeti u sebi zadovoljne titraje poškakljanog ženstva i učini joj se, da je on vazda bio divan i dobar mimo ostalih ljudi, koji gaze svijetom bez velikog razmišljanja, među koje Stefanović svakako spada — po njezinom uvjerenju! — i po svojoj naravi i po svome zvanju i zanimanju. On vrši svoju dužnost, zanosi se i ponosi pričama iz prošlosti, bile istinite ili izmišljene kao opijum, ne ispituje njihove vrijednosti i visine i — živi kao pošten i koristan član svojega naroda. Zlata to osjeća, zna sve razlike i provalije, koje dijele njih dvoje, ali ipak — on je pošten i veoma ugodan čovjek — u svojoj vrsti.

— Uvjeren sam, da lijepo osjećaš, ali ne mogu prihvatiti tih tvojih osjećaja, jer vidim, da te je bijeda nagnala u njih, pa to znači, da su oni i bijeda nerazdruživi! A to nam ipak ne može biti ideal.

— Izvrsno! — odgovori ona i nasmije se. — A zaboravljaš, da ni Krist nije imao, gdje da sklone glavu; da su ga popljuvali oni, koji su dokazivali iz proroka, da On mora

doći; da ga je izdao i prodao njegov učenik, i najzad zaboravljaš i to, da je bio u tolikoj bijedi i nevolji, da se je pred njom zaprepastio i prepao i njegov najprvi učenik i zatajio Ga. Naravno — nemoj mi krivo suditi: ovo navedoh, samo da ti pokažem, da na ovome svijetu bijeda uopće ne broji, osim ako hoćeš zabibati velike narodne slojeve, da izazovu nove bijede na drugoj strani, ne riješivši se svoje!

— Da si danas bila na raspravi, bila bi — uvjeren sam! — oduševljena Draganovim nastupom, jer je potpuno u tvome stilu, kao da ste se dogovorili.

— Tu nema dogovora! — srete ga ona. — Mi smo se našli sada, kada smo najdalje.

— Rekao je — nastavljao je Stefanović — da je u djetinstvu gledao u pradjedovskom voćaru trešnju u prekrasnu cvatu i jeo latice njezinoga cvijeća, pa da otada vazda gleda cijeli svijet i cijeli život kroz latice rascvjetane trešnje i da jede latice, među koje mu braća ljudi meću otrova, pa da je stoga i dospio na optuženičku klupu. Tako je rekao i naprosto zapanjio sve, iako — sama vidiš: što mu to znači?!

— Ne znači ništa, al je dojam bio vanredan! — potvrdi Maks.

— A vidiš i sama! — opet će Stefanović.

— Da, da. Ja vidim — — —

— Da se mi povratimo, Maks, na pitanje mjesta u tvojoj poslovnici! — reče Mara. — To je mnogo važnije.

— Ja sam rekao svoju, a i Jovica reče svoju. Sada treba samo Zlata reći, pa ćemo mi već sve lako provesti — odgovori Wetter i zagleda se u Zlatu. Išli su s noge na nogu, jer je ona i neopazice stupala sve laganije i laganije, jer se je jedva vukla. Bili su na Medvešćaku, spram Zvonarničke ulice.

— Hoćemo li ravno dalje ili u Novu Ves? — upita ona i zastade.

— Kako ti izvoliš. Kako ti je zgodnije — reče Stefanović, dok su ostali šutjeli, čekajući njezin odgovor na Maksove riječi.

— Onda idemo ravno dalje — odgovori ona. — Tuda je mnogo šire, ljudi mnogo manje, pa se može lijepo i udobno

ići i razgovarati. Kad smo se sastali, nijesam mogla ni zamisliti, da ćemo se ovako ugodno rasčavrljati. Nijesam bila raspoložena, ni da jednu riječ izustim, a u sebi sam držala cijele govorancije.

— To je onda probilo na javu, kad smo te mi malko zdrmali! — rastumači Maks. — Uvijek je korisno doći u dobro društvo! Nešto se čuje, nešto se vidi —

— Nešto se kupi! — nastavi Zlata, smiješeći se.

— Ti si večeras doista dobre volje! — odgovori joj on.

— Nemam, Maks, više dugo na zemlji, pa me pusti, da se i nasmijem — odgovori ona i zaista se zasmije punim ustima. — Moram se smijati milosrđu i dobročinstvima sitih i bogatih i gluposti i zvjerstvu jadnih i bijednih — — Sve je to jadno, kad se gleda kroz rascvalu trešnju — — —

Svih troje ju u čudu pogledaše, jer ih je iznenadio taj njezin čudni smijeh, koji je dolazio iz neke velike daljine. A i njezine su ih riječi malko iznenadile.

— Kako to, da i ti nenadano dopuštaš, da jadni i bijedni mogu činiti zvjerstva? — upita je Wetter prilično izazovno.

— Ja sam dosada vjerovala, Maks, da ti vjeruješ, da ja nepristrano promatram ljude i događaje! — odvrati mu ona.

— Nepristrano, koliko je to uopće moguće! — reče on.

— Naravno! No vidim, da ti ne vjeruješ kod mene u tu mogućnost.

— Vjerujem, ali sam ujedno uvjeren, da je ta mogućnost veoma malena, pa sam se stoga sada iznenadio, kad sam čuo tvoju tvrdnju.

— Rekla sam istinu, Maks! Bijeda i nevolja jesu divna škola i jedina škola života, ali i sam znaš, da je u svakoj školi mnogo zvanih, a malo odabranih. Oni ostali reagiraju, kako koji dospije: zubima, pandžama, sjekirama, samokresima — uopće: odgovaraju na najužasniji način, a besposleni onda sjednu i stanu proučavati lubanje — — — Zaboravljaju, da poznaju i sami mnogo potpunih zločinaca, koji su na takim položajima, da ih ništa ne gura na zločin, pa ga jošte ni ne počiniše. Ja, baš ja glavom poznam mnogo ugledne gospode, za koje se ne bojim svojega suca, kad

tvrdim, da su zvijeri u ljudskoj spodobi, no još ne dospješe u sukob s postojećim kaznenim zakonom, a već su prevalili dobar komad svojega puta. Na te lubanje nitko ne pomišlja, jer čak oni — mjere lubanje i bacaju se na važna proučavanja ljudskih različnih tipova — — —

— A ti onda ispoređuješ milosrđe i dobročinstva sitih i bogatih s glupošću i zvjerstvima bijednih i ubogih, kad im se smiješ na jednoj fakturi! — reče Maks.

— Izvrsno! — odgovori ona i opet se zasmije. — Prefriganac si ti i sve dobro razumiješ, no hoćeš samo, da čuješ, kako ja to obrazlažem, jer ti može gdjekada dobro poslužiti moje dokazivanje — man weiss nie! — pa hoćeš, da čuješ.

— Ti njemu baš ništa ne opraštaš! — reče Stefanović.

— Sve, Jovica! Sve mu opraštam i sve sam mu već oprostila, ali mu ne propuštam ništa, a da mu ne reknem, jer bi inače zlorabio moju šutnju i hvalio se njome kao svojim uspjehom.

— Da čujemo tumačenje? — požurivao ju je Wetter.

— Evo: — reče ona — Najprije nakradete, naotimljete, navarate, nakupite tuđih žuljeva i krvava znoja, a onda od te krvarine dobacujete samo mrvice, prikazujući to i pred glupanima i pred Svemogućim, da su to nekakove vaše žrtve. Prema tome, Maks: zločinom nakupiste, zločinački držite, a mrvicama hoćete da prevarite ni manjeg ni većeg nego samog Svemogućega i da Mu one svoje spirine prodate i opet ni za manju ni za veću cijenu nego za — vječno blaženstvo! Razumiješ li ti sada, Maks, koliki su to zločini, skupljeni u čaši — milosrđa i dobrotvornosti?!

— Ja mislim, Zlato, da ti ipak pomalo puno pretjeruješ?! — reče joj Stefanović veoma blago i meko.

— Ako hoćeš, Jovica, da vidiš koju stvar, koji pojam, koju pojavu u pravome svjetlu, treba je dovesti do apsurda! — odgovori ona. — Ne znam sigurno, da li sam ja već rekla ili sam od nekoga čula, da je karikatura najvjernija i najuspjelija slika! A to je istina. Ne zamjerite mi onda, ako karikiram, i vjerujte, da imam izvrsno oko, pa mi nije potrebno, da ikoga nakazim ili mu prikrpam koju osebinu,

koje nema. Ja veoma savjesno postupam, a moja je savjest tu daleko od trgovačkog pojma toga našeg velikog stražara.

— Radi, kako znaš — odgovori on — no svakako nas druge poslušaj, kad ti hoćemo dobro.

— Hvala na dobru. Ja ne sumnjam, da vi vjerujete tako, a čak sam sigurna, da bi vas koje bilo i sretno, da mi doista može pomoći, no — — — Moj dragi Jovica, nemoj mi zamjeriti, ali — — Pustite me s mirom, da budem sretna na svoj način i u svome raju, ako me doista volite! Kakvo mi je to bratstvo i ljudstvo, ako ti ne daš, nego da gledam tvojim očima, da dišem na tvoja usta, da mislim tvojim mozgom, kad ja to sve imam i sama i nimalo me ne smeta, ako je možda i mnogo lošije od onoga, što mi vi narivavate?! Al pustite me s mirom, kad vidite, da sam se posve izopačila — po mnijenju svih Maksa Wettera. — Ovo, Maks, nije lično! Ne označujem čovjeka nego vrstu, strahovito brojnu vrstu ljudi — — — Pustite me s mirom, da gledam kroz svoju rascvjetanu trešnju! — — — To je moj Dragan divno rekao!

— Doista je rekao divno — primijeti Wetter — no ja mislim, da ti ne gledaš kroz rascvjetanu trešnju nego kroz najgušćji glog, na koji si se mogla namjeriti!

— Kad bi tako bilo, svršila bih u Savi, a ja to ne mogu učiniti! — odgovori ona veoma mirno i uvjerljivo. — Uostalom ti mene ne možeš razumjeti, jer ti nije dano. Nije ti u krvi!

— Dopustit ćeš, da s tim krv nema ništa zajedničko! Ne možeš ustvrditi, da židovstvo nije dalo velikih idealista — opirao se Wetter.

— Da nije dalo nego Isusa i Saula, dalo je mnogo, no ja nijesam govorila o krvi u tom značenju. Mislila sam baš na tebe lično. Nema nikakove sumnje, da nije slučaj — jer slučaja nema! — što je baš u židovstvu najveća većina takovih, kao što si ti.

— Znaš, Zlato — poče Stefanović ljubazno i oprezno — nemoj biti s njime prestroga. Kakav je, da je, naš je Wetter!

— Neka ti bude i moj dio, Jovica! — odgovori ona, smiješeći se — Ali nemoj zaboraviti, da si na vrlo skliskoj nizbrdici. I ne samo ti, moj prijatelju! Pazi samo, što radite,

vjerujući, da vam je svaki saveznik dobro došao — — To je obmana, koju ćete skupo platiti — — —

— Vjeruj mi, da te ne razumijem! — reče joj Stefanović posve iskreno i uvjerljivo.

— Maks me sigurno razumije veoma dobro i u sebi se smije i tebi i meni! — odgovori mu Zlata. — On se i ne srdi zbog ovoga, što ja govorim, jer smatra, da je sve suvišno, a i ja dopuštam, da je tako — do jedne određene točke, kod koje će se početi razbijati tikve — — —

— Vjeruj mi, da nijesam ni pazio, o čemu ste sada razgovarali! — stao ih je Wetter uvjeravati. — Mislio sam, kako ćemo moći posao kolosalno razviti, kad i ti počneš raditi. To će biti milina! — — —

— Maks! — reče ona veoma oštro, povišenim glasom i stade. — Nemoj misliti, da sam ja poludjela, pa da vjerujem tvojim riječima ili da uopće i pomišljam na mogućnost takove suradnje. Vjerujem, da će gospođa Ljubica s vremenom doći posve k sebi, pa da ćemo se barem na drugom svijetu moći sresti kao vrlo dobre sestre; dopuštam, da je ona već i sada uvidjela mnogo svojih nepravda, koje mi je počinila, kao što sam i ja požalila mnoge uvrede, koje sam nabacala na nju, no uza sve to — pusti nas, da budemo svaka sretna u svom raju i nemoj misliti, da si baš ti ona žuđena spona, koja bi nas dvije mogla spojiti. Istina je posve na protivnoj strani: mi ćemo biti na jednoj, a ti na drugoj strani! Ne mislim baš nas dvije lično, jer ću ja svršiti vrlo brzo, a ona će povjerovati, da ostade na bojištu kao pobjednica, a to će biti opsjena, kao što je bila i ona moja, kad sam mislila, da sam na policiji ostala na bojištu kao pobjednica, a ja sam još uvijek — bila pod odredbom policijskog pritvora! Eto, sve su to opsjene, no ipak će se preko njih i s pomoću njih ispoljiti i sama siromašna Istina. Polagano, naravno, no što su stoljeća u životu naroda?! Trice i kučine — — — Ja već vidim daleku svjetliju budućnost!

— Kroz rascvjetanu trešnju! — dobaci Mara tako, da se nije moglo sigurno osjetiti, da li ozbiljno ili podrugljivo.

— Točno tako, Maro: ja to vidim kroz bujni cvat mlade trešnje. Ja ga ne ću doživjeti, jer je podaleko, a moj kraj preblizu —

— Pa što si večeras uprla u to?! — reče Mara povišenim glasom i ljutito. — Vjeruj mi, da me već jeza hvata od tvojih riječi.

— Oprostite mi svi, no ne mogu se otresti tih misli — odgovori ona veoma uvjerljivo. — Napao me je osjećaj blizoga, posve blizog svršetka, pa se ne mogu nikako oteti — — Vjerujte mi — — — I tako mi je, kao da ne ću više vidjeti na zemlji Dragana. Vjerujte mi. Ne znam, što mi je to, al sam posve sigurna, da me osjećaj ne vara. Ti ćeš se, Jovica, jednom sjećati mojih riječi. Ne ćeš se sjećati baš pojedinih riječi, ali ćeš osjećati u sebi moje misli i nazore, kao da je na tvoju dušu bacilo svoju gustu sjenu veliko stablo — — —

— Rascvjetane trešnje?! — reče Mara opet onim istim naglaskom i bojom glasa kao i prije.

— Može, Maro, i tako biti, iako ne znam, da li se rugaš ili ne — odgovori Zlata. — Ta ti sjena, Jovica, ne će biti neugodna i ubrzo ćeš spoznati, da je ne stvori ni mržnja ni računica, nego duboko i istinsko proživljavanje velikih istina, koje mi nosimo u svojim dušama, a da to i ne znamo i ne osjetimo, dok ne dozorimo za njih.

— To su ti, moja Zlato, sve lari-fari, da prostiš! — reče Wetter. — Al ako tebe veseli, neka ti bude, a nama prepusti, da se brinemo za život, kakav jest!

— Neka vam bude!

— I kad mi sve udesimo i reknemo ti: »Izvoli, Zlato, doći sutra u ured!« — nemoj se onda joguniti, nego poslušaj i dođi!

— Nemojte se time mučiti! — odgovori ona posve ozbiljno. — Sve kad i ne bi bilo u meni ovoga jasnog osjećaja, da je svršetak na vidiku, ja se ne bih nikad više pomiješala s vama, pa da mi ponudite, da budem i vlasnica, a ne pisarica toga poduzeća!

— Ta ti je krupna! — reče Wetter podrugljivo i nasmije se.

Stigli su do crkve svetog Ivana.

— Vi sad možete na tramway i u grad, a ja ću kući sama. I hvala vam na pratnji. Zvala bih vas sa sobom, al nemam ni na što ni u što, a što sam vam mogla dati, to sam vam dala putem. Tko je mogao štogod uhvatiti, uhvatio je i razumio, a tko nije — neka mi oprosti. Probavljivije robe nemam.

— Ja bih se mogla poslije svega toga pričestiti! — reče joj Mara. — Upravo nijesam bila raspoložena, da te razumijem, pa sam stoga i ostala posve po strani.

— Svejedno, Maro — reče joj sestra posve blago. — Nego htjela sam te moliti, da mi se javiš i sutra. Dođi k nama. Osjećam potrebu, da te vidim i sutra.

Govoreći baci pogled na stranu i opazi Željka, kako stoji desetak koračaja podalje od njih.

— Željko! — zovne ga ona, a on odmah priđe žurnim koracima.

— Ja već dugo idem za vama — reče on, pozdravljajući — al se nijesam htio javiti, da ne smetam, već sam išao polako za vama.

— Već pravi momak! — reče Stefanović i potapše ga po ramenu.

— To ti je učenik strica Petra! — rastumači Mara Stefanoviću. — Njih dvojica pripovijedaju po sate, kad Željko ima vremena.

— A, onda je u dobroj školi! — reče Maks, a Zlata se na te riječi glasno nasmije.

— Oprosti mi, Maks! — reče mu preko punih usta smijeha. — Nije zloba, al se ne mogoh svladati, a meni vjeruj, da mi je stric miliji učitelj za Željka nego ikakav filozof pod cilindrom, u deset centimetara visokome tvrdom ovratniku!

— A gdje ti je sada taj tvoj stric?! — ubaci Maks vrlo vješto to pitanje, osjetivši munjevito, da je to čas, u kojemu može doznati pravu i nepatvorenu istinu.

— Otišao je kući, ali je obećao, da će se povratiti za koji mjesec — odgovori Zlata. — Eto ga najzad za koji tjedan.

— Lako onda tebi uz takoga kavalira! — rugao se je Wetter, no ona ne zareza njegovih riječi, već im pruži ruku na pozdrav, koju prvi primi Stefanović, govoreći neopisivo toplo i meko:

— Onda i ti, moja Zlato, gledaš svijet kroz rascvjetanu trešnju.

— Kroz rascvjetanu trešnju — — — govorila je ona, smiješeći se.

Primila je Željka za ruku i pošla u svoj mračni kut.

— Kako je bilo danas? — upitala ga je meko i ljubazno.

— Svakako! — odgovori on trpko. — Ja sve mislim, da oni i ne misle, što rade. Danas je u školi bilo zgodno. Kateheta nam je tumačio, kako moramo biti poslušni i psovao nas, što mu se tužimo, da nas biju. Kaže, da samo lažemo, a ako nas i tuku, da je kršćanska dužnost, da strpljivo snosimo. Malo poslije je Marko Jurić njega odvalio šakom pod rebra, da je kriknuo kao bik, a mi smo se počeli smijati i vikali mu, da je kršćanska dužnost, da strpljivo podnosi. Onda su nas sve kaznili — —

— I to su sve slike i prilike Božije — šaptala je ona kao za sebe i lagano uza nj išla.

LXXII.

Stric Petar je dao nevjesti Jeli sto dinara, čim je došao:

— Ovo tebi, da ti se nađe, ako tribaš što kupiti — rekao joj je. — Znam ja, da sad tribaš više, kad sam i ja uz ognjište.

Poslije desetak dana joj je dao drugu novčanicu od sto dinara.

— Nek ti se nađe! — govorio joj je i smiješio se. — Al ne daj Petru, jer će on potrošiti.

— Daaa, moj striče! — odgovori Jela. — Volila bi umriti neg mu i' dati, al i da mu i' dam, ne bi i' on potrošije. Zna i sam, da se ne more do solde.

Na njezinu je licu i očima vidio neopisivo veselje i sreću, kad je držala među prstima onaj zamazani papir i oprezno ga premotavala, da ga zatim spusti u njedra.

— Ispašće ti, nevista! — reče on, smijući se.

— Dajde i' još, pa nek ispadaju! — odgovori nevjesta. — Prije bi mi ispala duša neg ovo! Al i u sobu ću ja sad mam i sakriti i'.

Bili su njih dvoje sami uz vatru. On je sjedio na tronošcu, a ona nešto radila kod naćava, dok joj on nije pružio novac. Čim ga je uhvatila u ruku, kao da ga od nekoga otimlje, prestala je raditi, čučala kraj strica, povlačeći carzu naprijed, da se pokrije, i pogledavajući u neprilici sad strica, sad u razgoren panj. Časak je šutjela, dok ju je on pozorno promatrao, a tada reče posve oprezno i polako:

— Uprav meni vele, striče, da vi tamo u svitu kan da novce gradite, Bog bije s nami! I vele — ništa man se malko prošmucate, malko namignete edan drugome, pa eto novaca ka' blata.

Stric se je smijuljio i prijateljski je promatrao, jer nije želio, da je poplaši svojim namrgođenim obrvama, kako su mu se redovno same navlačile nad oči, pa reče:

— A ko ti to reče, nevista?

— A ovi naši blunaći. Vele: — More ti i dati, nije za nji kopa il kosije!

— I nisam, nisam, nevista, ni kopa ni kosije. To nisam.

— E, e. Tako mi svi vele — govorila je ona kao čekalo na mlinu. — I vele, da bi moga i ostati kod nas, kad imaš, vele, parašeša ka plive.

— A, što bi, nevista, kad bi osta? — upita on, da čuje njezino mišljenje. — Što ti vele, što bi'?

— Kako: što bi?

— Što bi radije?

— A, što bi ti radije, moj striče, kad imaš pusti novaca ka blata?! Ne triba tebi raditi, kad si — vele ovi naši — ja l' nakra, ja l' drugačije pâ na nji'!

— E, i nisam, nevista! Nisam i' ni nakra, nit sam drugačije pâ na nji, man zaradije svojim žuljim — odgovarao je on mirno, promatrajući je ispod oka. — I nije toga, nego ništo malo, jadna! Naši ljudi samo lupaju tako ni o drvo ni o kamen. Ni sami ne znadu, u koju glavicu tuku!

— Est i to, est, striče. Tako sam i ja rekla — — »Nema — reko — stric nego malo!« — — A ja, znaš, njima samo tako, da ne čekaju vaik, da i' ti sve napajaš vinom i rakijom. Vrag bi svakom nadava?! Dosta j' i nas u kući, pa j' teško nadavati i nami, kad ništa nemamo.

— Ja sam mislije, da bi i osta — govorio je on, otežući svaku riječ, kao da je isteže iz petnih žila i ne ski-

dajući pogleda s nje. — Al nemam, kukavac, nego nikolko groši. Ne bi ni do Božića za palentu, pa što bi onda ti sa mnom?! Kad bi ja ima mnogo, da dam u kuću — i, Bože, pomozi, al ovako?! Kud ću još i ja vami na glavu?!

— Est i tako! — odgovori ona brzo. — A meni vele, da imaš puno.

— Velim ti, jadna, da oni ništa ne znaju, man samo lupaju tako. Meni ti viruj.

— E, da! — — — I nemaš ovako na što, kad ni sami nemamo — —

— I ja tako velim, nevista — — Nego, nemoj ti nikom o ovome, što smo divanili. Ni Petru. Ne triba se o tome divaniti, kad nije ništa. Ni o ovome, da sam ti što dava. Ništa!

I poslije se je češće navraćao s nevjestom na isti razgovor, jer je želio prodrijeti do dna, što mu i nije bilo teško. Njezino je mišljenje bilo jasno:

— Otiša, otiša! Nema ôde više palente za onoga, koji je otiša.

Istom je sada vidio i spoznao, koliko je imao pravo, kad nije ni pomišljao, da bi se povratio, kad se je jednom već bio odmetnuo. Nema tu povratka, jer ga selo jednostavno izbljune kao pokvarenu hranu zdrav želudac! Ono je tu neumoljivo, jer je pravedno: tko što sije, to i žanje. Tu nema izmicanja ni uzmicanja. Kad nam se čini, da je selo najsurovije, da je zvjerski bezobzirno i nemilosrdno, ono je tada samo prirodno. Nepoznata prosjaka meće k sebi za stol, a svog odmetnika, koji bi se htio povratiti na gotovo, poslije barabljenja i besplodna lutanja — njega dočekuje sa sjekirom. Surovo, zvjerski i bezobzirno, no posve naravno — — Tko što sije, to i žanje, a gdje nijesi sijao, ne možeš žeti za sebe, jer to nije zakon!

Petru više nije ni žao, što su ga brisali iz zadruge i što u njemu gledaju onoga, koji više — nije na ognjištu — — »Otiša', otiša'« — — Nije mu žao, ali želi ipak, da se malko govori o tome, kako bi bilo, kad bi bilo — — — Kad bi on došao, da s njima živi na svom ognjištu — — Neka se među njima točno zna, da nije željen, osim ako ima dosta novaca, koje bi dao u kuću i onda gledao, da mu dadu žlicu palente. On je rekao Jeli, neka ništa ne govori o njihovim razgovorima ni samome svom čovjeku, samo da je još više upozori, da na to pitanje polaže stanovitu važnost, jer je tako bio siguran, da će onda s Petrom razgovarati, a on će opet sam načeti sa stricem to pitanje. Tako je Petar očekivao. Neka se i o tome govori. Neka se zna, da se ne može žeti, gdje se ne sije, pa iako je to ognjište njegovih djedova, i njihove njive i livade i njihovi gajevi — — — »Otiša', otiša'« — — —

U njegovu je dušu pala teška želja kao najstrašniji olovni teret, da se smiri među tim brežuljcima i dolinicama, među tom bijedom i nevoljom, koja je golema, silna i duboka, ali koja je njegova, koja je njemu najbliža od svih bijeda na svijetu, što na njega vrebaju, gdje bio da bio, gdje živio da živio. Bijedi ne može izmaći, a on je se i ne boji, jer je zna nositi s velikim smiješkom u duši onoga, koji nije naučen izbirati i prebirati, koji se ne iznenađuje, kojemu ništa ne dotešča, dok ga ne obori — koji zna bez razmišljanja, da nema bijede, koja može načeti nepokvarenu dušu. Stoga on želi doći na tu bijedu, na koju je pao, kad je došao na ovaj svijet, a da ne zna ni zašto ni kako — — — Baš stoga: sigurno zna netko drugi, sigurno postoji zakon, po kojemu je on morao doći baš ovamo, pa kad nije na drugoj strani stvorio ništa, na što bi bio vezan, onda je sigurno njegovo mjesto ovdje još slobodno!

Čim se je zagledao u Janjine oči, spoznade, da su sva pitanja riješena: njegovo je mjesto slobodno, njegovi ga brežuljci i dolinice čekaju s onim istim žarom i zanosom, onom istom bijedom i nevoljom, s kojom su pozdravile i dočekale njegove prve korake na ovoj mršavoj zemljici! Duša mu je zapjevala srećom, koja ga je opila svojom zanosnom snagom, o kojoj on prije nije mogao ni sanjati — kolika je bila njezina širina i dubina, te joj ni na koju stranu nije mogao opaziti kraja. Sreća nema nikad sadržaja, odnosno: on nema nikakova značenja, jer je opojnost jedino, što nam sreća dade kušati od svoje ljepote, pa je onda posve sporedno, da li je uopće kakav drugi sadržaj tu ili ga uopće nema. Dovoljno je, da je naša duša zanesena, opijena čuvstvom, koje joj ne da, da vidi trnje i kamenje, provalije i ponore, nesreće i opasnosti — to je dovoljno za naš mir i blaženstvo, za našu potpunu sreću — — —

Petrova je duša bila zanesena takim osjećajem i kliktala je hvalospjeve Svemogućemu, koji je u svojim nedokučivim osnovama predvidio mogućnost njegova povratka — — —

Poslije razgovora s Janjom osjeti, da se je posve pomladio i povratio u ono duhovno stanje, u kojemu je bio prije svojeg odlaska u svijet. Osjećaji su prema njoj posve isti, jer on ni onda nije mnogo razmišljao o posljedicama te ljubavi: vole se, uzet će se, pa gotovo. Tako i sada: vole se, uzet će se, pa gotovo! Tada se je bio ispriječio preko puta njihovoj sreći pokojni njegov ćakan, a sada se nije doduše nitko ispriječio, ali je ipak mala smetnja njegova okolina, a možda i njezina. I jednima će i drugima biti žao, što »stare budale« ne dadu, što imadu još, njima, koji su im najbliži, umjesto da troše na »tuđu starčinu«. Petar je sigurno osjećao, da će tako govoriti i njegova i njezina rodbina, pa je stoga nastojao, da što jače izbije na površinu, pa ako će i na javu, da se on ne može povratiti na djedovsko ognjište, jer ga — jednostavno ne će: — Otiša', otiša'! — — A i Janja će morati sa svoje strane umiriti one, koji će svakako iza nje naslijediti, kad nema više nikoga u zadruzi.

— Sad samo muči, a kad se ja vratim, onda ćeš im reći: »Eto, dico, tako i tako — — Nas dvoj staraca ne ćemo ništa poniti sa sobom u grob, a ni Petrovu rodu ne će ništa, ako me preživi, nego sve vama. To ćemo pošteno načiniti i utvrditi«.

— I ja sam tako mislila — potvrđuje ona, a oči joj se pale i oživljuju nekadašnjom srećom, iako ne mogu više skupiti nekadašnje vatre i poleta. Sve je onako, kako je negda bilo, samo nema tjelesne snage. Al to nju ne smeta. Ona ipak osjeća, da joj krv brže kola po žilama i da se nešto kreće u obrazima kao nekada, kad bi joj djevojačka stidljivost natjerala potoke vrele krvi u nabubrele jabučice — — —

— I reći ćeš im — nastavljao je on: — »I Petar je donije u zadrugu toliko i toliko« — — Ni ne tribaju baš znati, kolko je, al eto, neka se zna, da nisam doša s prosjačkom torbom k tebi, da prizimim — —

— Uprav sam i ja tako mislila! — potvrđuje ona i sva se blažena smiješi. — I mislila sam, da ti ni ne bi sta' sa mnom, dok se ne vinčamo — — — Est, ono, nismo mi više dica, al je rad svita lipše — — — Kad pop blagoslovi, onda smo, do Božije volje, svoji i moremo raditi, štogod oćemo — — — E, da, al di je ono — — —

— Meni se čini, moja lipa vridnjice, kan da j' juče bilo, kad sam ti reka, da me čekaš — govorio je i on, a s lica mu nije silazio smiješak velike sreće i zadovoljstva. — I, eto, Bogu mome vala, i dočekala si me! I ako bi ti tila, ja bi moga mam k tebi, kad se vratim, al ako ti voliš, ja mogu biti i kod sinovca, dok se napovidimo i vinčamo.

— Lipše j' tako, Perica! O meni nisu nikada tupile jezičinâ, pa jer bi sada pod stare dane, kad nam nije nužde, a nismo od dvajest godina, pa da bi nam bilo teško čekati — govorila je ona i gledala preda se, kao da želi pred njim skriti lice, kad govori o stvarima, koje se obično ne govore — — —

— Kakogod ti oćeš! — odgovara on i osjeća, da doista nema velike razlike — — — Baš kao i pred pedeset godina! Istina, onda bi bilo i djece, da su se uzeli, a sada ih ne će biti. On to osjeća, jer mu dolazi na um, ali iz toga nipošto ne slijedi, da su njegovi osjećaji imalo drugačiji ili da je njegovo veselje manje! Ono je malko drugačije, jer bi pred pedeset godina bio imao drugačiju snagu na raspolaganju, s kojom bi bio nosio svoje osjećaje i davao im vanjsko lice, no u njihovoj sadržini nema nikakove razlike — — —

Kad su bili prvi put sami u njezinoj kući i tako razgovarali, pijući kavu, on ju je milovao po kosi i sav se blažen zanio promatrajući njezine oči, koje su mu se činile još prekrasne.

— Još si mi ka prava divojka! — šane joj u mladenačkom zanosu i objema joj rukama uze lice, primakne je k sebi i tako se zagleda u nju. Ona je osjećala, da je on još veoma jak i krepak, pa je ujedno ćutila i snagu njegova pritiska, no nije ništa rekla, nego je samo pomislila, kako ne može biti lijepa, kad je tako dlanovima izobliči, pa se malko trgne, da se oslobodi.

— Ne mogu se potužiti, vala mome Bogu! — govorila je, kad se je izmakla, poravnavajući rubac na glavi. — Ako nas Bog uzdrži, moremo još lipo poživiti — — —

— I ja mislim — reče on, nagne se k njoj, ogrli je, primakne je posve k sebi i poljubi je u čelo, kao što se ljubi svakoga Velikog Petka Raspelo pred Isusovim grobom. Baš tako se je pobožno naginjao i k Raspelu, kao što se sada naginje k njoj. I osjeća u svojoj nutrinji veliku želju, da joj pokaže, kako je silno voli i kako su njegovi osjećaji danas baš onakovi, kakovi su bili i prije odlaska u svijet, no osjeća, da to ne može pokazati. Nekako je nespretan i spor, a ruke mu podrhtavaju, kao da je u krađi — — —

Pomagao je kod poljskih radova i uvjerio se na svoje veliko zadovoljstvo, da je još krepak za svaki rad.

— A što radiš, kad te je Svemogući, slava Mu i vala, oslobodije ove robije! — reče mu Marko Jurićev.

— Ne griši duše! — odgovori Petar ljutito. — Kakva robija, jezik ne prigriza?! I još ti vele, da si pametan čovik i pulitičar!

— E, moj striče! — usklikne Ivan Klipićev, koji je slučajno bio na svojoj njivi odmah kraj Petra. — Zato se on i bavi pulitikom, jer tako misli! Prije j' bije vridnjak i gospodar, da se pripovida, al pogledajde mu sada ruke, njive i goveda: ne znaš, koje je od koga tanje i prtenije, al zato j' naš Marko pulitičar!

— Ne teljuzgaj, jadan Ivane! — suzbije ga sinovac Petar. — Zna Marko, što radi, a mora se niko boriti i za našu pravu!

— Mora, mora! Ne velim ja, neg znam, da se j' nami korisnije briniti za travu nego tamo za nikakvu pravu! — odgovara Ivan samosvijesno. — Naša goveda živu o travi!

— Ni dragi Spasitelj nije moga propovidati u svome selu! — reče Marko posve mirno. — I kad bi ljudi gledali na ovake, ka što j' naš Ivan, niko ne bi ni prstom maka, pa bi nas brzo vrag ruča. E l' nu, striče Petre?!

— Uprav ti ja, sinko, o tom ni ne znam ništa! — odgovori Petar posve uvjerljivo i čedno. — Nikad ja nisam dospije od svoje muke, da se krivim i jaučem i rad drugi, pa tako ni ne znam — — —

— I ne znaš! — odreza Marko, ne skrivajući zlovolje. — I još vele niki, da građani znadu više neg mi seljani!

— Niki i zna, a mnogi ni ne zna. Kako koji — odgovara Petar.

— Est, est! I svi vi valite seljački život, al svaki gleda, da mu izmakne i da pane na bili kruv. Veliš, da grišim, kad kažem, da je ovo robija, al da te pozovem, da se povratiš na ove lipote, naruga bi mi se — govorio je Marko vrlo mirno i odmjereno.

— I da vidiš, da ne bi, sinovče! — odgovori Petar povišenim glasom. — Volije bi se povratiti neg se posvetiti, al nemam na što!

— Est, est! — potvrđuje sinovac Petar, gledajući u Marka. — Govorije j' stric s mojom Jelom, da bi se, veli, mam vratije, kad bi moga.

— Bi, očiju mi moji i duše mi moje jedine! Mam bi se vratije i kopa i ora i kosije i žeje i sve radije ka i vi, samo, kad bi se ima di vratiti.

Sinovac Petar je šutio, poklopio se i radio, samo da ne mora ništa reći, dok je Marko promatrao obojicu, bacajući pogled sad na jednog sad na drugog, pa reče:

— Ni ne bi bilo pravo, da se sad vratiš, da im otimlješ onu koricu kruva i žlicu palente! Nije te niko gonije u svit, a kad si ednom otiša ka u ajduke, onda i ostani tamo. Tako je i pravo! — govorio je Marko, dok je Ivan Klipićev smišljao, kako bi se on na zgodan način umiješao, a da ne ispane previše jasno, no nije se mogao dosjetiti, pa je šutio kao i sinovac Petar.

— Znam i ja, sinko, da j' tako! — potvrđuje i stric Petar posve ravnodušno, jer ga ne boli duša, kad već zna, gdje će i kako će. — Mene ni nije odagnalo u svit, što sam želije — — —

— Zbilja, striče, Bog ti dava, ra' šta ti ode? — upita sinovac kao da je jedva dočekao, da skrene razgovor u drugu kolotečinu?

— Ha, uprav rad ništa, sinovče! — — — Pokojni me ćakan, tvoj did, Bog mu duši dâ lako, tije oženiti, kako se j' onda ženilo, a ja nisam tije, jer sam bije sebi izabra drugu curu. I tako — on nije tije kako sam tije ja, a ja

nisam tije, kako j' tije on, pa eto — tako sam se onda odmetnije i otiša.

— A esi li mu bije reka, koju bi ti tije uzeti? — upita sinovac.

— Nisam! — odreza stric kratko i suho. — Nije me pita, pa mu nisam ni reka.

— A danas više ne znaš ni sam, koja j' bila?! — reče Marko, smiješeći se.

— Paaa — — otegne stric, časak pošuti, a onda reče: — Ako se sitim, reći ću vam, reći — — —

Njih se sva tri počeše smijati, jer im se je njegov odgovor učinio veoma šaljivim.

— Zbilja, striče Petre, što bi ti reka, da ti ko ponudi, da se oženiš? — upita ga Marko.

— Što bi?! — — E l' ja?

— E, e. Što bi ti reka?!

— A reka bi mu, sinovče Marko, neka se ne češe po tuđoj zuli! — odgovori stric ozbiljno, no razigrana i vesela oka pogleda u društvo. — Ako mene svrbi, ja ću se i sam počešati; ako mi je do ženidbe, ja ću se i sam oženiti bez ičije ponude.

Sva se trojica nasmijaše u jedan glas.

— A u svitu se j' lako i oženiti: pod vrbom ka psi, i gotova ženidba! — reče Marko.

— E, e! — potvrđuje Ivan Klipićev. — Ti to znaš, kad odaš svitom po toj svojoj pulitici!

— Povešću i tebe ednom, da ti bude ka i meni! — odgovori Marko mirno, iako je jasno osjetio Ivanov ubod, pa onda nastavi: — Nego, molim te, striče Petre, pane li tebi kada na um — — onako: sitiš li se ženska?!

— A nu! — odgovori stric ozbiljno, osjetivši odmah, da su na nizbrdici, kojom bi htjeli njega malko pokoturati.

— Nemoj se ti sramiti ništa! — reče Marko, a ostala se dvojica nasmijaše.

— Uprav se i sramim, sinovče! — reče stric Petar otežući. — Pridaleko smo u godinami edan od drugoga, da o tome ljudikamo — — — Nego, da imaš koje žensko, da mi ga pošalješ na razgovor, morda se ni ne bi tolko sramije — — —

Marku udari krv u lice, a Ivan se glasno nasmija i poviče:

— Otari se, otari, pulitičaru Marko! Dade ti stric obrisač!

Sinovac Petar se je vrlo uozbiljio, a Marko je ispod oka pogledavao strica, kao da mjeri, koliki mu je zalet potreban, da ga dobro ispreskače, pa reče:

— A ženske se, veliš, ne bi sramije?!

— Nek tebi potlje pripovida, kako j' stric Petar sramežljiv! — odgovori on i ispod brka se nasmiješi.

Po selima se je pripovijedalo, kako je stricu Petru žao, što ne može ostati na svom ognjištu, i neki su sinovcu i zamjeravali, što ne ustavlja starca, da ostavi ono kostiju kraj svojih starih.

Stric ga je svakom zgodom branio. Mnogi su to njemu spominjali, misleći, da će tako lakše doći do čaše rakije ili lule duhana, a stric vazda odbijao:

— Ne bi ni ja pušta svog strica, da je barabije pedeset godina po svitu, a onda doša k meni na ognjište! Ne bi ga pušta, očiju mi, k sebi, man bi mu reka: »Otiša, otiša! Sad ti nema povratka!« — — —

— Nije pošteno!

— Est i pravo i pošteno! — odgovara stric i zadovoljno se smijulji, misleći o svojim lijepim osnovama — — — Bit će sretan i on i ona, ne će nikome naškoditi, a ne će im nitko moći ništa ni predbacivati.

I Janja je bila zadovoljna, kad je čula i vidjela, kako se Petrove osnove sretno i povoljno odvijaju.

— Samo ti moraš pametno urediti s dicom — rekao joj je on.

— Ne boj se! — uvjerava ga ona. — Znam, da će prigovarati i da će se čuditi, a bi'će i', viruj mi, malko i sram rad mene, al potlje će jope biti sve dobro.

— A jer bi i' bilo sram?

— A, moj brate! Kan da svit zna, kako j' to s nami dvoma bilo i zašto se uzimljemo! Svak će reći: »Baba pobenavila!« To će ti biti, al neka će! Svakog čuda tri dana dosta.

— I ja tako mislim. Al da traje i dulje — što j' nas briga?! Ne ćemo ni od koga ništa iskati, a kad budemo koga tribali, pošteno ćemo platiti, pa će biti sve dobro — govorio je on, da uvjeri i nju i sebe.

Kad je već sve bilo tako posve pripremljeno i uređeno, on reče sinovcu, da će otići, jer da ga čekaju neki žurni poslovi. Malko su ga ustavljali, no najzad — nijesu ga mogli prisiliti, da ostane dulje, kad je on odredio, da ide, a dao im je još nešto soldi, pa su bili tim zadovoljniji i bolje slušali njegove odluke i želje.

— Sad moram ići, al ako budem moga, ja ću jope doći! — rekao je, da pripremi povratak.

— Kad bi moga da se vratiš iz oni stopa! — reče Jela.

— A ko bi zna, moja nevista, kako će biti, kad se vratim tamo u onaj svoj brlog! Morda ni ne ću imati nikakova posla, a morda se ne ću moći ni prikrstiti, kolko će ga biti. A ja bi najvolije, da se mam vratim, virujte mi! A vama ne bi bilo krivo ka ni ovog puta!

— Samo ti dođi, striče! — prihvatila je ona veselo. — Nisi ti ka drugi, koji dođu iz svita, da otmu i odvuku, man ti svome dadeš, gospodin Bog da i tebi, štogod od Njega poželije. Samo dođi, ako 'š, man ka na svoje ognjište!

Godilo mu je uhu, kad je rekla, da dođe »kao na svoje ognjište«, no tim ga je više boljelo, kad se je sjetio, kako ona to njega pozivlje na to sveto ognjište njegovih pradjedova — — Istina, on joj ne zamjerava, jer ni on ne bi radio drugačije na njezinu mjestu. Ona ne će ništa ponijeti na drugi svijet, ne će ništa prodati niti bilo kako inače upropastiti, nego će to sve ostati oko toga njihova ognjišta onima, koji će doći poslije nje i koji će se oko njega kupiti i grijati kraj njega. Pa i on će sam poslije smrti sigurno dolaziti skupa s ostalim svojima i bit će tu kod te iste vatrice, koliko mu budu dali, da se zadržava tuda — — On to doduše ne zna točno, ali osjeća, da će moći koji put doći i pogledati — — —

— Eto, poželije sam, da iđem na sajam k Mandalini, pa ću doći, ako ikako budem moga! — reče on, odgovarajući na njezine blagoslove i pozive.

— E da bi Bog da! — prihvati Jela zadovoljno, pomišljajući odmah, kako bi onda i ona išla, a stric bi podmirivao cijeli trošak i za sebe i za nju i za djecu i — još za koga, komu ona bude htjela namaknuti.

— I meni bi bilo drago, da odemo skupa u rod! — dometne sinovac Petar svoju, da se zna, da je i on složan s njihovim osnovama. — I znaš, da će ujčevim u Razbojinama biti ža, što te nisu sada mogli viditi.

— Dalečina je, moj sinko, pa kako bi sada?!

— Ne velim ja, nego ako dođeš, pa da na Mandalinu otiđemo na sajam, a onda k njima na užnu!

— E, e! Tako i ja mislim! — potvrđuje stric i pri tome ostaju.

Janji je rekao, da sa svoje strane posvršava sve, što smatra potrebnim tako, da za najdulje mjesec dana bude sve spremno, pa čim on dođe, da mogu odmah k župniku i reći mu samo: — Eto, plovane: tako i tako — — —

— Lako j' meni za moje pripreme! — odgovara ona veselo. — Ne vele mi slagati divojačke škrinje! A drugačije — i sam si vidije, da imam u kući i sada svega više nego mnogi o Božiću. Nego nemoj ti duljiti i otezati! Kad smo rekli, rekli smo, pa što ćemo čekati?!

— Est to! Ako iko, mi se, lje, esmo načekali, pa ne tribamo sada još otezati i čekati! Još ovo desetak, dvajest godina — — —

— A da j' i samo edna, moj Perica! — — —

— Uprav i ja tako mislim, Janjuško: da j' samo edna, od Boga nam je ostavljena i sačuvana od naše mladosti —

— I uprav — — kada sad počinje naša mladost — — —

LXXIII.

Došao je ranim vlakom i kroz vlažno se jutro gurao s ostalim putnicima, dok je ispao na zagrebački pločnik i požurio se na tramwaysko stajalište. Ima vremena, a ni kovčežić mu nije težak, pa da je i veći i puniji, no pomislio je, da nije pametno, da hoda po gradu s kovčežićem u ruci, kad ga može lako vidjeti koji policajac, koji ga pozna od viđenja, usprkos njegovoj sadašnjoj urednosti, pa bi mogao

— a sam Bog zna, što bi mogao jednostavan i službben policajac nagađati, kad bi vidio poznatog prosjaka u pristojnu odijelu i s novim malim kovčežićem u ruci?!

Nije dugo čekao, dok je došao tramway, a tada se je popeo i sjeo u jedan ugao i zadovoljno odahnuo, što se je riješio pločnika i čekanja. Ne boji se on doduše policije, niti joj je što skrivio, ali nikada nije volio, da joj zapinju oči za njega.

Nemirno je sjedio u svom uglu i neprestano se mjestoljio, kao da pod njim gori, no bio je toliko zabavljen mislima, da nije ni primijetio te svoje uznemirenosti. Razmišljao je, što će i kako će reći bakici. Nije ni pomislio, da bi joj rekao istinu. To ne, jer nema nikakove svrhe, a nema ni razloga, da se on njoj ispovijeda. Istina je, da su se njih dvoje dobro i lijepo razumijevali i da je on pomišljao — — tako: pomišljao je, da bi iskao od svoga plovana, da mu dade svjedodžbu, da nije oženjen — — — To je možda bio nalet bedastoće u jednom času slabosti, al je on doista pomišljao na to — — Lijepo će reći plovanu: »Znate, neka je kod mene, a nije, što bi meni to trebalo. Al neka mi ga. Vidite, ja ne trebam ni krsnog lista, pa sam uzeo i taj! Neka ga, kad je moj i kad ga mogu imati. A i bolje je, da su taki papiri vazda uza me. Vi ste pametan čovjek, pa to i razumijete« — — Tako će on njemu, a bio je siguran, da bi mu plovan dao i crkveni ugao, kad mu pokaže »stoju«, a kamo li mu ne bi rado dao ono, što mu i mora dati!

Tako je bio odlučio i točno znao napamet svaku riječ, koju će reći plovanu i već je znao, kako će i plovan njemu odgovarati. I baš, kad je već sve išlo kao po loju — spomenu mu Stančina Janju, a poslije se s njome i sastade, pa sve pripreme za razgovor s plovanom odoše u ponore — — A jest taj Stančina čovjek na mjestu! I sada mu je na rastanku rekao posve ozbiljno i tiho, da nitko drugi ne čuje:

— Ne pribijaj se, bluno, u tuđem svitu, man dođi i lezi uz onako pusto ognjište i uz onu staricu. Kakva je da je, još je ona čvrsta i ne će te pomesti uz nju. Viruj ti svome Stančini! A i što 'est, 'est: nema joj para ni po lipoti ni

po zdravlju ni među onima, koje su i deset godina mlađe od nje. Reci sam?!

— 'Est to! — potvrdio mu je Petar i dobro pazio, da ni pred njim ne oda, što je nakanio. A u sebi se je samo smiješio i uživao, kako će sve iznenaditi, kad jedne nedjelje župnik pročita: »Petar Blažević pokojnoga Jakova, neoženjen« — — Pa jest — pomisli on i skoro se nasmiješi, pa brzo metne ruku na lice, da mu tkogod ne opazi — neoženjen sam! Momak! — — I onda će plovan: — — »i Janja Knežević, udovica — — — — 'Ko među njima zna kakvu ženidbenu zapreku« — — — Majka te rodila, što će to pući u crikvi ka' lumbarda! — pomisli on i još se više uznemiri, pa se zagleda kroz prozor. Kad opazi, da je već u blizini Jelačićeva trga, ustane i uzme s poda sandučić u ruku. Mora se požuriti, jer ne vjeruje, da će na njega tramway dugo čekati, dok on siđe. Nije mu nikako vješt niti se je on često na njemu vozao. Tako, gdjekada, kad bi ga duboka noć uhvatila kod Save ili kod Maksimira, onda bi se popeo i sve razmišljao, kako bi prevario vozara, da ne plati. A i zašto bi platio, kad to ne ide vozaru?! — Ne ću njega prevariti! — pomišljao je Petar. — Tko bi znao, komu to ide u džep, pa ne će ni osjetiti, da li se je Petar Blažević dovezao ili ne. A ni trajvan ne će sustati, što mene vozi —

Gdjekad mu je uspjelo, a gdjekada je morao i platiti, pa baš zbog te vječne opasnosti, da će ipak morati platiti, i nije često u njeg zalazio.

Čim je tramway stao, Petar je izvrcio iz njega kao mladić i požurio preko trga do stajališta novoveškog tramwaya pred početkom Bakačeve ulice. Tamo su kola već čekala, pa se brzo na njih popne i opet uhvati kut i stisne se u njega, metnuvši kovčežić iza svojih nogu.

Bio je posve sam u kolima. Ne samo da nije bilo ni jednog putnika, nego nijesu ni vozar ni pratilac bili u kolima, već podalje stajali i razgovarali s dvojicom građana. Petar je pomislio, da čekaju, dok se skupi više ljudi u kolima, pa je sve gledao na trg, e da bi na kome prepoznao, da se žuri na tramway, pa da prema tome vidi i prosudi, da li će skoro krenuti. Međutim ubrzo uvidi, da se je latio veoma teška posla, jer je na trgu još uopće bilo veoma malo ljudi, a koji su bili, ili su postavljali klupe za dnevni

sajam voća i povrća, ili su već slagali robu po klupama ili su samo prelazili preko trga i nestajali tako, da na nikome nije mogao opaziti bilo po čemu nakane, da će k njemu u kola. Ustane i iziđe na hodnik, a da ni sam nije znao, zbog čega to čini i zašto mu se toliko žuri. Posve je jednako, da li dođe u šest i pol ili u sedam ili čak i u deset sati u svoj brlog, a ipak — žuri mu se. Nasloni se na onaj sanduk, u kome je bila — kako je on pomišljao — duša tramwayeva, i zagleda se prema onoj dvojici, bez kojih ne će krenuti. Jedan ga pogleda, a Petar mu se prijateljski nasmiješi i reče dosta neodlučno:

— Hoćemo li?!

— Odmah, odmah! — odgovori onaj i opet se obrne k svome društvu, a Petar malko slegne ramenima i baci pogled na sat na stolnoj crkvi. Učini mu se, da već predugo čeka i pomisli, da bi bilo najpametnije, da ide pješice. S Kaptola začu udaranje tramwayskog zvona i poveseli se, jer je odmah zaključio, da dvoja kola ne će tu dugo stajati. Ne sjeća se, da je ikada vidio, da bi dvoja u isto vrijeme tu čekala.

Još prije, nego li su kola s Kaptola stigla, uđoše i vozar i pratilac u kola, smijuljeći se Petru, koji je sjeo na svoje prijašnje mjesto i pažljivo promatrao svaku njihovu kretnju.

— Morali smo čekati, dok je ovaj došao! — reče mu pratilac, nudeći mu kartu. — Do Mirogoja il do Zvijezde? — upita ga.

— Ni mrtav ne ću na Mirogoj! — odgovori Petar, a grudi mu se lako nabreknuše velikim zadovoljstvom, kad osjeti, kako je to divno čuvstvo, koje ga je obuzelo: — — — Ni mrtav ne ću na Mirogoj! Ne znate vi, da ću ja k svojoj Janji, pa ćemo mi skupa u zemljicu, u kojoj su i naši stari ostavili svoje koščice — — —

U tome času osjeti, zašto mu se toliko žuri: da Zlatu zateče kod kuće! Eto, to je ono, što ga goni i zbog čega je bio toliko nestrpljiv i nemiran. Sad će je još zateći kod kuće ili će je sresti na putu. Isto će tako naći i Željka. Nevjesta mu je dala dva prava lička sira, pa bi mu bilo drago, da ih Zlata odmah vidi i da joj rekne:

— To sam donio za vas i za bakicu i za djecu. Ne treba ih meni. Načmite jednoga i kušajte, pa ćete vidjeti, kako su naše žene dobri sirari. Samo načmite jednoga — —

Veselio se je, gledajući u duhu lijepe Zlatine oči, kako će ga prijateljski i ljubazno motriti i smijuljiti mu se, a on će se potuliti i pretvarati se, da je niti ne gleda, a ne će s nje skidati pogleda!

Uzeo je kovčežić u ruku i pripremio se za izlaz mnogo prije, nego li je tramway stigao k Svetom Ivanu. Stajao je kod izlaza, oslonivši kovčežić na »tramwayevu dušu«, no nije puštao iz ruke, a čim su kola stala, s mladenačkom je okretnošću sišao i udario određenim pravcem. Činilo mu se je, da je već okasno, pa da je Zlata već otišla ili da će je tu sresti i tako joj ne će moći ni reći, da joj je donio dva sira. Ne može joj tu pripovijedati na putu, da joj nešto nosi. Pomisli, da je možda već ipak prošla, pa se poče uvjeravati, da bi je svakako bio morao opaziti, jer je neprekidno gledao na ulicu. Dobro je pozna, pa da je i više svijeta na ulici, ne bi izmakla njegovu oku, a kamo li, kad je još prilično pusta.

Nije je sreo, a nije je ni opazio pred sobom, iako je već vidio sve do ulaznih vrata. Nigdje ni žive duše, kao da je cijela uličica izumrla! Istina, osim kućevlasnika i Zlatinih ni nema nadaleko nikoga. Stoga nije nikakovo čudo, što nikoga ne vidi. Ni prije, redovno, nije nikoga viđao, kad bi došao u tu putinu, koja sigurno još nije imala čast i sreću, da bude unesena u gradsku maticu krštenih ulica.

Sjeti se, da je to redovna pojava, pa se odmah sam utješi i umiri, ubrzavši korake, misleći i govoreći skoro naglas:

— Još nije otišla!

Kod te ga pomisli obuze neka čudna jeza, kao da ga je vuk probo svojim čarobnjačkim okom, pred kojim — kažu — zatreperi i najčvršće momačko srce. Osjeti tu neobičnu i neočekivanu jezu i nekako se ulekne u leđima, kao da joj želi na taj način izmaknuti, pa se požuri još više i već stade pred dvorišnim vratima i primi za kvaku. Čudo Božje, kakovo je to željezo, kao da već davno nije na njemu bila ljudska ruka!? Strese ga ledena groznica, kad osjeti, da kvaka ne otvara!

— U Ime Isusovo! — šane kao izražaj zaprepaštenja i kao molitvu Onome, koji bi morao vazda biti na usluzi u svima ljudskim nevoljama i neprilikama. Zatrese još čvršće, no brava ne popusti, tek su se vrata tresla i željezo lupalo na željezu.

Čas zastane, ali posve uplašen tom neobičnom pojavom, jer je znao, da je već i bakici i Zlati u krvi, da dvorište otvara, koja prva iziđe iz kuće, a to je svaki dan već u zoru, a češće i prije. Redovno otključava bakica, jer spava još lošije od Zlate i budi se mnogo prije zore, ustaje, moli se Bogu, izlazi van, otvara dvorište, uzimlje ključ sa sobom u kuću, da se preko dana ne izgubi ili da ga tko ne izvuče. Tako je to, otkad su u tom dvorištu, pa je čudnovato, da je baš jutros drugačije. I on ne misli, da se radi o pukom slučaju, da su zaboravile ili da su možda uobičajile drugačije, otkad njega nema s njima, bojeći se, da bi im se tko mogao zorom uvući u dvorište, a one same žene s djecom. — Ne! On nije na to ni pomislio, jer mu je nešto nepoznato, neki glas iz njegove nutrinje govorio, da se je nešto drugo moralo dogoditi, pa pod dojmom toga strašnog osjećaja zatrese kvakom svom snagom, a zatim priguši i dah u sebi, da čuje, da li će se što čuti u dvorištu ili iz stana, a on se — nije nadao! Toliko ga je ono nešto iz njega, onaj nepoznati i tajanstveni glas bio uplašio, da se je dogodilo nešto drugo, nešto posve drugo. Ne radi se ni o zaboravu ni o slučaju ni o promjeni običaja, otkad njega nema s njima. Ne, ne! Nešto je posve drugo po srijedi!

Još jednom čvrsto zdrma kvaku, pa kad se nitko ne javi i kad ne osjeti nikakva znaka života iznutra, udari svom žestinom nogom o vrata kao izvan sebe, podiže lice prema nebu, kao da će kleti ili blagoslivljati i vapiti za pomoć, no ne reče ni jedne jedine riječi, nego samo zaljulja glavom.

— Kaj ste pobedastili?! Kaj lupate?! — drekne muški glas iza njega. Trgne se i obazre. Vlasnik je kuće stajao na kojih pedesetak koračaja i ljutito ga motrio. — A to ste vi?! — reče mu, kad se je Petar obazreo i zagledao se nijemo u njega.

— Ja sam! — odgovori Petar, kad se je snašao.

— Nema više nikoga unutra! — reče mu gazda.

Petar se skameni, kad mu te riječi prodriješe u bubnjiće, no osjeti, da se nije iznenadio. Ne, ne: i on sam zna, da nema nikoga, jer nikoga ne može biti. Nema ih više — — — On se je zabunio, kad je lupao i očekivao, da će tko doći i otvoriti mu, iako je osjećao, da nema nikoga, tko bi mu mogao otvoriti. Stajao je kao osuđen pred gazdom i nijemo kao blašče blejao i zurio u njega. Možda je čekao, da čuje, gdje su one, što je bilo s njima, kad ih više nema tu, gdje ih je on smjestio, a možda nije očekivao ništa, nego jednostavno nije mogao progovoriti. Ukočio se je, kao da je uzet, i samo buljio preda se.

— A gdje ste vi bili tako dugo? — upita ga gazda, pristupivši mu posve blizu. — Ja sam već mislio, da ne ćete ni doći i da mi je stara lagala.

— Nije, nije lagala! — odgovori Petar, iako nije imao ni pojma o onome, na što je onaj mislio, a nije smogao toliko snage, da ga upita, što se je dogodilo i što mu je to stara pripovijedala.

— I ja sam joj povjerovao, al sam se već bio pobojao, već mislio da me je nasmicala. Rekla mi je, da ste vi otišli svojoj kući po novce i da ćete sigurno platiti najamninu —

— To se zna, da ću je platiti! — potvrdi Petar. — Ona to nije lagala.

— I ja sam joj povjerovao, al sam se već bio pobojao, kad vas tako dugo nije bilo — govorio je gazda i mjerio Petra od glave do pete, kao da mu se divi u toj gospodskoj opremi, koja je bila mnogo ljepša ne samo od redovne Petrove opreme, na koju je gazda bio naučen, nego i od gazdine, koji je bio veoma jadno i kukavno obučen.

Petar se je strahovito mučio i naprezao, da najzad upita, što se je to dogodilo, otkad njega tu nije bilo, i gdje su bakica i Zlata, no nikako nije mogao skloniti potrebnih riječi.

— Već mi morate platiti za dva mjeseca, al ako hoćete, možemo se nagoditi za pokućtvo, ako ga ne trebate. A ne trebate ga! — govorio je gazda i počeo ocjenjivački

vagati Petra, e da bi vidio, da li će mu uspjeti, da ga navuče na tanak led. — Naravno, pokućtvo nevrijedi ni jedne najamnine, a kamo li dviju, al ako biste mi još što dali, mogli bismo govoriti. Što će vama sada to sve — — Al, ako hoćete i ako sve pošteno platite — — —

— Kako ne bih platio!? — odgovori Petar ljutito i naglo, kao da je najzad preskočio strašnu ogradu, upita:

— A gdje su one?!

— I vi zbilja ne znate?!

— A kako bih ja znao, kad ste čuli, da sam bio kod kuće u Lici?!

— Malu su, onu slijepu, smjestili negdje k časnim sestrama na Josipovac, gdje li, a —

— Pa, kako, zašto?! — iznenadi se Petar i upadne mu u riječ.

— A nego što bi s njom?! Tko će primiti tuđe slijepo siroče, ako ne će sestrice?! — odgovori gazda mirno. — A nijesmo je mogli pustiti na ulici kao mače.

— Al, čovječe, zašto?! — vikne Petar. — Zašto ste je tamo dali? Tko ju je dao?!

— Vele, da joj je ono tetka i s njom je bio nekakav njihov časnik i onaj čifut Wetter, što je za vrijeme rata trovao naše vojnike bolesnim blagom. Oni su to sve uređivali. Staru su smjestili u »Dom Božjega Milosrđa«.

— A mladu?! — upita Petar već posve izvan sebe i nasloni se svom težinom na vrata.

— Bog s vama! — usklikne gazda. — A kud bi drugamo, nego s njom na Mirogoj. Neki su govorili, da će doći Pilko i odvesti je prije dana kao i drugu sirotinju, al onda su, kažu, sve uredili ona gospa i Wetter.

— Al što je to bilo? Kako je bilo? — pitao je Petar u potpunom bunilu i omaglici.

— Što je bilo? Kako je bilo?! — ponavljao je gazda pitanja. — Nije bilo ništa! Što bi bilo?! Umrla, umrla, i gotovo. To je bilo. Kad je ona umrla, onda su, kažu, nešto morali učiniti.

— A zašto nijesu tu ostali, dok ja dođem?

— To morate njih pitati. Ja vam to ne znam — odgovori gazda posve mirno. — Nego, ako hoćete, možemo se onda nagoditi i urediti, jer ste stan uzeli vi, pa mi vi i odgovarate za najamninu. Ja nijesam još nikoga ogulio, al se ne dam ni prevariti.

— A gdje je ključ od vrata?

— Evo ga! — odgovori gazda. — Al vama ne treba. Što će vama više ključ?!

— Treba mi! — odreza Petar i pruži odlučno ruku. — Dajte mi ovamo ključ, a onda ćemo razgovarati. Imamo vremena. A gdje je mali?!

— Je l' onaj, koji je htio ubiti majstora?! Onaj je tat Kristušev u reštu, kam i spada! — odgovori gazda prilično ljutito i otresito. — Kažu, da je falilo samo malo, da nije ubio kao krvavog cucka uglednog obrtnika gospodina Fučeka, koji ga je i učio i hranio kao svoje dijete. Al' to vam je ona stara pouka: hrani sirotu na svoju sramotu! Od tata i tolvaja ne može bit nego tat, da prostite — — Vi, kažu, niti nijeste njihov rođak, pa mi ne ćete ni zamjeriti — — —

Ta je vijest Petra porazila više nego sve, što je bio dotada čuo. Odmah je pomislio, da je baš taj događaj izvor cijele tragedije.

— I htio ga ubiti? — rekao je, samo da izazove gazdu, da mu još što reče, ako zna.

— Velim vam: kao cucka! — odgovori gazda mrko i oštro. — Ja sam rekao, da je tat i rauber, čim sam ga tu vidio!

Petra su te riječi ujele za srce, te osjeti potrebu, da obrani Željka, kojega je on volio kao svoje dijete i znao, da je dobar kao dobar dan, ali nije imao snage, da se tu svađa, jer se je bojao, da bi ubrzo prešao na dokazivanje — šakama. Osjećao je, da ne bi mogao dugo tako mirno i blesasto podnositi sve uvrede toga sebičnog zamazanca, kako je ocjenjivao vlasnika te špilje.

— Kažu, da ga je svom snagom smjerio čekićem među oči, a onda pobjegao ravno na policiju — nastavljao je gazda svoju priču. — Kad ga tu uvečer nije bilo kući,

majka mu je digla cijelu uzbunu i pošla ga tražiti, a kad ga je našla i kad je čula, što je učinio, puklo joj je, vele, srce. I tako je to onda sve svršilo.

— Tako je to svršilo?! — reče Petar kao stroj.

— Tako, tako — — — Samo smo ostavili stan, jer su mi svi rekli, da ćete vi doći, a vi ste ga i iznajmili na svoje ime.

— Jesam! — potvrdi Petar, rivajući ključ u bravu.

— A hoćete li ga zadržati?!

— Za ovaj ću ga mjesec i tako platiti, a idućeg ga mjeseca više ne trebam.

— E, al mi nijeste na prvoga otkazali, a danas je već deveti svibnja. Na prvog mi lipnja morate otkazati ili možete ići i bez otkaza, ali mi morate platiti za cijeli lipanj.

Petar nije ni slušao njegovih riječi, a koliko je njihov zvuk i dopirao do njegovih bubnjića, nije pod Bogom ništa razumio, već je rekao, samo da ga se riješi:

— Doći ću ja k vama, pa ćemo se sporazumjeti.

— Danas popodne nijesam kod kuće, jer moram ići kumu Puceku u Vrabče. Možemo onda sutra.

— Meni je svejedno! — odgovori Petar, zatvarajući za sobom vrata.

— Da znate, da ja nijesam ulazio u sobu! Ključ je kod one gospe, frajle — što li je — vikao je gazda za njim, no Petar mu nije ništa odgovorio, već je zalupio za sobom vratima, koliko su mu god sile nosile.

Ušao je kao u groblje i bez ikakova razmišljanja skinuo šešir s glave — što nije još nikad učinio, ulazeći u dvorište! — i pobožno se prekrstio. Pogled mu je pao pred vrata, gdje je redovno sjedjela ili stajala Slavica i dozivala ga:

— Hoćete li se, striče, igrati sa mnom?

A on se je onda vraćao u svoje djetinjstvo, spuštao se kraj nje na zemlju i igrao se, kako je god ona zapovijedala. Sada su vrata gluha i pred njima je pustoš, kakove nikada nije bilo. Bilo je prije tu pred njima slijepo dijete,

al' je bilo — dijete i bilo ga je puno dvorište! Sada je sve tiho, mirno, pusto i prazno. Nigdje nikakova znaka života, nigdje titraja ljudskoga glasa, nigdje sjene ljudskoga lika.

Stao je sučelice vratima i nepomično se zagledao u njih, gledajući pred sobom Zlatu, kako stoji u okviru njihovu, smiješi se i s njime razgovara kao sa svojim ocem, kao da je lička priprosta žena, kojoj je on ravan, zove ga stricem i pripovijeda s njime o svim poteškoćama i bijedama svoje porodice — kao da on sve zna — a ipak se smiješi, jer joj se je smiješila njezina lijepa duša. Stoga je on i nastojao, da joj olakša taj teški teret i da joj pomogne, gdje mu je god bilo moguće, kao da je to sve njegova sirotinja. I nije nikada požalio, a istom sada osjeća, koliko ih voli i koliko su mu blizi — — Dugo je stajao kao okamenjen, a onda se nenadano i naglo mašio rukom očiju, obrisao ih i pristupio svojemu ajatiću. Naglo je otvorio vrata i zagledao se unutra, kao da je nekoga zatekao, pa ga sada motri, prije nego ga pograbi za šišak. Bilo je sve točno onako, kako je ostavio, kad je pošao, pa se vidi, da ni gazda nije dirao, kad je preuzeo ključ od dvorišta. Metnuo je sandučić u jedan kut, opet izišao van i zamislio se, no ubrzo se povrati, uze stolicu, metne je na dvorište i sjede.

Dugo je sjedio posve nepomično i bez ikakove određene misli, dok mu nenadano ne dođe pred oči Zlata na mrtvačkom odru. Opet pobožno i s najvećim poštovanjem skine šešir i prekrsti se, osjećajući da je Zlata tu s njime i da ga promatra. On vjeruje, da ona njemu i govori, samo što on ne može nje više čuti, ali je držao, da ona čuje njega. Ona njega i vidi, jer duh i vidi i čuje, samo što on ne vidi nje — —

Nije znao, koliko je sati, kad je ustao, jer nije pogledao na sat. Bilo mu je posve jasno, da mora potražiti Maru, da od nje čuje sve, što ga je zanimalo.

U Novoj Vesi vidje, da je već skoro devet sati i začudi se, u što mu je vrijeme prošlo. Kao da je sanjao strašan san — — —

Mara se nije iznenadila, kad ga je opazila u uredu, jer ga je svaki dan očekivala. Držao je šešir u ruci, okretao ga i gledao u nju bez i jedne riječi.

— Hvala Bogu, da ste već došli! — rekla je ona, pružajući mu ruku. — Jedva sam vas već dočekala.

— Došao sam! — odgovori on posve tiho.

— Jeste bili u stanu?!

— A jadan sam ga ja bio u njemu! — — — I umrla?!

— Prekinula je žalost! — odgovori Mara. — Navrla joj krv na usta i zagušila je.

— Jadan ti sam za njom — — —

— I ona je vas spominjala i žalila, što nijeste bili tu. S tim je mislima i umrla. Bakica mi je dala onaj vaš zamotak, da vam ga predam, kad se vratite.

— Kakav zamotak?!

— Vaše novce! Samo nijesu u mene, jer smo ih preuzeli skupa kapetan Stefanović, Wetter i ja, pa vam ih moramo skupa i predati. Počekajte malko — reče mu i sjedne k telefonu. Nešto je govorila, no Petar nije slušao, a i što je čuo, nije razumio, dok mu ona nije rekla, da se je dogovorila, da se dovečer sastane s onom dvojicom i da on tada dođe. — Vi mene čekajte — rekla mu je — kod Jelačićeva konja u sedam sati.

— A gospodin Dragan?! — upita on posve tiho.

— I njemu je opet posve slabo. Kad je čuo, da je Željko doveden k njemu u isti zatvor, skoro mu je puklo srce kao i nesretnoj Zlati, pa i njega svalilo u krevet.

— Bi l' ga mogao vidjeti?!

— Ne biste jer je u bolesničkoj sobi. Mene su pustili k njemu, jer sam mu morala reći radi pokojne Zlate.

— Pa, što ste mu, kukavcu, govorili?! Jer ga nijeste pustili s mirom, kad mu je i onako dosta?!

— Pokojna mi je Zlata rekla, da mu idem odmah reći. Rekla mi je: »Reci mu, da sam ja otišla, pa neka se požuri i on za mnom!« Tako mi je rekla i zaklela me, da mu moram to reći, pa sam i rekla.

— A bih li mogao vidjeti Željka?!

— Ne dadu, kad mu nijeste rod. Mene su pustili. Znate, da je strašno tvrdoglav kao mazga. Ne će nikako da kaže, da mu je žao, što je učinio! A odmah bi mu bilo bolje: I vele, kad bi imao roditelje, da bi ga pustili kući, jer je još dijete.

— A znate li, kako je to bilo s njim?

— Kad je proglašena Draganu osuda, počeli su u radioni o tome govoriti i sigurno su se rugali i bockali ga. On se je okosio na jednog šegrta; onaj ga udario, a Željko njega, drugi opet skočili, da pomažu onome, i tako svi na Željka, dok nije najzad skočio i sam majstor na njega i udario ga čekićem pod rebra u slabine. Njemu se smrklo pred očima, pa pograbi drugi čekić i objeručke zvizne gazdi u glavu, da mu je prsla kao tikva.

— Posvetile mu se! — prošapće Petar. — I neka je psinu, uprav kao da je mene pitao — — —

— Tako to pripovijeda Željko, a majstor opet pripovijeda drugačije i —

— I nije psina — Bože, poštuj ono svetog krsta na skotu! — i nije crkao?!

— Još je u bolnici, al mu je već mnogo bolje i ne će, hvala Bogu, umrijeti.

— Malo ima On, slava Mu i hvala, posla s onakima! — — I neka ga je, posvetile mu se njegove ručice!

— Majstor pripovijeda, da ga nije nitko nego jedan šegrt samo malko, al da je — kaže — đavo u Željku, pa ga podjaruje! Srećom su po Željku bile posute modrice —

— Nesrećom! Kakvom srećom?! — prekide je stric otresito i mrko, kao da će se s njom potući.

— Srećom, velim, jer su odmah i na policiji i poslije na sudu ustanovili, da je bio sav izubijan.

— A kamo ste strpali bakicu i malu?!

— Nekud smo morali s njima! Sreća je Božija, što smo imali pri ruci i na ruci gospodina Wettera, koji nam je preko svojih prijatelja odmah isposlovao mjesto za bakicu. Nije vam to, znate, lako, al je u Domu glavni jedan njegov veliki prijatelj, pa je sve išlo, kako smo samo mogli poželjeti — — — A i za Slavicu nam je on valjao,

iako je židov, a zavod je časnih sestara! Sve oni mogu, kad hoće — — —

— Je li to onaj — —

— Što ste ga vi htjeli baciti van! — prekide ga Mara. — Baš onaj isti, i vidite, sada nam je glave valjao.

— Blago nama! — — — reče stric Petar, kimajući glavom.

Kad je otišao od Mare, stao je pred kućom i počeo razmišljati, što bi radio do noći. Nije ni pomišljao, da bi se presvukao i pošao na koji ugao, jer je to zanimanje bilo za njega sada — već davna prošlost, koja se više ne povraća. Što je bilo, bilo je, i više se ne će povratiti.

Nije se nikako mogao domisliti, što bi počeo, a glavom su mu se misli rojile i kovitlale kao pčele po košnici, kad u nju zaluta miš. — — — I Željko se nije dao! Naravno! kako bi se dao, kad je spoznao, da je taj njegov majstor obična zvijer! — — — Mora ići po novac, a on ga je ostavio, ako njima ustreba — — — Bakica je čudna žena — — Samo da nije našao Janje žive i zdrave — — — Samo da nju nije našao živu, onda bi se bilo čulo — — — Dok je ona živa, ne može biti i druga — — — A Zlatu prekinulo, kao što djeca trgaju ledene svijeće, koje vise sa strehe — — Samo je pukla i izdahnula.

Vidje, da je već prošao velik komad Vlaške ulice, no to ga nije smelo u mislima niti se je upitao, kamo ide. Išao je dalje veoma polako, s noge na nogu, dok nije prešao cijelu Vlašku i Maksimirsku cestu do Bukovačke. Zašto je okrenuo nalijevo prema Bukovcu, to on nije znao niti ga je to pitanje zanimalo. Išao je neprestano naprijed, jer je morao nekako utrošiti vrijeme i jer ga je nešto gonilo, da ide. Skrene u Barutanski Jarak i tu se osvijesti: vidje, da i u gradu imade loših i izlokanih putina, baš kao i u njegovim selima. To mu se svidje i produži njime prema sjeveru. Kućice su bile sve niske, ali inače prilično ukusne i privlačive, pa ih je počeo s velikim zanimanjem promatrati. Vidje po nekim znakovima, da u jednoj toče vino, pa osjeti, da je gladan, jer nije od jučer ništa jeo. Istina, nevjesta je Jela njemu u čast skuhala velik lonac kiseloga

kupusa i suhoga mesa i slanine, pa se je najeo kao gorar, ali je otada već prošao skoro cijeli dan, pa osjeti, da nije baš gladan, al da bi mogao štogod pojesti, no piti je morao, jer je bio veoma žedan. Sramota bi mu bila, da traži vode, pa uđe u kuću i zaište pola litre vina. Domaćica ga pogleda malko sumnjivo, no onda se ipak odluči i dohvati mu čašu i bocu.

— A što me, gospo, tako gledate? — upita on, osjetivši žestoko i neugodno njezine sumnjičave poglede.

— Uprav ništa! — odgovori ona, zatežući. — Znate, svaki se vrag tu doklati, pa ište vina, a onda leti prijaviti financiji!

— Ja nisam od toga soja! — odgovori on posve mirno i zamoli je, da mu dade komad kruha i još što, ako ima.

— Imam suhe slanine — odgovori ona — al, znate, i to vam mogu prodati samo onako, prijateljski. Znate, kako je, kad čovjek ne može do krajcara, da plaća dozvole i daće, onda se mora svakako. Mi točimo preko ulice, al ne smijemo dati nikome, da pije tu kod nas.

— Ja sam vaš stric, ako tko dođe! — reče Petar. — Vi smijete piti i smijete svome ponuditi, da popije čašu vina.

— Ne znam ja ni to! — odgovori žena nesigurno, ali je ipak rezala slaninu. — Smijem sve, dok me ne uhvate, a kad me uhvate, onda će biti potezanja i natezanja.

Iz susjedne se je prostorije čulo vikanje i deranje djece, pa je žena češće dovikivala, da budu mirna.

— Pustite ih! — reče joj Petar. — Dosta je, da se vi bojite financije. Zašto bi se i djeca morala koga bojati?!

— Ne živi se bez straha Božijega! — odgovori žena ozbiljno, mećući preda nj slaninu i kruh. — Imate li nožić?

— Imam, imam — odgovori on i izvadi nožić iz džepa. Prije redovno nije nosio sa sobom ništa, no sada ga je bio ponio u Liku, pa mu je tako još i sad u džepu. Imao je i sat u džepu, no kako nije naučen, da na njega gleda, sve je pomišljao, koliko bi moglo biti sati, ali se nije sjetio, da se maši u džep i da pogleda. — Mora biti već kasno?! — reče ženi, gledajući po zidovima, kao da traži sat.

— Već je podne davno prošlo. Može biti jedan sat popodne.

Jeo je lagano, al mu nije osobito prijalo, kao da je žvakao slamu. Jedan je zalogaj morao dugo prebacivati po ustima, dok bi ga teškom mukom otpremio niz grlo. Ni ne misli na ono, što radi — — —

— — — Što će sad ovdje?! Prositi više ne će, njih nema, pa što će raditi?! Što može početi?! Ne može se ni povratiti odmah kući, jer im je tumačio, kako ima dosta posla, pa bi ga odmah uhvatili u laži. Eto — — Još ne zna, al će se već nešto razviti samo sobom — — —

— Kud se sad može ovdalen od vas? — upitao je, kad je pojeo i popio.

— Može se svukud! — odgovori žena posve priprosto. — Tko bi nam branio, kudgod hoćemo?!

— Znam, znam, nego mislim: kud vode ovi vaši putovi?

— Velim vam: svuda! Možete dolje na Maksimirsku cestu, možete u Bukovac, možete u Veliki Dol a možete i u Rim — možete, kud hoćete.

— U Rim?! — iznenadi se on. — Ovdalen vi možete u Rim?!

— Kako ne bi mogli?! Čim izađete tu gore do Velikog Dola, ne okrenete ni lijevo prema gradu ni desno prema selu, nego ravno uz brijeg. To vam je Rim.

— Ja sam mislio na pravi Rim!

— Pa to vam je pravi Rim!

— Ne, ne! Ja sam mislio na onaj Rim, u kome je rimski papa!

— E, mi tu nemamo još pape. Imamo samo starog gospodina Starovečkog, al pape nemamo.

— A tko vam je taj gospodin?

— To je jedan stari naš prijatelj. I oženio se. Uzeo je Jagicu Kalafatićevu, pa svijet svašta govori i ruga se — pripovijedala je gospođa polako i uvjerljivo. — Svijet i laže mnogo, ali je istina, da se svi dečki tamo rado navraćaju, otkad se je oženio.

Petar nije mogao uhvatiti smisla te priče o tom zamjeniku rimskog pape, pa je u nju gledao posve tupo i neodređeno tako, da je ona taj pogled razumjela.

— Znate — tumačila je — rugaju mu se, jer je on već stari čovjek — — E, vi ste mladić prema njemu! — reče promatrajući ispitivački Petra. — Njemu je sigurno već blizu sedamdeset godina, a prošle se jeseni oženio.

Osjeti, da ga njezine riječi ugodno zagolicaše, pa se malko uspravi i protegne. Godi to, kad se u njegovim prilikama čuje, da je netko mnogo stariji od njega, jer već ima blizu sedamdeset godina. Onda, posve naravno, vidi, da Petar nosi još momački svoja pramaljeća.

— A zašto se ne bi on oženio, ako mu je trebala žena? — upita je i nasmiješi se. — Svatko najbolje pozna svoje potrebe.

— Jest tako, jest, al on je uzeo curu od dvadeset godina. Jagici nema nego dvadeset godina, a njemu ih je sedamdeset, pa se momci kupe kao psi. Znate, kakvi su momci — — —

— I tako mlada cura pošla za starca?!

— E, to su vam računi! On ima lijepu kućicu i zemlje, a star je, pa Jagica računa, da će skoro naslijediti i onda se udati po svome izboru. A tu zemlja već i sada mnogo vrijedi.

Slučaj nije kao Petrov, pa on odmah izgubi za njega svako zanimanje. Jedino je utješljivo, što čuje, da se stari ljudi žene i u drugim mjestima, a ne samo u njegovu selu — — — On uzimlje svoju paricu, pa to onda nije nikakovo čudo. Ne će se oko njih skupljati momci — — —

— Ludost je načinila — nastavljala je gospođa s velikom revnošću. — Kad se je već udala, nije se smjela pustiti — — Al, znate, kad vam zlo nikada ne spava — — Već je kao bačvica okrugla, a znate, kakav je svijet! Mi smo vam ovdje kao na selu, pa se sve zna, a što se ne zna, to se izmišlja i prepričava. Vele, da dijete nije njegovo — — — A tko bi znao?! A zar ne, da to nije smjela učiniti?! Kao da se to ne da i drugačije — — Zar ne?!

— E, da! — reče Petar, ustajući, a da nije imao upravo ni pojma, o čemu je govorila.

— A istina je, da se selski momci iz Bukovca i Remeta neprestano motaju oko kuće kao cucki, a sve — prijatelji i kumovi i stari drugovi i znanci Jagičini — — A znate, kako vam je prijateljstvo s takom mladom ženicom — — —

— E, da! — potvrdi Petar opet, plati i pođe. — Hvala, gospo, i Bog vam platio! — zahvaljivao je on, zaboravivši, da je platio.

— Bogu hvala! — odgovara ona veselo. — Ako ćete gore kroz Rim, pazite: druga kuća na lijevu ruku. Tamo vam je lijepa Jagica.

— E, da! Neka, neka! — odgovara Petar, potuli se i udari ravno prema sjeveru.

— Kad izađete tu gore na križanje, onda ni lijevo Velikim Dolom na Bijeničku cestu ni desno u Bukovac, već ravno uz brdo, pa ćete morati proći kraj kuće starog Starovečkog i možete lako vidjeti njegovu Jagicu. Vidjet ćete: nema nijedne tako lijepe u ovom našem kraju. Samo je dobro pogledajte — —

— E, da — — mumljao je Petar i lagano odmicao, ne osvrćući se na gospu i njezinu pripovijest.

Još nikada nije ovuda prolazio, al mu se učini sve poznato i domaće, jer je doista seoska priroda i raspoloženje na rubu velikoga i bučnoga grada. I nijesu više stisnuti mali vrtovi oko puta nego prave i potpune velike njive, zasijane žitom, baš kao i kod njegove kuće, a gore se dalje po bregovima vide divni vinogradi — — ne kao u njegovu kraju, jer ih tamo ne bi odgojila nego Milost Božja! Al su ipak i njegovi brežuljci prekrasni, i ako nijesu okrunjeni vinovom lozom — — —

I ovaj je put prava seoska putina, pa čovjek ne bi vjerovao, da je u velikom gradu. Petar je bio upravo zahvalan gradskoj upravi, što je zaboravila na ovaj divni isječak seoskoga mira i tako ga poštedjela svojim kanalima i asfaltima i velikim svjetiljkama. A tako je i pravo: neka tim besposlicama dosađuje svojim uglednim građanima, a sirotinja neka uživa u slobodi i tako bar u bilo čemu neka bude pred ostalim nesretnim građanima — — —

— — — Cijeli mjesec dana?! Poludio bi tako besposlen. Ili se mora latiti svoga posla ili mora čim prije bježati. Nema drugoga pametnog izlaza. Ne može nikako ovako, kao da je gradski namještenik za ispitivanje, proučavanje i prikupljanje brbljarija sa gradskih periferija! Može još koji dan, može nekoliko dana, može i tjedan dana, no što će dalje?!

Nije ga vukla želja, da vidi Jagicu Starovečkovu, no ipak udari uz put, koji bi morao biti Rim prema opisu, što ga je dobio: ni lijevo ni desno, nego ravno uz brdo! Tako je glasila uputa i tako je učinio. Nije imao upravo nikakova razloga, da ne učini tako, kad imade vremena još cijelo poslijepodne. A to je toliko vremena, da bi mogao nasjeći i natovariti voz drva.

Išao je polako, s noge na nogu, razmišljajući tako, da nije mogao razviti ni jedne jasne misli — — —

LXXIV.

Prenuo se je iz sna, naglo se uspravio, sjeo i počeo se usplahireno ogledavati oko sebe. Nije se nikako mogao snaći i pogoditi, gdje je. Vidi, da je u šumi mladih hrastova, pri nekakovu brijegu i ne vidi ništa drugo osim na protivnoj strani isto takav brijeg, sav obrastao šikarom.

Ustane, protrlja oči i stane uporno misliti, kako je tu došao i kojim je putem išao, no nije se u prvi čas mogao sjetiti, da li je jutro ili večer i u kojem je dijelu svijeta. Kako je zvirlao na sve strane, pade mu pogled na usku, visoku jednokatnicu, koju je prepoznao: vidio ju je u Velikom Dolu, prije nego je okrenuo putem u Rim.

Odmah mu je bilo sve posve jasno: išao je rimskim putem do navrh brijega, zatim okrenuo lijevo prema Mirogoju, jer ga je nenadano obuzela želja, da otide u groblje. Nije se doduše nadao, da bi mogao naći Zlatin grob, ali je ipak i to moguće, a ako ga i ne nađe, ipak će biti u njegovoj blizini, jer u groblju jest, pa će se pomoliti Bogu za njezinu izmučenu dušu. Tu je odluku stvorio, čim je s rimskoga puta opazio groblje i po prilici se snašao i odredio svoj

položaj u zagrebačkoj okolici. Tada se je, posve nehotice i nesvijesno, prihvatio misli o Jagici i pazio, da li će pogoditi, koje je njezina kuća. Druga na lijevu ruku — tako je rekla ona žena, i on je pazio. Druga je kuća na lijevu ruku bila dosta pristojna kućica, s velikim vrtom iza leđa, koji je bio vezan malim vratašcima za veliku njivu redom uz put. Očito, to je bila ta zemlja, za koju se je udala lijepa Jagica. Nije skidao oka s kuće i dvorišta, no ne vidje ni žive duše.

— Jagica — — Janja — — To je slično, al njih dvije nijesu ni malo slične — — — Ni Starovečki i Blažević nijesu slični, jer je Starovečki stara budala, koji se ženi, da mu se momci jate oko kuće i žene, a Blažević se ženi, jer je dužan svojoj divnoj Janji — vjenčanje! On je to njoj dužan i oko njih se ne će skupljati nitko, da im se ruga, već će govoriti oni, koji imadu srca i obraza: »Bog ih blagoslovio, kad su tako vjerni svojoj riječi i svojim osjećajima« — — — Mladež im se ne će moći rugati i zlorabiti snagu i ljepotu bilo jednoga bilo drugog bračnog druga, nego će se moći samo ugledati u njihov primjer i barem željeti, da ga slijedi u vjernosti i čistoći — — — Nije to ni Starovečki ni njegova Jagica, nego su to Petar Blažević i njegova divna starica Janja Perjana Kneževića — — —

Nije opazio ni Jagice ni njezina starca, no nije ni žalio, što ih ne vidje, nego je posve mirno i ravnodušno produžio uz laganu uzbrdicu. Nekako u polovici uspona, koji svršava više crkve Majke Božje Remetske, zakreće glavni put nalijevo na Goricu, prema Mirogoju, dok je prema Remetama vodio samo nogostup kroz gustu hrastovu šumu. Petar okrene prema Mirogoju. Išao je veoma polako, osjećajući, da ga hvata san. Cijelu noć nije skoro ni stisnuo oka u vlaku, a jutros su ga dočekala tolika iznenađenja i čudesa, da su mu samljela sve živce, pa je sada osjetio veliki umor i klonulost. Jedva je vukao nogu za nogom.

Udario je poprijeko, nogostupom prema groblju, velikom nizbrdicom. Lijevo i desno je bila guštara, puna raznobojnog cvijeća, a ljubice su prevladavale i punile zrak ugodnim mirisom, te je to osjetio i Petar, i ako mu nije bilo ni do mirisa ni do šarenila i ljepote boja.

Nenadano opazi pred sobom na stazi čovjeka, koji je stajao i nešto pisao olovkom. Petru je udario u oči, jer je razmišljao, kako će proći kraj njega, kad je zakrčio put. Bio je osrednje veličine, veoma mršav, prozirnih, velikih ušesa, tanka, oštra nosa, naškubljenih blijedih usana, upalih veoma krupnih očiju, a imao je tanak, dosta slab, no podugačak plav brk. Najviše je po tome i zapeo Petru za oči: ne podrezuje brkova!

Nije znao, kako bi prošao kraj njega: bi li mu kao pošten čovjek poštenu čovjeku nazvao Boga i upitao ga, što radi, ili bi se provukao kraj njega, kao što je to običaj u gradu?! Mogao bi se poklopiti ušesima, okrenuti glavu nastranu kao pseto, kad se stidi, i proći kraj njega, no možda bi čovjeku bilo žao?! Možda će se veseliti, kad čuje, kako ga prijateljski pita i zanima se za njega?! Tko bi znao, koja je nevolja njega odagnala u ove brežuljke i u ovu šikaru, daleko od gradske buke i gradskih uređenih drvoreda, asfalta i velikih svjetiljaka?!

U tim mu se je razmišljanjima već posve približio i bez ikakova daljnjeg razmišljanja skinuo šešir i pozdravio ga, a kad mu je onaj ljubazno kimnuo glavom u znak odgovora, ne prestajući pisati, Petar stane kraj njega, zagleda se u knjižicu, u koju je pisao, i upita ga posve priprosto i ljubazno:

— Bog vam dao, gospodine, što to pišete?!

— Pišem, što cvijeće govori! — odgovori onaj veoma brzo i prijateljski.

— Pišete, što cvijeće govori?! — iznenadi se Petar. — To nisam nikad čuo, al može i to biti, kad su naši stari pripovijedali, da životinje govore. Može i to biti. A kako vi znadete, što cvijeće govori?!

— Prisluškujem i onda pišem! — odgovori onaj, a Petar pomisli, da siromak možda nije pri sebi, sumnjivo ga omjeri nekoliko puta, i htjede otići, kad mu onaj reče: — Slušajte, što sam napisao:

I stranjski su muži se čudili:
»Kaj oni su, gospon, zabludili?
Te nemreju dojti do sela,
Ta cesta već nikam ne pela!«

I mučal sem, moral sem vrnut se,
Ni srce mi dalo obrnut se,
I meni je bilo do plača,
Ti mrtva mi gruda domaća!

(Domjanić).

— Ja to ništa ne razumijem! — odgovori Petar, smiješeći mu se i u znak ispričavanja i u znak, da je on njemu ipak prijatelj, iako mu ne razumije, što je čitao. A i zašto mu ne bi bio prijatelj, kad vidi, da je siromak, kao i on, i da baza po tim puteljcima i šikarama baš kao i on?! Ima među njima mnogo sličnosti i duhovnog srodstva, koje ih privlači i zbližuje. U neprilici se je ogledao oko sebe, kao da nešto traži, i pošao, govoreći: — A neka vam Svemogući pruži svoje svete ruke — —

Nekoliko se je puta obazreo i vidio, da onaj vazda nepomično stoji i neprestano piše.

Na dnu je toga jarka, u koji se je Petar spuštao, duboko korito potoka, preko kojega je prebačena platica. Nije bilo mnogo vode. On polagano prijeđe i odmah se lati uzbrdice, no ne udari lijevo, u groblje, već desno u gaj. Nešto ga je vuklo, da nađe zgodno mjestance, gdje bi mogao jesti i odmoriti se. Stao je, pogledao natrag, no više nije mogao opaziti onoga, koji sluša, kako cvijeće razgovara, pa se okrene i udari među hrastiće. Kad je našao zgodno mjesto, sjeo je i leđima se sav obočio o jedan hrast. Kanio je posjedjeti, dok se dobro ne odmori, jer je bio siguran, da još ima mnogo vremena. Sjeti se sata, izvadi ga i pogleda. Bila su dva sata poslije podne.

— — — Sad ti novci — — On joj nije bio baš rekao, da ih daje njoj, al ih je bio namijenio njoj. A sada su opet tu — — Treba ih, kako ih ne bi trebao! — — — Najzad — ne može on uzdržavati druge, kad ne može ni samoga sebe — —

Ne zna, kada je zaspao, no sada je bilo već pet sati. Spavao je puna tri sata kao zaklan, a i trebalo mu je, jer je bio mrtav od umora.

Kad se je pribrao i posve došao k sebi, iziđe iz gaja na ono mjesto više platice, s koga je ovamo okrenuo, a zatim udari prema groblju. Neprestano mu je bio na pameti onaj, što govori s cvijećem, pa se je obzirao, e da bi ga vidio, iako je i sam bio siguran, da je on već davno otišao u grad — — Petar zna, da je i u njegovu rodnom kraju neki Tomičić razgovarao sa zmijama — — Eto, ako nije baš razgovarao ovako, kako razgovaramo mi među sobom, ipak ih je nekako razumio i one su ga slušale. Zato su ga i zvali Zmijarom — — — I onda je najzad umro od ljutoga straha pred zmijama — — — Hoće li i ovaj umrijeti od straha pre svojim cvijećem?! Al to nije ni slično — — Svakakove bedastoće nalete u staru i neuku glavu! Tko bi umro od straha pred cvijećem?! — — A ipak — tko bi pametan i razgovarao s cvijećem, i rekao, da piše ono, što cvijeće govori?! — — — Tako je Akeša Vrkljan besposličio i pisao pjesme o svemu, što je bilo i što nije bilo nit će biti. I on je čuo, kako trava raste i kako se goveda razgovaraju i kako se parip i kobila svađaju, jer je ona bila bređa, pa je teško išla, a parip je nije htio čekati — — — Baš kao i među nama ljudima — — — I ovaj tako sluša, kako cvijeće razgovara — — — Bog zna, svađa li se i tu muško i žensko?! — — —

Nije nigdje vidio ni žive duše, pa osjeti neku tjeskobu i požuri korake, da se čim prije popne na mirogojsku visoravan.

Skinuo je šešir i prekrstio se:

— Bog im dao raj nebeski i svjetlost vječna svijetlila njima! — prošaptao je i opet se prekrstio. Na sve je strane opazio mnogo radnika, koji su uređivali grobove, i mnogo muškaraca i žena, koji su očito došli, da pohode grobove svojih pokojnika. Odmah mu je bilo ugodnije i ljepše, kad je vidio, da nije osamljen.

— A što sada?! — pomislio je i neodlučno stao. Ne zna, kuda bi niti ima ikoga upitati. Jasno mu je, da mu nitko

ne može znati reći, gdje je njezin grob, a on bi svakako želio, da ga nađe. Iziđe na glavni put, pa udari ravno prema izlazu. Nije znao, zašto baš tako, a ne drugačije, ali je nekako morao, pa — zašto ne bi i tako!? Možda vidi kakav sprovod, pa će za njim. Tko zna, na što može tako nabasati i koga može naći, koji će mu moći reći. Al da: kad on, kukavac, nikoga ne pozna! Kako bi onda mogao naći koga poznatoga, kad nema nikoga poznatoga?! — — —

Sretao se je s više žena i muškaraca, neki su bili sami, a neki opet u društvu po dvoje ili i više. On nije nikome posvećivao osobite pažnje, jer je bio siguran, da ne će nikoga prepoznati. Ipak je svakoga pogledao, kad već ima tu oči posve pri ruci i kad ga ništa ne stoji — —

Zape mu za oči, da odozgor, od kapele ide neki čovjek u uniformi i nosi veliku granu. Učini mu se, da je grana sva bijela, no zna i sam, da kod nas nema drveća, koje je bijele kore osim breze, ali ono nije bila ni bjelina brezina ni njezina grana. Nije više skidao pogleda ni s grane ni s čovjeka, pa kako su se obojica približavali jedan drugome, kod velikoga su Križa bili na pedesetak koračaja i Petar žurno jurne na lijevo među grobove i zakloni se za neki veliki mramorni spomenik, dok je prošao čovjek u uniformi. Prepoznao je Stefanovića i stoga mu se uklonio s puta. Nije mogao nikako razumjeti, zašto se je natovario onolikom granom i kamo će s njome, pa odmah odluči, da će ga izdaljega slijediti, da vidi, kamo će.

Stefanović je išao ravno do kraja glavnoga puta, a zatim krenuo nadesno u novi dio groblja, koji se je protegao prema Bijeničkoj cesti kao nezgrapno natečeno udo. Petar je išao između grobova tako, da ga nije gubio iz vida ni onda, kad je već daleko otišao među najnovije grobove i tada se nenadano dosjeti, da možda Stefanović ide na Zlatin grob, pa se požuri, da ga ipak ne bi izgubio s oka. Lako je moguće, da ide na njezin grob — Petar je vidio, da su njih dvoje dobri prijatelji — samo nije nikako mogao razumjeti, što će s onom granom. A nije grana bijela, nego je u bijelom cvatu, pa se je stoga izdaleka činilo, kao da je cijela grana velika gruda snijega.

Vidje, kad Stefanović stade kraj nekoga groba i usadi na njega onu granu, a zatim skine kapu. Petar se je međutim zadržavao kod jedne skupine radnika, koji su namještali nadgrobni spomenik i sve ispod oka motrio Stefanovića. Bili su previše razdaleko, da bi bio mogao potanko vidjeti, što radi, no niti nije bilo što vidjeti. Ako je išao na Zlatin grob, onda ga je obilježio, i Petar će ga lako naći, a nije li išao do njega, onda ni tako nema što vidjeti i ne koristi mu, što ga uhodi. Dugo je ostao na istome mjestu i nepomično stajao, a čim je metnuo kapu na glavu i pošao natrag istim putem, kojim je i došao, Petar je u velikom luku udario protivnom stranom i zaokružio prema onom grobu, na koji je Stefanović usadio svoju granu. Brzo mu se je prikučio i vidio, da je još posve svježa zemlja, pa zaključi, da bi mogao biti Zlatin. Na njemu je bila usađena vrlo velika i lijepa grana rascvjetane trešnje. Petar je stao kraj groba, skinuo šešir i prekrstio se, promatrajući prekrasno baršunasto cvijeće. Nije se mogao dosta načuditi, što je Stefanoviću došlo na um, da donese baš trešnjevu rascvjetanu granu kao borić.

— Je li njezin, mili moj Bože?! — šaptao je Petar i bespomoćno piljio u crna slova na jednostavnome hrastovom križu. Ogledavao se je, e da bi opazio koga u blizini, da ga upita, no baš toga časa nije bilo nikoga. Ponovno se je prekrstio i počeo se moliti Bogu i neumorno strijeljao oko sebe očima, da li će se tkogod približiti. Sav je strepio od nestrpljivosti, kad opazi, da ravno prema njemu ide neki seljak s motikom na ramenu. Odmakao se je od groba tako, da onome bude baš na putu, da ga srete, a čim se je približio, reče mu vrlo milo i umolno: — Recite mi, molim vas, zašto je ona grana na onom grobu?!

— Kakova grana? — iznenadi se radnik.

— Hodite amo, pa ćete vidjeti! — reče mu on i uhvati ga za rukav, idući pred njim, govoreći: — Ja to još nisam nikada vidio: na grobu trešnjeva grana u cvatu.

— To nisam ni ja još vidio, al zašto ne bi bila?! — odgovori onaj posve mirno.

— To je istina, al nije običaj — — —

— Može postati običajem — — —

— I to je istina. A znate li, čiji je to grob?

— Piše na njemu, pa pročitajte!

— Slabe su mi oči, pa ne vidim — odgovori Petar, kad su već stajali pred grobom.

— Zlata Bojanić — pročita radnik, malko pomakne kapu na glavi i pođe svojim putem.

— Baš vam hvala! — odgovori Petar, zaboravivši posve na cvijeće, skine kapu, prekrsti se i počne se opet moliti, šapćući: — Bog ti se smilovao tvojoj lijepoj dušici — — —

Znao je, da joj nije bilo više duga života, pa ga nije vijest o njezinoj smrti iznenadila, no ipak ga nešto golica i škaklja u grlu, kad pomisli, da je njezino tijelo tu pod tom hrpom mrtve i hladne zemlje — — —

Već je sunce bilo zašlo i nije bilo više skoro nikoga, kad se je otkinuo od njezina groba i udario žurnim koracima prema Bijeničkoj cesti. Već je bilo skoro sedam sati, a on još tu, gdje bi morao već biti na Jelačićevu trgu. Pomisli, da bi išao na tramway, no to mu je daleko skoro toliko, koliko do Šalate, pa onda radije požuri korake.

Maru je već našao kod Jelačićeva spomenika. Nestrpljivo je šetala gore-dolje i zvirlala na sve strane, kad joj je on pristupio, a da ga nije ni opazila, jer je bilo još ipak dosta svijeta na trgu, a on joj je pristupao, kad je ona šetala prema Ilici.

— Dugo ste me čekali! — reče joj u znak ispričavanja.

— Ja sam već mislila, da ste pobjegli! — odgovori mu ona.

— A pred kim bih ja bježao, kad se nikog ne bojim?! — odgovori on posve mirno. — Nisam noćas spavao, pa me je san prevario.

— Ja sam to odmah tako mislila!

— Pogodili ste! — odgovori joj on, smiješeći se.

Ona su ih dvojica čekala u kavani, što je Mara odmah rekla Petru. Njemu se nije dalo u kavanu, no ipak se nije mogao oteti. Ona je ušla prva, a on oprezno za njom u jedan kut, gdje su našli onu dvojicu. Petar je bacio na Stefanovića neobično topao i prijateljski pogled, osjetivši, da bi mu morao reći koju dobru riječ, ali ne reče ništa, jer su mu se misao i pogled ustavili na Wetteru. Smrče mu

se pred očima, no odmah se sjeti, kako mu je Mara pripovijedala, da im je Wetter valjao glave i sve uredio, pa se umekša i njegov pogled.

— Rekla sam vam, striče Petre, da nam je bakica predala vaš omot, da vam ga vratimo — govorila je Mara. — Gospoda su ga primili skupa sa mnom tako, da bude pred svjedocima, pa ćemo vam ga sada predati.

Dok je ona govorila, Wetter je bez riječi izvadio iz džepa onaj isti omot, koji je Petar dao bakici, prije nego je pošao. Položio ga na stol i razmotao, pitajući:

— Koliko ste tu imali novaca?

— Nek vas za to glava ne boli! — odreza Petar.

— Al mi moramo znati, kolko je bilo! — odgovori Wetter.

— Kolko j', toliko j'! — odgovori Petar, stojeći između njih. Na Marinu prvu ponudu, da sjedne, ne htjede, no kad mu ona rastumači, da to mora učiniti radi ljudi, koji su oko njih kod drugih stolova, on se spusti na stolicu između nje i Stefanovića, osjećajući, da mu je među njima posve ugodno.

Wetter je izbrojio novce pred Petra, ponukao ga da i on broji, što je on odbio, a zatim mu porinuo napisanu namiru, da je potpiše, da je novac primio.

— A zašto bih ja vama potpisivao, da ste mi dali moje šolde?! — upita on, potiskujući namiru prema Wetteru. — Ništa ja ne potpisujem, a kad vam kažem, da ih nijesam primio, pljunite mi u brk!

Iza tih riječi skupi novac i metne ga u džep, pa odmah ustane.

— Jeste vidjeli, gdje se i kako se sastadosmo! — upita ga Wetter ljubazno. — Čovjek se nikad ne smije čovjeku zamjeravati bez velike potrebe.

— E, ovo je sad druga! — odgovori Petar.

Mara navali na njega, da sjedne i da s njima popije kavu ili što drugo, što mu se svidi.

— Nije mi do sijela — odgovori on u velikoj neprilici — a i, da vam pravo kažem, nijesam ja za vaše društvo ni vi za moje.

— Ja mislim, striče Petre, da možete s nama, kad znate, da smo prijatelji — govorio je Stefanović veoma ljubazno.

— Pa, eto, ako hoćete, ne mogu vam ništa prigovoriti — odgovori Petar i zagleda se u njega. Htio mu je reći, da mu baš mnogo ne vjeruje, al kad ga je vidio, kako nosi i sadi onu granu — — — ne reče ništa.

— Ni sa mnom nije bilo ništa! — reče Wetter. — Ono je bio samo nesporazumak.

— Čujem, čujem, da ste se i vi pošteno pokazali — potvrdi Petar promatrajući ga mirno, ali bez ikakove osobite ljubavi ili naklonosti. — Rekla mi je frajla Mara. I hvala vam! Kao da ste i meni učinili.

— Sjednite malko s nama! — nukao ga je i Wetter. — Moramo se nas dva dokraja pomiriti.

— Nijesmo se mi ni svađali, pa se ne moramo ni miriti! — odgovori Petar, sjedajući. — Nego sramota mi je, da ovaki sjedim među vama. Ne spadamo mi nikako skupa, pa neka ste vi svi sada dobri — — ne moremo skupa, pa gotovo — — —

— A gdje ćete sada stanovati? — upita Wetter.

— Idem posve kući u selo! — odgovori on veoma odlučno i čvrsto. — Želio sam samo još vidjeti gospodina i bakicu i djecu, al mi frajla kaže, da ne mogu, pa što ću onda tu više čekati?!

— Ne možete, ne možete! — potvrdi mu Mara.

— Onda ih vi sve lijepo pozdravite od njihova starog strica i recite im, da ih ne ću nikada zaboraviti.

— I vi ćete natrag u selo? — čudio se Stefanović.

— Sreća njegova, da može i da ima kamo! — reče Mara. — Da čuješ Dragana, kako kuka i jauče, što je bakica s njime otišla onako sa sela! Al sad više nema pomoći. On se nikada više ne će tamo povratiti — — —

— Ja bježim, dok još imam kamo — reče Petar. — Bježim glavom bez obzira, a Bog mi je svjedok, da mi je žao ostaviti svu ovu sirotinju ovako! Al što im ja mogu?! — Moram spašavati ono, što mogu — — —

— Al ne zaboravite ni nas ostale! — reče Wetter posve prijateljski i toplo mu se nasmiješi.

— E, ne bojte se! Ne ću vas zaboraviti! — odgovori on dosta suho.

— I ne ljutite se više — —

— A što mi sad koristi, kad je na nju usađena grana rascvjetane trešnje?! — — —

Te je iste večeri Petar otputovao u selo, da se tamo zavazda smiri, ostavljajući iza sebe svoje gradske znance i sve njihove bijede i nevolje.